

Джон Р. Р. Толкін

Володар Перснів

Перстень з Мордору

Київ

Видавництво «Школя»

2002

Джон Роналд Руел Толкін

Володар Перснів

Трилогія

Перстень з Мордору

Частина I

З англійської переказав
Олександр Мокровольський

ББК 84.4ВЕЛ

Т52

Серія «Золота бібліотека»
заснована 2000 року

Художнє оформлення *Світлани Железняк*

T52 Толкін, Джон Рональд Руел.

Володар Перснів: Трилогія / [Для мол. та серед. шк. віку] / З англ. переказ. О. М. Мокровольський; Худож. оформленл. С. М. Железняк. — К.: Школа, 2002. — (Золота б-ка).

Ч. 1: Перстень з Мордору. — 398 с.: іл.—
ISBN 966-661-063-9

Трилогію «Володар Перснів» Джона Рональда Руела Толкіна визнано найкращим казково-лицарським твором всіх часів і народів.

«Перстень із Мордору» — перша книжка славетної епопеї, в якій розповідається про те, як симпатичний казковий герой — гобіт Фрідо — разом із друзями береться знищити Перстень Зла, а Привиди Перснія, слуги Чорного Князя Саурана, щосили намагаються Перснія відібрати, аби з його допомогою Саурон заволодів усім світом...

ББК 84.4ВЕЛ

ISBN 966-661-072-8 (трилогія),
ISBN 966-661-063-9 (ч. 1).

© Видавництво «Школа», 2002
© О. М. Мокровольський,
переказ, 2002
© Видавництво «Школа»,
оформлення, 2002

Три Персні — ельфам чарівна тюрма,
Сім Перснів — гномам-ковалям темниця,
А Дев'ять — людям смертним смерть сама,
Один — щоб Князю Чорному кориться
В країні Мордор, де панує тьма.
Один — щоб мати всіх, всіх розшукати,
Усіх приволокти і всіх зв'язати
В країні Мордор, де панує тьма.

ДЕЩО ПРО ГОБІТІВ

 я книжка значною мірою присвячена гобітам, і з її сторінок читач може довідатися чимало про їхню вдачу, але небагато про їхню історію. Деякі відомості про них можна знайти у вибраних уривках із *Червоної Книги Західного Краю*, виданих уже під заголовком *Гобіт*. Ту повість узято з найдавніших розділів *Червоної Книги*, й склав її сам Більбо — перший гобіт, що зажив слави у широкому світі. Назвав він свою повість *Мандрівка за Імлисті гори*, адже йшлося там про його подорож на схід, — і саме та його пригода втягла згодом усіх гобітів у великі події Третьої Доби, про які й піде мова у цій книжці.

Однаке багато хто, либо́нь, хотів би довідатися більше про цей гідний уваги люд, і то на самім початку оповіді, бо не в кожного читача знайдеться, мабуть, книжка *Гобіт*. Ось для таких читачів і подаємо скупі нотатки про найважливіше з гобітознавства, а ще пригадаємо коротко Більбову пригоду.

Гобіти — скромний, але вельми стародавній народ, що був чисельніший колись, ніж є нині. Понадлюбляють вони спокій і тишу, а ще гарну, оброблену землю, тож і не дивно, що їхній коханий край такий доглянутий та впорядкований. Не розуміють і ніколи не розуміли машин, ані люблять, щоб були

вони складніші за ковальські міхи, водяного млина чи кросна, хоча знаряддями всякими користуються вправно. Навіть за старожитніх часів гобіти побоювались та уникали «великого люду» чи то «великолюду», як вони прозивають нас із вами, а тепер стали такі нажахані, що старанно ховаються і натрапити на них дуже нелегко. Вуха в них чуткі, очі — зіркі, й, хоч вони не метушаться зайве і залюбки відрошують круглі животики, рухаються, проте, швидко й зgrabно. Споконвіку володіли гобіти вмінням щезати хутко й тихо, коли отакі здоровила, як ми з вами, з ким їм немає охоти здибуватися, бува протупочемо повз них, бредучи навмання. І стали вони такі мастаки зникати, коли треба, що людям це гобітівське мастацтво здається чарами. Але насправді гобіти ніколи не вчилися ніяких чарів, а невловні такі тому, що віками удосконалювали успадковане від пращурів уміння та горнулися до землі... Тож рослявішим, незграбнішим расам далеко до них у цьому — як куцому до зайця!

Отже, росточку вони невеликого, дрібніші за гномів — ну, не так щоб набагато дрібніші, але при наймні не такі дужі й кремезні. Заввишки виростають від двох до чотирьох футів, як на наші мірки. За наших часів рідко який гобіт дорoste до трьох футів, але подейкують, що то вони змиршавіли, а в давнину росли вищі. Як звіщає *Червона Книга*, Бандобрас Тук, чи то Рикобик, син Ізенгріма Другого, мав чотири тути ще й два вершки і міг їздити на коні. Гобітянські хроніки стверджують, нібіто Рикобика переросли тільки двоє славних витязів давноминулих літ, але про ту цікаву історію ще піде мова у цій книзі.

Що ж до гобітів Гобітянського Краю, про яких, власне, і йдеться в нашій повісті, був то, в дні супо-

кою та достатків, веселий люд. В одежі віддавали перевагу яскравим барвам, особливо полюбляючи жовте й зелене, а от взуттям користувалися рідко, мавши від природи цупкі шкіряні підошви й густе кучеряве волосся на ногах, дуже схоже на брунастий чубчик на голові. Отож шевство було єдине ремесло, до якого вони не надто вдавалися, але ж пальці їхні були довгі та вправні, здатні створювати багато інших корисних та мілих речей. Обличчя у гобітів не так гарні, як просто добродушні; круглі рум'яні щічки, блискучі оченята, а вуста знай розтягаються в усмішку — коли не ковтають їжі чи питва. І вони таки сміялися, і їли, і пили, часто й від щирого серця реготали, бо любили прості жарти весь час, а попоїсти — по шість разів на день (коли, звісно, мали досить припасів у коморі). А ще були вони гостинні й тішилися вечірками, і подарунки любили: роздавали щедро й приймали охоче.

Можна не сумніватися, що гобіти — наші родичі, хоч обидві раси й розділилися колись давно; так, вони куди ближчі до нас, ніж ельфи, ба навіть ближчі, ніж гноми. В давнину гобіти розмовляли мовами людей, тільки трохи на свій манір, і любили чи не любили майже все те саме, що й люди. Але в чому достеменно полягала та спорідненість між ними й нами — нині вже не дослідити. Першопочатки гобітнянські губляться у такій сивій давнині, що вже хто те все й згадає. Самі лиш ельфи бережуть іще сякі-такі записи про ті пощезлі часи, тільки ж їхні сказання майже цілковито заглиблені в їхню, ельфійську, історію, де люди з'являються мелькома, а про гобітів і згадки немає. Ясно, однаке, що гобіти вік за віком жили собі тихенько в Середзем'ї, поки-то всяка більша людність запримітила їх узагалі. А що світ і так кишів різними дивовижами, то всякому здавалось: яке там пуття з

тієї дрібноти-гобіtotи? Але за життя Більба та його спадкоємця Фрода гобіти несподівано і всупереч своїм бажанням зробилися важливі й шановані, стурбувавши ради Мудрих і Великих.

Ті часи, себто Третя Доба Середзем'я, давно відійшли в минуле, і лице всіх країв перемінилося відтоді. Але, безперечно, жили гобіти за тієї доби в тих самих краях, де затрималися ще й подосі: на північному заході Старого Світу, на схід від моря. Про свою первісну прабатьківщину гобіти Більбових часів не зберегли ніяких відомостей. Любов до науки була не надто пошиrena серед них (чого не скажеш про їхнє знання родоводів), але ще жило кілька книжників із старовинних родин, хто студіював свої, гобіянські книги й навіть збирав свідчення про давні часи й далекі землі серед ельфів, гномів та людей. Їхні власні хроніки сягали в глибшу давнину, ніж заселення гобітами Гобіянії, чи Гобіянського Краю, чи й просто — Краю, а найстаровинніші їхні легенди рідко зачіпали події, що передували Дням Переходу. Однак із тих легенд випливає, і про це свідчать також їхні своєрідні мовні звороти й звичаї, що, подібно до інших племен, гобіти в ту далеку минувшину рухалися на захід сонця. Найстаровинніші з їхніх сказань невиразно згадували такий час, коли гобіти перебували у верхів'ях Андуїну, між великим Зелен-лісом та Імлистими горами. Чому згодом вони зважилися на тяжкий і сповнений небезпек переход через гори в Еріадор — певних відомостей про те немає. А в переказах гобіянських подибується туманні натяки: мовляв, людей довкола розвелося заражено, та ще якось тінь окрила Зелен-ліс, так що він потемнів, почорнів і здобув собі нове називисько — Чорноліс.

Ще задовго до переходу через гори всі гобіти ділилися на три окремішні роди: прудколапи, штури та вохряки. Прудколапи були найбрунатніші з-поміж них і найдрібніші, борді не мали, черевиків не носили, руки в них були чіпкі, а ноги — прудкі, й мешкати вони найдужче любили в горах, по гірських схилах. Штури були найміцніші, найкремезніші з-поміж гобітів, а ще ж такі рукаті й лапаті, й селилися в полях та понад річками. Вохряки мали світліші, вохристого відтінку волосся й шкіру, виростали вищі й стрункіші за інших, а серцем прихилялися до лісової зелені.

Прудколапи в давнину дружили з гномами й довго прожили у відногах Імлистих гір. Вони рано подалися на захід, покочували по Еріадору, аж поки прибликували до гори Грозової, а родичі їхні все ще тирлувалися у Дикому краї. Прудколапи — найнормальніші, найширіші гобіти, найчисленніший їхній рід. Як уже де поселяться, то там і сидять, не люблять зніматися з насидженого місця, а ще вони найдовше зберегли предківський звичай — рити нори й підземні ходи.

Штури довго діялися по берегах Андуїну — Великої ріки й трохи звикли до людей. Слідом за прудколапами і ці помандрували на захід, але звернули на південь, пішли за течією річки Шумкої — там, поміж перевозом Тарбад і Сірою землею, більшість їх і зачепилася надовго, поки-то знов рушили помалу назад, на північ.

Вохряки — північний і найменш численний рід. Ці дружили з ельфами, не те що інші гобіти; пісні та різні мови давалися їм легше, ніж ремесла, та й до полювання вони були охочіші, ніж до рільництва.

ва. Вохряки перейшли гори північніш Рівен-долу й спустилися до річки Сивої. В Еріадорі вони скоро змішалися з двома іншими родами, що випередили їх, але, бувши від природи сміливішими й винахідливішими, саме вохряки часто вибивались у ватажки й старшини прудколапів та штурів. Навіть за Більбових днів дужа вохряцька кров усе ще давалася взнаки у найславніших родинах, як-от у Туків та Господарів Пагорбів. У західній частині Еріадору, між Імлистими й Місячними горами, гобіти здібали і людей, і ельфів. Тоді ще жила там жменька останніх дунаданів, царствених нащадків тих, хто приплів морем із Замежового Заходу; але їх дедалі меншало, й величезні простори Північного Королівства помалу ставали пусткою. Для прихід'ків місця було тут більш ніж досить, і вони займали землі, скільки могли засягти, ніхто не боронив їм, тож незабаром гобіти й розселилися по краю, і кожна громада побудувала впорядковане селище. До Більбових часів од первих гобітянських селищ не зосталося й сліду, проте одне з найважливіших таки вижило, хоч і підупало: це був той осідок, що в Підгір'ї, посеред Шпачиного лісу, якихось сорок миль на схід від Гобітона.

Десь отоді, в сиву давнину, гобіти перейняли письмо й почали писати — на манір дунаданів, які, своєю чергою, ще давніше навчилися цього мистецтва в ельфів. Досить скоро позабували вони всі свої гобітянські говірки, перешовши на Загальну Мову чи то, простіше кажучи, «загальщину» або «західняччину», що поширилася всюди від Арнору до Гондору й по всьому узбережжю Моря, від Белфаласу до Місячної затоки. Однак вони таки збе-

регли декілька слів із первісної гобітівської мови, здебільшого назви днів тижня, місяців і чимало прадавніх своїх імен.

Десь у ті часи гобіти починають числити літа — отже, з початком літочислення легенда переростає в історію. Бо тисяча шістсот первого року Третьої Доби брати-вохряки Марчо та Бланко полишили Підгір'я й, діставши дозвіл від великого короля у Форності, перетнули Буру ріку — Барандуїн на чолі великого стовпища гобітів. Вони пройшли по Мосту Кам'яних Луків, збудованому в пору могутності Північного Царства, і посіли все заріччя аж до Західного нагір'я. Від них вимагалося всього тільки лагодити Великий Міст, підтримувати в добром стані всі інші мости й дороги, надавати допомогу королівським гінцям і визнавати короля своїм верховним володарем.

Звідси й почалося літочислення Гобітянії (Л.Г.), бо рік переходу через Бренді-винну (так перекрутили гобіти назву ріки) став для Гобітянії Роком Першим, від якого почали вести лік усім пізнішим датам. Ослі на заході гобіти зразу ж полюбили свою нову батьківщину чи просто — Край. Там вони й зосталися назавжди, нікуди звідтіля не потикалися, то й випали знову з історії людей та ельфів. Вони хоч і вважалися все ще підданцями дунаданського короля, але насправді правили ними свої власні ватажки, й вони ніколи не пхали носа до справ зовнішнього світу. Коли у війні дунаданів з ангмарським царем-чаклуном дійшло до останньої битви під Форностом, гобіти нібито послали на допомогу королю загін лучників, хоча в дунаданських хроніках про теє — жодної згадки. У тій війні Північне Королівство згинуло, й відтоді стали гобіти повновладними господарями Краю, обравши з-поміж своїх ва-

тажків Гобітяна, чи, скорочено, Тяна, що мав виконувати обов'язки короля, якого не стало. Відтоді вони добру тисячу літ не знали війни і, переживши Чорну Смерть (37 р. Л.Г.), плодилися, множилися та процвітали, аж поки насунула Довга Зима, а за нею жахливий голод. Тисячі їх тоді вимерли, але ті Дні Нужди (1158-1160) на час нашої повісті уже відійшли в далеке минуле, й гобіти знову призвичайлися до достатку. Тутешня земля була багата й щедра і, хоч на час їхнього приходу вже давно покинута колишніми господарями, в минулому старанно оброблялась, і дунаданські королі мали тут лани й ниви, сади та виноградники.

На сорок ліг простяглась Гобітянія із заходу на схід — від Далеких Узгір'їв до Великого Моста на Бренді-винній, і на п'ятдесят — від північних вересовищ до південних боліт. Гобітянія чи просто Край, де правив обраний гобітами Тян, — це й була дорога їхня батьківщина, наймиліший на світі куточек, де вони налагодили собі своє власне життя, дедалі менше уваги звертаючи на всілякі лиха за межами їхньої землі. Тож вони й звикли думати, що спокій і достаток — звичайна доля мешканців Середзем'я, що інакше просто бути не може. Вони забули чи згадувати не бажали ту дещицю, що знали про Сторожу, про труди тих, хто уможливлював тривалий мир у Краї. Тож інші їх захищали, а вони й думати про те перестали.

Ніколи гобіти не любили війни, то й між собою ніколи не воювалися. За давніх часів їм, звісно, довелося повоювати, аби вижити в жорстокому світі, але для Більбового покоління то вже була прадавня історія. Легендою стала й остання битва — до того ж, єдина в межах Гобітянії, — битва, що відбулася на Зелених Полях 1147 року (Л.Г.), коли Бандобрас

Тук упень розгромив напасників-урків. Навіть клімат пом'якшав: колишні зимові нашестя вовків з півночі нині стали дідусеями казками. Отож, хоч у Краї зберігалася ще сяка-така зброя, але використовувалась вона здебільшого для окраси, розвішана по стінах та над камінами. Дехто здавав зброю в музей, розташований у містечку Нірному. Називали вони той заклад Гамузей, бо на все, що гобітам не дуже було потрібне, а викинути жаль, казали «гамуз». Гамузу в їхніх оселях назбиравалося чималенько, безліч таких речей у вигляді подарунків без кінця переходила з рук в руки, тож гобіти ніяк не могли обйтися без Музею-Гамузею.

Дивно, але це сите й тихомирне життя аж ніяк не зманіжило цього народцю. Залякати чи там убити гобіта було вельми непросто; може, саме тому вони так любили свій добробут, що в притузі вміли спокійнісінько обйтися без нього. Хоч як шарпали їх біди, негоди й знегоди, вони зносили все те напроцуд твердо, хоча хто й повірив би в таке, дивлячись на їхні натоптані животики й круглі пички? Сварка чи бійка для них — останнє діло, і хто де бачив, щоб гобіт полював просто так, для забави? Але в небезпеці вони не розгублювались і вміння користуватися зброєю не втрачали. Зіркі очі, тверда рука — були з них добрі лучники, що несхібно влучали в ціль. І не тільки стрілою вміли поціляти — коли гобіт нахилявся підняті камінця, всякий звір, що, бува, забереться на город, знат: треба негайно тікати!

У давнину всі гобіти жили під землею, в норах — подейкують таке принаймні; вони й досі вважають, що під землею найзатишніше, але з часом довелося їм призвичайтися і до інших помешкань. Сказати

правду, в Більбові дні лише найбагатші та найбідніші з гобітів дотримували предківського звичаю. Бідняки все так само тулилися в щонайпростіших землянках, справжнісіньких норах, з одним-єдиним віконечком чи й зовсім без вікна, ну, а заможні, шануючи батьківські заповіти, вибудовували під землею все розкішніші оселі. Але не скрізь були підходящі місця, щоб вибудовувати оті великі, розгалужені лази-тунелі (чи то зміали, як їх називали), тож на рівнинах і в низовинах гобіти, плодячись та множачись, почали будувати й наземні житла. Навіть у горбистих місцевостях і старих поселеннях, от як Гобітон чи Тукгород, та й у столиці краю — Нірному на Світлих пагорбах, виросло на той час багато дерев'яних, цегляних і кам'яних будівель. Такі наземні споруди були особливо зручні для мірошників, ковалів, канатників і стельмахів, тобто для всяких рукомесників, адже, навіть живши іще в норах, гобіти здавен напрактикувалися ставити повітки і майстерні.

Подейкують, нібіто звичай будувати хати, стодоли та інші господарські приміщення пішов від тих, хто заселяв Мочарі понад Бренді-винною. Тамтешні гобіти, мешканці Східної чвертки Краю, були кремезні й лapatі і в мокру погоду носили гномівські черевики. Але по крові були вони, звісно, більше штури, ніж будь-хто, — недарма ж у більшості їх відростали пухнасті борідки, чого не помічено ні в прудколапів, ні у вохряків. Річ у тім, що гобіти, які заселили спочатку Мочарі, а далі й Заячі пагорби на схід від Бренді-винної, прибилися до Краю пізніше, і то не зі сходу, а з півдня, і в них досі були увжитку чудернацькі імена, та й чимало слів там лунало таких дивних, яких і нечували деінде в Гобіянському Край.

Цілком можливо, що мистецтво будувати, як і чимало іншого, гобіти перейняли в дунаданів. Але могли перейняти й безпосередньо від самих ельфів, перших навчителів людей. Адже навіть ельфи Високого Роду тоді ще не покинули Середзем'я і жили в той час понад Сивою Гаванню ген-ген на заході та й в інших місцях, не надто віддалених від Краю. Ще ж мріли за західним пограниччям три ельфійські вежі незапам'ятного віку. Далеко-далеко сяли вони в місячному свіtlі. Найвища стояла найдалі — самою височіла вона на зеленому пагорбі. Гобіти із Західної чвертки розказували, буцімто з верхівки тієї вежі видно Море; але жоден гобіт, наскільки відомо, не видирається туди нагору. Сказати правду, мало хто з гобітів бачив Море, а ще менше їх по ньому плавало, а вже скільки їх повернулося, щоб про теє розповісти, — годі й сказати. Та що там Море! Більшість гобітів боялася й сахалася навіть річок і човників — не дивно, що мало хто з них умів плавати. Що довше жив і процвітав їхній Край, то менше й менше спілкувалися вони з ельфами, ба навіть почали їх боятись, а на тих краян, що все-таки мали з ельфами справи, стали поглядати підозрільво. І зробилось Море для гобітів страшним словом, ніби символом смерті, і вони й дивитися перестали на ті західні пагорби.

Та хоч би в кого навчилися гобіти будувати, в ельфів чи людей, а будували вони по-своєму. Вежі їм були ні до чого. Їхні будівлі росли не в висоту, а в довжину, були низькі й затишні. Найперші наземні їхні оселі таки надто вже скидалися на нори-зміали, тільки й того, що були криті сіном, соломою чи дерном та ще округлі стіни мовби роздимались. Але то так будувалося в Краї лише напочатку — досить швидко гобітівське будування стало іншим: деякі

способи запозичено у гномів, а до дечого й самі додумалися. Лишилась, як головна суто гобітянська особливість їхньої архітектури, пристрасть до круглих вікон і навіть круглих дверей.

Будинки й нори в Гобітянії вибудовувались за звичай просторі, бо мешкали в них великі родини. (Старі парубки Більбо й Фродо Злоткінси були великим винятком, і то не лише в цьому — взяти хоч би їхню дружбу з ельфами.) Іноді, подібно до Туків з Величезних Зміалів чи Брэндізаїв із Брэнді-дому, багато поколінь родичів жили більш чи менш мирно в одному прадідівському багатотунельному особняку. Всі гобіти, до речі, дуже сімейне плем'я і завжди ревно пам'ятали, хто кому і який родич. Вони залюбки вимальовували довгі, розгалужені родовідні древа з незліченою кількістю гілок. Із гобітами вельми важливо пам'ятати, хто кому і яка рідня. Однаке коли б ми надумали зобразити в цій книзі таке родовідне дерево, де були б указані найголовніші члени найповажніших гобітянських родин, то його розгалуження витіснили б і саму нашу повість. Генеалогічні древа наприкінці Червоної Книги Західного Краю — це сама собою така собі книжка, цікава, звісно, хіба для гобітів, а для будь-кого з негобітів — смертельна нудьга. Ну а для гобітів, якщо вони щирі гобіти, це — втіха з утіх, бо ж вони любили, щоб у книгах було те, що вони й так знають, і щоб викладено було все просто і ясно, без плутанини.

ПРО БЛАГОУСТРІЙ ГОБІТЯНСЬКОГО КРАЮ

Весь свій Край гобіти ділили на чотири чвертки: Північну, Південну, Східну й Західну, а вже чвертки — на округи, які традиційно йменувалися на честь найдавніших та найшанованіших родин, хоча на час нашої оповіді нащадки цих родин часто селилися і в інших кутках Гобітняї. Чи не всі Туки досі жили в Туківщині, але не так було з іншими, от як із Злоткінсами й Мудриками. Okрім чверток, були ще Східне й Західне Пограниччя: Східне (себто Заячі угіддя) й Західне були приєднані до Краю 1164 року Л.Г.

На ту далеченьку пору в Краї майже й не було якогось особливого «уряду». Кожна родина, як могла, залагоджувала свої справи, а справи зводилися в основному до вирощування та споживання їжі. У всьому іншому гобіти були, як правило, щедрі й не жадібні, помірковані й задоволені тим, що є, не зазіхали на чуже, тож землі, садиби, майстерні, дрібні заклади звично переходили у спадок від батька до сина.

Звісно, лишилася ще древня традиція — шанувати великого короля у Форності, чи то Сівері, як переінакшили по-своєму гобіти: десь там, на півночі. Але вже з тисячу літ не було ніякого короля, і навіть руїни королівського Сівера поросли травою. Проте гобіти й досі казали на всяких дикунів та нечисть (як ото тролі), мовляв, ті й не чули про короля. Адже саме від стародавнього короля виводили вони всі свої найголовніші закони й дотримували їх цілком доброхіть, а писали з великої літери: Закони. Древні й справедливі Закони!

Найбільшою шаною в гобітів давно уже тішився рід Туків — відколи посада Тяна-Гобітєна перейшла до них від Сивозаїв кілька сторіч тому. Відтоді найстарші з Туків — Тук за Туком — незмінно обіймали посаду Тяна. А Тян головував на Крайовому Вічі, очолював Дружину та Ополчення. Та що Віче, і Дружина, й Ополчення скликалися тільки у випадку небезпеки, а випадків таких давненько вже не бувало, титул Тяна-Гобітєна став просто знаком шани. Проте родина Туків усе користувалася особливою повагою, адже був то рід вельми великий, а що вже багатий! І в кожному їхньому поколінні з'являвся незвичайний Тук: із сильною волею, дивними звичками й схильністю до пригод. Дві останні риси, щоправда, назагал не схвалювались, їх нині просто терпіли — чого не простиш баражам! Так чи так, а ця пошана стала звичаєм, і найстаршого з Туків усі називали просто Наш Тук, додаючи при потребі ще й порядковий номер до імені: скажімо, Ізенгрім Другий.

Насправді єдиною владою був міський голова Нірного (а заодно і всього Краю), якого обирали раз на сім років під час Вільного Ярмарку на Світлих пагорбах, на Перегин Літа, себто на Івана Купала. Головним обов'язком голови було очолювати великі учти на гобітянські свята, а свята йшли там одне за одним. Але на міського голову покладалися ще обов'язки Старшого Поштаря і Першого Шурифа, тож він в одній особі поєднував служби Листування і Сторожі. Власне, більш ніяких служб і не було, а з цих двох численніша була перша: вістунів та листонош гобіти потребували куди більше, ніж шурифів. Ні, не всяк у Краї знав грамоту, ну а хто вже її знав, той писав безперестанку до всіх своїх

друзів (і до декого з рідні) — всім, кого за далиною проживання неможливо було перевідати, вийшовши по обіді на прогулянку.

Шурифами гобіти називали свою поліцію — чи то щось трохи подібне до поліції. Одностроїв шурифи, звісно, ніяких не носили (просто гобіти не додумалися до такого), а лише вstromляли перо в шапку, і дбали не так про громадський лад і спокій, як про цілість урожаїв на полях, відганяючи всяку звірину. На весь Край припадало тих шурифів аж дванадцять, по троє на кожну чвертку — для виконання Внутрішніх Справ. Та ще час від часу, при потребі, набирали трохи більший загін «обходити кордони», аби ніякі чужинці, великі чи малі, не забрели до Краю та не накоїли біди.

А в ті часи, коли починається наша повість, з'явилося дуже багато заброд, як називали гобіти непроханих гостей. Від окраїн долинали тривожні вісті про дивних чужинців і всяких прояв, що шастали, нишпорили по кордонах, а то й проникали в глиб Гобітянії: перша признака, що життя тече не зовсім так, як годиться, як було завжди — принаймні як було після тих часів, що про них оповідають прадавні казки й легенди. Тоді ще мало хто розумів, що означає те нашестя потороч, навіть Більбо не знав, що воно за призвістка. Шістдесят літ минуло відтоді, як він був рушив у ту свою незабутню мандрівку, й він постарів, навіть на гобітівський лік, хоча у них просто й легко переходять за столітній рубіж; але, судячи з усього, чимало ще лишалося в нього від привезеного тоді скарбу. Скільки ж саме зоставалося в нього багатства — цього він не звіряв ні кому, навіть Фродові, своєму улюбленаому небожеві. І про знайденого чудесного персня — нічичирк.

ПРО ТЕ, ЯК ЗНАЙДЕНО ПЕРСНЯ

Дк розказано у книжці *Гобіт*, одного чудового дня до Більбового дому прибув великий чарівник Гандальф Сірий, а з ним тринадцятеро гномів: сам цар-вигнанець Торін Дубощит і дванадцятеро його товаришів-блукачів. Тож квітневого ранку 1341 року за Літочисленням Гобітянії Більбо Злоткінс, самому собі на велике диво, зненацька вирушив далеко-далеко на схід допомогти гномам повернути незміряний скарб королів Еребору — Самітної гори, що в Долі. Мандрівцям поталанило: дракона, який стеріг скарб, удалося знищiti. Все ж таки, хоча до щасливого кінця ще було далеко, і скoїлася Битва п'яти військ, і загинув Торін, і звершилося чимало славних подвигів, — усе ж навряд чи ті подiї дуже зацікавили б прийдешніх істориків, навряд чи в довгих літописах Третьої Доби удостоїлися б вони чогось більшого, ніж побіжна згадка, коли б не одна нібито випадкова пригода по дорозі.

Коли, мандруючи до Дикого краю, подорожані переходили через Імлисті гори, на них напали урки-губліни, й сталося так, що Більбо відстав від своїх товаришів, загубився в чорному плетиві гублінських копалень. Поповзом шукаючи дорогу, він намацав якогось перстеника на підлозі тунелю й машинально поклав собі в кишеню. Тоді йому здалося: випадкова знахідка.

Марно шукаючи виходу, Більбо забрів у самісінький глиб гори, але далі йти було нікуди. Тунель вивів його до холодного озера, посеред якого на кам'яному, повитому темрявою острівці жив Гамгам. Було то бридке створіннячко з білястими ме-

рехтливими очиськами, яке плавало на човнику-плоскодонці, веслюючи широкими пласкими лапами, ловило сліпу рибу довжелезними пальцями й пожирало її сирою. Поїдав Гам-гам усе живе, що спопаде, навіть урків, аби тільки спіймати й задушити без зайвої шамотні. І мав той Гам-гам таємний скарб, якого запопав давно-давно, ще коли жив нагорі, на білому світі: чарівний золотий перстень. Хто надягав того персня на палець, той робився невидимий. Тільки персня він і любив, називав його «мій дорогессенський» і розмовляв з ним, навіть коли не брав із собою. Ховав його в нірці на своєму острівці, а надягав тільки тоді, коли йшов полювати чи вистежувати урків.

Коли б перстень був при ньому, Гам-гам, либонь, напав би на Більба зразу, але ж персня при ньому не було, а гобіт тримав у руці ельфійського кинджала, що правив йому за меча. Отож, аби виграти час, Гам-гам запропонував Більбові позмагатися в загадки: коли він котроїсь не відгадає, то Гам-гам уб'є його і з'ість, а коли Гам-гам не відгадає Більбової загадки, то виведе, як просив Більбо, його назовні.

Безнадійно заблуканий в пітьмі, Більбо не мав вибору й мусив пристати на те змагання, і вони загадали одне одному чимало загадок. Зрештою гобіт таки виграв і то не завдяки своїй кебеті, а знов же начебто випадково: йому ніяк не спадало на думку, що б його загадати востаннє, і тоді, намацавши у кишені знайденого, й забутого вже, перстеня, він у відчай вигукнув: «А що у мене в кишені?» І Гам-гам не відгадав, хоча відгадував з трьох спроб.

Щоправда, Мудреці ніяк не можуть дійти згоди, чи то було просто запитання, а чи все-таки загадка,

цілком відповідна строгим правилам гри, але всі погоджуються, що коли вже Гам-гам узявся відповісти, то зобов'язаний був дотримати своєї обіцянки. А саме цього й став вимагати від нього Більбо, адже в ньому зродилася підозра: що, коли ця слизька тварюка вдастся до ошуканства, хоча такі домови споконвіку вважаються священними у всіх, окрім хіба найпідліших лиходіїв? Але за всі ті віки скніння в пітьмі душа Гам-гамова геть почорніла, і загніздилася в ній зрада. Він кудись шмигнув — вернувся на свій острівець, про який Більбо не знав нічого, а це ж було недалечко. Треба, думав Гам-гам, узяти персня! Він-бо на той час і зголоднів, і розілився, а вже з «дорогессенським» йому не страшна буде ніяка зброя.

Але персня на острівці не було! Пропав — Гам-гам десь загубив його. Від Гам-гамового моторошного зойку аж мороз продер Більба поза спиною, хоч він ще й не розумів, що ж скoilось. Зате Гам-гамові враз сяйнуло — хай пізно, але здогадався. «Що ж воно там у нього в тих кишеньках?» — закричав він. Зеленим вогнем запломеніли Гам-гамові очі, й він помчав назад, аби вбити гобіта й відібрати «дорогессенського». Гаразд, що Більбо завчасу помітив небезпеку й наосліп залопотів нагору тунелем, чимдалі від води, — і тут знову його врятував випадок. Тікаючи, він сягнув рукою до кишені, й перстень мовби сам собою надягнувся йому на палець. Тож і сталося так, що Гам-гам промчав мимо, не побачивши гобіта: мерцій поспішив до виходу з підземелля, аби запопасті «злодія». Обережно Більбо подався назирці за потворищем і з його нарікань, прокльонів та бурмотінь про «дорогессенського» врешті збегнув, у чім річ, і крізь морок безвиході замерехтів йому про-

блиск надії. Це ж він, він знайшов чудодійного персня, а з ним і нагоду порятуватися від урків та Гам-гама!

Так вони обидва дісталися до непомітного бічного отвору в тунелі — тут починалось відгалуження, яке вело до нижчих воріт копалень на східному узгір'ї. І тут Гам-гам заліг у засідці, принюхуючись та дослухаючись. Більбо хотів був заколоти його мечем, але пожалів. Хоч мав він чарівного персня, єдину свою надію на порятунок, але не піддався спокусі вбити злощасне створіння, захопивши його зненацька. Врешті, зібравши всю свою мужність, перескочив у пітьмі через Гам-гама й помчав геть переходом, а навздогін йому лунали зойки ненависті й відчаю: «Злодій! Злодій! Злоткінс! Ми ненавидимо його навіки!»

Цікаво, що своїм супутцям Більбо спочатку розповів усе це трохи інакше: буцімто Гам-гам пообіцяв йому «подаруночок», якщо гобіт переможе в грі; але, вернувшись на острівець, не знайшов там того скарбу — чарівного персня, колись давно ніби-то подарованого йому на день народження. Більбо виснував, що саме цього персня він і знайшов; а що виграв він, то й перстень належить йому по праву. Але становище його було скрутне, тож Більбо промовчав про свою знахідку, примусивши Гам-гама показати йому вихід із підземелля — замість обіцянної винагороди. Так він і записав у своїх спогадах і своєю рукою, здається, не змінив у них жодного слова, навіть після Ради в Елронда. Напевне, у такому вигляді його оповідь увійшла й до першотвору *Червоної Книги*, в деякі її копії та витяги з неї. Однаке в багатьох інших копіях наводиться правдива історія (поряд із вигаданою): її взято,

безперечно, із приміток або Фрода, або Щиросерда Косі, адже обидва ці гобіти знали, як було все насправді, але, очевидно, не хотіли нічого виправляти в записах старого Більба.

Однаке Гандальф зразу не повірив Більбовій розповіді й відтоді не переставав цікавитися тим перснем. Чарівник усе допитувався, аж поки випитав у гобіта всю правду, дарма що при цьому вони мало не посварились, але, мабуть, Гандальф надавав цій справі великого значення. До того ж його збентежило й стривожило, що такий щирий гобіт не сказав правди зразу, а взявся вигадувати, — це було зовсім на нього не схоже. Звісно, про «подаруночок» Більбо придумав не зовсім сам. Як він признався згодом, на таку думку наштовхнув його Гам-гам своїм бурмотінням, не раз і не два назвавши того персня «подаруночком на день народження». І це теж видалося Гандальфові дивним та підозрілим, але про все, що було пов’язане з чарівним перснем, великий маг довідався аж через багато-багато літ. Що ж він довідався — розкаже вам ця книга.

Тут немає потреби особливо розводитися про подальші Більбові пригоди. Завдяки чарівному персневі гобіт прослизнув повз гублінську сторожу біля воріт і наздогнав товариство. Потім він часто користувався перснем — здебільшого вирятуючи друзів з біди, але скількимога тримав від них свою знахідку в таємниці. Повернувшись додому, він і там про персня нічичирк, і знали про ту чарівну річ хіба Гандальф та небіж Фрodo, а більш ніхто в усьому Краї — чи принаймні так гадав Більбо. Тільки улюблениому небожеві давав він читати, пишучи розділ за

розділом, свої нотатки — чи то *Мандрівку за Імлисті гори*.

Меча свого, Жало, Більбо почепив над каміном, а чудову кольчугу — дар гномів із драконового скарбу — віддав до музею, власне, до Гамузею, що в стольному Нірному. Щоправда, свого бувалого в бувальцях дорожнього плаща з каптуром він повісив у шафу, а перстень завжди був при ньому — на гарному ланцюжку в кишені.

Повернувшись він додому, в Золотий куток під Горою, на п'ятдесят другому році життя (1342, Л.Г.), і життя в Краї текло собі спокійнесенько, аж поки Більбо Злоткінс надумався відсвяткувати своє стоодинадцятиріччя (1401, Л.Г.). Тут і починається наша повість.

Розділ I

ДОВГОЖДАНА ЗАБАВА

Kоли пан Більбо Злоткінс із Золотого кутка оголосив, що хоче урочисто відсвяткувати своє стоодинадцятиріччя, весь Гобітон загув, захвилювався.

Більбо мав славу великого багатія й не меншого дивака, дивуючи весь Край ось уже шістдесят років, відколи так загадково був щез і зовсім несподівано вернувся. Про багатства, які він привіз додому з тих мандрів, гобіти складали легенди й чи не всі затято вірили, попри тверезі й остудливі заперечення дідів, нібіто тунелі Золотого кутка напхом напхані всякими скарбами. Але ж коли б то тільки це... Скільки часу пройшло, а Більбо все був здоровісінький, нівроку, мов молодий. Шістдесят довгих літ немовби й не зачепили пана Злоткінса. В дев'яносто він виглядав, як п'ятдесятилітній. Коли йому виповнилося дев'яносто дев'ять, стали казати, що він «добре зберігся», але правильніше було б сказати «нітрохи не змінився». Не один гобіт хитав головою: не з добра все це! Та й несправедливо, коли хтось живе, живе і лишається вічно юний (так воно здавалось), а його багатство ніяк не вичерпується (таке подейкували).

— Так не буває! — вирікали сусіди. — Буде за це розплата, біда буде!

Але біди поки що не було, а пан Злоткінс так щедро дарував на всі боки гроші, що більшість ладна була пробачати йому всілякі химерії та щастя долю. З ріднею він родичався (тільки, звісно, не з Торбілами-Злоткінсами), і чимало убогіших, не таких поважних гобітів щиро ним захоплювались. Але близько він ні з ким не здружувався, аж поки почали підростати небожата.

Найстаршим із тих небожат і улюбленцем Більбовим був Фродо Злоткінс. Коли Більбові сповнилось дев'яносто дев'ять років, він зробив Фрода своїм спадкоємцем, чим остаточно перекреслив усі сподівання Торблів-Злоткінсів. І день народження у дядька й небожа припадав на одне й те саме число — 22 вересня. «Ти вже переходь сюди, до мене жити, Фродку, мій хлопче, — запропонував якогось-то дня Більбо, — та й будемо разом відбувати наші дні народження!» І Фродо перейшов жити до дядечка. На той час Фродо був іще парубчик — гобіти називають парубочим буйний та безвідповідальний вік між дитинством (десь до двадцяти літ) і тридцятьма трьома.

Збігло ще дванацят років. Дядечко й небіж весело одбули одинадцять спільніх днів народження в Золотому кутку, але нині, під дванацяту осінь, усі знали: цього разу буде незвичайне святкування. Більбові сповнялось сто одинадцять — 111, цікаве число з трьох одиниць, вельми поважний вік для гобіта (он сам Старий Тук — і той прожив лише сто тридцять); а Фродо мав стати тридцятитрілітнім гобітом, і його дві трійки — 33 — були дуже значущим числом, бо означали повноліття.

І заплескали язики в Гобітоні й над Водицею — чутки про майбутню подію швидко облетіли весь Край. Знов тільки й мови було скрізь, що про химер-

ну вдачу пана Більба Злоткінса, знов переказували його неймовірні пригоди, а старші гобіти були приємно вражені: такий раптом попит на їхні спогади!

Але найбільше збиралося уважних слухачів навколо старого Сидня Косі, знаного повсюди як Дідо. Зазвичай він ділився спогадами у невеличкому заїзді «Кущ-плющ», що стояв при дорозі, яка бігла понад Водицею. А слова його були вагомі, адже він років сорок доглядав садочок у Золотому кутку, а ще раніше допомагав у тому самому ділі старому Гольманові. Тепер він і сам постарів, нагинатися й розгинатися стало йому важко, тож чи не всю роботу виконував за нього найменшенький синок, Щирoserд Кося. Батько з сином були в щонайкращих стосунках із Більбом і Фродом. Та й жили вони там-таки, на Горі, в норі номер три Золотого ряду, якраз трохи нижче Золотого кутка.

— Пан Більбо — він дуже мiliй, чenний, і мова у нього приязна, про що я сам завжди казав, — частенько заявляв Дідо. І то була щира правда, адже Більбо завжди був із ним дуже ввічливий, величаючи «добродієм Сидом», і незмінно саме з ним ділився у справах вирощування овочів, — що-що, а вирощувати «корінці», особливо бульбу, Дідо вмів найкраще в окрузі (й сам це визнавав).

— Ну а що ти скажеш про того Фрода, що живе в одній норі з паном Більбом? — спитав старий Заруб із-над Водиці. — Хоч він і прозивається Злоткінсом, але ж, кажуть люди, він більш ніж на половину — Брендізай! В голову мені не вкладається: і чого ото всякому Злоткінсові з Гобітона треба йти шукати дружину аж на Заячі угіддя? Там же самі химерники живуть!

— Та й не диво, що всі ті Заї — химерники, — вставив дядечко Дволап, Дідів найближчий сусі-

да, — коли вони живуть не по той бік, що треба, Бренді-винної і вперлися в самісінький тобі Праліс! А Праліс — темне, лихе місце, якщо бодай половина того, що про нього розказують, — правда.

— Слушно кажеш, дядечку! — погодився Дідо. — Хай всі ті Заї-Брендізай і не селяться у самісінькому Пралісі, але однаково якісь вони не такі... Щоб ото сідати в човен і плавати для забави по величезній ріці? Хіба ж так чинять розумні люди? То й не дивно, скажу вам, що це призвело до лиха. Та хай там що, а з пана Фрода такий милий молодий гобіт, якого тільки пошукати! І дуже схожий на пана Більба — і то не тільки з лиця. Зрештою, батько в нього — теж Злоткінс. Порядний, статечний гобіт був пан Дрого Злоткінс: ніколи ніяких ні чуток, ані поголосок про нього, аж поки не втонув.

— Втонув? — повторило кілька здивованих голосів. Вони, звісно, чували і цю, й ще страшніші плітки, але ж гобіти — великі любителі родинних історій, тож чом би не послухати її цієї історії ще раз?

— Ну, кажуть таке, — провадив Дідо. — Бачте, ось воно як було: пан Дрого, він оженився на бідолашній панні Примулі Брендізай. А Примула Брендізая доводилася панові Більбу двоюрідною сестрою з материнської сторони (її мати була найменшенька з дочок у тодішнього Нашого Тука); ну а сам пан Дрого був йому троюрідним братом. Тож і виходить, що пан Фрodo йому рідня з обох боків: і двоюрідний, і троюрідний небіж, просто прямий родич, сказати б, розумієте? Коли це скоїлося, пан Дрого саме гостював у Бренді-домі, у свого тестя, старого Господаря Горбадока, бо частенько навідувався туди після одруження (любив, ніде правди діти, попоїсти, а старий Горбадок пригощав ой як щедро!). Ну й захотілось йому покататися човником по Бренді-

винній — і потопилися обоє, з жінкою, а бідолашка пан Фродо, єдине їхнє дитятко, зостався сиротою, отак!

— Чував я, ніби вони добряче підкріпилися та й пішли кататися човном при місяці, — мовив старий Заруб. — Дрого, попоївши, був заважкий, то човник і пішов на дно.

— А я чув, що вона штовхнула його у воду, а він потяг її за собою, — сказав Піщаник, гобітонський мірошник.

— Не вір усьому, що лізе тобі у вуха, Піщанику! — порадив Дідо, який недолюблював мірошника. — Що хтось когось там штовхнув, потяг — пасталакати про це нема причини. Човни — то взагалі непевні штуки: хоч ти сиди тихенько в такій дощанці й не воруєшись, а воно все одно перекинеться! Так чи так, а зостався цей пан Фродо сирота сиротою, на мілині, як вони сказали б, один мов палець серед отих дивоглядних заєутідників, і якось там виріс, у їхньому Брендідомі. Тож чистий тобі кролятник! У старого Господаря Горбадока там завжди товчеться сотні дві всякої рідні, не менше. Таж більшої добрості пан Більбо за життя своє не вчинив, коли забрав хлопця звідти, щоб жив як годиться, серед путяших людей!.. Ну а тим Торблам-Злоткінсам це, звісно, мов кістка в горло. Вони вже були зібралися загребти собі Золотий куток, коли пан Більбо помандрував десь, і пішла чутка, начебто він загинув. А тут він на поріг та й прогнав їх геть, і живе собі в добрі-щасти, ні на день не старіючи, дай Боже йому здоров'ячка! Вони ще сподівалися на спадщину, а пан Більбо взяв і назвав свого спадкоємця, і всі папери складено, комарик носа не підточить! Ні, не бачити Торблам-Злоткінсам обстави Золотого кутка, як своєї потилиці! Ну, та потилицю свою хай би й побачили...

— А я чув: там у тому кутку золота повні нори! — сказав хтось чужий, що добирався з Нірного в Західну чвертку. — Подейкують, всю маківку вашої Гори зрито норами, а ті нори запхано скринями золота, срібла, самоцвітів!

— Це ти, либоń, вичув більше, ніж є про що говорити, — відрізав йому Дідо. — Які там іще самоцвіти? Пан Більбо над грошима не тримтить, і їх у нього ніби й не меншає, але нір на золото ніхто ніяких не рив. Я бачив, як повернувся пан Більбо тоді, шістдесят років тому, а був я на ту пору ще парубчик. Тільки-тільки став підмайстром у старого Гольмана (а він же доводився двоюрідним братом моєму батькові), але того дня хазяїн поставив мене в Золотому кутку стерегти города, аби, поки той розпродаж, не нашевкалися туди роззявляки та не витоптали городини. Саме розторгувалися, аж гай шумить, а тут іде пан Більбо попід Гору й поні веде, а на тому конику-понику такенні лантусища та ще й дві скрині! Певен я, що в тих лантухах і скринях були самі скарби з чужих країв, де кругом, кажуть, самі тобі золоті гори. Але ж того добра було не так багато, щоб засипати хоч одну нору. Та он спітайте у моого синка Щира — він краще про все те знає. Він там цілими днями огинається, в Золотому кутку. Схибнувся на тих бувальщинах стародавніх, все слухає пана Більба, роззявивши рота. А пан Більбо й грамоти його навчив — без лихого помислу, звісно, то й сподіваюсь, що ніякого лиха з тої грамоти не буде. «Ельфи й дракони! — врозумляю я його. — Бульба й капуста — ось що треба нам з тобою. І не пхай носа в справи розумніших за тебе, а то в таке влізеш, що добре, як тільки без носа зостанешся!» — таке йому торочу. І не лише йому таке сказав би, — додав старий, глянувши значущо на чужого й на мірошника.

Але ж Дідо не переконав своїх слухачів. Байки про Більбові скарби надто міцно засіли в головах молодших гобітів.

— Ат! Не так він спочатку там щось привіз, як потім досипав, — заперечив мірошник, висловлюючи загальну думку. — Він-бо дома не сидить — знай швендяє десь. Ви подивітесь тільки, що за чужоземний набрід гостює в нього: гноми приходять серед ночі та ще той мандрівний чаклун Гандальф, і все таке. Хоч ти що хоч кажи, Діду, а химородницький він, той Золотий куток, і химородники в ньому живуть.

— І ти собі що хоч кажи, пане Піщанику, про те, чого не тямиш, — відчикрижив знов Дідо, ще дужче незлюбивши мірошника за такі слова. — Хай це буде й химородництво, але яка від нього кому шкода? А я знаю декого тут недалечко, що кухля пива не піднесе приятелеві, хоч ти йому весь лаз визолоти. А в Золотому кутку живуть по правді. Наш Щир каже, що на день народження будуть запрошені всі до одного й кожному, затям, кожному дістанеться подарунок, і не колись там ще, а цього ж таки місяця!

Той-таки місяць був вересень, тихий та погідний, мов на замовлення. Через день-два розійшлася чутка (пущена чи не тим самим всевідущим Щиром), що на святі буде вогняна забава — а справжньої вогняної забави не було в Краї років сто, ще відколи помер Старий Тук.

Призначений день наблизався, і якогось вечора до Гобітону в'їхав чудернацький віз, навантажений дивовижними пакунками, порипів попід Гору й став у Золотому кутку. Гобіти злякано виглядали з освітлених круглих дверей, вдивляючись у сутінь. Правували кіньми якісь чужоземці, виспівуючи чудних пісень: гноми з довгими бородами й насунутими на

лоба каптурами! Дехто з них поїхав собі, а дехто лишвся в Золотому кутку. Наприкінці другого тижня вересня серед білого дня з боку Бренді-винного моста показався візок, а на ньому сидів сам-один дідусяк. На дідусику був високий гостроверхий синій капелюх, довгий сірий плащ і сріблястий шарф. Мав він довгу білу бороду, а його кущисті брови стирчали так далеко, що вибивалися з-під крис капелюха. Малі гобітенята бігли за візком через весь Гобітон, до самої Гори ще й на Гору. Адже візок був навантажений всілякими вогняними пристроями, це вони забагнули одразу. Перед Більбовими дверима старий почав вивантажувати великі в'язки щонайрозмайтіших вогняних пристроїв, і на кожному було виведене велике червоне «Г» та ще ельфійське

Це, звісно, була Гандальфова позначка, а старий на візку — то був сам чарівник Гандальф, кого в Гобіянському краї знали здебільшого за мастака витворяти всілякі барвиsti вогні та дими. Справжні його дiла були куди тяжчі й небезпечніші, але гобіти про те навіть не здогадувались. Для них він був просто однєю з розваг на святі. Того й бігли за ним збуджені гобітенята.

— «Ге» і «Ге» — Гандальф і Грім! Кричали вони, а дідусь усміхався. Тут його впізнали одразу, хоча в Гобітоні чарівник бував нечасто й затримувався недовго, а його гримучі вогняні забави нині пам'ятали лише дехто з найстаріших тутешніх жителів: то вже було повите легендою минуле.

Коли старий з поміччю Більба й гномів кінчив розвантажувати візка, Більбо роздав малим розся-

вам трохи монет — але не перепало їм, на велике їхнє розчарування, ні ракети, ні пукавки.

— А зараз біжіть додому! — сказав їм Гандальф. — Буде вам на всіх — у свій час! — І щез у тунелі, а господар зачинив двері. Гобітенята ще трохи по-витріщались на ті двері, даремно чогось сподіваючись, а тоді розбрелися. «Те свято, либо нь, ніколи не настане!» — сприкreno думали вони.

А Більбо з Гандальфом сиділи в кімнатчині біля відчиненого вікна й дивилися на захід, на квітучий садочок. Довкола розливалось ясне, погідне світло надвечір'я. Квіти жевріли червінню та золотом — ротики, соняшники, настурції; подерлися вони й по земляних стінах, зазираючи в круглі віконця.

— Гарний у тебе садочок — аж горить! — похвалив Гандальф.

— Еге ж, — відгукнувся Більбо. — Я так люблю і цей садочок, і весь дорогий Гобітянський край — от тільки стомився я, хочеться спочинку.

— Отже, зробиш так, як задумав?

— Атож. Надумався я давненько і вже не передумаю.

— Гаразд. Тоді й говорити більш нема про що. Тільки ж не відхиляйся від задуманого ні в чому, йди до кінця, і я сподіваюсь, усе вийде на краще — не тільки для тебе, а й для всіх.

— Коли б то! Принаймні я хоч потішуся в четвер — утну один маленький жартик.

— Ой, чи ж до сміху буде тобі? — похитав головою Гандальф.

— Побачимо, — сказав Більбо.

Наступного дня візки за візками потяглися на Гору, а за тими ще візки! Дехто в Гобітоні й побурчав, мовляв, усе чужим замовляють роботу, а своїм майстрам не дають, але незабаром із Золотого кутка посипались замовлення на всілякі найдки, напитки та розкоші, які тільки можна добути в Гобітоні, чи над Водицею, чи в усьому Краї. Людність захвилювалась: усі почали лічити дні на календарі, напружено виглядаючи у вікно: чи не йде листоноша, чи не несе запрошення?

Нарешті посипалися й запрошення, враз заповнивши все приміщення гобітонської пошти, засніживши пошту над Водицею, так що довелося набирати нових листонош-добровольців. Ось вервечкою потяглися листоноші й на Гору, несучи сотні вибагливо-чемних відповідей, де різними словами говорилося одне: «Спасибі, неодмінно прийдемо!»

На воротях Золотого кутка з'явилася таблиця: ВХОДИТИ ТІЛЬКИ В СПРАВІ ВЛАШТУВАННЯ СВЯТА. Але, навіть придумавши щось «у справі

влаштування свята», не всяк міг увійти. Зайнятий по саме нікуди, Більбо писав запрошення, строчив відповіді, запаковував подарунки та ще влаштовував різні свої особисті справи. Відколи прибув Гандальф, він не показувався гобітам на очі.

Одного ранку гобітонці побачили, що луг на південь від Більбових дверей весь пооснований мотузками та обтиканій жердинами: там напинали намети й ставили павільйони. У валку, що відділяв луг від дороги, прокопали вхід, поробили сходи й поставили великі білі ворота. Три гобітівські родини Золотого ряду, чиї садиби межували з лугом, були від цього просто в захваті, а всі жителі Гобітона їм заздрили. Старий Дідо Кося кинув навіть прикидатися, ніби працює в городі.

Швидко зводилися намети. А один павільйон був такий великий, що в ньому вмістилося все дерево, яке росло посеред лугу, а тепер ніби посіло чільне місце за головним столом. Усе гілля того дерева обвішали ліхтарями. Але найбільше приваблювала гобітів величезна кухня-кабиця, яку споруджували в північному кутку святкової ділянки. На допомогу гномам та всяким іншим чужанцям, що невтомно куховарили в Золотому кутку, зібрано цілий загін кухарів з усіх зайдів та харчівень околиці. Гобіти розхвилювались так, що далі нікуди.

А тут іще небо набурмосилось. Зіпсувалася погода в середу, якраз напередодні Забави. Усі так потерпали! Але ось настав четвер, двадцять друге вересня. Зійшло сонечко, хмари де й поділися, пра-пори замайоріли — і почалися веселощі.

Більбо Злоткінс обіцяв просто Пригощення, а насправді влаштував велике свято, де переплелoso багато розваг. Запрошенні були всі сусіди. А кого забули покликати, той все одно прийшов — яка різ-

ниця? Багато було запрощених з інших чверток Краю, були гості навіть із-за кордону. Більбо власною персоною зустрічав кликаних і некликаних гостей біля новеньких білих воріт. Він роздавав подарунки всім-усім, а ще ж дехто виходив через запасний вихід і знову з'являвся перед ворітами. У гобітів так ведеться, що іменинник дає гостям подарунки на свій день народження — зазвичай не надто дорогі подарунки й не так багато, як цього разу, але заведенція таки непогана. Насправді в Гобітоні й над Водицею кожен Божий день був чийсь день народження, тож кожен тутешній гобіт міг сміливо розраховувати хоча б на один подарунок у тиждень. І це їм не набридало аніскілечки.

Цього ж разу подарунки були просто незвичайні. Гобітенята були в такому захваті, що на хвильку навіть забули про пригощення. Адже дісталися їм дивоглядні іграшки, яких вони досі й не бачили: кому чудові, а кому — так навіть чарівні. Деякі цяцьки Більбо замовив заздалегідь, ще рік тому, й привезено їх аж із Долу, з-під Самітної гори — справжня гном'яча робота!

А коли вже кожного зустріли, привітали й запросили у ворота, почалися пісні, танці, музика, ігри — ну й, звісно, почастунки. Передбачалися три застілля: підсобідок, чаювання та обід (чи то вже вечеря). Але їли й пили весь час, постійно за столами сиділо повно народу, а вже підсобідок чи там чаювання знати було тільки тим, що тоді гості всі до одного сідали і їли-пили разом. Так тривало від одинадцятої до пів на сьому, аж поки почався феерверк.

Творцем вогняної забави був Гандальф, і все потрібне для цього начиння не лише привіз, а й задумав, змайстрував він сам-один. Сам запускав ракети

ти, творив найцікавіші номери, малюючи в небі огністі картини. А скільки всього пороздавав щедро гобітенятам: пукавок, петард, бенгальських вогнів, іскрометних млинків, смолоскипчиків, гном'ячих свічок, ельфійських вогнеграїв, гублінських громовиків... Усі вони були чудові, адже з віком Гандальф дедалі більше вдосконалювався у своїм мистецтві.

В небо злітали бліскотливі птахи, виспівуючи дзвінкими голосами. Здіймалися стовбури темного диму, з них швидко виростали сяйливі гілки й миттєво розпускалась ціла весна зеленого листя, струшуючи на приголомшених гобітів розжеврілі квітки, що гасли перед самими їхніми носами, тільки в повітрі лишалися ніжні паході. Виростали водограї мерехтливих метеликів, що летіли на ті штучні дерева, зводилися стовпи різnobарвних вогнів, обертаючись то орлами, то вітрильниками, то лебединими зграями. Багряні хмари опадали зливою золотого дощу. Потім залиував бойовий клич, високо-високо злетів ліс сріблястих списів і впав у Водицю, засичавши по-змійному. А коронний номер на честь Більба чарівник відклав наостанок — він, певне, хотів до смерті настрашити гобітів, і це йому вдалося. Усі вогні погасли. І тоді в небо звівся велетенський димовий стовп. Ось він став ніби далекою горою, вершина якої розжеврілась і бухнула зеленим та ясно-червоним полум'ям. Із полум'я вилетів багряно-золотий дракон, жахливо справжній, тільки менший; з пащеки вивергався вогонь, очі ярли люттю; з шаленим ревом описав він три свистячі кола над самісінькими головами глядачів. Усі попригинались, а чимало попадало ницьма. А тоді дракон одлетів трохи oddalik, перекинувся у повітрі й з оглушливим гуркотом вибухнув над Водицею.

— Це знак — усім до столу! — оголосив Більбо.

Де й поділися ляк і замішання — гобіти враз усі скочили на ноги. Всіх і кожного чекав розкішний бенкет, а для рідні були накриті столи у павільйоні з деревом. Сюди запрошено дванадцять по дванадцять душ (це число — 144 — називається у гобітів *груз*, хоча народ і не заведено лічити грузами) — вибраних з усіх родин, що доводилися Більбові й Фродові хоч якоюсь ріднею, та ще кількох найближчих друзів, як ото Гандальфа. Чималенько було там і зовсім юних гобітів, — кому дозволили прийти батьки; а чом би й не дозволити діткам посидіти допізна, коли їх погодують на дурняк? Як не водити гобітенят по гостях, то навряд чи настачиш на них свого харчу...

Тож зібралося в павільйоні багато Злоткінсів і Мудриків, а ще ж чимало Туків та Брэндізайв; було там потроху Гребів (рідні Більбової бабусі) й Кругликів (з кодла дідуся Тука); явилися представники Риїв, Тлустів, Підперезів, Борсуків, Дебелів, Сурмачів, Гордотупів... Хто з них доводився іменинниківі бодай десятою водою на киселі, а хто навіть у Гобітон досі не потикався, бо жив десь на краю Краю. Не обділили увагою і Торблів-Злоткінсів. І Ото з дружиною Лобелією таки прийшли на свято. Більба вони недолюблювали, а Фрога терпіти не могли, але ж запрошення було так чудово вписане золотим чорнилом на щонайбілішому папері, що як тут було і встояти. А ще ж про кухню їхнього кузена Більба віддавна ширилась заслужена слава.

Всі сто сорок четверо гостей сподівалися на добру учту, хоч і побоювалися пообідньої промови господаря — як неминучої прикрості. Ще почне молоти таке, що він називає «віршами», або, хильнувши чарку-две, розведе тереvenі про дурні пригоди, яких він зазнав під час своєї загадкової

подорожі. Ні, гості не розчарувались — дістали таки добру учути ще й розваг купу: багато всякого, вищуканого й різного і мало не на цілий день. Протягом цілого тижня потому ніхто ніде не купував ніяких харчів, але збитків торгівці не зазнавали, адже все одно Більбо геть спустошив їхні склади, запаси й припаси — за гроші, звісно.

Коли вже усі більш-менш найлися й напилися, наспів час для Промови. Але товариство було вже готове її стерпіти, дійшовши до блаженного стану, коли зоставалося тільки «утрушувати» й «накидати зверху». То съорбнути улюблена напою, то лизнути, аби не минути, якоїсь ще лагоминки... Вони вже й забули, що так боялися словесної нудоти, навпаки: ладні були вислухати будь-що, вигукуючи «Слава!» та «Хай живе!» при кожній запинці промовця.

— Дорогі мої Люди... — почав Більбо, підвівши.

— Тихо! Тихо! Тихо! — закричали гості й все повторювали хором цей заклик, ніби й не хотіли тієї тиші.

Більбо обійшов стіл і видерся на стілець, що стояв під обчіпляним ліхтариками деревом. Різnobарвні відблиски грали на його урочистому обличчі, золоті гудзики поблискували на його розшитій шовковій камізельці. Тепер його бачили всі гості: однією рукою він помахував над головою, а другої не виймав із кишені.

— Дорогі мої Злоткінси й Мудрики, — почав він знову, — і ви, любі мої Туки й Брендізай, і Греbi, й Круглики, і Риї, і Сурмачі, й Тлости, й Підперези, Дебели, Борсуки й Гордотупи...

— Гордоступи! — викрикнув старенький гобіт із кутка. Його ім'я було, звісно, Гордотуп, але Гордоступ йому здавалося краще, бо він пишався своїми лапами, такими лapatими та волохатими, які в цю хвилину лежали на столі.

— І Гордотупи! — наполіг Більбо. — І вас, добреї мої Торбіли-Злоткінси, я радий вітати нарешті в Золотому кутку. Сьогодні у мене сто одинадцятий день народження — мені сьогодні виповнилося одинадцять десятків ще й один рік!

— Слава! Слава! Многая літа! — загорлали гості й радісно забарабанили по столах. Чудова промова: коротко і ясно.

— Сподіваюся, що всім вам так само весело, як і мені!

Оглушлив «Слава!». Крики «Так!» (і «Hi!»). Заголосили сурми й ріжки, дудки та флейти, та ще якісь музичні інструменти. Я вже казав, що тут було чимало юних гобітів і гобітенят. І в руках у них були сотні музичних пукавок із написом ДІЛ, але молоднякові це слово нічого не говорило; вони одне знали: це дивовижні пукавки! Всередині в них були вкладені малесенькі, але дуже гарні музичні інструментики, які так чудово звучали. В іншому кутку павільйону юні Туки й Брендізаї, гадаючи, що дядечко Більбо уже все сказав (бо про що ж іще говорити?), зладнали імпровізований оркестр і вшкварили до танцю. Молодий Завшерад Тук і панночка Милорота Брендізая видерлися на стіл і з дзвіночками в руках ну витанцювати «Стриб-скік» — приемний, але трохи запальний танець.

Але Більбо ще не все сказав. Він вихопив ріжок у котрогось гобітеняти й тричі пронизливо просигналів. Гамір ушух.

— Я не затримаю вас надовго! — крикнув Більбо.

Звідусіль підбадьорливо загукали, заплескали в долоні.

— Я скликав вас нині з особливою метою.

Сказано це було таким тоном, що гобіти нашорошили вуха. Запала майже цілковитатиша, й навіть пустотливі Тученята наготовились слухати.

— Як по правді, то я маю аж три мети! Перша: сказати вам, що страшенно всіх вас люблю і що прожити всього лиш сто одинадцять років серед таких прекрасних, гідних захоплення гобітів — це так мало!

Бурхливий вибух схвалення.

— Добру половину з вас я знаю вдвічі гірше, ніж слід, а гіршу половину люблю вдвічі менше, ніж ви на те заслуговуєте.

Несподіваний поворот чи зворот, і збагнеш не зразу. Хтось десь пlesнув у долоні, але більшість силкувалася зрозуміти, що це: комплімент чи образа?

— Друга мета: щоб ви потішились на моєму дні народження.

Знов схвальні вигуки, оплески.

— Ні, краще буде сказати: на НАШОМУ дні народження. Адже цього дня, як ви знаєте, народився також мій небіж і спадкоємець Фродо. Сьогодні він сягнув повноліття і посідає свій спадок.

Кілька лёгеньких оплесків з-поміж старших. Де-хто з молоді загукає: «Фродо! Фродо! Люний друга Фродо!» А Торбіли-Злоткінси насупились і задумались, як це Фродо «посідає свій спадок».

— Обом нам укупі виповняється сто сорок чотири роки, і вас сюди запрошено рівно стільки ж — цілий груз, якщо ви даруєте мені цей вираз.

Ніяких оплесків, вигуків. Багато хто з гостей, а надто Торбіли-Злоткінси, образився, що їх запрошено сюди тільки для рівного ліку. Це ж так хіба що товар пакують! От бовкнув: груз! Яка нечемність!

— А ще, якщо дозволите мені вдатися до сивої історії, це також річниця моого прибуття верхи на діжці до Ескарота при Довгому озері. Хоча тоді я навіть не згадав, що сьогодні ж мій день народження. Було мені тоді всього п'ятдесят один, а замолоду

хто лічить свої літа! Щоправда, бенкет був тоді славний, а я, пригадую, добряче застудився і тільки й міг вимовити: «Днуже днякую!» А зараз я скористаюся нагодою вимовити ці слова як слід: дуже вам усім дякую за те, що прийшли на моє невеличке свято!

Затята мовчанка. Всі боялися, що зараз Більбо розспівається чи стане розказувати вірші, а вони й так знудилися. Чом би йому не припинити балаканини, чом не дати їм випити за його здоров'я? Але Більбо не став ані співати, ані розказувати вірші. Він тільки перевів подих.

— І ще третє й останнє, — мовив він. — Я хочу зробити одне... ОГОЛОШЕННЯ!!! — Цілком несподівано він вимовив це слово так голосно, що всі випростались, кому це ще було до снаги. — З сумом оголошує вам, що хоч, як я сказав, це так мало — прожити серед вас лише сто одинадцять літ, більш я не проживу серед вас ані дня. Я йду від вас. ЦІЄЙ Ж МИТІ йду геть. ПРОЩАВАЙТЕ!

Він ступив зі стільця — і зник. Спалахнув сліпучий вогонь, і гості зажмурились. А коли порозплющували очі, Більба ніде не було видно. Сто сорок четверо ошелешених гобітів так і завмерли. Їм заціпило. Старий Одо Гордотуп зняв лапи зі столу й затупотів. Якусь мить панувала мертвнатиша, а тоді, хапнувши кілька разів ротом повітря, заговорили усі враз: Злоткінси, Мудрики, Туки, Брендізаї, Греби, Круглики, Риї, Тлости, Підперези, Борсуки, Дебели, Сурмачі й Гордотупи.

Всі погоджувалися одним, що Більбова витівка груба й геть нечемна, і її, таку прику й приголомшиву, треба неодмінно зайди й запити. «Ta він божевільний! Я завжди так казав», — знай лунала загальна думка. Навіть химерники-Туки, за кількома винятками, засуджували Більбову поведінку. На ту

хвилину, щоправда, мало хто з них дотямив, що то був не просто дурний вибрик, а серйозний вчинок.

Тільки старий Рорі Брэндізай не був збитий з пантелику. Ні вік, ні прещедрий бенкет не затуманили йому розуму, тож він сказав своїй невістці Есмеральді:

— Ні, дорогенька, щось тут таки негаразд! Я певен: навіжений Злоткінс знову десь подався. Дурило, телепень старий! Та що нам до того? Більба нема, а найдки-напитки зостались!

І крикнув Фродові, щоб ще раз подали всім вина.

А Фродо був єдиний, хто не зронив і слова. Він мовчки сидів біля спорожнілого Більбового стільця, не звертаючи уваги на вигуки й запитання. Звісно, дядечків жарт його потішив, хоч він і знатав заздалегідь, що буде. Він насилу втримався, щоб не засміятись, коли приголомшенні гості почали обурюватись. Водночас йому стало дуже сумно — несподівано Фродо збагнув, що всім серцем любить старого гобіта. Гості здебільшого їли собі й пили, обговорюючи колишні й нинішні дивацтва Більба Злоткінса. Самі лише Торбіли-Злоткінси розгнівались так дуже, що зразу ж пішли геть. Фродові враз перехотілося бути на цьому бенкетуванні. Він звелів подати ще вина, підвівся, мовчки вихилив келих за Більбове здоров'я і нищечком вислизнув із павільйону.

А Більбо Злоткінс, поки виголошував свою промову, весь час бавився в кишені з тим золотим перснем, якого стільки років беріг у таємниці. Ступивши зі стільця на землю, він надяг персня на палець — і відтоді в Гобітянії його більше не бачив жоден гобіт.

Бадьорою ходою він вернувся до свого дому й зупинився на мить, дослухаючись, з усмішкою на обличчі, до обуреного гамору в павільйоні та до без-

журних веселощів в інших кутках лугу. Тоді ввійшов, скинув своє святкове вбрання, склав шовкову камізельку, дбайливо загорнув її в тонкий папір і запхнув у шухляду. Потім швидко накинув на себе якісь старезні лахи й застебнув потертого шкіряного пояса. До пояса причепив короткого меча в добряче поношених піхвах. Із пропахченої нафталіном шафи дістав ветхого плаща з каптуром. Плащ зберігався, мов велика коштовність, хоч був латка на латці й геть вибляклій: можна було тільки згадатись, що колись він був, либонь, темно-зелений. Плащ із каптуром були на нього трохи завеликі. Тоді зайшов до свого кабінету й з чималою вогнетривкою скриньки дістав загорнутий у старі ганчірки пакунок, рукопис у шкіряній оправі, а також великого пухкенького конверта. Книгу й пакунок він запхав у вже й так натоптаний важкий речовий мішок, що стояв напохваті. У конверта всунув свого золотого персня разом із прегарним ланцюжком, а тоді запечатав і написав: «Для Фрода». Спочатку був поклав конверта на камінову поличку, але раптом схопив його й засунув собі до кишені. Цієї миті відчинилися двері, й до приміщення швидкоувійшов Гандальф.

— Привіт! — мовив Більбо. — А я думав: невже ти не зайдеш попрощатися?

— Я радий, що застав тебе видимим, — відказав чарівник, умощуючись у кріслі. — Хотів упіймати тебе й перемовитися кількома словами. Ти, здається, певен, що все відбулося пречудово, саме так, як ти й планував?

— Авеж, я певен! Хоча той спалах був для мене несподіванкою. Він добряче налякав мене. А що вже й казати про інших! Чи не твоя невеличка відсебенька, га?

— Таки моя. Ти мудро чинив, що всі ці роки тримав у таємниці того персня, і я подумав: треба б підкинути твоїм гостям іще щось, аби воно начебто пояснювало твоє зникнення.

— І зіпсував мені мій жарт! Вічно ти скрізь пхаєш свого старого носа! — засміявся Більбо. — Та, либоń, ти завжди знаєш краще, як усе має бути.

— А вже знаю — коли хоч щось довідаєшся. Тільки ж немає у мене цілковитої певності щодо всієї цієї справи. Оце вона дійшла до своєї останньої крапки. Ти утнув той свій жарт — і розтривожив, а то й образив чи не всю свою рідню, і дав цілому Краю про що поговорити днів на дев'ять, коли не на дев'яносто дев'ять. Чи ж зайдеш ти ще далі?

— Атож! Я відчуваю, що мені потрібен відпочинок, дуже довгий відпочинок, я ж казав тобі вже. Може, й довічний. Я не сподіваюсь повернутися. Як по правді, то я й не збираюся повертатись — про все розпорядився... Зістарівся я, Гандальфе! З лиця то я й не старий, але чую старість аж у глибині серця. «Добре зберігся», що й казати! — пирхнув він. — Ох, я почиваюся таким тонюсінським, ну, розумієш, неначе мене розмазано, мов масло на скибці у скнари, тонко-претонко! Щось тут негаразд. Мені потрібна переміна у житті абощо.

Гандальф пильно й зачудовано подивився на гобіта.

— Либоń, щось таки негаразд, — мовив він задумано. — Тож, мабуть, те, що ти придумав, — найкращий вихід.

— Ну, хай там як, а я вже вирішив. Хочу, Гандальфе, знов побачити гори. Гори! А ще — знайти місцину, де б мені по-справжньому відпочити. У тиші та спокої, де б не шпигувала за мною купа родичів і нескінченна вервечка гостей не обривала

дзвоника. Може, десь та допишу свою книгу. Вже й придумав для неї гарне закінчення: «...і він жив щасливо до кінця днів своїх».

Гандальф засміявся:

— Сподіваюсь, він доживе щасливо. Але нікому буде читати оту твою книгу, хоч який причепи їй кінець.

— Та чого — із часом знайдеться, кому читати. Фродо вже прочитав дешицю — все, що я написав досі. Ти ж, до речі, подбаєш про Фрода? Наглядай за ним хоч у півока!

— Та в обидва ока наглядатиму, як буде на те спромога.

— Звісно, що й він подався б зі мною, коли б я попросив його. Бо й сам просився якось-то, десь перед святкуванням. Але то ще в нього не справжнє бажання. От мені хочеться перед смертю побачити ще разочок і дикий край, і гори, а він же досі залюблений у цей наш Край з його струмочками, гаями та галявинами. Тут йому любіше житиметься. Я йому, звісно, все залишаю, окрім кількох дрібничок. Сподіваюсь, він буде щасливий, коли звикне до самостійності. Пора вже, щоб він був сам собі голова.

— Лишаєш — усе? — перепитав Гандальф. — І персня також? Ти ж погодився зробити так, пам'ятаєш?

— Ну, е-е... здається, так, — промурмотів Більбо.

— Де ж перстень?

— Та в конверті, коли вже тобі так треба знати, — нетерпляче огризнувся Більбо. — Он там, на каміновій поліці! Але ж ні, не там... У мене в кишені! — Він зам'явся. — Дивно... — мовив стиха сам до себе. Але, власне, що ж тут дивного? Чом би мені й не лишити його в себе?

Гандальф знов уп'явся поглядом у гобіта, очі його зблиснули.

— Як на мене, Більбе, — сказав він спокійним голосом, — персня краще залишити. Чи ти не хочеш цього зробити?

— Я і хочу, й не хочу. Як доходить до діла, то чогось мені так не хочеться розлучатися з ним! Та й навіщо, справді? І чого це ти напосівся на мене? — запитав він дивно зміненим голосом — писклявим, у якому бриніли підозра й роздратування. — Ти все випитуєш у мене про моого перстеника, а про все інше, що було спіткало мене в тій мандрівці, хоч би раз поцікавився!

— Мусив випитувати, — відказав Гандальф, — бо хотів знати правду, бо це важливо! Чарівні персні — це... гм, чарівні персні, рідкісні химороди. А твій перстеник цікавив мене, сказати б, як фахівця. Та й зараз цікавить! Коли вже ти надумав знов податися в мандри, то я неодмінно маю знати, де цей перстень, у кого саме. А ще я думаю, що ти володів ним чи не занадто довго. Я певен, Більбе: він тобі не знадобиться більше.

Більбо побуряковів, очі його спалахнули гнівом.

— Звідки тобі знати, що він мені не знадобиться? — вигукнув гобіт. — І чого тобі неодмінно треба знати, як я розпоряджаюся моїми власними речами? Перстень — мій! Це я знайшов його. Він сам прийшов мені до рук!

— Авеж, авеж, — озвався Гандальф. — Тільки навіщо так кипіти?

— Якщо й киплю, то через тебе! — відрізав Більбо. — Перстень — мій, кажу тобі! Мій! Мій дорогесенький! Так — мій дорогесенький!

Чарівникове обличчя лишилося поважно незвірушим, очі дивилися так само уважно, і тільки тривожний вогник у глибині його очей виказував, що він неабияк вражений і по-справжньому стурбований.

— Хтось уже називав його так, — мовив він, — але не ти!

— Ну, а тепер я називаю. Чом би й ні? Хай навіть Гам-гам казав ці самі слова. Тоді перстень був його, а тепер — мій. І я, кажу ж тобі, нікому його не віддам!

Гандальф підвівся, і голос його зазвучав суворо.

— І вчиниш нерозумно! Кожне твоє слово, Більбо, свідчить: цей перстень узяв надто велику над тобою владу! Лиши його! І ти станеш вільний, і зможеш по своїй волі йти куди завгодно!

— А я як схочу, так і скочу! — вперся Більбо.

— Ну що ти, що ти, мій любий гобіте! — сказав Гандальф. — Ти довго живеш на світі, й весь цей час ми з тобою були друзями, та й зобов'язаний ти мені дечим. Ну ж бо! Вчини, як обіцяв: відмовся від персня!

— Скажи краще, що ти сам хочеш загребти моого персня! — закричав Більбо. — Але ти схопиш облизня! Не віддам я моого дорогесенького — і край! — І схопився за руків'я свого невеличкого меча.

Гандальфові очі зблиснули.

— Ще трохи — і я розсерджуся й собі, — застеріг він. — Повтори тільки свої слова ще раз — і ти побачиш Гандальфа Сірого без плаща!

Він ступив крок до гобіта й мовби виріс у грізній величі; його тінь заповнила кімнатчину.

Більбо позадкував до стіни й став, важко дихаючи й судомно вхопившись рукою за кишеню. Якусь мить чарівник і гобіт стояли один проти одного, й повітря в кімнатчині аж бриніло. З висоти свого зросту Гандальф свердлив гобіта поглядом. Помалу Більбові кулачки розціпилися, й він затремтів.

— І що це на тебе найшло, Гандальфе? — промовив він. — Ніколи ти таким не був. А через що

це все? Мій перстень чи ні? Я знайшов його, і Гам-
гам таки згамав би мене, коли б не він. Я не злодій,
не вкрав його, хоч би що там кричав мені навздогін
Гам-гам.

— А я ніколи й не взивав тебе злодієм, — за-
перечив Гандальф. — Та й сам я не грабіжник — не
забираю в тебе твого «дорогесенького», а допомагаю
тобі. Хотів би я, щоб ти довіряв мені, як досі.

Чарівник одвернувся, і тіні мовби й не було. Знов
перед гобітом стояв старий сивий дідочок, згорблен-
ний і заклопотаний.

Більбо провів долонею по очах.

— Пробач, — мовив він. — Щось химерне
під'юджувало мене. І все ж як подумати, то й добре
було б позбутися його. Це була б мені все-таки
полегкість! Останнім часом перстень із голови мені
не йде. Іноді я мав таке відчуття, начебто він — око,
яке стежить за мною! І все мені кортить, знаєш,
надягти його й зникнути. А то чогось думаю, чи на
місці він, і дістаю його, аби заспокоїтись. Пробував
замикати його в скриньці, але переконався, що можу
бути спокійним тільки тоді, коли він у мене в
кишенні. Чому — не знаю. І ніяк не можу зважитися...

— Я ж тобі якраз і допомагаю зважитися, —
сказав Гандальф. — Бо моя думка щодо персня
цілком зважена. Іди собі, а персня залиш. Позбудь-
ся його. Віддай його Фродові, а я вже подбаю і про
твого небожа, й про персня.

Більбо постояв хвильку в напруженій нерішуч-
чості. Потім зітхнув і, зробивши зусилля, вимовив:

— Гаразд! Віддам. — Тоді здигнув плечима й
посміхнувся трохи винувато. — Як по правді, то са-
ме на те й затіяв я все це святкування: роздарувати
чимбільше подарунків, аби заразом легше й персня
б... Так ні ж! З'ясувалося, що не легше! Але, як не

віддам його, то вся ця шамотня — ні до чого, і жарт мій, виходить, зовсім нікудишній!

— Бо й справді, тільки це, як на мене, виправдовує всю твою прощальну затію, — підтверджив Гандальф.

— Ну що ж, — мовив Більбо, — нехай перстень дістанеться Фродові разом із усім добром. — Він глибоко зітхнув. — А мені й справді треба мерщій вирушати, поки ще хтось не заскочив мене тут. Я з усіма вже попрощався, і прощатися ще раз — це було б нестерпно!

І, схопивши речового мішка, рушив до дверей.

— А перстень усе ще лишається у тебе в кишенні, — нагадав чарівник.

— Таки правда! — вигукнув Більбо. — А з ним і мій заповіт, і всі інші папери. Краще візьми його ти та й передай небожеві. Так буде надійніше.

— Ні, не віддавай персня мені, — сказав Гандальф. — Поклади його на камінову поличку. Там він і дочекається приходу Фрогда. Я підожду його тут.

Більбо дістав конверта з кишені й хотів покласти його біля годинника, але рука його сіпнулась, і конверт упав на підлогу. Тут чарівник випередив гобіта: швидко нахилився, схопив конверта й поклав на місце. На коротку мить гриまさ гніву споторнила гобітovi обличчя. Але він швидко просяяв — і засміявся.

— Ну, от і все! — полегшено мовив він. — Я виришуаю!

Вони вийшли у передпокій. Із підставки для кийків Більбо вибрал найулюбленішого й заклично свиснув. Із різних кімнат вийшли троє гномів, які досі щось там робили.

— Чи все готове? — запитав Більбо. — Все спаковано й надписано?

— Все! — була коротка відповідь.

— Ну то й рушаймо!

І ступив за поріг. Стояла гарна ніч, у чорному небі рясно сяяли зорі. Більбо Злоткінс задивився вгору й вдихнув на повні груди повітря.

— Яка радість! Яка втіха — знов помандрувати геть від дому! Помандрувати Дорогою із гномами! Ось чого я прагнув насправді роками! Прощавай! — сказав він до своєї старої домівки, схиливши голову перед порогом. — Прощавай, Гандальфе!

— Не прощавай, Більбе, а до скорого побачення! Будь обачний! Ти вже досить старий, то, може, й досить мудрий...

— Бути обачним? Та чхати мені на обачність! Не турбуйся про мене, Гандальфе! Я такий щасливий, як давно не був, а це ж так багато значить! Але вже час і пора! Нарешті доля веде мене до моєї мрії!

І стиха, мовби сам до себе, проспівав у пітьму:

Іде Дорога від воріт
Все далі й далі в даль.
Пора, пора мені в похід,
Лишивши вдома жаль.
Піду по ній, і десь вона
Ввіллється в більшу путь,
Що стільки стріч плека одна!
Що ж далі? Не забагнуть...

Постояв мовчки якусь мить і, не зронивши більше й словечка, повернувся спиною до вогнів та голосів на лузі й під наметами, і рушив (а слідом за ним — трійко гномів) спочатку в садочок, а звідтіля — далі в долину довгою звивистою стежкою. Перескочив через перелаз при долині й подався луками, прошкуючи крізь ніч, мов шелест вітру в траві.

Гандальф постояв хвильку, вдивляючись услід йому в пітьму.

— До побачення, любий мій Більбе! Поки-то ми побачимося з тобою знов... — тихо сказав він і вернувся в дім.

Не забарився вернутися й Фродо — застав чарівника, що сидів поночі, у глибокій задумі.

— Він пішов? — запитав молодий гобіт.

— Так, — відповів Гандальф, — пішов нарешті.

— Ох, коли б... себто я сподівався до останньої хвилини, що це лише жарт, — признався Фродо. — Хоча в глибині душі я відчував: він справді збирається піти геть. Завжди про все поважне говорив ужарт. Хоч би вернутися було раніше, то провів би його.

— Гадаю, саме так він і хотів піти: тихо й непомітно вислизнути від усіх. Не хвилюйся. Усе з ним буде гаразд — тепер. А тобі він лишив пакуночок. Он там!

Фродо взяв конверта з полички над каміном, але тільки глянув, не розкриваючи.

— У ньому ти знайдеш його заповіт і всі інші папери, — мовив чарівник. — Тепер ти господар Золотого кутка. А ще в пакуночку є, либонь, і такий собі золотий перстень.

— Перстень! — вигукнув Фродо. — То він і персня мені залишив? Навіщо це? Хоча, либонь, знадобиться.

— Може, знадобиться, а може, й ні, — заперечив Гандальф. — Я б на твоєму місці ним не користувався. Ти просто нікому про нього не кажи, але бережи, мов зіницю ока! А зараз я лягаю спати.

Фродо, зоставшись господарем Золотого кутка, сприкreno подумав, що це ж його обов'язок — попрощатися з гостями. Чутки про дивні події уже встигли облетіти весь луг, але молодий спадкоємець

тільки зронив: «Безперечно, вранці усе з'ясується». І ні слова більше не могли з нього витягти. Туди ближче до півночі прибули карети по найбільших цабе. Вони від'їжджали, одна по одній, везучи ситі-пересичені животи, але й цікавості — ой неситі! Прийшли спеціально домовлені садівники і в грабарках повивозили тих, хто чомусь не міг піти додому власними ногами.

Поволеньки минула ніч. Зійшло сонце. Ну, а гобіти повставали набагато пізніше, але ранок брав своє. Прийшли заздалегідь домовлені прибиральники, щоб порозбирати намети, позаносити столи й стільці, ложки й ножі, та пляшки, та тарілки, а ще поприбирати ліхтарі, кадуби з квітучими кущами, а ще крихти, цукеркові обгортки, а ще попіднімати забуті торбинки, рукавички й носовички, а ще зібрати неторкану їжу (якої, до речі, знайшлося зовсім мало)... А тоді прийшло ще й чимало недомовлених: Злоткінси, Мудрики, Глусти, Туки та інші гості, що жили або зупинилися неподалік. Над південь, коли навіть ті, хто переїв, повиходили надвір, коло Золотого кутка зібралася чималий натовп непроханих, але очікуваних гостей.

На ганок вийшов Фродо — усміхнений, але з велими стомленим і занепокоєним виглядом. Він привітав усіх, що зібралися, але небагато міг додати до сказаного вночі. На всі запитання він мав одну просту відповідь: «Пан Більбо Злоткінс десь подався і, наскільки мені відомо, назавжди». А декого з візитерів запросив до господи, оскільки Більбо залишив для них «повідомлення».

У передпокої лежала ціла купа різноманітних згорточків, пакуночків та дрібних меблів, і все те з прикріпленими ярличками. Декотрі з написів були такого штибу:

Аделардові Туку, в його ЦІЛКОВИТУ ВЛАСНІСТЬ, від Більба — парасолька. Аделард за своє життя присвоїв не одну парасольку без будь-якого ярличка.

Дорі Злоткінс, на згадку про ТРИВАЛЕ листування, з любов'ю від Більба — величезний кошик для зіпсованого паперу. Дора доводилась сестрою покійному Дрогові, тож була найстарішою родичною Більба й Фрода, оскільки прожила вже дев'яносто дев'ять років, з яких понад півстоліття писала всім гори добрих порад.

Мілові Рию, зі сподіваннями, що це, може, знайдобиться, від Б.З. — золоте перо й слоїк із чорнилом. Міло ніколи не відповідав на листи.

Анжеличкові від дядечка Більба — кругле веселе люстерко. Юна Анжеліка Злоткінс надто вже пишалася своїм личком.

Для поповнення БІБЛІОТЕКИ ГУГА ПІДПЕРЕЗА від поповнювача — книжкова поліця (порожня). Гуго надзвичайно любив брати читати чужі книжки, але аж ніяк не повертати їх.

Лобелії Торбліл-Злоткінс, на подарунок, — коробка срібних ложок. Більбо був переконаний, що то вона поцупила чи не всі його ложки, поки він ходив у свої ще перші мандри. Лобелія чудово знала про ці Більбові підозри, тож, прийшовши трохи пізніше за інших, відразу взяла натяк до відома, але ж і ложки взяла — до кишень.

Це — лиш невеличка дещиця з тієї купи подарунків, що їх попідписував Більбо. За довге життя колишнього господаря оселі вона стала просто захаращена різними речами. Гобітянські нори взагалі дуже швидко захаращувалися всякою загаруздою, і значною мірою спричиняється до цього звичай дару-

вати багато подарунків на дні народження. Звісно, не завжди подарунки бували нові, а декілька старовинних гамузів забутого вже призначення ходило по всій окрузі, — але Більбо зазвичай роздавав нові подарунки, не передаровуючи отриманого від інших. Тепер стара нора потроху звільнялася від загарузди.

На багатьох тих прощальних подарунках були ярлички, підписані рукою самого Більба; дещо тут дарувалося з певним натяком, а то й з жартом. Але, звісно ж, більшість цього добра призначалася тим, хто його по-справжньому потребував. Біdnіші гобіти, особливо ті, що з Золотого ряду, дістали, чого бажали. Старий Дідо Кося одержав два мішки картоплі, нову лопату, вовняну камізельку й слоїк масти на скрипучі суглоби. Старий Popi Брэндізай, у подяку за постійну щедру гостинність, отримав дванадцять пляшок зі «Старих Винарень» — міцного червоного вина з Південної чвертки, вина добряче витриманого, адже був заклав його ще Більбів батечко. Popi відразу ж пропросив Більбові все, а після першої випитої пляшчини проголосив його хлопцем хоч куди.

Ну, а Фролові стільки всього зсталося, що й не злічити. Йому, звісно, відійшли всі найголовніші скарби, а ще книги, картини, повно всякої обстави. Однак ніде не було ні згадки про гроші, ні натяку на коштовності: жодної грошини чи скляної намистини не дісталося ні кому.

А решту дня Фрого й сам не зізнав, як перетерпів. Пожежею облетіла Гобітон чутка, нібито все добро в садибі роздається задарма, тож хутко на подвір'ї зібралася ціла юрба розсяв, кому нічого тут було робити, але хто б їх поспроваджував геть? Нахаби відривали ярлички, переміщували речі, почали спалахувати сварки. Хто намагався просто в передпокой міняти-ділити подарунки, хто хотів вислизнути з

дрібничками, призначеними комусь іншому, а чи з будь-чим, що начебто не було нікому потрібне чи виявилось без нагляду. Візки й грабарки захарастили весь двір, від ганку до воріт.

Саме в розпал тієї колотнечі прибули Торбіли-Злоткінси. Фродо якраз пішов перепочити трохи, лишивши за себе свого приятеля Мері Брендізая, щоб наглядав. Коли Ото почав голосно вимагати, щоб вийшов Фродо, Мері чесно йому вклонився.

— Він нездужає, — відповів. — Одпочиває.

— Себто він ховається! — уточнила Лобелія. — Ну, а ми прийшли його побачити й неодмінно побачимо. Піди ж і перекажи йому це!

Мері пішов і довгенько не вертався, тож дорогі родичі мали досить часу, аби знайти свій подарунок — ложки. Та це їм настрою не поліпшило. Зрештою їх провели до кабінету. Фродо сидів за столом, на якому купою лежали папери. Вигляд у нього й справді був нездоровий — чи не через цей торбіло-злоткінський візит. Він підвівся, не виймаючи однієї руки з кишені, чимось там наче бавлячись. Проте розмовляв цілком чесно.

А от Торбіли поводилися задирливо. Спочатку стали пропонувати сміховинні цінні за різні коштовні речі, що не мали ярличків. Коли ж Фродо пояснив, що тут тільки даруються, і то лише речі, які вибрал на це Більбо, а продаватися нічого не продається, родичі заявили, що це їм видається вельми підозрілим.

— Я тільки одне розумію, — сказав Ото, — що хто-хто, а ти таки добряче тут поживився. Вимагаю негайно показати заповіт!

Коли б не усновлення (фактичне) Фрога, то Більбову садибу вспадкував би Ото. Він уважно прочитав заповіт, а тоді пирхнув. Гай-гай! усе в документі було чітко й правильно вписано, ще й красу-

валися сім підписів (червоним чорнилом) свідків, як того вимагали гобітянські закони.

— Знов дулю нам піднесли! — сказав Ото дружині. — І це після шістдесяти років чекання! Ложки подарував? А хай йому абищо!

Клацнув пальцями перед Фродовим носом і почалапав геть. Ale не так легко було здихатися Лобелії. Коли через хвильку Фродо вийшов із кабінету глянути, чи все гаразд, то побачив, що вона все ще тут огинається, нишпорячи по кутках і куточках та простукуючи підлогу. Твердою рукою він вивів її з господи, попередньо позбавивши кількох невеличкіх, але коштовних надбань, що якимось дивом були нападали в її парасольку. Її аж перекривило від зусилля придумати щось справді вбивче, але вона, обернувшись на ганку, тільки видихнула:

— Ty ще пошкодуєш за це, хлопчику! Чого було й тобі не податися геть? Ty ж таки не з цього роду: який з тебе Злоткінс? Брендізай ти сякий-такий!

— Ty чув, Мері? Он як мене, сказати б, ображаюту! — сказав Фродо, замикаючи за нею двері.

— Це тобі зробили такий комплімент, — відповів Мері Брендізай, — а отже, це неправда.

Вони обійшли домівку й випхали трьох юних гобітів (двох Мудриків й одного Глуста), що довбали дірки в стінах льоху. А ще Фродові довелося поборюватися з юним Санчом Гордотупом (онуком старого Ода Гордотупа): той був почав розкопки в більшій коморі, де начебто вистукав луну. Байки про Більбове золото викликали жадібну цікавість і даремні сподіванки, адже відомо було, що всяке легендарне золото, добуте таємничим, коли не достеменно лихим способом, належить першому, хто його запопав (якщо тільки ніхто не перешкодить).

Подужавши нарешті Санча й витуривші його за двері, Фродо впав на стілець у вітальні.

— Пора зачиняти крамничку, Мері, — мовив він. — Замкни двері й не відмикай їх сьогодні більш ні-ко-му, хай навіть почнуть вибивати тараном!

І надумав підживитися припізнілою чашкою чаю, але тільки вмостиувся, як у входні двері тихенько постукали. «Лобелія, напевне, знов! — подумав він. — Придумала, либоń, щось по-справжньому дошкульне та й припхалася сказати. Нехай почекає».

І съорбнув ще чаю. Стукіт повторився, і цього разу був він дужчий, але Фродо затявся і не звертав уваги. Зненацька у вікні з'явилася чарівникаова голова.

— Якщо ти, Фроде, не впустиш мене, я так виб'ю двері, що вони вилетять із того боку гори! — сердито сказав Гандальф.

— Любий Гандальфе! Одну мить! — закричав Фродо, прожогом кидаючись до дверей. — Заходь, заходь! Я ж думав, що це Лобелія.

— Ну тоді я тобі пробачаю. А я бачив допіру, як вона їхала візком до Водиці, ѹ вигляд у неї був такий кислий, що скислячив би й молоко з-під корови.

— Вона ж тут трохи не скислячила мене. Чесно кажу тобі, що мало не надягнув Більбового персня: просто кортіло зникнути й край.

— І не надягай! — застеріг Гандальф, сідаючи. — Будь дуже обережний із цим перснем, Фроде! Сказати правду, почасти саме через нього я й прийшов оце дещо тобі сказати.

— Справді? А що таке?

— Що ти про нього вже знаєш?

— Лише те, що Більбо мені розповів. Усю історію, як він його знайшов та як ним користувався — під час мандрівки принаймні.

— І котру ж саме історію він тобі розказав? — поцікавився Гандальф.

— Та вже ж не ту, котру він розповів гномам і записав до своєї книжки, — відповів Фродо. — Він розказав мені правдиву історію невдовзі після того, як я перейшов сюди жити. Мовляв, коли вже ти це в нього випитав, то й я маю знати. «Хай поміж нас не буде ніяких секретів, Фродку, — сказав він, — але ти вже ні кому, нічичирк! Хай там як, а він таки мій».

— Оце вже цікаво, — мовив Гандальф. — Ну, а ти ж що про все це думаєш?

— Якщо ти натякаєш на всі ці вигадки про «подаруночок», то я гадаю, що правдива історія қуди ймовірніша, і невтамки мені, навіщо її треба було змінювати взагалі. Принаймні це зовсім не схоже на Більба, тож я неабияк чудувався.

— І я теж. Але якраз чудні речі й трапляються з людьми, що володіють подібними скарбами — якщо вони користуються ними. Нехай це буде й тобі пересторога, аби ти був дуже обачливий із перснем. У ньому можуть критися й ще якісь чарівні сили — окрім здатності робити тебе невидимим, коли тобі заманеться.

— Не розумію, — признався Фродо.

— І я розумію не більше за тебе. По-справжньому цей перстеник став цікавити мене тільки від уочиранього вечора. Але ти не хвилюйся. Просто послухай моєї ради й вдавайся до нього украй рідко, а то й взагалі не чіпай. Принаймні я дуже прошу тебе не користуватися ним так, щоб про це заговорили та стали щось підозрювати. Ще раз кажу тобі: бережи його як зіницю ока, і то в таємниці бережи!

— Ти говориш такими загадками! Чого ти боїшся?

— Не знаю напевне, то більш нічого й не скажу. Може, матиму що тобі розповісти, як повернуся. Я зараз таки й вирушаю. Бувай тим часом!

І підвівся.

— Отак зразу! — скрикнув Фродо. — А я думав, ти побудеш у нас хоч тиждень: мені так потрібна твоя допомога...

— Я теж хотів побути, але мусив передумати. Може, мене й довгенько не буде, але я неодмінно повернуся й побачуся з тобою, хай-но матиму зможу. Будь готовий прийняти мене коли завгодно. Я заскочу потайки. Відкрито я вже не часто навідуватимуся до Краю. Здається, в Гобітянії мене незлюбили. Подейкують, ніби я приношу самі прикроші й неспокій. Дехто навіть прямо звинувачує мене, мовляв, викурив звідси Більба чи й взагалі занапастив. Як хочеш знати, то ходять чутки, буці ми з тобою змовилися й оце заволоділи його статками.

— Дехто! — вигукнув Фродо. — Себто Ото з Лобелією. Яка гидота! Та я залюбки віддав би й Золотий куток і все на світі, аби тільки повернути Більба назад і податися в мандри з ним разом. Я люблю Край. Але починаю жалкувати, що не пішов із ним звідси геть. Не знаю, чи й побачу коли його знов...

— І я не знаю, — мовив Гандальф. — І ще багато чого не знаю. А зараз — бувай здоров! Бережи себе! І виглядай мене — особливо в непідхожий час. Бувай!

Фродо провів його до дверей. Чарівник махнув рукою на прощання й заспішив геть напрочуд шпаркою ходою. А Фродові здалося, що таким згорбленим він Гандальфа ніколи ще не бачив: от ніби того гнув до землі якийсь величезний тягар. Смеркало, й постать у сірому плащі хутко розтала в сутінках.

Ох, і багато часу спливло, перш ніж Фродо знов його побачив...

ТІНЬ МИНУЛОГО

Лле розмови не вщухли ні за дев'ять, ні навіть за дев'яносто дев'ять днів. Друге зникнення пана Більба Злоткінса обговорював не тільки весь Гобітон, а й весь гобітянський Край; обговорювали добрий рік, а запам'ятали чи не навік. Гобітенятам почали розповідати цю бувальщину вечорами біля вогнища, й мало-помалу Шалений Злоткінс, що зазвичай зникав із луском та блиском, аби знову з'явитися з мішками золота й самоцвітів, став улюбленим казковим гобітом і лишився в казках, коли затерлася всяка правдива загадка про дійсні події.

Але спочатку в околиці панувала така загальна думка, що Більбо, який і раніше був несповна розуму, нарешті зовсім з глузду з'їхав та й забіг десь світ за очі. А там уже він, звісно, плюхнувся в якусь річку чи калабаню, і тут йому й настав сумний, але наряд чи передчасний кінець. А вину за це складали найчастіш на Гандальфа.

— Дав би той триклятий чаклун бодай молодому Фродові спокій, то, може б, цей і постатечнів, набрався б гобітівського розуму! — розважали гобіти.

І видно було з усього, що чарівник таки дав Фродові спокій, і Більбів небіж ніби й постатечнів, але щось не видно було, щоб дуже набрався гобітівського розуму. Він одразу начебто перейняв дядечкову славу дивака. Жалоби по дядечкові носити не став, а наступного року відсвяткував сто дванадцятий його день народження: повновага, мовляв, дата. Ну, свято вийшло не таке вже й бучне: що там якихось двадцять запрошених? Щоправда, для тих двадцятьох «сніжило найдками» й «дошило напитками», як воліють висловлюватися гобіти.

Декого цей ювілей прикро вразив, але Фродо завів собі заведенцю святкувати День Народження Більба щороку, аж поки всі до того й звикли. Казав, що певн: дядечко живий, нівроку йому. А коли питали, де ж він пробуває, Фродо лише знизовав плечима.

Жив він самотою, як і Більбо колись, але мав чимало друзів, особливо з-поміж молодших гобітів (переважно нащадків Старого Тука), котрі ще малими дітьми любили Більба й невилазно товклися в Золотому кутку. Серед його друзів були Фолько Мудрик і Фредегар Тлуст, але найщиріша дружба сднала його з Перегріном Туком (званого зазвичай Піпіном) та Мері Брэндізаем (повне ім'я якого було Меріадок, але хто б пам'ятав те повне, коли простіше вимовити коротке: Мері?). Оце з ними Фродо й мандрував по Краю, але частіше блукав собі сам, і розважливий люд дивом дивувався, що іноді його бачили далеко від домівки у лісах чи в горах: глупої ночі бродить собі під зорями... Мері з Піпіном подумували, чи не здибується він часом з ельфами, за прикладом дядечка Більба.

Час помалу спливав, і люди стали примічати, що й Фродо добре «зберігається», незгірш дядечка: з вигляду він був міцним, жвавим гобітом літ тридцяти. «Уродись та й удаїсь», — примовляли вони, але, коли Фродо й до п'ятдесятилітнього віку дожив без особливих змін, усі почали чудуватися.

А сам Фродо, оговтившись після перших потрясінь, переконався, що бути самому собі паном і господарем Золотого кутка досить таки приємно. Кілька літ він просто жив собі, поживав, а думок про майбутнє і в голову собі не клав. Але перший жаль за тим, що не подався з Більбом у мандри, лишився і з роками все дужче нагадував про себе. І часом, надто восени, він ловив себе на тому, що mrіє про дикі, незвідані краї, а ночами сняться дивні сни про

небачені гори. І він почав говорити сам собі: «Котрогось чудового дня візьму та й перемахну через Ріку!» А друга половина його душі щоразу при цьому відказувала: «Потім... потім...».

Отак воно все й текло, аж поки спливли його сорокові й наблизилося п'ятдесятиріччя: у числі 50 йому вчувалося щось значуще, ба навіть лиховісне, адже саме в цьому віці його дядечка спіткала доленосна пригода. Фродо зробився неспокійний, улюблені стежки-доріжки здавалися тепер надто вже утоптаними. Він дивився на карти й гадав, а що ж там, за їхніми краями: місцеві, гобіянські мапи здебільшого лишали поза межами Краю самі білі плями. Гуляв він усе частіше самотою й заходив усе далі, а Мері й інші друзі стурбовано за ним стежили. Частенько бачили, як він заговорює з мандрівниками-чужинцями, що дедалі частіше почали заходити в Край.

Пішли чутки, нібито дивовижні справи кояться у зовнішньому світі, а що Гандальф ось уже скільки літ ані сам не з'являвся, ані вісточки про себе не слав, то

Фродо збирав якомога більше всіляких новин. Раніше до Краю рідко зазиралі ельфи, а нині можна було бачити, як вони вечорами йдуть через ліси на захід; вони проходили, але назад не поверталися. Ельфи покидали Середзем'я, бо тепер їм було вже не до нього. Йшли, однак, і гноми дорогою, та ще й небачено великими гуртами. Стародавня Східно-Західна дорога вела через Гобітняні до Сивої гавані, і гноми завжди ходили нею до своїх копалень, що в Блакитних горах. Саме від них і довідувалися гобіти (коли їм цього кортіло), що діється в далеких краях; хоча зазвичай країни не дуже цікавилися, а перехожі карли ще менше розказували. Але останнім часом Фродові все частіше траплялися незнайомі, далекі гноми, які шукали прихистку на заході. Були вони занепокоєні й понурі, й мало хто з них, було, зронить слово — і то все про Ворога та про країну Мордор.

Це останнє слово гобіти знали з переказів про дуже сиву давнину: воно лежало тінню десь на самому споді їхньої пам'яті, тривожне й лиховісне. Скидалося на те, що витіснена Білою Радою лиха сила Чорного лісу тільки вибуяла ще більшою потугою в древніх твердинях Мордору. Чорну Вежу, мовляв, відбудовано, й від неї на всі боки розповзаються холодний морок і вбивчий жах. Повсюди палали війни. Знов розмножилися в горах урки-губліни. Наросло й нове покоління тролів: уже не тупоголових, а хитрючих, озброєних страхітливою зброяєю. І вже зовсім пошепки говорили про ще страшніші, безіменні поки що чудовиська.

Звісно, що до вух простолюду небагато з цього доходило. Але мало-помалу навіть найбільші глушки й пічкурі таки дочули про дещо з тих чудасій, а ті, кого справи приводили до кордонів, бачили всякі дивовижі. Одного вечора навесні Фродового п'ят-

десятого року в «Зеленому Драконі» над Водицею точилася бесіда, що засвідчила: навіть у найзатишнішій глибинці Краю ширилися чутки, хоча гобіти здебільшого з них сміялися.

Щир Кося сидів в одному куточку біля вогню, навпроти нього був Тед Піщаник, мірошників син, а кілька гобітів-селюків дослухалися до їхньої розмови.

— І яких тільки чудасій не наслухаєшся нині, — зронив Щир.

— Не наставляй вух, то й не наслухаєшся, — зауважив Тед. — А я бабусиних казочок можу наслухатися й вдома, коли захочу.

— А вже можеш, — на те йому Щир. — Але в декотрих із них більше правди, ніж тобі воно здається. От хто їх повигадував? Хоча б оті, про драконів.

— Ні, красно дякую, — відказав Тед. — Я їх начувся, ще як бігав малим безштаньком, а щоб вірити в них тепер? Над Водицею тут у нас тільки один Дракон, і той Зелений.

Усі зареготали.

— Гаразд уже з тими драконами, — засміявся з усіма й Щир. — А що ти скажеш про Древолюдів, тих, сказати б, велетів? Подейкують, що таки бачили недавнечко одного — вищого за дерево! — за Північними болотами.

— Хто ж це подейкує?

— Ну хоч би й мій двоюрідний брат Леж. Він працює у пана Мудрика за Горою й ходить у Північну чвертку полювати. То він і бачив одного такого.

— Він каже, *начебто* бачив, коли точніше. Твій Леж завжди розказує, що десь щось бачив. А що, коли він бачить те, чого немає?

— Ні, цей був вищий за в'яза і йшов, а крок у нього — сім ярдів покриває!

— Ну, то він бачив в'яза, а в'язи ж не ходять.

— Але ж цей ішов, кажу тобі, а в'язи на Північних болотах не ростуть.

— А як не ростуть, то нічого такого він і не бачив! — сказав Тед, і хтось засміявся й заплескав у долоні: слухачам здалося, що Тед переміг у словеснім двобої.

— І все одно, — не здавався Щир, — ти ж не заперечиш, що й ще дехто, крім нашого Лежня, бачив чудний набрід, який переходить через Край — переходить, затям! А пливло б їх іще більше, тих прихідьків, коли б Сторожа більшу частину їх не завертала назад ще на кордоні — ще ніколи Сторожа не мала стільки роботи!.. А ще я чув, що ельфи пересуваються на захід. Кажуть, достеменно кажуть, що ельфи прямують до гаваней, за Білі Вежі. — Щир якось непевно махнув рукою: ні він, ні будь-хто з гобітів не знав, яке воно й де воно там, те Море, десь там, за старими вежами, за західними межами Краю. Просто пам'яталися давні перекази про Сиву гавань, звідки час від часу відпливають сльфійські кораблі, аби ніколи не повернутися. — Пливуть вони й пливуть, усе пливуть за Море, на захід, і нас покидають, — мало не проспівав Щир, сумно й поважно хитаючи головою.

Але Тед засміявся.

— Ну, та це просто давні байки, перелицьовані на новий лад. А яке нам із тобою до того всього діло? Хай собі пливуть! Хоча я певен, що ні ти, ні будь-хто в Краї не бачив ні тих кораблів, ні пливуть вони чи не пливуть.

— Хто його знає, — задумано зронив Щир. Йому здавалося, ніби він якось-то бачив ельфа в лісі, й він усе ще сподівався побачити когось такого знову. З усіх переказів, почутих у дитинстві, його завжди найглибше зворушували подібні уривчасті й напів-

забуті оповідки про ельфів. — Навіть у наших краях є такі, хто знається з тими Красними Людьми й переймає від них новини, — заговорив він знову. — Взяти хоча б пана Злоткінса, на якого я працюю. Це він сказав мені, що вони відпливають, а він знає дешницю про ельфів. А старий пан Більбо знову про них ішле: не раз і не два розмовляв я з ним, коли ще був малим хлоп'ям.

— Ха! Обидва вони схібнулися, — сказав Тед. — Принаймні старий Більбо точно був несповна, а Фродо саме з'їжджає з глузду. Якщо ти від нього береш свої новини, то, чого доброго, ще й сам схібнешся. Ну, друзі, я йду додому. За ваше здоров'я! — І, вихиливши свого кухля до дна, потупотів геть.

Щир посидів ще трохи, але більше не зронив ні слова. Йому було про що подумати. І роботи в саду Золотого кутка повно на завтра, була б тільки погода. Трава росте швидко... Але Щира дужче хвилювало не садівництво-городництво. За хвильку він зітхнув, підвівся і вийшов.

Був початок квітня, небо очищалося після злив. Сонце зайшло, і прохолодне надвечір'я блякло, переходячи в сутінь. Тихо й замислено посвистуючи, Щир ішов через Гобітон, а далі попід Гору, й перші зірки засвічувалися в нього над головою.

І саме в цей час знову з'явився, після тривалої відсутності, Гандальф. Після Більбового Стоодинадцятіліття його тут не бачили років три. Потім він якось заскочив до Фрога на хвильку, пильно на нього подивився й знову подався геть. Протягом наступних двох років він навідувався досить часто, несподівано забігаючи смерком, а вдосвіта зникаючи без попередження. Де ходить, що робить, не пояснював, а здебільшого начебто все цікавився Фроловим здоров'ям та життям-буттям.

А тоді враз його візити припинилися. Добрих дес'ять років Фродо його не бачив і нічого про нього не чув та й став уже подумувати: либонь, чарівник більше вже ніколи не повернеться, бо чи не втратив усякий інтерес до гобітів? Але саме того вечора, коли ІЦир ішов додому, а в небі засвічувалися перші зорі, почалося знайоме тук-тук у вікно кабінету.

Фродо привітав давнього друга, аж нетямлячись від подиву й радощів. Вони стояли й пильно розглядали одне одного.

— То як, усе гаразд? — запитав Гандальф. — Ти, Фроде, зовсім не змінився!

— Та й ти не змінився, — мовив Фродо, але подумки відзначив, що турботи неначе зістарили й згорбили Гандальфа. Гобіт як почав розпитувати про все на світі, то вони й заговорилися, просидівши далеко запіvnіч.

Поснідавши пізненько, гобіт із чарівником посідали у кабінеті перед розчиненим вікном. У каміні налахкотів яскравий вогонь, але й сонце пригрівало, і теплий легіт повівав з півдня. Надворі все дихало свіжістю, нова весняна зелень мерехтіла в полях та на руках-гілках дерев.

Гандальфові пригадалася та весна, що буяла майже вісімдесят літ тому, коли ото Більбо прожогом, без носовичка, був подався в небезпечні мандри. Відтоді чуприна Гандальфова ніби стала ще біліша, борода й кущисті брови ще вирости, а обличчя йому ще дужче поборознили клопоти з мудрістю, але очі його близьали, як і завжди, й йому було так само любо пускати вигадливі кільця диму, попахуючи люлькою.

Але нині курив він мовчки, бо й Фродо мовчав собі в задумі. Навіть при веселому сяйві ранку гобіта гнітила темна тінь вістей, що їх приніс Гандальф. Нарешті він зважився порушити мовчанку.

— Цієї ночі, Гандальфе, ти почав був говорити щось дивне про моого персня. А тоді ти замовк, бо, мовляв, краще розмову про такі речі відкласти до ранку. То, може, договориш зараз? Ти кажеш, перстень небезпечний, і то настільки, що мені годі й уявити. Але чим саме він небезпечний?

— Багато чим, — відказав чарівник. — Він куди могутніший, ніж я смів навіть подумати спочатку. Могуть його така, що зрештою він цілковито підпорядковує собі хоч кого зі смертних, кому тільки потрапить до рук. Себто перстень стає володарем над своїм же власником.

Давно колись в Ерегіоні були викувані ельфійські персні — чарівні, як ви їх називаєте, персні, й були вони, звісно, всякі: котрі могутніші, а котрі й не дуже сильні. Менші персні були просто пробою майстерності, не визрілої ще на той час: дрібнички для ельфійських ковалів, але для смертних усе одно небезпечні, як на мене. А от Великі Персні, Персні Всевлади — несуть справжню небезпеку. Коли, Фроде, хтось із смертних тримає в себе котрогось із Великих Перснів, той не помирає, але й не росте і не дужчає, а просто несе ярмо життя, аж поки кожнісінька хвилина стане смертельно стомливою. Коли ж смертний часто надягає Персня, аби ставати невидимим, тоді він просто тане, аж поки зрештою зробиться незримим назавжди й вічно никатиме в мороку під наглядом темної сили, що володіє Перснями. Еге ж, раніше чи пізніше — пізніше, якщо носій Персня дужий чи добрий напочатку, хоча ні сила, ні добромисність не протримається довго, — раніше чи пізніше темна влада його поглинє.

— Який жах! — вигукнув Фродо.

І знов запала довга мовчанка. Тільки з садка долинало клацання ножиць Щира Косі.

— І давно ж тобі це відомо? — спитав нарешті Фродо. — Й чи багато з цього знав Більбо?

— Я певен, що Більбо знав не більше, ніж розповів тобі, — відповів Гандальф. — Інакше б він не залишив тобі такого небезпечного спадку, навіть на мою обіцянку наглядати за тобою не понадіявся б. Він просто думав, що перстень дуже гарний і вельми корисний у скруті, а коли з ним самим щось не так, то це він сам, мовляв, винен, а не перстень. Він сказав мені, що перстень «із голови йому не йде» і знай його непокоїть, але він і не підозрював, що винен у всьому тільки перстень. Однак спостеріг, що ця штука потребує догляду й нагляду, бо дивним чином, бува, то легшає, то важчає, то стискається, то розширюється, і, раптом отак розширившись, може враз зісковзнути з пальця, де міцно сиділа доти.

— Атож, він перестеріг мене про це у своєму листі, — мовив Фродо, — тож я завжди тримаю його на ланцюжку.

— Дуже розумно, — похвалив Гандальф. — А от своє довге життя Більбо так і не додумався пов'язати з перснем. Гадав, що це така йому випала доля довгожителя, і вельми цим пишався. А жив у дедалі більшій тривозі, у все гіршому страсі. «Я тонюсінький, наче мене розмазано, мов масло на скибці», — сказав він. Явна прикмета, що перстень брав над ним владу.

— І відколи ж ти все це знаєш? — знов перепитав Фродо.

— Все це знаю? — луною повторив Гандальф. — Я, Фроде, знаю багато такого, що відоме лише Мудрим. Але якщо ти питаєш саме про цього персня, то я, можна сказати, й досі не все про нього знаю. Треба зробити останню випробування. Але я вже не сумніваюся: мій здогад правильний.

Коли ж я почав здогадуватися? — задумався Гандальф. — Страйвай... еге ж, того самого року, як Біла Рада очистила Чорний ліс від темної сили, й саме перед Битвою п'яти військ — якраз тоді Більбо й знайшов свого персня. Якась ніби тінь охмарила тоді мені серце, хоча я й не знов, що то було за лихе передчуття. Я все гадав-міркував, як це Гам-гамові до рук прийшов один з Великих Перснів, — звісно ж, то був Великий Перстень, бо принаймні це я забагнув одразу. А потім я вислухав чудну Більбову розповідь про те, як він його «виграв», і мені не повірилось. Коли ж нарешті я почув від Більба всю правду, то й зрозумів: гобіт хоче довести своє незаперечне право на персня. Достоту, як Гам-гам раніше вигадав, нібіто перстень — «подаруночок» йому на день народження. Ці дві брехні, Більбова й Гам-гамова, були надто вже схожі, щоб я цього не завважив і не занепокоївся. Я зрозумів, що перстень має якусь згубну силу, котра відразу ж починає діяти на того, хто його знайшов. Ото й була мені перша справжня засторога, що не все тут гаразд. І я не раз, не два казав Більбові, що таких перснів краще не чіпати, але він усе обурювався, а тоді вже й посправжньому розсердився. Що було мені робити? Не міг же я забрати в нього персня, бо цим тільки накоїв би ще більшої шкоди. Та й права такого я не мав. Я міг лише спостерігати й вичікувати. Можна було б порадитися з Саруманом Білим, але все щось утримувало мене від цього.

— А хто це? — поцікавився Фродо. — Зроду не чув про такого!

— Та й звідки б, — усміхнувся Гандальф. — Гобітами він ніколи не переймався, досі принаймні. Але він великий навіть серед Мудрих. Він керує моїм орденом і головує на Раді. Глибокі його знання, але ж із тими знаннями зросла й його гордіня, а ще ж

він надто не любить, щоб хтось пхав носа в його справи. А головна його справа — це наука ельфійських перснів, малих і великих. Віддавна поринув він у вивчення їх, вишукуючи втрачені таємниці їх виготовлення; та коли на Раді зайдла мова про Персні, все, чим він зволив там поділитися з нами, промовляло супроти моїх підозр. Він таки приспав мої сумніви, але не зовсім. Я все так само стежив і вичікував.

Із Більбом начебто все було гаразд. Сплівали літа. Еге ж, спливали, а на нього нібито й не впливали. Старість начеб зовсім не брала його! І знову пробудилися в мені давні підозри. Але я сказав собі: «Зрештою, хіба ж не успадкував він довгого життя з материнського боку? Та й не такий-то він уже старий. Зачекаймо!» І я чекав — аж до тієї Більбової вечірки, коли він зійшов з дому. Бо він заговорив і повівся так, що на мене враз наринули страхи, яких уже не приспали б тепер жодні Саруманові слова. Нарешті я допевнився: тут діє щось темне й смертельно небезпечне! І всі наступні роки я, власне, тільки тим і займався, що розгадував таємницю Більбового персня.

— Але ж це не скалічило його навіки? — злякано спитав Фродо. — З часом він же зцілиться? Себто відновить свій душевний спокій?

— Йому стало легше відразу, як тільки він позбувся персня, — заспокоїв гобіта чарівник. — Але на світі існує лише одна сила, котра відає все про Персні, а з другого боку, наскільки мені відомо, не має такої сили на світі, що знала б усе про гобітів. З-поміж Мудрих лише я дійшов до гобітознавства — темної, сповненої несподіванок гілки знання. Бо ж гобіти можуть бути м'які, масткі, мов масло, але іноді виявляються твердіші за коріння старого

дерева. Тож я припускаю, що декотрі з них здатні чинити опір Персням довше, ніж тому повірила б більшість Мудрих. Авеже, тобі, либонь, не треба так дуже потерпати за Більба.

Звісно, він носився з перснем не рік і не два, часто надягав його. Вплив персня, мабуть, не скоро зійде з твого дядечка, й хтозна, коли для нього буде безпечно, скажімо, знов на нього глянути. А так він може прожити ще довгий вік, і то цілком щасливо — десь із таким відчуттям, яке він мав, коли розпрощався з перснем. Бо відмовився він зрештою від нього з власної волі, й це дуже важливо. Ні, за Більба я перестав переживати відразу ж, як він позбувся цієї штуки. Зате більшу відповідальність я став відчувати за тебе.

Весь цей час, відколи пішов звідси Більбо, я дуже непокоююсь за тебе й за всіх цих чарівних, неймовірних, безпорадних гобітів. Ох, тяжкою втратою для світу було б, коли б Темна Сила поглинула Гобітянію, коли б усі твої любі, веселі телепні Тлости, Сурмачі, Мудрики, Підперези і вся решта, не згадуючи вже таких қумедних Злоткінсів, та поробилися її нікчемними рабами.

— З якого б то дива ми поробилися рабами? — здригнувся Фродо. — І навіщо тій Темній Силі такі раби?

— Скажу тобі по правді, — відповів Гандальф, — що, на мою думку, досі — затям: досі! — вона й не зважала на існування якихось там гобітів на світі. Подякуйте долі за це. Але часи вашої безпеки миналися. Ви Темній Силі не потрібні — у неї вистачає своїх на все вдатних слуг, але віднині вона вас не забуде. І нікчемні раби-гобіти будуть їй куди приємніші за вільних і щасливих гобітів. А ще зваж на її злопам'ятливість та жадобу помсти.

— Помсти? — луною повторив Фродо. — Помсти за що? Я все ще не розумію, до чого тут ми з Більбом і нашим перснем!

— А до всього, — відказав Гандальф. — Ти ще не осягнув усієї справжньої небезпеки, але зараз осягнеш. Я й сам ще не був певен, коли приходив сюди останнього разу, але бачу: вже пора все сказати. Дай-но мені персня на хвильку!

Фродо дістав персня з кишені своїх штанів: перстень був прищебнутий до ланцюжка, що звисав із пояса. Розщібнув його й мляво простяг чарівникі. Раптом перстень зробився такий важкий в його руці: от ніби йому (чи й Фродові) не хотілося чомусь, щоб до нього доторкнувся Гандальф!

Чарівник підніс персня до очей. Перстень ніби як перстень: із чистого начебто червоного золота.

— Чи ти бачиш на ньому які-небудь знаки? — спитав Гандальф.

— Ні, — відказав Фродо, — нічого такого на ньому немає. Він гладесенький, і ніколи на ньому не буває ні подряпинки, ні якого іншого сліду, що ним користувалися.

— Ну то поглянь!

І, на подив, чи й на жах Фродові, чарівник зневацька шпурнув персня просто у вогонь. Фродо зойкнув і кинувся шукати камінові щипці, але Гандальф зупинив його.

— Постривай! — владно мовив він, метнувши на Фрода швидкий погляд з-під настовбурчених кущів-брів.

А персневі начебто й нівроку: не плавиться і край. За хвильку Гандальф підвісив, позачиняв віконниці знадвору й позапинав усі гардини та фіранки. В кімнаті стало темно й тихо, і тільки з садка долинало, вже ближче до вікон, ледь чутне клацання Щирових

ножиць. Якусь мить чарівник пильно вдивлявся у вогонь, а тоді нахилився, спритно вхопив персня щипцями й вийняв з полум'я. Фродо перевів подих.

— Він зовсім холодний, — оголосив Гандальф. — Візьми-но!

Фродо з страхом підставив долоню: перстень чомусь видався товщим і тяжчим, ніж будь-коли.

— Піднеси до очей! — звелів Гандальф. — І придивися!

Гобіт так і зробив і тепер уже розгледів тонесенські рисочки, тонші за щонайтонші написи пером, які бігли перснем зовні і зсередини: вогненні рисочки, що складалися мовби в літери якогось текучого письма. Вони блищали пронизливо яскравим сяйвом, що, однак, неначе пробивалося з величезної глибини.

— Я не вчитаю цих вогняних літер, — тремким голосом мовив Фродо.

— Та де вже тобі, — озвався Гандальф. — Зате я вчитаю. Це ельфійські руни, старовинний їх різновид, але мова — мордорська, і я не бажаю, щоб вона тут прозвучала. А на Загальному Наріччі написане тут означає десь таке:

Один — щоб мати всіх, всіх розшукати,
Усіх приволокти і всіх зв'язати...

І це — лише два рядки з одного вірша, давно відомого всім, хто знається на ельфійській науці:

Три Персні — ельфам чарівна тюрма,
Сім Перснів — гномам-ковалям темниця,
А дев'ять — людям смертним смерть сама;
Один — лиш Князю Чорному кориться
В країні Мордор, де панує тьма.
Один — щоб мати всіх, всіх розшукати,
Усіх приволокти і всіх зв'язати
В країні Мордор, де панує тьма.

Чарівник замовк на мить, а тоді проказав пово-
лі, замогильним голосом:

— Цей перстень — Перстень-Повелитель над реш-
тою дев'ятнадцятьма, «Один — щоб мати всіх». Це ж
той Один Перстень, Єдинчик, що його багато віків
тому був утратив Чорний Князь, завдяки чому вельми
підупала його потуга. Він так жадає повернути цього
персня собі, але «Один — щоб мати всіх» не повинен
повернутися до нього!

Фродо сидів занімілий і закляклив. Страх тем-
ною хмарою, вирослою на сході, наче простяг над
ним своє чорне лапище, аби схопити його й погли-
нути.

— Цей клятий перстень! — пролебедів він. — Як
же, як і навіщо прибився він до мене?

— Ах! — видихнув Гандальф. — То була б дуже
довга оповідка. Витоки її криються в Чорних Літах,
про які нині пам'ятають хіба знавці таємних наук.
Коли б я взявся розповісти тобі геть усе від самого
початку, то ми отут, за бесідою цією, й до зими
засиділися б.

Але вчора я розповів тобі про Сауруна Велико-
го — Чорного Князя, Володаря Перснів. Таки так:
чутки, що дійшли до тебе, слушні, бо він справді
оговтався після того, як мусив покинути Чорний ліс
і повернувся до своєї прадавньої твердині — Темної
Вежі, що в Мордорі. Це назвисько, «Мордор», на-

віть ви, гобіти, чували, адже воно темною тінню ма-
ячить на припoчатках найдавніших ваших літопи-
сів. Щоразу, після кожного чергового розгрому й
передиху, Пітьма прибирає інших обрисів і розрос-
тається знову...

— Як я хотів би, щоб це сталося не в мій час! —
вигукнув Фродо.

— І я хотів би, — підтакнув Гандальф, — і всі
хотіли б, кому судилося дожити до таких часів. Але
ніхто не вибирає своєї долі. Єдине, що ми можемо
вибрати й вирішити, це що нам діяти з часом, який
нам випав. А наш час, Фроде, вже добряче почорнів.
Ворог дужчає що не день. Задуми його, либонь, ще
й не зовсім визріли, але визривають вони дуже, дуже
швидко. І ми незабаром відчуємо це на своїй шкурі.
Навіть коли б і не цей жахливий випадок, ми б усе
одно відчули на своїй шкурі, ще й як відчули б!

Ворогові все ще бракує однієї речі, аби з її до-
помогою зламати всякий опір, потрощити останні
оборонні редути й покрити всі землі другою темря-
вою. Йому бракує Одного Персня.

Три Персні, найпрекрасніші з усіх, повелителі
ельфів заховали від нього, тож його рука ні разу не
торкнулася до них, не споганила їх. Сімома володіли
королі гномів, але три він у них відібрал, а решту
поковтали дракони. Дев'ять він дав смертним людям,
гордим і величним, чим і спіймав їх на гачок. Вони
давно уже підпали під владу Одного, поробивши
примарами Персня, тінями під його великою Тінню,
найжахливішими його посіпаками. Давно-давно...

Стільки літ спливло, відколи Дев'ятеро подали-
ся у широкий світ! Однак хто скаже, чи не рушать
вони знову, тепер, коли знов наростає Тінь? Але го-
ді! Краще не розводитися про такі речі навіть при
сияві цього чудового ранку посеред Краю.

Отже, справи нині такі: Дев'ятеро він загріб собі, та й Семеро теж: як не знищенні, то в нього. Троє досі лишаються в добром сховку. Та це вже його не турбує. Йому потрібен лише Один, бо ж він сам зробив того Персня, перелив у нього велику частину своєї колишньої сили, аби через нього мати владу й над рештою перснів; цей Перстень — його. Якщо він знову ним заволодіє, тоді через Одного знов стане повелівати й рештою перснів, хоч би де вони були, ба навіть Трьома, тож усе, що створено з їхньою допомогою, оголиться перед ним, і він зробиться таким могутнім, яким не був іще ніколи.

Отаке жахливе майбутнє світить нам, Фроде. До сі він гадав, що Один пропав, що ельфи його знищили, як і годилося б зробити. Але тепер йому відомо, що Персня не знищено, а просто знайдено. Тож він його й шукає, шукає, спрямовуючи на це всю силу своїх думок. Це — його найбільша надія, а наш найбільший жах.

— І чом, чом його не знищили? — закричав Фродо. — І як же це так сталося, що Ворог загубив його взагалі, коли він такий могутній? — І стис Персня в кулаці, от ніби уже вздрів, як тягнуться, щоб схопити його, чорні пальці.

— Персня в нього були відняли, — мовив Гандальф. — Здатність ельфів чинити йому опір була за тих старожитніх часів більша, та й не всі ще люди цуралися їх тоді. Люди Замежового Заходу прийшли їм на допомогу. Це такий розділ стародавньої історії, що його, може, й добре було б пригадати, бо й тоді лихо насувалося на всіх і гусла пітьма, але су-проти ворога виступила велика доблесть, і подвиги тодішні не пропали марно. Одного чудового дня я, може, й розповім тобі всю цю повість, або ж ти

почуєш її, від початку й до кінця, з вуст когось такого, хто знає її краще за мене.

А тим часом із тебе вистачить, коли дізнаєшся, як ця штука потрапила до тебе, бо й це — некоротка оповідь, і більше я тобі не стану розказувати. Ельфійський король Гіл-галад та Еленділ, володар Замежового Заходу, разом розгромили Саурона, хоча й самі загинули у вирішальній битві, а то вже Еленділів син Ісілдур відтяв Сауронові пальця разом із Перснем і забрав Персня собі у свою власність. Тіло Сауронове знишили, але дух його втік і десь ховався багато літ, аж поки його тінь не почала знов набувати обрисів у Чорному лісі.

А от Перстень загубився. Канув у води Андуїну, Великої ріки. Адже Ісілдур, ідучи на північ понад східним берегом Ріки, потрапив біля Радопілля в засідку гірських урків, що й перебили чи не всю його дружину. Сам він невидимцем, надягши Персня на палець, був скочив у воду й поплив, але Перстень зісковзнув йому з пальця, урки побачили Ісілдура і вбили стрілами.

Гандальф помовчав.

— І отуди, в темні затони біля Радопілля, — провадив він, — Перстень і канув, випавши з пам'яті й історії. Навіть оцю дещицю, що я розповів тобі, зовсім уже мало хто й знає, і навіть Рада Мудрих не могла довідатися більше. А оце вже я, либоń, міг би й продовжити оповідь про поневіряння Персня.

Через багато-багато часу опісля, але все ще дуже й дуже давно, жив собі на берегах Великої ріки, скраю Дикого краю, один народець, що мав спритні руки й бистрі ноги, здатні ступати тихо-тихо. Гадаю, те плем'я було гобітівського роду й чи не споріднене з батьками батьків штурів, бо вони любили Ріку й часто в ній плавали: чи так, чи в сплетених з очере-

ту човнах. І була серед них одна вельми поважана родина, більша й багатша за інші, і правила нею су-вора й вірна предківським звичаям бабуся. Найдопитливішого і найкмітливішого в родині звали Змеагол. Цей цікавився всякими коренями й початками: пірнав у глибокі затони, добувався до коріння дерев і різних рослин, заривався в глиб зелених пагорбів, але мало-помалу зовсім перестав підводити очі на гірські вершини, чи на верхівки дерев, чи на квіти, що розпукувалися вище його зросту: голова його була все понура, а очі прикуті до землі.

І мав Змеагол друга на ім'я Деагол, що був зіркіший за нього, але не такий прудкий та дужий. Якось-то вони сіли в човника й спустилися до Радопілля, запливли в зарості півників та буйних очеретів. Там Змеагол висів з човника й подався нюшкувати попід берегом, а Деагол лишився й став вудити рибу. Зненацька клунула величезна рибина, й Деагол незчувся, як вона висмикнула його з човника й затягla у воду, аж до самого дна. А там, заглядівши в мулі щось блискуче, Деагол випустив вудку й, затримавши повітря у легенях, дотягся й схопив те щось.

Захлинаючись і б'ючи по воді руками й ногами, він випірнув на поверхню з водоростями у волоссі та жменею мулу в руці й поплив до берега. Обмив мул і, о диво! на долоні в нього засяяв, забліскотів на сонці чудовий золотий перстень, аж затрепетало радісно Деаголове серце. Але Змеагол стежив за другом, сховавшись за деревом. Поки Деагол дивився й надивитися не міг на свою розкішну знахідку, Змеагол тихенько підкрався ззаду.

— Віддай-но його нам, любий Деаголе! — просив Змеагол, зазираючи другові через плече.

— А це ж чому? — здивувався Деагол.

— А тому, що в нас, серденько, сьогодні день народження й нам так хочеться мати подаруночок, — відказав Змеагол.

— Он як! — обурився Деагол. — Я вже дав тобі сьогодні подарунок, дав більше, ніж міг собі дозволити. А це я знайшов і збережу для себе.

— Та невже ж, моє серденько? — пролебедів Змеагол, ухопив Деагола за горло та й задушив, бо ж золото сяяло так ясно та гарно. І відразу ж надяг персня собі на палець.

Ніхто ніколи й не дізнався, що ж сталося з Деаголом: убито його далеко від домівки, і вбивця хитро заховав тіло. Змеагол повернувся сам-один, зробивши при цьому відкриття, що, поки перстень у нього на пальці, ніхто з рідних не може його побачити. Це відкриття його дуже потішило, й він про нього нікому не призвався, а став використовувати своє невидимство для вивідування таємниць, а те, що вивідував, — для підліх, лихих цілей. У нього розвинувся гострий нюх, і слух, і зір на все, що приносить шкоду. Перстень наділив його дрібничковим всевладдям, якраз по його мірці. Тож і не дивно, що всі родичі стали його дуже недолюблювати й уникати (коли могли бачити). Його штурхали, а він кусався. Він призвичаївся красти й скрізь, де ходив, бурмотів, і все щось шамотіло у нього в горлі так, що виходило ніби «гам-гам», то за це його й прозвали Гам-гамом. Усі його кляли, казали, щоб забирається геть, а тоді бабуся, бажаючи миру в домі, зовсім вигнала його з родини, заборонивши повернатися в нору.

І подався він світ за очі самотою. Понарікав трохи на жорстокість світу й помандрував у напрямку витоків Ріки. Так дійшов до струмка, що тік з гір, і повернув туди. Невидимими пальцями ловив рибу в глибоких затонах і їв її сирою. Одного дня, коли бу-

ло особливо парко, він нахилився над плесом і відчув, як припекло в потилицю, та ще оті нестерпно сліпучі відблиски від поверхні води... Він подивувався, бо вже майже й забув, що є на світі сонце. А згадавши, подивився востаннє на небо й погрозив сонцю кулаком.

Опустивши ж очі, побачив вершини Імлистих гір, звідки й пробивався той потічок. І раптом подумав: «Під тими горами буде затінок і прохолода. Там уже сонце не постежить за мною. Коріння цих гір — ото вже, либонь, із коренів корені; під ними, певне, криються величезні таємниці, яких ніхто не відкривав від самого початку світу».

Тож уночі він піднявся в гори, знайшов там невелику печеру, з якої витікав темний струмок, і черв'яком заповз у кам'яні нутрощі гір та й щез там чи не навіки, і ніхто його більше вже й не бачив. У п'ятьму разом із ним канув і Перстень, так що навіть той, хто його викував, не міг нічого довідатися про долю свого витвору, хоч і відроджував помалу свою колишню могуть.

— Гам-гам! — вигукнув Фродо. — Як це — Гам-гам? Та невже ти хочеш сказати, що це та сама тварюка, з якою був здибався Більбо? Яка гидота!

— Це не так гидка, як сумна бувальщина, — за перечив чарівник, — і могло таке спіткати й інших, навіть декого із знайомих мені гобітів.

— Нізащо не повірю, щоб Гам-гам доводився бодай далекою ріднею гобітам, — трохи гарячкуючи, мовив Фродо. — Як ти міг таке навіть подумати!

— І все ж таки це правда, — наполягав Гандальф. — Бо про походження гобітів я знаю більше, ніж самі гобіти. І Більбова пригода наводить на

думку про спорідненість: коли він грав з Гам-гамом у загадки, вони чудово одне одного розуміли, краще, ніж гобіт зрозумів би гнома, чи урка, чи й ельфа. Про це ж, гадаю, свідчить і те, як Гам-гам добре зберігся: худий, але все ще міцний... Але усі «великі таємниці» під горою виявилися просто пустою ніччю, і йому не лишалося нічого іншого, як покрадьки споживати бридку їжу та згадувати давні кривди. Жалюгідне було його життя. Він ненавидів пітьму — але ще дужче не любив світла; ненавидів усе, а Персня — найдужче. Себто і ненавидів, і любив його, як ненавидів і любив самого себе, а позбутися не міг... Адже Перстень Влади сам дбає про себе. Він може по-зрадницьки зісковзнути з пальця, але його власник ніколи з ним не розлучається і не може передати його нікому іншому — може тільки погратися думкою, що, мовляв, комусь передасть. Більбо перший в історії віддав Персня іншому. І саме Перстень у слушну хвилину покинув Гам-гама, аби перейти до Більба, — хоча до цієї події, Фроде, причетні були різні сили. Я можу тільки сказати, що саме Більбові, а не Сауронові, судилося знайти Персня, і так само судилося Персневі перейти до тебе. Чи не втішає тебе ця думка?

— Ні, — заперечив Фродо. — Хоча я й не дуже тебе розумію. Але як же ти дізnavся усе це про Персня й про Гам-гама?

Гандальф блиснув на Фрода поглядом з-під брів.

— Я не можу розповісти тобі все про мої справи. А те, що це — Один Перстень, можна довести лише виявленням вогняного письма на ньому, що ми допіру й зробили. Я не знов напевне, а тільки здогадувався про вогняні літери. Я прийшов до тебе після тяжких мандрів і тривалих пошукув, аби зробити цю останню випробу. Отже, тепер ми маємо

остаточний доказ, і все тепер зрозуміло. Хоча довелося мені попосушити голову над Гам-гамовою роллю, щоб заповнити нею прогалину в історії. Я починав із здогадів про Гам-гама, але нині я вже не гадаю, а знаю. Я ж його бачив.

— Ти бачив Гам-гама? — вражено перепитав Фродо.

— Так. Хоча й нелегко було його запопасті.

— Тоді що ж сталося після того, як Більбо втік від нього?

— Достеменно не можу сказати. Я ж розповів тобі тільки те, що він зволив мені розказати. Гам-гам — брехун, і його слова треба пересіювати. От, наприклад, він наполягає, нібито Перстень дістався йому як «подаруночок на день народження», від бабусі, але смішно й подумати, щоб його бабуся володіла багатьма ельфійськими перснями й роздаровувала їх. Та в цій брехні криється й зернятко правди. Гам-гам ніяк не міг забути, що він убив Деагола, й вибудував захист проти гризот власного лихого сумління: тоді таки був його день народження, й Деагол мав би подарувати йому того персня, бо ж хіба не зрозуміло, що знайшовся перстень на його день народження саме на те, щоб бути йому подарованим? Отже, то й справді подарунок на день народження — і край... Але, щоб вирвати у нього правду, я мусив налякати його вогнем, і нарешті він таки розповів, закінчивши Більбовою втечею, але далі затяvся і не хотів сказати нічого. Якийсь інший страх, більший за страх переді мною, сковував його. Тільки бурмотів якісь невиразні натяки, мовляв, він таки забере своє назад. Він ще покаже декому, як його штурхати, заганяти в нору, а тоді грабувати. Еге ж, тепер Гам-гам має добрих друзів, дуже сильних друзів. Вони допоможуть йому. Злоткінс іще заплатить за своє злодійство... Він не-

навидить Більба й проклинає його ім'я. І знає навіть, звідкіля той родом.

— Як же він усе це вивідав?

— Ну, ім'я вельми нерозважливо вибовкав йому сам Більбо, а опісля, коли Гам-гам вийшов на поверхню, йому вже нетяжко було довідатися й про Більбову батьківщину. Йдучи по Більбових слідах, забрів і в Чорний ліс, де я на нього й натрапив. Був і в Ескароті, й навіть у Долі, потайки до всього придувляючись та підслухуючи розмови. Новини про великі подїї лунали повсюди по Дикому краю, й багато хто чував про Більба й знав, звідки той родом. Гам-гам, звісно, намагався проникнути в Гобітняю, але біля Великої ріки чомусь повернув убік... Щось інше притягало його й таки притягло до себе. Крок за кроком, миля за милю — аж поки опинився нарешті в Мордорі.

Гнітюча тиша запала в кімнаті. І знадвору не долинало навіть клацання Щирових ножиць.

… — Еге ж, у Мордорі, — заговорив знову Гандальф. — Адже Мордор притягує все лихе... Усі скрізь шепталися тоді про нову Тінь на півдні та про її ненависть до західного люду. Отже, саме в Мордорі він знайде собі нових справжніх друзів, що допоможуть йому помститися, думав Гам-гам. Нещасний дурень! Десь там на кордоні його й спіймали, і допитали. І через нього Ворог довідався, що Один знову знайшовся, й дізнався про гобітів та про Край. І тепер він, може, шукає, де це Гобітня, коли досі не знайшов, де вона розташована. Може, навіть прізвище Злоткінс набуло в його очах особливої ваги.

— Але ж це жахливо! — закричав Фродо. — Ой, Гандальфе, що ж мені робити? Отепер мені посправжньому страшно. Що ж робити? Як жаль, що

Більбо тоді не заколов цієї мерзоти, коли мав таку нагоду!

— Жаль? Саме жаль і зупинив тоді його руку. Жаль і Милосердя: без крайньої потреби не можна убивати. І він дістав щедру винагороду: зло так мало його зачепило й випустило зрештою зі своїх лабет тільки тому, що своє володіння Перснем він розпочав із Жалю, з Милосердя.

— Пробач, — мовив Фродо, — але я так налякався... І хіба ж не став Гам-гам лихий, як урк, як ворог? Хіба не заслуговує він на смерть?

— Заслуговує? Що так, то так. Стільки з тих, що живуть, заслуговують на смерть. А скільки помирає таких, хто заслуговує на життя? Можеш ти їх воскресити? Ні? То не поспішай нікого засуджувати на смерть. Бо навіть наймудрішим не дано передбачити все. Мало є сподівання, що Гам-гам віправиться, але хто знає... А ще ж його доля пов'язана з долею Персня. Чує мое серце, що, перш ніж усе вирішиться, він іще зіграє якусь роль, добру чи лиху. І тоді той Більбів жаль може виявитись запорукою порятунку багатьох — і твого також. Причайні ми його не стали убивати: він такий старий і нещасний. Лісові ельфи тримають його у в'язниці, але ставляться до нього милосердно.

— І все одно, — не вгамовувався Фродо, — хай навіть Більбо й не міг убити Гам-гама, але навіщо він забрав собі Персня? Навіщо перейшов цей Перстень до мене? Чому ти дозволив мені його берегти? Чом не примусив мене викинути його чи знищити?

— Чому дозволив? Чом не примусив? Чи ти нічого не чув із того, що я тобі оце стільки часу кажу? Викинути його? А де певність, що Перстень не потрапить до лихих рук і не опиниться зрештою в самого Ворога?.. Звісно, любий Фроде, Перстень

небезпечний для тебе, я це мене глибоко непокоїть. Але стільки було поставлено на карту, що я мусив ризикувати, хоча навіть коли я бував ідалеко звідси, завжди Край охороняли недремні очі. А що ти його не надягав, то навряд чи Перстень міг дуже тобі зашкодити. А ще згадай, що дев'ять літ тому, коли я востаннє бачив тебе, я все ще дуже мало зінав напевне.

— Але чом не знищити його? — знов закричав Фродо.

— Знищити? А як би ти це зробив? Чи ти коли пробував?

— Ні... але можна, либонь, розпліщити його молотком чи розплавити?

— То спробуй! Зараз спробуй!

Фродо знов дістав Персня з кишені й подивився на нього. Перстень був гладенький, без будь-яких написів. Фродо подумав, який-бо в нього чудовий, розкішний відтінок. Коли діставав, то думав шпурнути, де найгарячіший вогонь, а це відчув, що не може. Зібрав усю свою волю і... поклав його назад до кишені.

— А бачиш? — І Гандальф похмуро засміявся. — Уже й тобі, Фроде, нелегко з ним розлучитися і не хочеться його пошкодити. Я не міг «примусити» тебе — хіба що забрати силоміць, але від цього ти зламався б. А от зламати Персня не годна ніяка сила. Навіть коли б ти вдарив по ньому важким ковальським молотом, на Персні не лишилося б і подряпинки. Його не знищити ні твоїми, ні навіть моїми руками. В усьому Краї не знайти такої кузні, де б його можна було хоч трохи сплющити. Навіть ковадла й горнила гномів йому — ніщо. Подейкують, буцім Магічні Персні плавляться у драконовому вогні, але нині не зосталося на землі тих дра-

конів, що вивергали такий гарячий вогонь, котрий міг би розтопити Одного, Персня Всевлади, якого викував сам Саурон!.. Є лише один спосіб: знайти Ущелини Судьби в надрах Вогняної гори — Ородруїна й кинути Персня туди, в те полум'я, — якщо ти по-справжньому хочеш знищити його, щоб він більше вже ніколи не дістався Ворогові.

— Я по-справжньому хочу знищити його! — вигукнув Фрідо. — Ну... щоб його знишили. Мені такі подвиги не до снаги. Краще б я того Персня і в вічі не бачив! Чого він прибився до мене? Хто й навіщо вибрав для цього мене?

— На такі запитання немає відповіді, — мовив Гандальф. — Вибрано тебе не за щось таке, чого бракує іншим, — принаймні не за силу чи мудрість. Та коли вже тебе вибрано, ти мусиш стати сильним і мудрим.

— Та де вже мені! Ось ти, Гандальфе, ти мудрий і могутній. Чом ти не візьмеш Персня у свої руки?

— Ні! — скрикнув Гандальф, зірвавшись на рівні ноги. — Коли б я взяв Персня, моя сила стала б надто велика й жахлива. І все одно Перстень заволодів би мною, завдяки чому він став би ще смертельнішим. — Очі його збліснули, обличчя засвітилося мовби внутрішнім вогнем. — Не спокушай мене! Бо я не хочу стати таким, як сам Чорний Володар. Не спокушай! Я не смію його взяти, навіть берегти, не користуючись. Бо я не встою перед бажанням удацися до нього. Переді мною ого які великі небезпеки, і мені буде так потрібне щось таке, як цей Перстень...

Він підійшов до вікна, відсунув гардини й відчинив віконниці. Сонце ринуло до кімнати. По стежці, насвистуючи, пройшов Щир.

— Як бачиш, — знов заговорив чарівник, обернувшись до Фрода, — вирішувати доведеться тобі. Але я весь час тобі допомагатиму. — Й він поклав руку Фродові на плече. — Допомагатиму тобі нести цей тягар, поки він твій. Але нам треба негайно щось діяти. Ворог не спить.

Запала мовчанка. Гандальф знову сів і задумано попахував люлькою. Очі його були приплющені, але з-під повік він пильно стежив за Фродом. А гобіт невідривно дивився на багряний жар у каміні, аж поки той жар заступив йому все, і всі думки в голові витіснила одна думка: про жахливі Ущелини Судьби у Богняній горі.

— Ну ж бо! — озвався нарешті Гандальф. — Що ти надумав?

— Нічого, — відповів Фродо, вертаючись із пітьми й чудуючись залитому сонцем вікну й садочку. — А втім, надумав. Якщо я правильно тебе розумію, мені, певне, слід поберегти Персня в себе якийсь час, хоча хтозна, що він мені заподіє.

— Якщо й заподіє, то небагато й не скоро, тільки ти просто зберігай його, — порадив Гандальф.

— Коли б то, — зітхнув Фродо. — Тільки б швидше ти знайшов кращого хранителя для Персня! Бо з ним і я сам, певне, накликаю небезпеку на всіх, хто живе біля мене. Ні, не можу я зберігати Персня й залишатися тут. Я маю залишити Золотий куток, залишити Край і податися геть!.. Я почиваюся таким маленьким, мов рослинка, яку вирвали з корінням... і — відчайдушним!

Він тільки не признався Гандальfovі, що, поки говорив, у його серці спалахнуло велике бажання піти слідом за Більбом. Це бажання виявилося таким сильним, що побороло навіть страх: отак би

вискочив та й побіг згори дорогою, без капелюха — лостоту, як його дядечко давно колись, отакого ж ясного ранку, подався був по пригоди без носовичка в кишені.

— Що я чую, Фроде? — вигукнув Гандальф. — Таки правду я сказав: гобіти — це дивовижні істоти! Я й не сподівався такої відповіді — навіть від тебе. Більбо таки не помилився, вибравши тебе своїм спадкоємцем... Еге ж, слушна твоя рада: Персня вже годі заховати в Краї. Так, задля власної безпеки й для безпеки всіх, тобі доведеться піти звідси, залишивши тут навіть своє прізвище: Злоткінс, бо з ним буде тобі небезпечно за межами Краю. Візьми собі в дорогу якесь інше, ну хоч би «Зглибінс». Але не виrushай сам-один. Знаєш таких, на кого можеш покластися, хто пішов би за тобою у вогонь і в воду? І не говори головного навіть найближчим друзям! У Ворога стільки нишпорок, стільки вух!

Зненацька чарівник затнувся, мов наслухаючи. Нечутно ступив близче до вікна, а тоді враз вискочив на підвіконня й шаснув донизу довгою рукою. Щось писнуло, і в вікні з'явилася Щирова кучерява голова, піднята за вухо.

— Гай-гай, клянусь бородою! — мовив Гандальф. — Чи не Щир Кося? І що ж ти робив тут під вікном?

— Та нічо, хай Бог вас помилує, пане Гандальфе! — залепетав Щир. — Оце травичку тут піdstriгав, бачите? — Й показав як доказ своєї невинності садові ножиці.

— Бачу, — похмуро сказав чарівник. — От тільки ножиці твої чогось давненько вже перестали клацати. Підслуховуєш?

— Та нічого не підшліфовую, паночку!

— Ти не клей дурня! Що почув і нашо підслушував? — Очі Гандальфові збліснули, а брови наїжалися.

— Пане Фроде! — нажахано заблагав Щир. — Не дайте йому перетворити мене на щось потворне. А то батечко мене не впізнає. Чесне слово, я нічого не хотів поганого!

— Та не перетворить він тебе, — заспокоїв Щира Фродо, давлячись сміхом, але й сам не на жарт спантеличений. — Тільки відповідай йому по ширості!

— Ну, паночку, — збентежено признався Щир, — я тут почув чимало такого, чого й не втямлю: про ворога та про персні, про пана Більба, драконів, вогняну гору й... ельфів. Я просто не міг не послухати, розумієте? Господоњку, як же я люблю такі байки! І я вірю в них! А як я хотів би побачити ельфів! Візьміть мене, пане, з собою: хай я побачу ельфів!

Раптом Гандальф засміявся.

— То ходи сюди! — крикнув він і, схопивши Щира за шкірки, втяг через підвіконня й поставив його, з ножицями в руках, на долівку. — Показати тобі ельфів, га? — перепитав, пильно, але з усмішкою, вдивляючись у нього. — То ти чув, що пан Фродо йде геть?

— Атож, розчув. Стало мені так прикро, аж закашлявся через те, а ви й почули.

— Нічого не вдіеш, Щире, — сумно мовив Фродо, зрозумівши враз, що прощання з Краєм буде нелегке й що прощатися доведеться не тільки з затишком Золотого кутка. — Я мушу вирушати. А ти, — й суворо вступився в Щира, — бережи цю таємницю як могила! А вибовкаєш — Гандальф оберне тебе ропухою і вужів на тебе напустить!

Щир затрусиився і впав навколішки.

— Устань, Щире! — звелів Гандальф. — Я придумав дещо краще для тебе, аби й покарати тебе, і рота тобі закрити. Ти підеш із паном Фрodom!

— Я, пане?! — скрикнув Щир, підскочивши, мов пес, якого покликали гуляти. — Я піду й побачу ельфів і все таке! Урра! — крикнув він і розридався.

Розділ III

УТРЬОХ В ДОРОГУ

— **В**иrushай непомітно і якомога скоріш, — знай напучував Гандальф. По тій розмові спливло два чи й три тижні, а не видно було, щоб Фродо був готовий виrushати.

— Знаю, — відказував гобіт. — Але просто щезнути, як Більбо, — це ж дати роботу язикам по всьому Краю.

— Ні в якому разі не щезай! — стурбувався чарівник. — Я сказав «скоріш», а не «враз». Думай, як залишити Край без зайвого розголосу, але думай швидше!

— То, може, восени, після нашого спільногого дня народження? — запропонував Фродо. — На той час я, либонь, усе й владнаю.

Сказати правду, йому так не хотілося виrushати — саме тепер, як прийшла пора. Ніколи ще Золотий куток не здавався таким любим і затишним... Потайки він надумав: подамся на п'ятдесятій, а Більбів сто двадцять восьмий день народження! Він тільки й думав, щоб піти слідом за Більбом, і коли б не ця втішна думка, то так би ніколи нікуди й не зібрався. І з Гандальфом ділився не всім, що думав, а чарівник, хоч, може, й здогадувався про щось, і собі мовчав.

— Я стільки думав, як же це я розпрощаюся з Золотим кутком, що не обдумав навіть, куди мені податися, — признається Фродо. — А й справді, куди мені? Коли Більбо виrushав, він знов: знайти скарб та й вернутися додому. А я виrushаю, щоб знищити скарб і самому згинути — либонь, що так.

— Тобі не дано зазирнути аж так далеко, — за-перечив чарівник. — Та й мені не дано. Може, тобі

випаде іти до самих Ущелин Судьби, а може, це винаде комусь іншому, — не відаю. Принаймні поки що ти ще не готовий аж до такої далекої дороги.

— Ой ні! — погодився Фродо. — Але куди мені податися тим часом?

— До небезпеки — але не сторчголов, не просто в пащу. Коли хочеш моєї поради, то йди, для початку, в Рівен-діл.

— Рівен-діл! — луною підхопив Фродо. — Чудово! Іду на схід, до Рівен-долу. І Щира візьму: хай побачить ельфів, потішиться.

Зронив це ніби недбало, але серце йому спалахнуло бажанням побачити дім Елронда й вдихнути повітря тієї чудовної долини, де Красний Люд усе ще жив-поживав у щасті.

Одного літнього вечора «Кущ-Плющ» і «Зелений Дракон» аж загули — завітала-бо приголомшлива новина: пан Фродо продає Золотий куток! І кому б ви думали? Торблам-Злоткінсам!

— І за добрячі гроші, — додавали одні.

— За свою ціну, — заперечували інші, — бо Лобелія не переплатить! (Ото тим часом устиг померти, доживши до ста двох літ, але так і не здійснивши мрії поселитися в Золотому кутку.)

Але більше, ніж про ціну, сперечалися, чому Фродо здумав раптом продати таку прекрасну нору. Дехто стверджував, нібито у пана Фрога закінчуються гроші, та й сам він цього не заперечував, а ствердно покивував головою.

— Так, — казав він, — переїду восени. Коли Мері Брендізай підшукає мені невеличку затишну нірку.

А Мері насправді вже й купив йому гарну хатку в Кролячій балці за Заячнею. Всім, крім Щира, Фродо казав, що осяде там назавжди. На цю думку на-

штовхнуло його рішення йти на схід, бо Заячі угіддя ж якраз на східному кордоні Краю: там проминуло його дитинство, то чом би йому й знов туди не повернутися?

Гандальф побув у Краї добрих два місяці. А тоді раптом, одного вечора наприкінці червня, оголосив, що вранці йде геть.

— Сподіваюся, що ненадовго, — сказав він. — Є справи на півдні. — Говорив чарівник безтурботно, але Фродові здався дуже занепокоєним. — Якщо я вирішу, що тобі треба негайно вирушати, то або повернуся, або перекажу через когось. А ти чини, як задумав, і ні в якому разі не надягай Персня!

— Щонайпізніш я прийду на твій день народження, — сказав Гандальф, прощаючись на світанку. — Доведеться мені, либонь, тебе провести.

Спочатку Фрдо багато думав, які ж то прикрі вісті почув Гандальф, але за гарною погодою, а потім за щедрим урожаєм, ті думки якось розвіялися. А занепокоївся знову аж наприкінці вересня, близче до дня народження й переїзду. Потім прийшли допомогти спакуватися Фродові друзі: Фредегар Тлуст і Фолько Мудрик, а ще, звісно, найщиріші його друзі Піпін Тук і Мері Брендізай. Разом вони весь дім перевернули догори дригом.

20 вересня від Золотого кутка вирушили два вози, навантажені неспроданими меблями та всяким начинням, — до нового Фрдового осідку, в напрямку Бренді-винного моста. Наступного дня Фрдо очі продивив, виглядаючи Гандальфа. Настав і четвер, його день народження, а Гандальф так і не з'явився. Увечері Фрдо влаштував прощальну вечірку: просто повечеряли вп'ятьох. Серце госпо-

дареві гнітила думка, що він так скоро розлучиться з друзями. Як їм це сказати?

Переспівали стільки пісень, стільки переговорили про всякі свої спільні витівки й випили за Більбове здоров'я, а тоді ще й за обох іменинників разом. Потім вийшли дихнути свіжим повітрям і глянути на зорі та й полягали. Гандальф так і не з'явився.

Наступного ранку повантажили ще один віз добра. Поїхали з цим Мері та Гладун (так прозивали Фредегара Тлуста). Пішов по сніданку й Фолько, а зостався лише Піпін. Фродо все наслухав, чи не їде Гандальф. Вирішив почекати до вечора. А тоді вже, якщо Гандальф прийде й його не застане, то хай прогуляється до Заячої балки та й випередить Фрода. Бо Фродо надумав піти туди пішки.

По другому сніданку прибули Торбіли-Злоткінси: Лобелія, а з нею ще й Лото, білявий її синок.

— Наше, нарешті! — виголосила Лобелія, переступивши порога. Нечемно й неслушно: продаж мав набути чинності лише опівночі. Вона прийшла переконатися, чи не поцуплено нічого з того, за що вона заплатила, а ще забрати ключі. Поки-то переконалася, її аж тоді, взявши запасні ключі, пішла, гмукнувши й закопиливши губу. Чаю Фродо їй не запропонував.

Почаювали втрьох із Піпіном і Щиром Косею. Оголошено було, що Щир іде за Заячню «доглянути пана Фрода з його садочком».

— Останнє наше чаювання в Золотому кутку! — мовив Фродо й відсунув стільця. Миття посуду лишили Лобелії. Піпін з Щиром спакували три речові мішки й поставили їх на ганку. Піпін пішов прогулятися по садку, десь подівся й Щир.

Зайшло сонце. Золотий куток виглядав сумним і спустошеним. Фродо обійшов знайомі кімнати. Заграва поблякла, в кутках поставали діди-тіні. Фродо пройшовся до дальшої садкової хвіртки, а тоді ще трохи навпростеъ згори: чи не поспішає в сутіні Гандальф?

У чистому небі засвічувалися зорі.

— Гарна буде ніч, — мовив Фродо сам до себе. — Ні, більше не можу тут огинатися. Виrushаю, а Гандальф хай доганяє. — І вже був обернувшись яти, коли почув голоси: наче в кінці Золотого ряду. Старий Дідо — а ще хто? Другий голос чужий і якийсь неприємний. Дідо був наче рознервований.

— Ні, пан Злоткінс виїхав. Ще вранці, й мій Щир з ним поїхав. Усе вже вивезли. Еге ж, спродався і виїхав, кажу вам. Чому? Не моя це справа й не ваша. А куди? Це не таємниця. У Заячню, чи що, десь отуди. Атож, пряма дорога. Я так далеко ніколи не заходив, чудні там люди, в Заячні. Ні, нічого не передам. Добраніч!

І хтось потупотів з Гори в долину, а Фродо здивувався, чому йому легше стало на душі, що потупотіло не вгору, не до нього. «Певне, остогидли мені розпити про мої справи, — подумав. — Ох і любителі всі пхати носа куди не слід!» Спочатку хотів був розпитати в Діда, хто там так допитувався, але передумав і хутко вернувся до Золотого кутка.

Піпін сидів на мішках, а Щира не видно було. Й він загукав: «Щире! Пора!»

— Іду, пане! — відгукнувся голос із глибини, а тоді вискочив і сам Щир, утираючи рота: прощався в льюху з пивним барильцем.

Фродо зачинив і замкнув круглі двері, а ключа віддав Щирові.

— Однеси Дідові. А тоді катай навпрошки — стрінемось біля хвіртки за лугом. Не підемо вулицею: там забагато вух та очей.

Фродо з Піпіном завдали собі мішки за плечі й пішли попід західною стіною Золотого кутка. «Прощавайте!» — мовив Фродо темним сліпим вікнам і, геть як Більбо колись, подався стежкою через сад. Вони розтали у пітьмі, мов шерех трави.

Біля західного підніжжя Гори зупинилися біля хвіртки. Аж ось надбіг і засапаний Щир: з високо піднятим мішком та обвислою подобою капелюха на голові схожий геть на гнома.

Перекидаючись жартами, друзі пройшли провулком на захід, а тоді повернули ліворуч і знову — полями. За якусь часинку перейшли через Водицю по вузькому містку. Ще милю-другу на південь — і перехопилися через дорогу, що вела від Бренді-вінного моста. Оце вже вони і в Туківщині, а далі — до Зелених пагорбів... Тут вони обернулися попроща-тися зі світлами Гобітона.

— Чи ж погляну я ще коли-небудь на цю долину? — тихо промовив Фродо.

Через три години путі перепочили. Ніч стояла ясна, прохолодна, зоряна, тільки вгору по схилах повзли пасма туману. Підвічерили не по-гобітському скромно й рушили далі. Незабаром вийшли на шлях до Лісового Дому, Стовбурища й Заячого порому, шлях, що відводив убік від головної дороги долини Водиці, в'ючись довкола Зелених пагорбів до Лісово-го кута, глухого закутня Східної чвертки. Біля самої вершини пагорба натрапили на ялинник, звернули з путівця в ту смолисту темряву й, назбиравши сухого палічя, шишок, розпалили вогнище. Гобіти зігрілись, закуняли, а тоді поскручувались калачиками поміж коренями величезної ялини й поснули. Ніко-

го не поставили чатувати, бо навіть Фродо ще нічого не боявся: тут, у самому серці Краю!

Засірів сирий ранок. Фродо прокинувся перший: корінь мало не продавив дірку в його спині. «От так прогулянка! — подумав. — І чого було не поїхати верхи? А на моїх чудових перинах вилежуються тепер Торбіли! Їм би на цих корінцях поспати». Потягнувся.

— Вставай, гобітня! — крикнув він. — Ранок чудовий.

Друзі побігли вниз, до струмка, наповнили флаги й похідного казанка водою. Поки поснідали та втрусили знов мішки, вже була й десята година... Вниз схилом, далі через струмок, знову вгору, на наступний схил: вгору, вниз, вгору, вниз, аж поки вміст їхніх мішків видався їм претяжким тягарем. Але ще через кілька миль шлях перестав здиратися вгору й скочуватися вниз, і друзі з високої крутизни уздріли Лісовий кут, а ген там мріла Бренді-винна. Дорога звивалася й звивалася нескінченою мотузкою.

— А ельфи живуть у цих лісах? — запитав Щир.

— Зроду не чув, — відрізав Піпін.

А Фродо мовчав. Він також дивився на схід, куди тяглася дорога, й раптом заговорив, мов сам до себе:

Дорога біжить, звивається
Від порога, де й почалась.
Іду, а вона не кінчается,
Й не каже мені вона зась;
Стомлюсь, та її не покину,
Бо в більшу впада десь вона,
Де більше стежок я стріну...
А далі — яка далина?

— Це звучить, як вірші старого Більба, — зауважив Піпін. — Чи це ти сам склав? Не дуже підбадьорює.

— І сам не знаю, — відповів Фродо. — Спало на язик так, мовби й сам склав, але, може, й чув колись давно.

— Ну, а я скажу, що якусь часинку ця дорога нікуди мене не поведе, — заявив Піпін, вивільняючись від лямок. Його приклад підхопила й решта. Всі прилягли спинами до крутогорів обочини, а ногами на дорогу. Перепочивши, добре підкріпилися, а тоді й ще перепочили.

Коли гобіти рушили вниз, сонце вже хилилося до заходу. Досі їм ще не стрілася жодна жива душа на дорозі: мало хто їздив у Лісовий кут, возом тут тільки намучишся. Добру годину пройшли, коли це Щир зупинився, наслухаючи, а тоді мовив: «Чи кінь, чи поні наздоганяє нас!» Озирнулись, але закрут дороги не дозволяв бачити далеко.

— Чи не Гандальф за нами? — припустив Фродо, але відчув: ні, не Гандальф, і його пойняло раптове бажання заховатися від очей того вершника, хоч би хто він був. — Дурниці, звісно, — зронив вибачливо, — але я не хотів би, щоб нас хоч би й хто побачив отут, на дорозі. А якщо це Гандальф, — усміхнувся, — то ми влаштуємо йому невеличку несподіванку, за таке спізнення. Ану зникаймо!

Щир з Піпіном кинулися ліворуч і заховалися у виймці недалеко від дороги. А Фродо повагався хвильку: цікавість чи щось інше боролося з його бажанням заховатися. Цокіт копит наблизився. Фродо ледве встиг шмигнути в густу траву за деревом край дороги, а тоді обережно підвів голову над товстим коренем.

Із-за закруту показався чорний кінь, не якийсь там гобітівський поні, а на ньому сидів високий вершник, ніби горблячись у сідлі. Він був закутаний у широкий чорний плащ, обличчя йому затіняв каптур, так що тільки внизу видніли стремена та чоботи з довгими шпорами. Кінь порівнявся з деревом, за яким лежав Фродо, й став. Незрушно сидів і верхівець: мовби прислухався, нахиливши голову. З-під каптура долинало наче сопіння, ніби той нюхомловив якийсь ледь чутний запах; голова його поверталася то ліворуч, то праворуч.

Раптовий нерозважний страх: ось його викриють! — охопив Фрода, й він зразу ж подумав про Персня. Він не смів і дихнути, а от бажання дістати Персня враз стало таке сильне, що рука мов сама поповзла до кишені, й всі Гандальфові напучування видалися безглуздими. Рука вже торкнулася ланцюжка, як вершник випростався й сіпнув вуздечку. Кінь ступив крок, другий спроквола, а далі затрюхав бадьюрим підтюпцем.

Фродо підпovz до обочини й задивився вслід вершникові, аж поки той змалів удалині. Й раптом, перш ніж зникнути з поля зору, чорний кінь начебто ступив праворуч і зник у гущавині, що видалося гобітові чудним і навіть тривожним. Піпін з Щиром лежали долілиць і нічого не бачили, то Фродо описав їм вершника й чудернацьку його поведінку.

— Не знаю чому, але я відчував певність, що він шукає чи винюхує мене, а ще я був певен, що не хочу, аби він мене знайшов. Ще ніколи я не бачив і не відчував нічого подібного в рідному Краї! Чував я, начебто у Південній чвертці був якийсь клопіт з Великим Люdom. Але ніколи не чув про подібних вершників. Звідки він уявся?

— Перепрошую, — мовив раптом Щир. — Я знаю, звідки. Їде він з Гобітона, цей чорний верш-

ник, якщо тільки він не один. І знаю й куди він добирається.

— Чом же ти не сказав раніше? — гостро дорікнув Фродо, вражено дивлячись на Щира.

— Бо оце тільки згадав. Ось як воно було: коли вчора я прибіг до батечка з ключами, а він мені: «А я думав, ти ще зранку виrushив із паном Фродом. Тут один дивак випитував про пана Злоткінса з Золотого кутка й допіру подався геть. Я направив його до Заячні. Не сподобалась мені його мова. Так-то розсердився, коли почув од мене, що пан Злоткінс виїхав. Аж засичав на мене! А я затрусився.» — «А з якого він люду?» — питав. «Та хто його знає, — каже батечко, — тільки не гобіт. Високий та чорний, і все нахилявся наді мною. Либонь, хтось із Великого Люду, з чужини. І чудно так говорить...» Я, пане, не міг більше допитуватися, бо ж ви чекали, а потім воно й забулося. Дідо вже старий, підсліпуватий, було вже чи не поночі, коли той чужаниця виїхав на Гору й натрапив на нього. Сподіваюся, пане, ми з ним не накоїли ніякої шкоди?

— Старого нема в чому звинувачувати, — сказав Фродо. — Коли по правді, то я й сам чув, як він розмовляв з чужинцем, котрий цікавився мною, і я хотів був підійти й спитати, хто він такий. Жаль, що не підійшов або що ти не сказав мені про це раніше. Я б, може, був обачніший на дорозі. Чи краще було б дочекатися Гандальфа? — промурмотів Фродо вже сам до себе. — А може, тільки ще гірше вийшло б?

— То ти щось знаєш чи здогадуєшся про цього вершника? — спитав Піпін, розчувиши останні Фролові слова.

— Не знаю, а гадати боюсь.

— Гаразд, братику! Тримай поки що при собі свої секрети, але що нам діяти далі? Хотілося б

підобідати, але краще б нам завдати ноги на плечі й гайда звідси. Рознерували мене твої балачки про вершників-нюхачів з невидимими носами.

— Авжеж, краще не огинатися нам тут, — погодився Фрідо. — Але зійдімо з дороги, бо чи цей вернеться, чи інший над'їде. І наддаймо ходи: до Заячих угідь не одна ще миля.

Коли рушили знову, на траві вже лежали видовжені тіні від дерев. Тепер вони трималися на безпечній віддалі від дороги, ліворуч від неї, так, щоб звідти ніхто не зміг їх побачити. Але це й затримувало їх: ноги зашпортувалися в густій високій траві, нерівна земля під ногами, а дерева все більше скучувалися в гущавину. Багряне сонце зайшло в них за спинами, коли вийшли на доріжку, що попід старезними дубами вела до Лісового Дому.

— Отуди й підемо, — сказав Фрідо.

Недалеко від розпуття набрели на величезне дерево з просторим дуплом: гобіти залізли досередини й там перепочили та трохи попоїли, стиха перемовляючись і наслухаючи. Вже смеркало, коли вони знов виповзли на доріжку. Заходній вітерець зітхав у гіллі. Попереду, на сході, засяяла над деревами зірка. Гобіти пішли пліч-о-пліч, нога в ногу, щоб веселіше було. А коли зірок висіялося густіше, то таки й звеселилися, не наслухаючи вже більше, чи не тупотять копита, і зрештою завели похідної, на Більбові слова:

Стойть наш дім, вогонь у нім,
І ліжко жде нас — та ходім,
Ще ж не стомились наші ноги,
Іще за закрутом дороги
Побачим камінь, деревце,
Яких ніхто не бачив ще.
Листок, травинку, квітку файну

Минай! Минаємо! Минаймо!
І гори, й вод невтомний біг —
Минаймо їх! Минаймо їх!..

Тільки доспівали, як Фродо мовив: «Тихо! Наче
шов тупіт копит».

Всі троє завмерли, мов тіні. Ззаду, з підвітряного
боку, таки наздоганяв їх кінський тупіт! Безшеш-
лесно й хутко шмигнули вони в густу тінь дубів.

— Не забігаймо далеко! — прошепотів Фродо. —
Нас не видно, а я хочу глянути, чи це ще один Чор-
ний Вершник.

— Але не забувай про нюшкування! — застеріг
Піпін.

Тупітло все ближче. Фродо заліг зовсім недалеко
від доріжки, що ясно-сірою смugoю прорізала лісову
сутінь. У небі сяяли тільки зорі, місяця не було.

Тупіт копит стих. Схоже було, що чорна людсь-
ка тінь вела більшу чорну тінь коня. Чорна тінь ста-
ла там, де гобіти зійшли з доріжки, й похитувалася
з боку на бік. Фродо ніби розчув сопіння-нюхання,
а тоді тінь пригнулася аж до землі й поповзла до
нього. І знов бажання надягти Персня на палець
пойняло Фрода, але цього разу воно було ще дуж-
че. Він ще й не збагнув, що робить, як його рука
вже опинилася в кишені, мацаючи, де Перстень.
Але тієї ж миті долинув якийсь звук — мов суміш
пісні й сміху. Чисті голоси сколихнули осяяне зоря-
ми повітря. Чорна тінь випросталася й позадкувала;
видервшись на примарного коня, начебто зникла в
темряві по той бік доріжки. Фродо перевів подих.

— Ельфи! — хрипко прошепотів Щир. — Ельфи,
пане! — Він би так і кинувся до тих голосів, коли б
Фродо з Піпіном не схопили його за руки.

— Так, ельфи, — підтвердив Фродо. — Іноді їх
можна здібати в Лісовому куті. У Краї вони не жи-

вуть, але заходять сюди навесні й восени. Ох, який я їм вдячний за це! Ви не бачили, а Чорний Вершник уже повз до нас, коли його відлякала пісня.

— То ми вийдемо до ельфів чи ні? — не вгамувався Щир, що вже й думати забув про того вершника.

— Слухай! Вони ж сюди йдуть, — мовив Фродо. — Тільки зачекаймо.

А пісня дзвеніла все ближче. Один ясний голос лунав дзвінкіш за інші. Із трьох гобітів лише Фродо трохи зновав ельфійську мову, й ось що він почув:

О сніжно-біла, сніжно-біла!
О Пані Західних морів!
До нас ти світлом прилетіла
Над світом сплетених борів!

Гілтоніель! О Елберет!
Прилинь до нас, о ясен лет!
Тобі співаєм, Сніжно-Біла,
Щоб завше з-за морів ясніла.
О зорі, що у Рік Без Сонця
Вона посіяла з руки!
Ви сяйте у свої віконця
Суцвіттям срібної ріки!

О Елберет! Гілтоніель!
Під дахом лісових осель
Ми пам'ятаємо в цім краї
Зорю, що здалеку сіяє.

— Це ж Верховні Ельфи! Вони співають пісню про Елберет! — вражено мовив Фродо. — Нечасто цей найкрасніший люд буває в Краї й зовсім мало їх зсталося в Середзем’ї. Це справді дивно!

Гобіти сиділи край доріжки в тіні. Ось показалися ельфи. Їшли вони поволі, й гобіти бачили, як світло зір блищить у їхніх очах, мерехтить у волоссі. Вони не несли смолоскипів, а тільки мерехтіння, мов

місячне, сипалося їм під ноги. Пройшли мовчки, але останній ельф обернувся, побачив гобітів і засміявся.

— Привіт, Фроде! — озвався він. — Пізенько ви гуляєте. Чи заблукали? — Тоді погукав решту, й все товариство обступило трьох мандрівників.

— Чудеса! — загомоніли вони. — Троє гобітів у нічному лісі! Такого не бувало від Більбових часів. Що це означає?

— Означає це, красний люде, що просто нам з вами виявилося по дорозі, — пояснив Фродо. — Я люблю гуляти при зорях і залюбки приєднався б до вашого товариства.

— Та нашо нам товариство нудних гобітів? — засміялися ті. — І звідки ви взяли, що нам з вами по дорозі, коли дороги нашої не знаєте?

— А звідки ви знаєте, як мене звати? — запитанням на запитання відповів Фродо.

— Ми багато чого знаємо, — відказали. — Частенько бачили тебе з Більбом, хоча ти, може, й не бачив нас.

— А куди ви йдете? Хто ваш ватажок? — запитав Фродо.

— Я, Гілдор, — відповів той, хто перший привітав Фрода. — Гілдор Інглоріон із родини Фінрода. Ми вигнанці, наша рідня давно вже відпливла, а ми тільки трохи тут затрималися, але скоро вирушимо за Велике море. Ну ж бо, Фроде, розкажи нам, що ви тут робите. Бо ми бачимо на вас тінь страху.

— О Мудрі Люди! — нетерпляче втрутivся Піпін. — Розкажіть нам про Чорних Вершників!

— Про Чорних Вершників? — стиха перепитали вони. — Нашо вам Чорні Вершники?

— Бо за сьогодні вже двоє Чорних переймали нас — чи один двічі, — пояснив Піпін. — Лише хвильку тому один утік, коли ви наблизилися.

Ельфи відповіли не зразу, порадившись спершу стиха своєю мовою. Нарешті Гілдор обернувся до гобітів.

— Тут ми про це не говоритимемо, — сказав він. — А вам краще буде піти з нами. Хоч у нас і не заведено приймати чужих, але цього разу ми візьмемо вас з собою, якщо ви візьметесь.

— О Красний Люде! Це таке щастя, на яке я не міг і сподіватися! — сказав Піпін. Щир німував. А Фродо мовив, низько вклонившись: — Красно дякую тобі, Гілдоре Інглоріоне! *Elen sila lument ilmo*, зоря осяяла годину нашої зустрічі, — додав мовою Високих Ельфів.

— Остерігайтесь, друзі! — засміявся Гілдор. — Не говоріть ні про які таємниці, бо тут із нами знавець Древньої Мови. Більбо виявився добрим наставителем... Вітаю тебе, о друже ельфів! — мовив він, уклонившись Фродові. — Приєднуйся зі своїми друзями до нас! Тільки йдіть посередині, щоб не відстали, бо перед нами ще довга путь.

І всі мовчки рушили. Піпін незабаром став куняти і спіткнувся раз чи два, але щоразу його підтримувала рука ельфа, який ішов поруч. А Щир ішов поруч Фрода, мов уві сні. Ліс обабіч усе густішав. Ось доріжка вивела товариство на видолинок... а далі дерева раптом розступилися, й попереду простиерся широкий луг. Із трьох боків його оточував ліс, а на сході він обривався крутосхилом, і верхівки могутніх дерев здіймалися до ніг мандрівників звідкілясь ізнизу. Далі мріли під зорями низини, а зовсім близько горіли світла Лісового Дому.

Ельфи посадили на траві й тихо собі гомоніли, мовби й не помічаючи гобітів. А ті повкутувалися у плащі й ковдри та й дрімали. Була вже пізня ніч, погасли світла в селі. Високо на сході запалала Рем-

мірат, Зоряна Сіть, і поволі над туманами звівся вогніним рубіном червоний Боргіль. Потім ураз усі тумани розвіялись, і над краєм світу заблищав Небесний Мечоносець Менельвагор в осяйному поясі. Ельфи привітали його дзвінкою піснею, і зненацька під деревами спалахнуло вогнище.

— Ходіть сюди! — покликали ельфи гобітів. — Настав час для бесіди й веселощів.

Ельфи сиділи довкола вогнища на траві або на кругляках. Себто одні сиділи, інші роздавали кубки й наливали вино, а ще інші розносили страви... Гобіти опісля майже й не пам'ятали, що то були за найдки-напитки, пригадуючи хіба що світло на лицеях ельфів та переливчасті їхні голоси. Згодом Піпін заснув, і його обережно перенесли й поклали на трав'яне ложе під деревами, але Щир, хоч який сонний, відмовився покидати Фрода: скрутівся калачиком у його ногах і склепив очі. А Фродо ще довго бесідував з Гілдором. Говорили вони про багато речей, колишніх і нинішніх, а Фродо все розпитував ватажка ельфів про останні події за межами Гобіянії, й вісті переважно були сумні: гусне пітьма, люди воюються, а сльфи утікають. Нарешті Фродо запитав про те, що найдужче його хвилювало:

— А скажи, Гілдоре, ти бачив Більба останнім часом?

— Бачив, — усміхнувся Гілдор. — Аж двічі. На цьому самому місці він з нами прощався. І ще раз — далеко звідси... Поговорімо, Фроде, про тебе, — запропонував Гілдор. — Дешо про тебе я вже знаю і бачу: ти покидаєш свій Край, але сумніваєшся, чи здійсниш задумане й навіть чи повернешся додому. Правда?

— Правда, — підтверджив Фродо. — Тільки я гадав, що про мою мандрівку знає тільки Гандальф та ще вірний Щир.

— Ця таємниця не перейде до Ворога від нас, — запевнив Гілдор.

— До Ворога? — здивувався Фродо. — То ти знаєш, чому я покидаю Край?

— Я знаю, що Ворог чомусь женеться за тобою. І остерігаю тебе: небезпека тепер і спереду, і позаду, й з усіх боків.

— Це ти про Вершників? Я так і подумав, чи не Ворога вони слуги? А що воно таке насправді?

— Гандальф нічого не розповідав тобі про них?

— Про них — нічого.

— Тоді й не варто — аби страх не завернув тебе назад. Схоже, що ти вирушив якраз в останню хвилину; сподіваюся, що ти не спізнився. Але поспішай, ніде не затримуйся й не вертайся назад, бо в Краю більше немає для тебе захисту.

— Куди ж мені податися? Я думав потай залишити Край і прошкувати до Рівен-долу, але ще не добувся й до Заячих угідь, як мене вже вистежили.

— Все одно тримайся свого задуму, — порадив Гілдор. — Мужності, либонь, тобі вистачить на всю дорогу. А точнішої поради питай у Гандальфа. Бо я

не знаю, чому ти втікаєш, тож мені невідома й зброя, яку переслідувачі застосують проти тебе. Це мусить знати Гандальф. Ти ж побачишся з ним, перш ніж покинути Край?

— Сподіваюся... Але він — ще одна причина моєї тривоги. Я чекав на нього до останньої хвилини: він мав прийти в Гобітон щонайпізніше дві ночі тому — і не прийшов. І я не знаю, що скільком. Чекати мені на нього?

Гілдор помовчав хвилину.

— Не до вподоби мені ці вісті, — мовив він нарешті. — Спізнення Гандальфа — погана призвістка. Однак є приказка: не пхай носа в справи чарівників, бо зостанешся без носа. Сам вибирай: вирушати чи ждати.

— А є ще й така примовка: не питай ради в ельфів, бо скажуть і так, і ні.

— Так у вас кажуть? — засміявся Гілдор. — Бачиш, давати поради — небезпечна справа. Але, коли ти так уже просиш, ризикну порадити: виrushай, не гайся! Коли ж не повернеться Гандальф, не виrushай сам-один, а вибери з-поміж друзів такого супутника, щоб був надійний і хотів піти з тобою. І не забудь подякувати мені за пораду — вона мені дорого обійшлася. У ельфів свої турботи й свої печалі, тож рідко їхні шляхи перетинаються зі стежками гобітів чи інших істот. І те, що сталася ця наша зустріч, — зовсім не випадковість...

— Я тобі дуже вдячний, — сказав Фродо, — але все-таки хотів би я, щоб ти краще пояснив мені, хто такі Чорні Вершники. Мені ж треба знати достеменно, яка саме від них небезпека.

— Тобі не досить знати, що вони — слуги Ворога? Тікай від них! Ні слова з ними! Вони — смерть! І не допитуйся більше про них. Але серце підказує

мені, що, поки все скінчиться, ти, Фроде, сину Дрога, дізнаєшся більше про ці лихі створіння, ніж знаю я сам. І хай береже тебе Елберет!

— Але де мені взяти хоробрості? — спитав Фродо. — Її мені найбільше треба!

— Ну, хоробрість часом хтозна звідки й береться, — відказав Гілдор. — Надійся! А зараз — спати! Вранці нас уже не буде коло вас, але ми розішлемо гінців по всіх землях. Мандрівні Рої знатимуть про вашу подорож, і всі, хто має силу творити добро, оберігатимуть вас. Я називаю тебе Другом Ельфів, і хай зорі осяють кінець твого шляху!

Фродо враз відчув, що засинає. Ельф відвів його до трав'яного ложа, де спав Піпін; він упав і відразу провалився в глибокий сон.

Розділ IV

НАВПРОСТЕЦЬ ПО ГРИБИ

 родо прокинувся напрочуд свіжий і бадьюрий. Сонце проглядало крізь лепетливе, все ще зелене листя. Він скочив на ноги.

Щир сидів на узлісці, а Піпін стояв, розглядаючи небо й оцінюючи погоду. Ельфів ніде не було видно.

— Вони лишили нам, що їсти й пити, — сказав Піпін. — То й поспідаймо.

Фродо сів біля Щира й взявся до їди.

— І куди ж ми сьогодні? — спитав Піпін.

— До Заячні, і якнайхутчіш, — відповів Фродо між двома ковтками.

— А Вершників ще побачимо? — весело поцікавився Піпін, якому при ранковому сонці ті почвари здавалися вже зовсім не страшними.

— Дай мені спокійно попоїсти — й подумати! — розсердився Фродо.

— Думати під час сніданку? — здивувався Піпін і пішов прогулятися по узліссю.

А Фродові ясний ранок здавався чи не занадто ясним — якраз для погоні! І з голови не йшли Гілдорові слова... В його невеселі думи вдерся веселий галас Піпіна: той гасав по узліссю й виспіував на все горло. «Ні, як я можу взяти їх із собою? — подумав він. — Одна справа покликати друзів на прогулянку по Краю: зголодніли, натомилися — то ось вам і їжа, й ліжечко! А брати їх на вигнання, в чужину, де голод і холод, — зовсім інша річ, навіть якщо вони хотуть іти. Ні, що дісталося мені в спадок, те мені самому й нести. І навіть Щира не варто брати...»

Глянув на Щира Косю, а той саме пильно дивився на нього.

— Ну, що скажеш, Щире? — спитав. — Я йду з Краю якомога хутчій, навіть у Кролячій балці ні дня не затримаюсь.

— То й добре, пане!

— І ти все ще хочеш іти зі мною?

— Авжеж.

— Дуже небезпечно буде, Щире. Вже небезпечно. Навряд чи хто з нас повернеться додому.

— Як ви, пане, не повернетесь, то й я з вами, це — залізно! — сказав Щир. І вони мені сказали: «Гляди ж, не кидай його!» А я їм: «Та нізащо не кину! Як полізе на Місяця, то й я за ним. А хай котрий з тих Чорних заступить йому дорогу, то Щир Кося враз його скосить!» А вони сміються.

— Хто ті «вони», про кого це ти?

— Та про ельфів, про кого ж іще? Була вночі розмова, і вони начебто знають, що ви покидаєте Край, то я й не віднікувався. Ох, пане, що за чудовний люд!

Зовсім не такими я їх собі уявляв, якими вони є: старі — й водночас юні, і веселі, й сумні водночас...

Фродо вражено подивився на Щира, мовби чекаючи, що й вигляд його має змінитися, адже це промовляв уже не той Щир Кося, якого він знав раніше. Але ні, обличчя було те саме, тільки незвично замислене.

— Ну, мрія твоя здійснилася: побачив їх, — то нашо тобі йти з Краю?

— Бачите, пане... Не знаю, як і сказати, але після цієї ночі я наче став зовсім інший. Тепер я наче якось бачу далеко вперед... Знаю: перед нами дуже довга дорога в п'ятьму, і я не можу вернутися назад... Чого я хочу тепер, я й сам до пуття не знаю: ні, не побачити ельфів чи там драконів, гори... Але я повинен щось зробити перед кінцем, а це далеко, не в Краї... Я повинен добавити це до кінця, якщо ви розумієте мене!

— Таки не розумію. Але знаю: Гандальф вибрал мені доброго супутня в дорогу! Гаразд, підемо разом.

Фродо мовчки закінчив сніданок і погукав Піпіна.

— Вирушаємо — і якнайхутчіш до Заячого порома! Нам треба йти навпростець.

— А де ж наші крила? — сказав Піпін. — Навпрошки тут не пройдеш.

— Принаймні наш шлях буде пряміший за дорогу, — наполягав Фродо. — Зріжемо четверту частину відстані.

— Хто навпростець ходить, вдома не ночує! — не вгамовувався Піпін. — Попереду болота, бездоріжжя... Але гаразд уже: ходімо в болото й колючки!

Парило вже чи не так, як напередодні; на заході купчилися хмари, обіцяючи дощ. Гобіти спустилися по зеленому крутосхилу й пірнули в гущавину.

Фродо вирахував, що по прямій їм треба пройти вісімнадцять миль. Гущавина виявилася ще густіша, ніж здавалася; не було тут ні стежки, ні доріжки, тож і просувалися вперед не дуже швидко. Внизу дорогу їм перегородив струмок із крутими глинистими берегами, порослими ожиною. Ані перескочити, ані якось інакше перебратися так, щоб не намокнути, не подряпatisя й не вимаститися в бруд.

— Перша перешкода! — похмуро усміхнувся Піпін.

— Гляньте! — мовив Щир, схопивши Фрода за руку й озираючись назад.

Всі обернулися й побачили на вершині, проти неба, коня, а поряд — чорну, згорблену постать.

Відразу ж відкинули всяку думку про повернення назад. Фродо перший ковзнув униз, до прибережних кущів.

— Оце так! — сказав він Піпінові. — Обидва ми казали слушно: і навпростець уже вийшов кривий, але як добре, що ми вчасно поховалися! У тебе, Щире, найкращий слух: чи не женеться щось за нами?

Завмерли, наслухаючи: ні, ніяких звуків гонитви.

— Навряд щоб він погнав коня з такого крутосхилу, — сказав Щир. — Але, певне, знає, що ми сame тут спустилися. Краще гайда далі!

А далі йти було ой нелегко. На плечах важкі мішки, ще й всяка ожина-малина хапає за ноги. Лісовий кряж затуляв вітер, повітря було парке й задушливе. Поки продерлися на відкриту місцину, геть упарилися, потомилися й подряпались. А ще втратили напрям. На рівнині струмок вирівняв, згладив свої береги, зробився ширший, мілкіший, в'ючись ген до Мочарів та до Ріки.

— Так це ж Заплава! — вигукнув Піпін. — Якщо ми хочемо прямувати, як надумали, то треба зараз же перейти струмок і взяти праворуч.

Перебрели струмок і мерщій, попід очеретами, подалися через широку рівнину, що відкрилася перед ними. Далі набрели на смугу дерев: переважно високі дуби, впереміш із берестками й ясенами. Раптом вітер закрутів опале листя, сипонув дощ. Утікачі знай поспішли мовчки вперед, тільки розираючись навсебіч.

— Чи не занадто ми повернули на південь? — мовив Піпін через півгодини. — Ми вже давно мали б лишити ці дерева позаду.

— Нічого нам петляти зараз, — заперечив Фродо. — Йдім далі, як ішли! Мені ще не хочеться виходити на відкрите місце.

Лишили позаду ще зо дві милі. Крізь клоччя хмар знов визирнуло сонце, дощ трохи вщух. Було вже добре пополудні й дуже хотілося підкріпитися. Посідали під берестком: листя з дерева ще не опало, хоч і пожовкло, й під ним було досить сухо. З'ясувалося, що ельфи наповнили їм фляги блідо-золотавим трунком, що мав медовий присмак і повертав утрачені сили. Небавом гобіти вже й сміялися: і просто так, і над мжичкою, і над Чорними Вершниками. Що там якісь іще кілька миль путі?

Фродо притулився спиною до стовбура й заплющив очі, а Щир з Піпіном замугикали пісеньку:

Гей, гей! Нехай розвію горе,
Мене воно вже не поборе.
Хай дощ січе і вітер виє,
І ще дорога дальня mrіє,
А я під деревом вмощуся
Й на хмари в небі надивлюся.

Тільки завели знову: «Гей, гей!», уже голосніше, як раптом і затнулись, а Фродо зірвався на рівні ноги. Вітер доніс якесь протягле виття, лихе й тужно-злостиве: зірвавшись на високий пронизливий вереск, воно урвалось. І тут-таки заціпенілі гобіти почули, як першому виттю відповіло якесь друге — тихіше, віддаленіше, воно було не менш моторошне, й від нього кров холола в жилах. І тоді запала мертва тиша.

— І що ж то воно було? — спитав Піпін роблено бадьюрим, але тремким голосом. — Птах? Хоча таких птахів я ще не чував у Краї.

— Не птах і не звір, — заперечив Фродо. — То двоє перегукувалися, і можна було розрізнати й слова, тільки я не міг їх збагнути. Але гобіти не мають таких голосів.

Ніхто більше не зронив і слова. Усі троє думали про Вершників, але вголос не згадало їх жодне. Що діяти? Лишатися? Іти далі? Але все одно треба було якось перебігти через відкриту рівнину до порому й краще було б зробити це ще засвітла. Тож гобіти завдали собі мішки на плечі й рушили.

Несподівано вискочили на узлісся. Перед ними розляглися широкі луки. Таки й справді занадто звернули на південь! Удалині, за Бренді-винною, вже можна було розгледіти невисоке узгір'я Заячні, але вже ліворуч від них. Покрадьки вигулькнули з-під дерев і припустили чимдуж луками. Спочатку боялися, чи не забоввані позаду, на пагорбі, верхівець? Але помалу заспокоїлись, хоча непевність і лишалася. А земля тут пішла вже й не дика: оброблені поля, луки в покосах. Усе тут дихало таким миром і спокоєм: звичайнісінський тобі куточок Краю та й годі. З кожним кроком настрій їхній поліпшувався. Все близчали смуга Ріки, а Чорні Вершники почали здаватися лісовими привидами, залишеними далеко позаду.

Краєм великого бруквяного поля підійшли до товстенних воріт. За ворітами рівна доріжка бігла поміж двома доглянутими живоплотами до купки дерев. Піпін зупинився.

— Я знаю, чия це садиба! — вигукнув він. — Ми на землях старого Чудія!

— З вогню та в полум'я! — видихнув Фродо, відсахнувшись, от ніби Піпін сказав, що доріжка веде до драконового лігва. Друзі здивовано витрішилися на нього.

— А чим тобі не дододив старий Чудій? — спітив Піпін. — Він добрий друг усім Брендізаям. Звісно, він ой як не любить заброд, та ще пси в нього злюші, але ж, знаєш, кордон тут уже близько, треба всякого остерігатися.

— Та знаю, — відказав Фродо, знічено сміючись, — а все одно смертельно боюсь його з тими псюрами. Коли я був хлопчиком, він не раз, не два ловив мене, як я лазив до нього по гриби, а останнього разу відшмагав мене, схопив за шкірки й показав своїм собакам. «Бачите його? — сказав їм. — Наступного разу, як цей малий поганець знов ступить на мою землю, ви можете його з'їсти. А зараз проведіть його!» І ті собацюри гнали мене аж до порому. Відтоді я так і не подолав цього страху.

— Ну, то пора вже й подолати! — засміявся Піпін. — Надто якщо ти збираєшся жити на Заячих угіддях. На старого Чудія можна покластися — якщо не чіпати його грибів. Ходімо доріжкою, щоб видно було: ми не якісь там злодюги. А зустрінемо його — спочатку з ним побалакаю я. З Мері вони друзі, та й я гостював колись тут частенько.

Пішли доріжкою. Ось завидніли за деревами й очеретяні дахи великого дому та різних господарсь-

ких будівель. Міцний цегляний дім був обнесений високим муром із дубовими ворітами.

Зненацька за ворітми жахливо завалували собаки, й хтось загукав на них:

— Хап! Зуб! Вовк! Ану!

Фродо й Щир так і вклякли на місці, а Піпін ступив іще кілька кроків. Ворота відчинилися, й троє всіличезних псів із лютим гавкотом кинулися до подорожан. На Піпіна вони й уваги не звернули, але ІЩира взялися обнюхувати, з гарчанням на кожен його рух, два вовкодави, а найбільший і найлютіший з трьох став, наїжачившись і гарчачи, перед Фродом.

З воріт вийшов кремезний, аж гладкий, червополицій гобіт.

— Гей, а хто ви будете й що вам треба? — запитав він.

— Добрий день, пане Чудію! — привітався Піпін.

Той придивився.

— Ах, так це ж добродій Піпін — пан Перегрін Тук! — вигукнув він і посміхнувся. — Давненько ви сюди не навідувалися. Добре, що я вас упізнав. Я саме хотів звеліти собакам нападати на всіх чужих. Атож, дивний люд вештається іноді в цих краях... але той чолов'яга був найдивніший з усіх. Вдруге він уже не проїдеться по моїй землі!

— Про якого це ви чолов'ягу? — перепитав Піпін.

— То ви його не бачили? Він же вам назустріч поїхав! Чудний такий, і запитання чудні... Та ви заходьте до господи, погомонимо за столом. Є в мене й добре пиво — якщо ваші друзі не проти, пане Туку.

Видно було, що господар розкаже й більше, якщо йому не заважати запитаннями, тож вони прийняли запрошення.

— А як же собаки? — стурбовано спитав Фродо.

— Вони вас не зачеплять, якщо я не звелю! — засміявся господар. — Хап! Зуб! Вовк! До ноги!

— Це пан Фродо Злоткінс, — відрекомендував Піпін. — Ви, може, й не пам'ятаєте його, але він жив у Бренді-домі.

При імені «Злоткінс» Чудій вражено зиркнув на Фрода пильним поглядом. Той був уже подумав, чи не згадались крадені гриби й чи не нацькують зараз на нього собак. Але господар узяв його під руку.

— Ну й чудеса! — вигукнув він. — То ви Злоткінс? Заходьте! Є розмова.

Усі посідали біля широкого каміна. Господиня внесла величезний глек пива й налила в чотири великі кухлі. Це було добре пиво, але Щир съорбав усе одно підозріливо, бо не довіряв мешканцям інших чвертак Краю, а ще ж не схильний був швидко подружити з тим, хто колись лупцював його пана, хоч як давно те було.

Після кількох слів про погоду й чи добрий буде урожай Чудій поставив свого кухля й подивився на кожного з гостей по черзі.

— Ну ж, пане Перегріне, — спитав він, — звідки й куди ви йдете? Якщо до мене, то зайшли ви не з того боку.

— Авжеж, бо заблукали в лісі біля Лісового Дому, коли пішли навпрошки до порому.

— Коли б ви поспішали, то дорогою дійшли б швидше, — зауважив господар. — Але це мене не обходить. Ви маєте дозвіл гуляти по моїх землях, коли вам заманеться, пане Перегріне. І вам це дозволено, пане Злоткінсе... хоча ви, либо нь, і досі любите гриби! — засміявся він. — Атож, я впізнав це прізвище й пригадав той час, коли малий Фродо був найбільшим розбішакою на Заячих угіддях. Але подумав я

не про гриби. Як ви думаєте, про що розпитувало мене оте чудо-юдо? — Й продовжив після мовчазної паузи: — Еге-е ж... зайдав на великому вороному (ворота якраз були відчинені) під самі двері, сам весь у чорному, каптуром накрився, мов боїться, щоб не впізнали, й сичить: «Я здалеку, — й показує на захід, себто через мої іхав землі! — Ви не бачили Злоткінса?» — чудним таким голосом і нахиляється наді мною, а обличчя не видно, геть каптуром закрите, але мене мов морозом продерло по спині. Однак не сподобалося мені, що він так нахабно роз'їжджає по моїй землі! «Геть звідси! — кажу. — Ніяких Злоткінсів тут немає. Ви не туди потрапили: Злоткінси мешкають у Гобітоні, тож можете вернутися на захід, тільки цього разу дорогою». — «Злоткінс виїхав, — відказує пошепки. — Він десь тут недалеко. Я хочу знайти його. Скажеш, коли він з'явиться — золота дам!» — «Не треба, — я йому. — Й забирається хутко, а то собак напушту!» Він засичав, наче засміявся, і попер конем просто на мене. Я ледве встиг відскочити, а він підострожив коня й блискавкою вилетів на дорогу... Що ви на це скажете?

Фродо саме дивився у вогонь, а голову свердлила єдина думка: як, як швидше добутися до порому?

— Не знаю, що вам і сказати, — вимовив нарешті.

— Тоді я вам скажу, — провадив Чудій. — Даремно ви ото злигалися з чудним гобітонським людом, пане Фроде! (Щир невдоволено засовався на стільці.) Затямте мої слова: це все через химерні походеньки пана Більба. Гроши свої він добув химерним способом у чужих краях, а це, може, хтось хоче знати, яка доля спіткала ті скарби, що він закопав у Гобітонській горі?

Фродо на те нічого: в самісіньку точку влучали проникливі здогади господаря.

— Гаразд, пане Фроде, — провадив Чудій. — Я радий, що вам стало глузду повернутися на Заячі угіддя. Моя вам порада: тут і зоставайтесь! І не тріться коло того чужоземного люду. Тут у вас по-вно друзів. А як прискачать знов по вас ті чорні во-лоцюги, то я дам їм раду. Скажу, що ви померли, чи виїхали з Краю, чи що хочете. І це буде правда, бо хіба ж не старого пана Більба вони шукають?

— Може, й ваша правда, — відказав Фродо, уни-каючи господаревого погляду.

Чудій задумано подивився на нього.

— Бачу, у вас свої думки, — мовив він. — Ясно, як Божий день, що не випадково і ви, й той вершник опинилися тут цього надвечір'я. Може, те, що я вам розказав, для вас і не велика новина. Я не випитую у вас ваших таємниць, але бачу: ви в біді. Либонь, ви думаєте, як його добутися до порому й не попастися?

— Саме це я й думаю, — признався Фродо. — Але сидінням і думанням туди не доскочиш. Спасибі вам, пане господарю, за доброту вашу! Ви не повірите, але я тридцять літ боявся вас із вашими псами. Жаль, звісно: мав би надійного друга. І не хочеться йти від вас так скоро. Але, може, ще повернуся колись...

— Ласкаво просимо, — сказав Чудій. — А тим часом я пропоную ось що. Вже он сонце сідає, а ми вечеряємо й лягаємо рано. То лишайтесь та й повечеряємо разом.

— Дуже дякую, — сказав Фродо, — та, либонь, нам треба йти негайно. Бо й так буде вже ніч, поки дійдемо до перевозу.

— Ох, та ви дайте ж доказати! Ось що я хотів ска-зати: під вечеряєм, а тоді одвезу вас до порому в кри-тому візку. Так воно буде і швидше, й безпечноше.

Це вже була інша справа, й Фродо прийняв запрошення, на велику радість своїм друзям. Скоро за великим столом зібралось чотирнадцять душ: гості, родина, наймити, й пиво лилось рікою, а головною стравою були тушковані гриби з шинкою. По вечері господар із двома синами пішли з ліхтарями готовувати візок. Коли гості вийшли, надворі вже геть спочіло. Вони повкладали свої мішки, самі повмошувались, і візок рушив.

П'ять миль до перевозу проїхали без пригод, хоча всі напружені вдивлялися в темряву, ще й в туман, і дослухалися, чи не їдуть вершники. Нарешті праворуч забіліли два стовпи — поворот до перевозу. Гобіти вже почали злазити з візка, коли це зачули те, чого так боялися: цокіт копит на дорозі попереду. Цок-цок, цок-цок! Близче й близче...

— Ви краще заховайтесь, пане Фроде, — стурбовано порадив Щир і скочив з візка, щоб стати поруч Чудія: хай вершники спершу його затопчути!

— Гей, там! — крикнув Чудій і, кинувши віжки Щирові, ступив наперед. — Гей, там! Стійте, ні кроку далі! Що вам треба й куди ідете?

— Я шукаю пана Злоткінса. Чи не бачили його? — долинув приглушений голос... але то був голос Мері Брендізая!

— Пан Мері! — вигукнув Чудій.

— А хто ж ішче? — спитав Мері, виринаючи з туману, і всі їхні страхи де й ділися.

Фродо радісно вистрибнув з візка й кинувся до друга.

— Нарешті ви знайшлися! — весело мовив Мері. — Вийхав вам назустріч, коли піднявся туман, але, не знайшовши, уже вертався, аби встигнути на вечерю. Де ви, пане Чудію, знайшли їх? У вашому качиному ставку?

— У полі, як волоцюг, і мало не нацькував собак! Та вони вам розкажуть. А зараз даруйте, панове: мені треба додому, а то дружина хвілюватиметься... Всім на добраніч! І ось, мало не забув: від дружини з особливим поклоном панові Злоткінсу!

Й передав величезного кошика, якого дістав з-під сидіння.

Друзі провели очима тъмяні кола ліхтарів, що швидко розчинилися в туманній ночі. Несподівано Фродо засміявся: із щільно закритого кошика до нього долинув дух тушкованих грибів.

Розділ V

ВИКРИТА ЗМОВА

— **Н**у то поквапмося й ми, — сказав Мері. — Є щось смішне у всьому цьому, але посміємось, як посідаємо в чотирьох стінах.

І гобіти подалися вниз прямою, доглянутою дорогою, обгородженою великими побіленими каменями. Якась сотня кроків — і ось вони вже й на широкій де-

рев'яній пристані, біля якої погойдувався пором. У свіtlі двох високих ліхтарів біліли причальні палі. По той бік наче було менше туману. Мері провів поні по сходнях на пором, за ним перейшла й решта. І тоді Мері відштовхнувся довгою жердиною. Перед ними новолі котила свої води Бренді-винна. Протилежний берег був крутий; від причалу на Заячу гору, освітлена ліхтарями, звивалася доріжка. А на горі світилися в тумані червоні й жовті круглі віконця — вікна Бренді-дому, стародавньої садиби Брендізайв.

Давно колись Горхендяд Празай, родонаочальник Празячої родини, перебрався через ріку, що правила за природний східний кордон Краю. Він і викопав-вибудував Бренді-дім, і заснував, власне, цілком незалежну невеличку країну. Родина його все мнижилася й розросталася, аж поки зайняла усі схили опасистої гори. Отак започаткувались Заячі угіддя, частиною яких стало село Заячня...

Четверо гобітів зійшли з порому. Мері саме прив'язував човен, а Піпін уже вів поні вгору доріжкою, коли Щир, озирнувшись назад, щоб ніби попрощатися з Краєм, хрипко прошепотів:

— Гляньте назад, пане Фроде! Бачите там щось?

На далекій пристані, у тъмяному свіtlі ліхтарів, ворушилась якась постать, схожа на забутий чорний мішок. Постать гойдалася туди-сюди, мов обнюхувала поміст, а тоді позадкувала, зникла в пітьмі.

— Що воно таке? — вигукнув Мері.

— Щось таке, яке женеться за нами, — пояснив Фродо. — Але досить розпитувань. Хутчій звідси! — Й вони прожогом вихопилися на крутій берег, знов озирнулися, але нічого не розгледіли в тумані на тому боці.

— Спасибі, що хоч не тримаєте човнів на західному березі! — сказав Фродо. — А верхи можна перепливти?

— Вони можуть проїхати двадцять миль на північ до Бренді-винного моста — або ж перепливти верхи, — відповів Мері. — Хоча я не чув, щоб який кінь перепливав Бренді-винну. Але при чим тут коні?

— Потім розповім — коли опинимося вдома.

До Кролячої балки від ріки було не так то й близько. Та ось підійшли до вузьких ворітць. Дім годі було розгледіти в темряві: жоден промінчик не пробивався крізь зачинені віконниці. Фродо постукав у двері, й відчинив Гладун Тлуст, і домашнє світло осяяло ганок. Вони хутенько прошмигнули досередини й зачинилися разом із світлом. Опинилися у просторій вітальні з дверима обабіч, а просто перед ними був коридор, що вів у глиб дому.

— Ну, що скажете? — запитав Мері. — Хоч і на швидкуруч, але ми постаралися, щоб усе було, як у дома. Ми ж із Гладуном прибули сюди тільки вчора.

Фродо розсирнувся: і справді, як у дома. Багато його, і Більбових, улюблених речей посіли свої місця — майже так, як було в Золотому кутку. І він знов тужно подумав, як це він скаже друзям, що мусить негайно їх покинути...

— Чудово! — насилу вимовив він. — Наче й не переїжджав нікуди.

А потім була лазня, яку приготував для мандрівників Мері, й вечера в кухні біля великого каміна, а головною стравою знов були гриби: гобіти їх люблять ще дужче, ніж ми з вами! Але й крім грибів вистачало всяких найдків, тож навіть Гладун Тлуст наприкінці полегшено, але не без труднощів, зітхнув. Друзі відсунули стола й посідали ближче до вогню.

— Потім приберем, — сказав Мері. — А зараз розкажуйте мені все! Це нечесно, що ви мали пригоди, але без мене. Найдужче мене цікавить справа зі старим Чудієм: коли він загукав до мене, мені причулося, що він наляканій!

— Налякані були ми всі, — проговорив Піпін після тоскої паузи, бо Фродо вступився у вогонь і не озивався. — І ти перепудився б, якби за тобою два дні поспіль ганялися Чорні Вершники.

— А що вони таке?

— Чорні поторочі на чорних конях, — відказав Піпін. — Якщо Фродові не хочеться говорити, то я розповім усе від самого початку. — І повністю розповів про їхні мандри від тієї миті, коли вони покинули Гобітон. Щир іноді ствердно кивав головою та щось вигукував. А Фродо мов води в рот набрав.

— Я б точно подумав, що ви все це вигадали, — сказав Мері, — коли б на власні очі не бачив тієї чорної примари на пристані та не вчув переляку в голосі Чудія. Що ти про все це думаєш, Фроде?

— Братик Фродо всю дорогу відмовчувався, мов закрився, — поскаржився Піпін. — Але настав час йому вже й відкритися. Досі ми чули тільки те, про що здогадався Чудій: що всі лиха від скарбів старого Більба.

— То тільки здогади, — квапливо буркнув Фродо, — а насправді Чудій не знає нічого.

— Старий Чудій — то хитра проноза, — відзначив Мері. — Не все він каже, що знає. Подейкують, що і в Праглісі він свого часу поблукав, і що багато чого дивного відає. Ти скажи все-таки, Фроде: він правильно вгадав?

— Ну... — пом'явся Фродо, — десь щось він справді вловив. Тут і справді є зв'язок із давніми Більбовими пригодами, і Вершники шукають, чи,

точніше, розшукують, його або ж мене. А ще скажу вам, коли хочете знати, що це зовсім не жарти й що небезпека чигає на мене і тут, і хоч би й де. — І він обвів поглядом вікна й стіни, мов боявся, що вони зараз пощезнуть. Решта гобітів обмінялася значущими поглядами.

— Зараз скаже, — прошепотів Піпін до Мері, а той кивнув головою.

— Так! — мовив нарешті Фродо й рішуче випростався, от ніби на щось зважився. — Я не можу відкладати це надовше. Маю сказати вам дещо. От тільки не знаю, як почати.

— Ну то, може, я допоможу тобі, — спокійно запропонував Мері, — й скажу частину за тебе?

— Ти про що це? — стривожено глянув на нього Фродо.

— А ось про що, любий Фроде: тобі тяжко на серці, бо не знаєш, як його розпрощатися з нами. Адже ти давно збиралася покинути Край. Але небезпека нагрянула швидше, ніж ти сподівався, і ти мусиш утікати негайно, а тобі не хочеться. Нам так жаль тебе.

Фродо розкрив рота й знов закрив. Його вираз подиву був такий кумедний, що друзі розреготалися.

— Любий наш Фродику! — вигукнув Піпін. — Чи ти й справді гадав, що позамилював нам очі? Де вже тобі: не надто старався та й кебети забракло! Ми ж бачили, як ти від самого квітня обдумуєш план втечі й прощаєшся з усіма улюбленими куточками. Все ходиш, бурмочеш: «Ох, чи ж погляну я ще коли на цю долину?» — і все таке. А ще всі ті душевні бесіди з Гандальфом...

— Святий Боже! — скрикнув Фродо. — А я ж думав: я такий обачний та мудрий! Ох, і що скаже на

це Гандальф? Чи це вже весь Край базікає про мій від'їзд?

— Ну про це не турбуйся! — запевнив Мері. — Принаймні поки що таємницю знаємо тільки ми, змовники. Ми ж тебе знаєм як облупленого, і всяку твою думку прочитуємо на твоєму личку! Сказати правду, я пильніше став стежити за тобою, відколи пішов Більбо: відчував, що раніше чи пізніше, й ти подасися слідом за ним. А останнім часом ми так потерпали, коли б ти не втік від нас, як твій дядечко. Весну й літо ми з тебе очей не спускали і склали наш власний план дій. Від нас так просто не втечеш!

— Але ж я мушу йти, любі мої друзі! Тут немає іншої ради. Коли вже ви стільки вивідали, то краще допоможіть мені або хоч не заважайте.

— Таж ти нас не розумієш! — вигукнув Піпін. — Тобі йти — то й нам іти, з тобою ж! Ми з Мері підемо, бо самого Щира тобі мало буде в такій небезпечній дорозі.

— Дорогенькі ж ви мої, любі гобіти! — мовив глибоко зворушений Фродо. — Ну як я можу на це пристати? Я ж давно все обдумав і вирішив. Ви говорите про небезпеку, але не розумієте: це ж не похід по скарби, не мандрівка туди й назад. Я тікаю від смертельної небезпеки в іще смертельнішу!

— Але ми розуміємо, — твердо мовив Мері. — Тому й вирішили піти з тобою. Ми знаємо, яка страшна штука цей Перстень, от і хочемо допомогти тобі вистояти супроти Ворога.

— Перстень! — видихнув геть приголомшений Фродо.

— Так, Перстень, — провадив Мері. — Ти забув, що друзі не бувають недопитливими. Та я ще при Більбові знав про Персня, але, оскільки він мав це за таємницю, то й я мовчав. Був він обачніший за

тебе, але ж на всякого мудреця вистачає простоти. Розказати, як я вперше довідався про Персня?

— Розкажуй, — ледь вимовив Фродо.

— Підвели його Торбіли-Злоткінси. Якось-то, за рік до Пригощення, йшов я по дорозі й побачив по-переду Більба. Раптом далеко попереду вигульнюли Т.-З., пруть назустріч. І тут Більбо зник! Я був та-кий ошелешений, що тільки й додумався шаснути в живопліт. А як Т.-З. пройшли, Більбо знов з'явив-ся на дорозі й поклав до кишені щось блискуче, як золото... Ой, як мені стало цікаво! Та що там каза-ти: я просто почав шпигувати. Мені ж тоді ще й двадцяти не було. А ще я єдиний у Краї після тебе, Фроде, хто зазирає то таємної Більбової книжки.

— І книжку його читав? — закричав Більбо. — О Небо! Невже ж нічого не можна зберегти в таєм-ниці?

— Можна, але не від усіх, — сказав Мері. — Та я лише кілька рядків пробіг... Хотілось би дочитати. Вона в тебе, Фроде?

— Ні: він, певне, забрав з собою.

— Ну, так от, — провадив Мері, — я тримав те, що вивідав, при собі до цієї весни, коли стало не-переливки, і тоді ми й склали нашу змову. Хочеш, я познайомлю тебе з головним нашим вивідачем?

— А де він? — спитав Фродо, роззираючись, от ніби сподіався, що зараз із буфета вилізе зловісна фігура в чорній машкарі.

— Вперед, Щире! — скомандував Мері, і Щир ураз напік раків, та ще й яких червоних! — Оце і є наш збирач відомостей. І чимало таки назирав, аж поки спіймався. А вітоді мов води в рот набрав — може, клятву мусив дати, чи що.

— Щир! — вигукнув Фродо, відчуваючи, що піс-ля цього його вже нічим не здивуєш, і не знаючи,

як йому бути: сердитися, сміятися, полегшено зітхнути чи просто мати себе за дурня заплішеного.

— Ох, паночку, пробачте! — залебедів Щир — Але я не хотів зла ні вам, ні Гандальфу, а він же розумно радив вам! Ви йому: сам піду, а він вам: ні, візьми з собою когось надійного!

— Хіба ж не видно, що нема нікого надійного? — сумною луною озвався Фродо, і сердега Щир зовсім зів'яв.

— Це як з якого боку подивитися, — зауважив Мері. — Ми таки надійні, бо підемо за тобою у вогонь і воду й загинем, коли треба, разом. І в тому надійні, що таемниці твої збережем ще краще за тебе самого. Але можеш не надіятися, що ми тебе відпустимо самого. Ми — твої друзі, Фроде! Одне слово: ми знаємо чи не все, що Гандальф розповів тобі; знаємо чи не все про Персня і, хоч як нам страшно, йдемо з тобою!

— І, зрештою, пане, — додав Щир, — згадайте пораду ельфів. Гілдор сказав же вам: бери тих, хто захоче піти з тобою, хіба не так?

— Так то воно так, — мовив Фродо, дивлячись на Щира, що вже й заусміхався. — Тільки віднині я не віритиму, що ти спиш, хоч би ти й хропів, а турну ногою, щоб переконатися!.. Та й усі ви — зграя шахраїв та халамидників! — гrimнув на решту. — Але будьте благословенні! — засміявся, встаючи й розводячи руками. — Здаюсь! І приймаю Гілдорову раду. Хоч яка страшна небезпека, а щастя просто розпирає мене: я так боявся цього прощального вечора, а вийшла така радість!

— Отаманові Фроду й товариству — слава! Слава! Слава! — прокричала решта й пішла в танець круг нього. А тоді Мері з Піпіном завели пісні, явно складеної заздалегідь саме для цієї нагоди, але на

взір тієї, гном'ячої, що так була налякала Більба перед його пригодою:

Прощай, наш дім й життя у нім!
Вітаєм вас, дощ, вітер, грім!
У путь, як піvnі пропіють,
Як гори сплять ще й ліс ще нім.

До ельфів дому — Рівен-долу
Ми підемо по крашу долю,
Крізь болота веде мета...
А далі — к радошам чи к болю?

Скрізь вороги, страх навкруги,
Під небом сон нам дорогий,
Завершим труд чи там, чи тут,
А може, й згинем до ноги.

У путь, як піvnі пропіють!
У путь! У путь — допоки буть!

— Гарна пісня! — похвалив Фродо. — Ну, коли так, то до сну ще багато чого треба зробити — до сну поки що під дахом... Хоч і боюсь Чорних Вершників, і боюсь лишатися в оселі, де, як їм відомо, я поселився... Ось як ми зробимо: виходимо таки на світанку. Але тільки не по дорозі, бо що, коли нас обложили з усіх боків? Що, коли Чорних два чи й більше? Нам треба так зникнути, щоб мов крізь землю провалилися!

— Тоді треба йти тільки через Праліс! — вигукнув нажаханий Фредегар. — Як можна й подумати про таке? То ж така сама небезпека, як і Чорні Вершники!

— Трохи не така, — заперечив Мері. — Наче й відчайдушний це задум, але Фродо слушно каже. Тільки так (якщо нам пощастиТЬ) ми позбудемося переслідувачів хоч на якийсь час.

— У Прагі — пощастить?! — верескнув Фредегар. — Там нікому не щастило. Ви пропадете. Ніхто туди не ходить.

— Ще й як ходить! — наполягав Мері. — Брендзай ходять — коли на них находить. Є в нас і своя стежечка туди. Фродо якось нею ходив, давно, щоправда. І я кілька разів — але за дня, коли дере-ва сонні й тихі.

— Ну то робіть, як знаєте, — сказав Фредегар. — Моє слово тут не важить, бо я не йду з вами. І на-віть радий, що лишаюся: буде хоч кому розповісти Гандальфу, куди вас понесло.

— Чудово! — мовив Фродо. — Якщо Гладун три-матиме тут оборону, то й Гандальф дізнається, куди ми подалися.

— А мені, — признався Піпін, — більше до впо-доби наше завдання, ніж Гладунове: чекати, поки нагрянуть Чорні!

— А я не позаздрю тобі, — відрізав Фредегар. — Як залізеш у ліс — зразу ж назад захочеш, та ворот-тя не буде.

— Ну годі, нема вже про що сперечатися, — втрутівся Мері. — Нам треба ще прибрести й дещо спакувати. Розбуджу вас ще вдосвіта!

Коли Фродо нарешті впав у ліжко, то довго не міг заснути. Нили ноги. Поки-то огорнув його непевний сон: от ніби він дивиться з високого вікна вниз на темне море кошлатих дерев, а ще нижче, де коріння, повзають, нюшкують якісь тварюки, й він відчуває: ось-ось його винюхають! Тоді щось за-шуміло здаля: чи не вітер грається листям? Ні, то не листя, а далеке Море шумить (хоча в житті морів не бачив). Раптом опинився наче на рівнині, й ніяких дерев довкола. У повітрі дивний солоний запах.

Глянув угору, а там, на високому кряжі, стримить біла вежа. І велике бажання пойняло його: видерти-ся на вежу й побачити Море. Ось він лізе на той кряж до вежі, і враз близкавиця розкрайла небо, за-гримів грім...

Розділ VI

ПРАЛІС

родо враз прокинувся. У кімнаті все ще було темно. Мері стояв у коридорі з свічкою в одній руці, а другою гупав у двері.

— Що сталося? — запитав Фродо, ще не прочувавшись після сну.

— Пора вставати! — закричав Мері. — Половина п'ятої. Надворі все затягло туманом. Уставай! Щир уже готує сніданок. Навіть Піпін уже на ногах. А я засідлаю коників. Розбуди сплюха Гладуна, хай хоч проведе нас.

Десь по сьомій всі п'ятеро вже були готові. Гладун, він же Тлуст, усе ще позіхав. Тихенъко вислизнули з дому й закрокували слідом за Мері, що вів поні з вантажем: через гайок, далі — луками... У повітці знайшли решту коненят, посідали й поїхали в туман. За якусь годину опинилися перед Огорожею: високою, посрібленою павутинням.

— Ну і як ви це подолаєте? — поцікавився Фредегар.

— За мною! — сказав Мері. — Там побачиш.

І повів усіх ліворуч попід Огорожею. Небавом добулися до такого місця, де Огорожа вигиналася дугою понад проваллям, і туди, в провалля, вів лаз, що далі став уже підземним ходом із цегляними стінами, який проходив попід Огорожею й виводив на той бік.

Тут Гладун Тлуст зупинив свого поні.

— Прощавай, Фроде! — сказав він. — Ох, не йшли б ви у той Прагліс! Добре, як ще сьогодні не попадете в біду. Але хай вам щастить усім — і сьогодні, і завтра, і щодня!

— Був би я щасливий, коли б попереду на мене не чигало нічого гіршого за Прагліс! — відповів Фродо. — Скажи Гандальфу, щоб спішив на Східну дорогу, бо ми скоро на неї вийдем.

— Прощавай! — гукнули подорожани Фредегарові й щезли з його очей.

Хід був темний, сирий і впирався у залізні ворота. Мері спішився й відімкнув ворота, а коли всі пройшли — захряснув. Замок замкнувся із зловісним звуком.

— Отак! — мовив Мері. — Прощавай, Краю! Перед нами Прагліс.

— А правду про нього розказують? — спитав Піпін.

— Та розказують не тільки правду, — уточнив Мері. — Якщо ти про всякі жахи, котрими Гладуна лякали змалку: про гублінів та вовків, — то навряд чи. Я в це принаймні не вірю. Але Прагліс і справді химерний. Усе в ньому якесь надто живе, насторожене, не те, що в Краї. Дерева тут не люблять чужих і стежать за ними. За днія ще нічого страшного не зроблять: ну скинуть гілку, коренем ноги перечеплять чи плющем оплетуть. А от вночі, кажуть, бува й гірше... Сам я вночі був тут раз чи двічі, та й то на узлісці, біля Огорожі. Дерева ніби шепталися і розгойдувалися без вітру. Кажуть, буцім ці дерева навіть рухаються, обступають зайд стіною. Колись вони й на Огорожу були насунули, та гобіти вирубали й випалили сотні дерев, і дерева відступили, але затайли зло...

— А крім дерев? — допитувався Піпін.

— Начебто гніздяться в Пралісі всякі чудиська, але я жодного з них не бачив. Але щось тут протоптує стежки, і стежки ті дивно якось зміщуються... Недалеко від цього тунелю має бути початок широченької стежки, що веде до Пожежної галявини. От її я й хочу розшукати.

Нагору, до Пралісу, вела ледь помітна стежечка, але під деревами вона де й ділася. Озирнулися — й ледь розгледіли, за стовбурищами, невиразну смугу Огорожі. А попереду тільки й бачили, що стовбури всілякого виду й штибу: прямі, криві, похилені, покручені, приземкуваті, гладенькі, вузлуваті, гіллясті, сірі чи зелені, оброслі бородами лишайників.

З усіх мандрівців один тільки Мері не хнюопив носа.

— Ти знайди ту свою стежку та веди нас, — сказав йому Фродо. — Щоб ми не розгубили одне одного й не забули, в якому напрямку Огорожа.

Навмання пробиралися гобіти поміж дерев, і коненята їхні обережно переступали через звивисте, переплетене коріння. Підліску не було. Що глибше в ліс, то вищими, темнішими, товщими видавалися дерева. Й ані звуку — тільки вряди-годи спаде краплина вологи з незрушного листя. Ніякого шепоту — але гобіти відчували, що за ними стежать: несхвально, відразливо чи й навіть вороже. Стежки все не видно було, дерева ніби знай заступали дорогу, й Піпін раптом відчув, що більше так не може.

— Ой, ой! — закричав він. — Я нічого лихого не робитиму, тільки пропустіть мене!

Решта злякано завмерла, але Піпінів крик тут і завмер, мов придушеній важкою завісою, ніяка луна його не підхопила, тільки ліс наче ще щільніше зійшовся стовбуром до стовбура.

— Я б на твоєму місці не кричав, — зауважив Мері. — Від крику тільки шкоди більше.

Фродо вже подумував, що стежки через Праліс не знайти й що даремно завів друзів у цей лихомисливий ліс, коли це Мері полегшено свиснув і показав уперед.

— А дерева таки не стоять на місці! Он попереду Пожежна галявина, але стежка до неї хтозна куди перемістилася!

Незабаром вони й справді вийшли на широку геть круглу галявину. Вгорі заголубіло небо, хоча сонце ще не настільки піднялося, щоб зазирнути сюди, тільки верхівки золотило. А в дальному кутку галявини яснів розрив у стіні дерев і видніла стежка. Гобіти збадьорилися. По ній і поїхали далі. Вони все ще бралися вгору схилом, але тепер посувалися швидше, й на серці було легше: може, зрештою, Праліс і пропустить їх, не чинячи перешкод?

Але за якусь часинку зробилось парко й задушливо. Дерева щільніше стисли стежку, й мандрівці більш не могли бачити далеко вперед. Ще дужче відчули вони незичливість Пралісу. Фродо спробував заспівати пісню, щоб підняти товариству дух, але насилу промимрив:

О мандрівці в лapatій тіні!
Десь кінчаться замшлі стіни,
І скоро проб'єтесь до сонця
Крізь тъмяні стежечки-віконця!
Там сонце сходить і сідає,
І знов новий день починає,
Бо десь та є лісам всім край...

І тут йому мов горло здавило. Просто за їхніми спинами старе дерево зронило на стежку важку гілляку.

— Вони не люблять, коли їм нагадують, що десь вони та кінчаться, що десь та є їм край, — сказав Мері. — Краще б поки що зовсім не співати. От як вийдемо на узлісся, то обернемося до них і пропіваємо щось громовим хором!

Говорив він бадьоро, приховуючи всяку тривогу. Ніхто не відповів. Усі були пригнічені. Дедалі більший тягар злягав Фролові на серце, й з кожним кроком він усе дужче шкодував, що посмів кинути виклик погрозі дерев. Він уже ладен був зупинитися й запропонувати повернутися назад, коли підйом закінчився, дерева розсунулися, й гобіти уздріли по-переду майже пряму стежку. А ще далі бовванів лісий пагорб — стежка вела ніби просто до нього.

Вони знов наддали ходи, раді, що хоч на хвильку вирвуться з-під цього моторошного листяного даху. Біля підніжжя крутого пагорба стежка зникла в траві. Гобіти повели коненят нагору, описуючи коло за колом, аж поки добулися до вершини й стали, розглядаючись довкола. Але густий серпанок не давав бачити далеко. Близче туману не було, але на південь від них він усе ще здіймався пасмами над глибоким яром, що перетинав Праліс.

— Otto, — показав рукою Мері, — прорізає Ліс річка Лозоплітка. Вона тече з Курганів на південний захід через Ліс, аби влитися у Бренді-винну за Сіножаттю. Куди нам аж ніяк не треба, так це туди! Кажуть, що саме від Лозоплітки йдуть найбільші лісові чари.

Було близько одинадцятої, й сонце вже добряче припікало. На заході не видно було ні Огорожі, ні річкової долини за нею. І на півночі, куди гобіти вдивлялися з найбільшою надією, не мрів навіть на-тяк на велику Східну дорогу, куди вони прямували. Вони стояли на острові посеред листяного моря.

Мандрівці посідали на зеленому урвищі південно-східного схилу й підобідали. Трохи пополудні таки розгледіли на сході за Пралісом сіро-зелені обриси Курганів і дуже зраділи: таки є край Пралісу! Хоча податися туди і не думали, бо гобітянські легенди наділяли ті Могильники чи не такою ж лиховісною славою, як і сам Праліс.

Поки-то набралися духу знов рушити! Зникла стежка, що привела їх до пагорба, знайшлася біля північного підніжжя, але невдовзі переконалися, що вона повертає та й повертає праворуч, і все до долини Лозоплітки, а не туди, куди їм треба. Порадившись, вирішили полищити цю оманливу стежку й навмання братися на північ. Та й місцевість у північному напрямі здавалася сухіша, відкритіша.

Спочатку здавалося, що вибрали вони правильно: і прошкували швидше, хоча, коли потрапляли під сонце на галявинках, виходило, що якимось побитом збилися на схід. Години через дві гобіти втратили всякий напрям — достеменно знали тільки, що йдуть не на північ. День хилився вже до вечора, коли вони скотилися в круту балку, вилізти з якої вже не могли. Мусили податися по ній, куди вона хилилася. Подекуди стали траплятися джерельця, а далі вже зажебонів і струмочок. Коли це раптом мов ворота розчинилися перед ними — гобіти вийшли на відкрите місце, аби переконатися, що йшли вони сюди по ущелині, утвореній у високому кругому березі річки. Сама вона внизу, оторочена старезними вербами, ліниво котила свої брунатні води.

— Ну тепер я хочу знаю, куди нас занесло! — мовив Мері. — Пішли ми зовсім не в той бік. Це річка Лозоплітка! Побіжу та розвідаю.

Перебіг осоння й зник у високій траві. За хвильку й вернувся, повідомивши, що внизу не грузъко й

навіть є стежка, тож, коли піти по ній ліворуч, можна б вийти з Пралісу на східне його узлісся. Нічого кращого не придумавши, вони вервечкою потяглись за Мері. Буйна осока та високі очерети знай нависали над головами гобітів, але знайдена стежка вже не щезала, а все вилася, вишукуючи твердіший ґрунт поміж болітцями та озерцями. І знай перетинали дорогу струмки, що мчали до Лозоплітки з лісових верховин, але чиясь дбайлива рука поробила тут кладки зі стовбурів чи в'язок хмизу.

Гобітам почала допікати духота, ще й всяка мошкова, мушва дзинчала коло вух. Аж ось нарешті якась ріденька тінь: величезне сіре ґілля нависло над стежиною. Що не крок, то тяжче йти. Сонливість почала підійматися по їхніх ногах від землі, сон спадав згори їм на голови, очі. Фродо став клювати носом. Поперед нього Піпін упав навколішки. Фродо притримав поні й почув голос Мері:

— Не тратьмо сили. Я більше й кроку не ступну, як не перепочину. Треба подрімати. Під в'язом он прохолода. І мушви менше!

Фродові така мова не сподобалася.

— Вперед! — крикнув він. — Рано ще спати! Спершу треба вибратися з Лісу!

Однак Піпін і Мері вже його мовби й не чули, а Щир стояв, позіхаючи й дурнувато кліпаючи очима. Раптом і Фродо відчув, що йому не перебороти сну. Запаморочилася голова. Мухи перестали дзижчати. Щось тільки ледь чутно лепетало, мов пісня спадала з навислого ґілля. Він насилу підвів обважнілі очі й побачив над собою величезного в'яза, древнього та замшілого. Дерево розпростерло над ними своє ґілля, мов незліченні руки з численними довгими пальцями, а його вузластий покручений стовбурище тихо рипів своїми зяйливими розколинами влад із

рухами конарів та віття. Трепет сіро-жовтого листу супроти ясного неба засліпив Фроду, й він бухнувся, де стояв, у траву.

Мері й Піпін дотяглися до стовбурища й лягли спинами до його зіхливих розколин. Склепили очі й ніби розчули слова, прохолодні слова неначе пісні, все щось про воду та про сон. Вони піддалися тим чарам і так, спинами до стовбуриська, й поснули.

Фродо полежав трохи, борючись зі сном, а тоді зробив зусилля й таки знов зіп'явся на ноги. Ним рухало непоборне бажання занурити ноги в прохолодну воду.

— Зачекай, Щире, — промимрив він. — Хай я ноги... в воду...

У напівсні перебрів до повернутого до води боку стовбуриська, де величезні звивисті корені усмокталися в річку, мов драконенята на водопої. Він осідлав одне драконенятко, побовтав натрудженими ногами в прохолодній брунастій воді та й собі враз заснув, прихилившись спиною до дерева.

Щир сидів, чухав голову й позіхав — так, що рот роздирається, мов печера. Він чудувався й непокоївся: ще й сонце не сіло, а ті розіспалися. Чи к добру?

— Тут, либонь, не тільки сонце й духота винні, — пробурмотів сам до себе. — Не до вподоби мені оце деревисько! Не довірю я йому. Ач, розспівалося, все про сон та сон! А до чого тут доспишся?

Зіп'явся на ноги й, похитуючись, пішов глянути, як там коні-поні. Двійко забрело далеченько понад стежкою, то він їх завернув і пригнав до гурту, коли це почув два звуки: мов щось важке плюхнулось у воду й десь ніби тихо клацнув дверний замок. Щир кинувся до берега й побачив, що господар опинився у воді, а великий корінь над ним наче притоплював його, і Фродо навіть не опирався! Щир мерзій

ухопив його за куртку й витяг з-під кореня, а тоді вже якось і на берег. Фродо прокинувся й закашлявся, випльовуючи воду.

— Ти знаєш, Щире, — заговорив нарешті, — це кляте дерево зіпхнуло мене у воду! Великим коренем обкрутило й притопило!

— Це вам, либонь, приверзлося, пане Фроде, — розсудливо мовив Щир. — Хто ж сонний сідає над самою водою?

— А що з рештою? — спитав Фродо. — Які-то їм сни сняться?

Обійшли дерево, й тут Щир збагнув, що то було клацнуло. Піпін зник. Тріщина, біля якої той приліг, зовсім зійшлася, мовби й не було її. А частину Мері видно було: інша розколина поглинула його, тільки ноги стирчали.

Спочатку Фродо з Щиром били кулаками по стовбуру там, де лежав Піпін. Потім несамовито силкувалися розчепити щелепи другої розколини й визволити сердегу Мері. Все даремно!

— Ой, яке ж лихо! — в розпуці заголосив Фродо. — І чого, чого ми попхалися в цей розпроклятий ліс? Ох, краще б ми зосталися в Кролячій балці! — І щосили копнув дерево ногою, не звертаючи уваги на лютий біль. Ледь помітний трем пробіг по стовбуру й гіллю, зашелестіло-зашепотіло листя — мов тихо-тихо й далеко-далеко щось засміялося.

— А чи не знайдеться сокири в наших клунках, пане Фроде? — спитав Щир.

— Та прихопив я сокирку, на хмиз для вогнища, — відповів Фродо. — Тут це не поможет.

— Стривайте-но! — скрикнув Щир, якого хмиз для вогнища наштовхнув на одну думку. — Мо', чогось доможемося вогнем?

— Мо', — похмуро мовив Фродо. — Мо', засмажимо Піпіна живцем.

— А все ж спробуймо для початку пошкодити чи налякати це деревище, — люто сказав Щир. — Не відпустить — то я його все одно звалю — зубами перегризу! — Прожогом кинувся до коників і хутко вернувся з двома кресалами та сокиркою.

Швидко наносили під дерево, з протилежного, звісно, боку, а не з того, де в полоні опинилися Піпін із Мері, купу хмизу, листу й шматків кори. Від першої ж іскри загорілось; затріскотів, залускотів хмиз, і язички вогню обпекли кору старезного дерева. Весь велетенський в'яз здригнувся, і листя мовби злісно зашипіло над головами гобітів від болю й гніву. Зойкнув Мері, й з глибини дерева долинув приглушений крик Піпіна.

— Погасіть! Погасіть! — кричав Мері. — А то він мене надвоє перекусить! Так він каже!

— Хто? Що? — закричав Фродо, оббігаючи дерево.

— Погасіть! Погасіть! — тільки й благав Мері.

Несамовито загойдалося гілля в'яза. Мовби вітер знявся й загойдав гілля інших дерев надовкола, неначе камінь упав і сколихнув сіро-зелене плесо, й брижі гніву розкотилися по всьому Пралісу. Щир квапливо загасив вогонь і витоптав іскри. А Фродо, не тямлячи, що робить чи на що сподівається, на одчай душі помчав стежкою, викрикуючи: «Пробі! Пробі!! Пробі!!!» Він зривався на вереск, а сам себе майже не чув: піднятий в'язом вихор уривав голос, топив його в шаленому гаморі листя. Його пойняв відчай, розпач безсиля...

І раптом він став мов укопаний. Щось йому відповіло — чи то тільки причулося? Але відгукнулося десь позад нього, з Лісу. Крутнувся й прислу-

хався, і скоро й розчув: хтось співав пісню! Гучний радісний голос виспіував без журно й щасливо — але ж якусь нісенітнію:

Гей діл! Весел діл! Дзінь-дзень-дін-дон-ділло!
Дзінь-дін-дон! Гоп-до-дон! Фа-ля-любо-мило!
Том Бом, весел Том, Том-бом Бомбаділло!

І сподіваючись на допомогу, й боячись якоїсь нової загрози, Фродо й Щир стояли закляклі. Раптом низка нісенітних (чи то так тільки здавалося?) слів склалася у дзвінку й виразну пісню:

Гей! Діл-дол! Весел дол! Шіді-ріді-Дана!
Легко легіт повіва — пташечкам гойдана.
Під Горою жде мене, сяє в сонця свіtlі,
Жде на ганочку, аби зіроньки розквітли,
Ой кохана, ой моя, донечка Річиці,
Мовби гілочка, струнка і чистіш водиці!
Том старий Бомбаділ їй несе лілеї,
Стриб та скік, скік та стриб, ще й співа для неї.
Гей! Діл-дол! Весел дол! Ясен діл простеле!
Золотенька Ягідко! Золотинко! Леле!
Старий В'яз, мартопляс, підбери коріння!
Том спішить, бо вечорить вечір вечоріння.
Том додом крин-лілин, крин несе лілійний.
Гей! Діл-дол! Весел дол! Пісня для царівни!

Фродо з Щиром стояли мов зачаровані. Вітер ущух. Листя знов тихо звисало з незрушного гілля. Ось зафонтанувало ще одним піснеграєм, а тоді раптом показався, витанцювуючи понад навислими над стежкою очеретами-осоками, тертий-потертий капелюх із довгим синім пером за стрічкою високого на-головка. Ще скік-стриб — і показався вже й капелюхоносій, ніби чоловік, чи що. Принаймні більший, тілистіший за всякого гобіта, але не такий високий, як бувають люди, чи то великолюд, хоча гамір зчи-

няв геть на людський манір, шугаючи у своїх великецьких жовтих черевиках через трави-комиші, мов спрагла корова, бува, мчить навмання до водопою. На ньому був синій жупан, брунатна борода сягала пояса; очі — ясно-блакитні, а лиця — мов рум'яні наливні яблука, хоч і порізані тисячею зморщок-смішинок. В руках тримав величезного листа-тацю, де плавали білі водяні лілеї.

— Допоможіть! — кинулися до нього Фродо й Щир із простертими руками.

— Ну ж бо! Ну ж! Стійте там! — вигукнув дідок, піднісши одну руку вгору, ѹ гобіти зупинилися, мов укопані. — І скажіть, будь ласка, ви куди так пихтите, мов міхи ковальські? Що там скоїлось? Скажіть Тому Бомбаділу! Том додому поспіша. Не стопчіть цих лілій!

— В'яз! зв'язав моїх друзів! — видихнув Фродо.

— Їх затягло в щілину! — додав Щир.

— Що? Зв'язав їх В'яз Старий? — вигукнув Том Бомбаділ з високим підскоком. — Не біда! Не горе! Є для нього спів-мотив, В'яза Том поборе! Заморожу кров йому, корінь відспіваю, наспіваю вихори, віття поламаю!

Обережно поставивши на траву тацю з лілеями, Том підбіг до дерева, де вже виглядали тільки пальці ніг Мері, притулився губами до щілини й почав тихо туди щось співати. Годі було розібрати слова, але пальці ніг Мері заворушилися. Том відскочив, зламав навіслу гілку і вперівши нею стовбур.

— Випускай їх, випускай, ти, Старий В'язище! — звелів він. — Що надумав ти собі? Спи собі утиші! Землю їж! Воду пий! Заривайся глибше! Випускай! — сказав тобі Бомбаділ-дідище!

А тоді вхопився за пальці ніг Мері й вихопив його всього з щілини, що враз розкрилася. Потім різко скрипнуло, ѹ з другої щілини вилетів Піпін, мов його підгилили ногою. З гучним скреготом обидві розколини знов стулилися, дріж пробіг по дереву від коріння до верхівки, і все стихло.

— Спасибоньки! — в чотири голоси вигукнули гобіти.

Том знов зареготався.

— Ну, хлоп'ята ви мої, — заговорив, нахилившись і вдивляючись у їхні обличчя, — завітайте в

дім мій! Там вечеря на столі: масло, мед, хліб білий.
Золотенька там моя жде мене, чекає. Запитання по-
тім, бо скоро вже смеркає!

І, підхопивши свої лілеї й помахом руки запро-
шуючи гобітів іти слідом, подався, підскакуючи й
пританцьовуючи, стежкою на схід, горлаючи щось
пісенне й не дуже доладне. А наші подорожани,
надто ошелешені всім пережитим, щоб розмовляти,
щосили намагалися не відставати від свого рятівни-
ка. Але вже й споночіло, коли у вічі їм сяйнув ши-
рокий жовтий промінь із розчахнущих дверей дому
Тома Бомбаділа. Половину їхньої втоми і всі їхні
страхи як рукою зняло. І водночас залунала віталь-
на-запрошуval'na пісня:

Гей, діл-дол! Скачіть сюди, коні й гобітята!
Люблять Золотинка й Том всіх гостей вітати.
Нумо веселитися! Разом заспіваймо!

А тоді пісню підхопив ще один голос — чистий
і дзвінкий, юний і віковічний, мов Весна, і радісно-
переливний, мов срібний струмочек з ранкових гір
до ночі:

Нумо заспіваймо всі! Разом заспіваймо
Про зірки, про сонце, млу, дощик життедайний,
Про бруньки і про росинку в пташки на пір'їнці,
Про вітри на белебнях й дзвоники в долинці,
Про комиш над озером, лілії в затоні,
І про Бомбаділа Тома, і про Річки Доню!

Тут і гобіти поставали на ганку, обілляті золотим
світлом.

У ДОМІ ТОМА БОМБАДІЛА

Ч

етверо гобітів переступили широкий кам'яний поріг і заклякли, кліпаючи очима. Опинилися вони в низькому, але просторому покої, освітленому лампами, що звисали зі своєлоків, і численними високими жовтими свічками, що плюменіли на темній полірованій стільниці. У кріслі, в протилежному кінці покою, сиділа, лицем до дверей, господиня дому. Її довгі золотаві коси струменіли на плечі, стан облягала сукня, ніжно-зелена, мов молодий очерет, в оторочці срібних мовби краплин роси, а пояс був золотий, усіянний блакитними очками незабудок. Біля її ніг плавали в зелених і брунатних посудинах білі водяні лілеї, тож сиділа вона мовби на престолі посеред озера.

— Заходьте, добрі гості! — пролунав той самий чистий предковічний голос, який допіру виводив пісню.

Боязко ступили вони ще кілька кроків у глиб покою, незgrabно й низько кланяючись, почуваючись так, неначе постукали в двері селянської хати, щоб попросити води напитись, а відчинила їм закосичена живими квітами прекрасна королева ельфів. Але вони й слова не встигли мовити, як вона легко перескочила через лілеї й, сміючись, підбігла до них, і сукня її шелестіла, мов легіт у квітах над річкою.

— Сміліше, любі! — мовила вона, беручи Фрода за руку. — Смійтесь й веселіться! — Я — Золотинка, дочка Річки.

Потім легко обійшла гурт і, зачиняючи двері, повернулася до них спиною, витісняючи ніч надвір розпростертими руками.

— Нехай ніч лишиться в Лісі! — сказала вона. — Ви, либонь, усе ще боїтесь туману, тіней лісових, глибоких вод і всяких потороч. Не бійтесь нічого! Іо цієї ночі вас прихистив дах Тома Бомбаділа.

— Прекрасна пані Золотинко! — здобувся на слово нарешті й Фродо, охоплений якоюсь незображененою радістю — не такою щемливо-піднесеною, як чарі ельфів, а глибшою, близькою серцю смертної істоти. — Найпрекрасніша пані Золотинко! Аж оце я забагнув ту радість, якою повниться ваші пісні...

О очеретинко струнка! Чистіша вод потічків!
О квіто над ставком життя! О красна доню річки!
О весно, й осене, і знов о віковічна весно!
О леготів і шелестів о усмішко чудесна!

І тут затнувся, бо сам собі подивував, що вимовляє такі слова. А Золотинка засміялася.

— Ласкаво просимо! — сказала вона. — От не чула, щоб у Краї жили такі проречисті гобіти. Але ти, певне, дружиш з ельфами: у тебе такі ясні очі й лзвінкий голос. Оце весела зустріч! Сідайте ж і трохи почекайте господаря. Він зараз і прийде, тільки-но догляне ваших зморених коненят.

Гобіти радо повсідалися в низьких очеретяних крісельцях, а Золотинка клопоталася коло столу. Час від часу в дім долинали згуки його співів: *Гей діл-дол!* і *Весел діл*, а тоді ще й:

Веселішого за Тома нема чоловіка,
Синій має він жупан, жовті черевики!

— Прекрасна пані! — знов заговорив Фродо. — Може, це й дурне запитання, але скажіть мені: Том Бомбаділ, хто він такий?

— Він такий, — відповіла, усміхаючись Золотинка.

Але Фродо все дивився на неї запитливо.

— Він такий, яким ви його бачите: господар. Господар лісу, вод і пагорбів.

Двері відчинилися, і увійшов Том Бомбаділ. Був він без капелюха, а пишні його брунатні кучері вінчала корона з осіннього листя. Сміючись, Том підійшов до Золотинки й взяв її під руку.

— Ось прегарна господиня, Золотинка люба! — заговорив він, кланяючись гобітам. — Чи готовий стіл уже? Хліб чи є й до хліба?

— Все є, — відповіла Золотинка, — от тільки гості чи готові?

Том сплеснув руками, примовляючи:

— Томе, Томе! Чи про второму їх забув, старенький? Втім, ходім, омовім й витрем витиренъки! Скиньте бруд, піт і труд та умийте личка! Причешіться, приберіться — гребінь є й водичка!

Незабаром уміті й причесані гобіти посідали за стіл, по двоє з кожного боку, а по кінцях стола — господар і господиня. Гості їли, як тільки голоднющі гобітиша вміли, а найдків наче й не меншало. Пили нібіто чисту криничану воду, а звеселилися, мов від вина, ще й розспівалися. І дивно їм стало, що співи даються їм легше, ніж балачка!

Нарешті господар із господинею підвелися й хутко прибрали зі столу, наказавши гостям не вставати ще й подавши кожному по підніжку під наморені ноги. У просторому каміні перед ними палав вогонь, і солодкий дух наводив на думку: чи то горить не сухе яблуневе паліччя? Усі світла в покої погасли, крім однієї лампи й двох свічок на каміновій полиці. Господиня побажала гостям на добраніч і пішла спочивати. Том сидів біля них мовчки, а гобіти ніяк не зважувались засипати його стількома запитаннями, що крутилися у них на язиці ще за вечерею. Дрімо-

та все важче злягала їм на повіки. Нарешті Фродо подав голос:

— Господарю! Ти почув, як я гукав, чи просто випадково нагодився?

Том неначе прочнувся від приємного сновидіння.

— Що? Чи чув, як ти гукав? Ні, не чув — співав усе. То мене випадок гнав — як випадком звати це. Я й не думав, не гадав, але ждав вас в гості. Бо почули ми, дістали вісті-відомості. Знали ми, що до води рано-пізно втрапите: всі ж доріжки д' Лозоплітки мчать під листу лепетом. А старий В'яз — співов'яз / вас спіймав у сіті... Ну а Том там діло мав — мусив В'яз вступити...

Він знов начебто закуняв, але ні, продовжив, тільки перейшов на тихий спів:

Діло мав там Том: збирав крини-ліл-лілеї,
Для Злотинки-Золотусі лілії, для неї!
Брав востаннє в році цім їх перед зимою,
Щоб цвіли їй до весни свіжкою красою.
Так на осінь я щороку їй збираю квітки,
Крин-лілеї у затоні чистім Лозопліткі:
Розцвітають там найперше і цвітуть найдовше,
В тім затоні сто літ тому здібав Річки Дочку,
Золотеньку Ягідоньку — в комиших сиділа
Й солодко собі співала, пісню лебеділа!

Тут він розплющив очі й несподівано блиснув на них такою блакиттю!

В цім було і ваше щастя, бо піду нескоро
Понад Річкою я знову до води й до бору,
Та й із В'язом знов побачусь я вже яр-весною,
Аж як він зазеленіє зелен-зеленою,
Як веселою весною Донечка Річиці
Піде в танці, щоб скупатись у рідній водиці.

Том знову замовк, але у Фрода на язиці крутилося ще одне, найпекучіше для нього запитання.

— Господарю! — попросив він. — Розкажи нам про того Старого В'яза! Що воно таке? Зроду не чув про нього!

— Ні-ні, не треба! — в один голос скрикнули Мері й Піпін, враз випроставшись у крісельцях. — Не зараз! Краще вранці!

— Правда, правда! — погодився й старий. — Час уже вам і відпочити. Краще дечого й не чути, поки ніч над світом. Спіть до ранку! Засинайте в ліжечках одразу! І не бійтесь ні гуків, ні сірого в'яза!

І з цими словами загасив лампу й, взявши в руки по свічці, провів гостей до спальні. Матраци й подушки були такі м'які, чи не пухові, а ковдри — з білої вовни. Гобіти тільки лягли, вкрилися, як уже й поснули.

Фродові наснилася ніч без просвітку. Потім сходив місяць-молодик, і його ріденьке світло показало чорну прямовисну скелю, прорізану чорною аркою. Потім щось його ніби піднесло вгору, й з висоти він розгледів, що то не скеля, а коло гір, а в тому колі — рівнина, а посеред рівнини підноситься чи то кам'яний шпиль, чи то нерукотворна вежа, і на ній видніє постать чоловіка. Місяць начебто завис на мить над тим чоловіком, посрібливши йому розмаяне вітром сиве волосся. Із темної рівнини вгору злинули дики крики й вовче виття. Зненацька мовби крилати тінь накрила місяць. Сивий чоловік піdnіс руки, й з його патериці вдарила блискавка. Могутній орел упав з височини й поніс його. Внизу заверещали голоси, заскімлили вовки. Защумів неначе вітер, донісши тупіт копит, що все тупотіли, тупотіли, тупотіли зі сходу. «Чорні Вершники!» — подумав Фродо й прокинувся, все ще чуючи той тупіт, і подумав, чи стане йому хоробрості покинути затишок цих кам'яних стін...

Усі четверо прокинулися разом уранці. Том шугав по кімнаті, виспівуючи шпаком. Почувши, що гобіти заворушилися, пlesнув у долоні й закричав: «Гей, діл-дол, ви ж мої всі гобітенята!» Потім розсунув жовті гардини, й світло полилося у два вікна зі сходу й заходу.

— Доброго вам, друзі, ранку! — вигукнув Том, роз чахнувши східне вікно, й кімната враз наповнилася духом дощу. — Сонце нам сьогодні свого личка не покаже. Я ж гулять виходив, поскакав по горbach, винюшив погоду... Розбудив я Золотеньку, під вікном співаючи, а народець цей маленький все не прокидається! Серед ночі ж прокидавсь, кидався, сахався... Гей, забудь нічний весь страх! Він в діл-дол подався! Як не спізнитеся, то на столі сніданок, а як спізнитеся — трава вам і дощівки дзбанок!

Хоч і знали гобіти: Том жартує, але до столу прискочили скоренько, а повставали з-за столу піз-ненько, аж коли майже все на ньому спустошили. Хмари утворили на небі суцільну стелю, заховавши Праліс ніжно-сірою завісою дощу, а потім, спадаючи мовби з дощем, долинув до них десь згори чистий спів Золотинки. Слів гобіти майже не розбиравли, але не сумнівалися, що то була дощова пісня, оповідь про мандри річки від гірських витоків і до Моря... Фродо благословляв милість погоди, що трохи відстрочила їм дорогу.

Коли це з-за рогу вибіг Том Бомбаділ, руками неначе розводячи дощ, і справді скочив у хату сухий! Тільки намоклі черевики скинув і поставив сушитися під каміном. Тоді сів у найбільше крісло й покликав гобітів до себе.

— В Золотинки це річне зараз прибирання, — пояснив він. — Переждіть ви краще дощ — не до мандрування. Гарний день це для билиць, запитань

і відповідей. Том багато чого зна, тож балачку він й почне.

І чого він тільки їм не розповів! То говорив мовби сам до себе, то зиркав на них блакитним поглядом з-під навислих над очима бровищ. Часто його оповідь переходила в пісню, і тоді він підхоплювався з крісла й витанцювував довкола. Розказував їм легенди про бджіл і про квіти, про звичаї дерев, про дивних мешканців Пралісу, про всілякі добрі й лихі істоти, а також, які таємниці криються в заростях ожини. І гобіти почали розуміти справжнє життя Пралісу. То так, то інак часто згадувався Старий В'яз, і Фродо більш, ніж достатньо, задовольнив свою цікавість. Томові слова розкривали серця дерев, потаємні їхні думи, які незрідка виявлялися темними й химерними, сповненими зненависті до істот, що вільно розгулюють по землі, гризучи, кусаючи, ламаючи, рубаючи, спалюючи: руйнівники, мовляв, та узуратори. Пралісом звали цей ліс не без підстави, бо він і справді був одвічний — невеликий залишок від колишнього неосяжного лісового покрову землі; тут усе ще жили, старіючи не швидше за пагорби, отці отців дерев, бережучи пам'ять про ті часи, коли вони панували... Але найнебезпечнішим був Великий В'яз: серце його прогнило, та сила його лишалася зелена, зелена й силенна, і був він вельми хитрий, і повелівав вітрами, а його співи й думи пронизували весь Праліс обабіч річки, і він підбив під свою владу чи не весь Ліс від Огорожі й до Курганів...

Раптом Том облишив ліси і поскакав через струмки й водоспади, через камені й скелі, приблукавши нарешті до Курганів. Гобіти почули про Великі Могильники й зелені кургани, про пагорби, увінчані кам'яними колами. Бекали отари овець. Зводилися зелені стіни й білі мури, фортеці на висотах. Королі

дрібних королівств воювалися, були звитяги й поразки, і вежі падали, твердині палали. Золото осипало усипальні померлих королів і королев, зникалися камінні склепіння, і все заростало травою. Трохи відці поскубли травицю, але скоро пагорби знов спустіли. Насунула тінь із темних далеких країв, і кістки заворушилися в могилах. Упиріща блукали по печерах, і бряжчали персні на холодних пальцях...

Гобіти здригнулися. Навіть у Краї ходили моторошні оповіді про упиріщ із Могильників, що за Пралісом. Але гобіти не любили про таке слухати, навіть при каміні. Четверо пригадали раптом, що дім Тома Бомбаділа притулився в затінку отих самих страхітливих пагорбів. Вони загубили нитку оповіді й неспокійно засовалися, скоса перезираючись. А коли знов розчули його слова, то з'ясувалося, що господар забрів у незапам'ятні й незображені часи, коли світ був просторіший, а моря доходили аж до західних земель; але Том своїми співами вже поринав у ще сивішу давнину, коли не спали самі лише ельфи... І тоді раптом він замовк, і гобіти побачили, що він клює носом, от ніби засинає. Вони сиділи перед ним, мов зачаровані, й здавалося, ніби від чарів його слів вітер ущух, хмари розійшлися, день споночів, і небо всіяли білі зорі... І нарешті, дуже злякавшись тієї мовчанки, Фродо запитав:

— Хто ти, Господарю?

— Я? — перепитав, випростуючись, Том. — Ти імені не чув? То єдина відповідь. Ти скажи мені, хто ти, самото без імені? Юний ти, а я старий. Найстаріший — ось хто я. Я тут був ще до дерев й річки лозохвостої. Пам'ята Том перший дощ і кленка найпершого. Першу стежку Том топтав ще до люду смертного... Ще до ельфів Том був тут, пітьму знав

без страху — поки Чорний Пан прийшов з зовнішнього жаху...

Ніби тінь майнула за вікном, і гобіти зиркнули крізь шиби: що там таке? А коли знов повернули голови, у дверях уже стояла Золотинка, затуляючи рукою свічку від протягу, й рука її просвічувалася, мов біла мушля.

— Дощ перестав, — мовила вона, — й свіжі води біжать з пагорбів під зорями. Нумо ж сміятися й радіти!

— А що нумо їсти й пити! — підхопив Том. — Сушать горло речі. Довго слухали й стомились, ранок, день і вечір!

Вмить Золотинка з Томом зладнали вечерю, а гобіти і чудувалися, і сміялися: чарівлива граційність Золотинки й веселі та химерні вибрики Тома якось дивно поєднувалися в парний злагоджений танець. Господиня нині була вся в сріблому з білим поясом, а черевички мала мов з риб'ячої луски, ну а Том весь був у блакитному, мов велика незабудка, тільки панчохи мав зелені.

Ця вечеря була ще краща. Гобіти швидко розвеселилися, і сміхом, веселощами задзвеніли їхні голоси. Коли попоїли, Золотинка співала багато пісень разом із ними — пісень, що починалися на пагорбах і ніжно впадали в тишу. А потім, як і напередодні, вона побажала всім доброї ночі й пішла. Гобіти з Томом зосталися біля каміна. Але тепер Том аж ніяк не куняв, а засипав гостей запитаннями. З'ясувалося, що він уже знає дуже багато про них самих та їхні родини, не кажучи про історію Краю від тих днів, про які й самі гобіти майже нічого не запам'ятали. Але він зовсім не крився з тим, що відомості про них має переважно від Чудія, якого начебто вважав за куди поважнішу, ніж вони могли собі уявити, особу.

Стало зрозуміло, що й з ельфами Том знається: чи не від Гілдора дійшли сюди вісті про Фродову віправу?

Знав він про них так багато й так хитро випитував, що Фродо й незчувся, як виповів йому куди більше своїх надій і страхів, ніж самому Гандальфові. Том тільки головою кивав, але очі його збліснули, коли він почув про Чорних Вершників.

— А покажи-но мені того дорогесенького Персня! — наказом урвав Фродову розповідь, і Фродо сам зчудувався, як це він так зразу, без роздумів, відщебнув Персня й передав Томові.

Перстень мовби побільшав на Томовій широкій смаглявій долоні. А тоді раптом Том приклав Персня до свого ока й глянув на них крізь нього. Гобітів і розсмішило, й стривожило це видовище: бліск блакитного ока в золотому обідку. Потім Том настремив Персня на пучку свого мізинця й підніс до свічки. Спочатку гобіти не добачили в цьому нічого дивного, а тоді аж охнули: Том не зник! А Том знов засміявся й крутнув мізинцем, так що Перстень злетів, завертівшись, у повітря — збліснув і зник! Фродо скрикнув, а господар, усміхаючись, нагнувся до нього через стіл і вручив Персня.

Фродо оглянув його доскіпливо й підозріливо, от ніби давав штукареві. Та ні, це був той самий Перстень, принаймні виглядав таким самим і стільки ж важив. Але щось підказало йому ще й остаточно переконатися. Йому трохи прикро було, що Том начебто так легковажить тим, чому Гандальф надав такої страшної ваги. Вичекав слушної нагоди, коли Том торочив щось про химерні звички борсуків, і тихенько надяг Персня на палець.

Мері чогось обернувся до нього — й злякався, притлумивши вигук, а Фродо зрадів: усе гаразд, у нього все той самий, його Перстень, якщо Мері

дивиться на нього впритул і не бачить. Підвівся й тихенько посунув до дверей.

— Гей, ти! — погукав його Том, проводжаючи всевидючим поглядом своїх блискучих очей. — Фроде, гей! Ти куди подався? Том ішо ж не сліпий. Скинь оте нещастя! В тебе ручки красивіші, коли ти без нього. Йди сюди, поговорім про твою дорогу. Побалакаємо трішки про завтрашній ранок, Том на правильну доріжку вас усіх направить!

Фродо роблено засміявся й, скинувши Персня, вернувся знову до столу. Тепер Том пообіцяв їм на завтра гарну погоду, але вирушати треба чимраніш, бо тутешня погода така, що й сам Том не може за неї ручатися, а іноді, бува, переміниться швидше, ніж він перевдягнеться. «Не хазяїн я над погодою», — мовив він.

На його пораду вирішили йти майже на північ від його дому, понад західним краєм нагір'я, минаючи Могильники. Як поталанить, то за день і вийдуть на Східну дорогу.

— По зеленій йдіть траві, камені минайте! Не збивайтесь до Могил і не зазирайте! — напучував не раз і не два. А коли, мовляв, таки наблизитеся до котрогось Могильника, обійтіть із заходу. І навчив їх пісні-заклику на завтрашній день, якщо таки спіткає лиxo:

Гей, Том Бомбаділ! Томе Бомбаділе!
Де б не був ти: на горі, в домі чи в бадиллі,
Під місяцем чи під сонцем, — Томе, ти почуй нас!
Прилети і з біди швидко порятуй нас!

Аж коли вони змогли проспівати це без нього, господар, сміючись, поплескав кожного по плечу й, узявши свічки, провів до спальні.

ІМЛА НАД МОГИЛЬНИКАМИ

ієї ночі вже спали спокійно. Але десь під ранок Фродо почув — уві сні? уяв? — солдкий спів, що пробивався блідавим світлом крізь сіру дощову запону, а тоді залунав голосніше — й зробив ту запону скляно-срібною, аж поки вона відсунулась, і швидкий схід сонця осяяв зелену далину. І видіння перейшло в пробудження: Том уже витьохував-висвистував, мов ціла зграя пташок, і з-за пагорба визирнуло сонце й зразу ж заглянуло до кімнати.

Поснідали знов самі. Поні мов нетерпеливилися хутчій рушити в дорогу. Із дому вийшов Том Бомбаділ і затанцював на ганку, вимахуючи капелюхом на прощання.

Гобіти вже й далеченько від'їхали і якраз спішилися перед крутим підйомом, коли Фродо раптом зупинився.

— А Золотинка! — вигукнув він. — Наша прекрасна пані, убрана в срібло й смарагд! Ми ж так і не по-прощалися з нею — від самого вечора її не бачили!

Він уже й назад повернув, коли це до них долинув переливно-ніжний оклик. Золотинка стояла нагорі й кликала їх, а сонце золотило її розмаяні коси.

Гобіти хутко вихопилися на останній тутешній схил і захекані стали перед нею. Вони вклонилися їй, а Доня Річки повела рукою, запрошуючи їх глянути надовкола, і звідти, з вершини, мандрівці побачили ранкову землю, далеко-далеко...

— Поспішайте, любі гості! — мовила нарешті вона. — Тримайтесь вашої мети! — І Фродові: — Хай щастить тобі, друже ельфів!

А Фродо знов не знайшов слів, щоб відповісти, лише вклонився їй низько. Коли спустилися в долину, озирнулися: Золотинка все ще стояла й дивилася їм услід, простерши до них руки. Ось до них долинуло ніжне її: «Прощавайте!» Вона махнула їм рукою і зникла.

Десь під полудень виїхали на пагорб із широкою пласкою вершиною: мов велике блюдце із зеленою облямівкою. Посеред «блюдця» зовсім не було вітерцю, а небо стало таке низьке, аж давило. Підїхали до краю «блюдця», глянули на північ — і зраділи: то це вони заїхали далі, ніж сподівалися! Незабаром Могильники лишаться позаду. Перед ними звивалася у північному напрямі глибока долина, ведучи до отвору між двох урвищ. А далі начебто вже не було пагорбів, тільки ген на півночі mrіла довга темна смуга.

— То чи не дерева понад Дорогою, — припустив Мері. — Кажуть, насадили їх колись дуже давно.

— Чудово! — мовив Фродо. — Якщо ми стільки ж пройдемо до вечора, то ці пагорби лишимо позаду.

І глянув ще на схід, і стурбувався: тут височіли, мов просто над ними нависали, кургани з зеленими облямівками вершин, і посеред декотрих вершин стирчав камінь, мов зламаний зуб. Вони одвернулися од того неприємного видовища й вернулися назад, до середини «блюдця», де теж стирчав камінь-одинак. Але гобіти вже зголодніли, а був ще ж тільки полу-день (дорога, мовляв, може зачекати), то вони й по-сідали спинами до каменя, холодного чомусь, неначе сонце не мало сили його нагріти, й добренъко підкріпилися. Безтурботно їли-пили — Том щедро їх за-безпечив. А розсідані поні розбрелися по травичці.

Нелегкий шлях, сита їда, тепле сонце та перележали трохи під тим каменем — отак воно й стало-

ся, що задрімалося та й добре спалося. А прокинулися перелякані, бо ж зовсім не збиравалися давати хропака серед білого дня. Камінь став геть холодний ще й накрив їх довгою тінню. Водянисте блідо-жовтаве сонце ледь проблимувало до них крізь туман з-над західної стіни заглибини, в якій вони лежали. Мертві тиша й студена вільгість. Поні зблилися докупи, похнюпивши голови. Гобіти схопилися на ноги й підбігли до західного краю. Довкола — море імли, а вони посеред моря на острові. А імла все підіймалася, ось вона утворила мовби дах над їхніми головами: це ж їх замурувало в тумановій затлі, де за центральну колону править отой камінь!

Чи то ж не пастка загрюкнулася над ними? Але гобіти ще не зовсім занепали духом. Вони ще пам'ятали обнадійливу, хоч і далеку, смугу Дороги попереду, й все ще знали напрям, як до неї йти. А щоб лишитися, перечекати тут імлу — про таке й думати не хотіли. Спакувалися так швидко, як тільки дозволяли їм закоцюблі пальці.

Ось вони вже й потяглися вервечною, ведучи коненят за собою, вниз пологим північним схилом, у те море імли. Від вільгості позлипалися їм чуби, й краплі падали на чоло. А поки спустилися на самий низ, стало так холодно, що там уже зупинилися й понадягали плащі з каптурами, які вмить набухли, обважніли. Знов посадивши на коненят, рухалися обережно, намацуєчи шлях до кам'яних воріт — набаченого ще вранці виходу з долини. Сподівалися, що там, за долиною, може, не буде туману, й вони навпросте вийдуть на Дорогу.

Посувалися дуже повільно. Щоб не розбрестися й не погубити одне одного, рухалися щільною вервечною: перед вів Фродо, а за ним — Щир, Піпін і Мері. Долині, здавалося, не буде кінця-краю, та ось

Фродо завважив, що зобабіч крізь імлу проступила, нависаючи, якась пітьма. Значить, це вже вони наблизилися до того отвору, північних воріт нагір'я.

— Вперед! За мною! — крикнув він товаришам через плече й заспішив уперед. Але надія швидко обернулася розгубленістю, тривогою: чорна ущелина стала ще чорніша, хоча й розступилася трохи. Зненацька попереду лиховісно забовваніли два височезні, ледь нахилені один до одного, камені. Прохід? Але ні, цих каменів він не бачив, коли дивився з пагорба сюди вранці. Він і сам незчувся, як проскочив між каменями, і враз темрява впала довкола нього. Поні форкнув і став дикти, й Фродо grimнув на землю, а коли підвівся, озирнувся — друзів позаду не було.

— Щир! — крикнув він. — Пілпін! Мері! Сюди! Чому ви відстали?

Ніхто не відповів. Його пойняв жах. Фродо кинувся назад крізь камінні ворота, відчайдушно гукаючи: «Щир! Щир! Мері! Пілпін!» Поні побрикав в імлу й щез. Десь віддалік (чи то йому причулося?) долинув крик: «Гей, Фроде! Егей!» Ніби зі сходу, ліворуч від нього. Кинувся на крик — і переконався, що дереться по крутосхилу. І знову, й знову гукав, з усе більшим відчаєм. Нарешті тонесенькі голоси відгукнулися десь далеко попереду й згори: «Фроде, гей!», а тоді наче заволало: «Рятуйте, рятуйте!» А останнє «Ряту-у-уйте!» урвалося, перейшовши у надсадний вереск. Запала ніч. Фродо з останніх сил дерся й дерся, усе вгору та вгору.

Нарешті під ногами стало рівно, й він збагнув, що опинився на вершині кряжа чи кургану. Він був геть виснажений і трусиився з холоду, хоча піт градом котився. Було темно, хоч в око стрель.

— Де ж ви? — жалібно крикнув.

Відповіді не було. Прислухався. Раптом відчув, що стає дуже холодно. Знявся вітер. Імла попливила пасмами. Глянув угору й здивувався, уздрівши ріденькі зорі поміж летючим клоччям хмар і туману.

Йому причуся приглушений скрик, і він рушив туди. Східний вітер пронизував до кісток. Праворуч чорною тінню забовванів ще вищий могильник.

— Та де ж ви? — закричав сердито й злякано.

— Тут! — ніби з-під землі озвався холодний замогильний голос. — Я жду тебе!

— Ні! — зойкнув Фродо, але не зрушив з місця. Коліна підігнулися, й він опукою впав на землю. Але ніби нічого й не скоїлося, нічого не чути? Тремтячи, підвів очі й побачив, як висока темна постать, що здавалася тінню на тлі зірок, нахиляється над ним, приколюючи до землі блідо-крижаним поглядом, мов двома кинджалами. Холодніший і нездоланніший за залізо стиск здавив Фрода; він умить мов зледенів — і зомлів.

Коли прийшов до тями, пам'ятав тільки жах. Потім ураз усвідомив, що це вже він у могилі. Упиріще схопило його, й тепер він у владі упиріщанських моторошних чарів, про які навіть пошепки боялися говорити у Краї. Боявся навіть ворухнутися, простертий навзнак, зі схрещеними на грудях руками, на камінній підлозі. Але, хоча його страх був такий великий, аж здавався частиною довколишньої темряви, думав Фродо чомусь не про смерть, а згадував Більба з його розповідями, їхні мандри удвох по Краю... І от він подумав, що тут і кінець його власній подорожі, й саме ця думка додала мужності йому. Фродо напружився, мов для останнього стрибка, — враз перестав бути покірною жертвою.

І тут він помітив, що темрява помалу відступає під напливом зеленавого світла, яке сочилося ніби з нього самого й з-під камінної підлоги. Фродо повернув голову й побачив, що поруч нього простерті Щир, Піпін і Мері. Смертельно-бліді, вони лежали горілиць, уbrane в білі балахони. Довкола них лежали купи скарбів, таких бридких і холодних при цьому свіtlі. Чола їм увінчували якісь віночки, золоті ланцюги оперізували їх, а пальці були унизані перснями. І в кожного при боці лежав меч, а в ногах щит. Але на трьох їхніх горлянках лежав один довгий оголений меч.

Та ось щось заспівало, замогильно замимрило. Далекий і незмірно моторошний голос то тонко, то скно дзвенів у повітрі, то стогоном, стугоном пробивався з-під землі. Аж ось ті тужливо-відвортні звуки почали низатися в слова: понурі, похмурі, крижані, безжальні й жалюгідні, от ніби ніч, жадаючи зустрічі з ранком, злостиво на нього нарікала; неначе холод, тужачи за теплом, проклинав його. Заціпенілий Фродо враз збагнув: то лунає закляття:

Під камінням захолоньте!
Спіть! Не бачити вам сонця.
Спіть, не руште з цього місця,
Поки згаснуть сонце й місяць
Й чорний вітер зорі схопить —
Спіть, лежіть на цьому злоті!
Поки Чорний Повелитель
Всю земну вмертвить обитель!

В головах у нього щось зарипіло, зашкрябало. Фродо підвівся на лікті й побачив, що лежать вони поперек проходу, а з-за рогу лізе, скрадається, перебираючи пальцями, якась довга рука — добирається до Щира, що лежав найближче, й до руків'я меча біля Щирового горла.

Спочатку Фродо відчув, ніби закляття й справді обернуло його на камінь. Потім майнула дика думка: тікати! Надягти Персня — і, може, упиріще не побачить його, й він якось вибереться звідси... Але пробуджена мужність була вже нездоланна. Ні, не можна покинути друзів! І знов завагався, став намацувати в кишенні Персня... А рука все ближче... Враз рішучість його зміцніла, він схопив короткого меча, що лежав поруч, зіп'явся навколішки, перегнувся через тіла товаришів і щосили рубонув ту скрадливу руку біля зап'ястя! Меч перерубав руку, але й сам розпався. Пролунав вереск, і світло згасло. Темрява погрозливо загарчала.

Фродо упав на Мері, на холодне його обличчя. І враз пригадав усе, що був забув, коли насунула імла: дім під горою, Золотинку й Томові співи. Згадав і пісню-заклик, якої навчив їх Том. Тоненьким, непевним голосом почав: «Гей, Том Бомбаділ!» — і з цим ім'ям голос його зміцнів, задзвенів на повну силу, мов сурма засурмила у темному склепі:

Гей, Том Бомбаділ! Томе Бомбаділе!
Де б не був ти: на горі, в домі чи в бадиллі,
Під місяцем чи під сонцем, — Tome, ты почуй нас!
Прилети і з біди швидко порятуй нас!

Запала така глибока тиша, що в ній Фродо чув тільки, як б'ється його серце. Після нестерпно довгої миті він почув, як, мов з-під землі чи крізь товсті мури, долинув, відповів йому виразний, хоч і далекий, наспів:

Веселішого за Тома нема чоловіка,
Синій має він жупан, жовті черевики.
Найсильніша в нього пісня, в господаря Тома,
Найбистріші в нього ноги і не знають втоми!

Враз щось загуркотіло, мов покотилося каміння, і живе, ясне світло дня вдерлося до склепу. Вилом, мов двері, засяяв у Фрода в ногах, і в ньому показалася Томова голова в капелюсі з синім пером, а за ним яріло ранкове сонце. Троє гобітів, що лежали біля гобіта, не ворухнулися, але світло сонця змило з їхніх облич трупну блідість. Тепер вони ніби просто спали.

Том пригнувся, скинув капелюха і з піснею увійшов до темного склепу:

Геть, геть, геть, упірище! Том тебе упора ше!
Геть, геть, упірище! Том тебе вперіше!
Геть, старе упірище! Випаруйсь на сонці!
Опинись туманчиком в загірній сторонці
І ніколи не вертайся ти у цю могилу,
Розгуби і суть свою, і пречорну силу!
Хай тебе замки і брами та й замкнуть навіки,
Поки зцілять цілий світ найсильніші ліки!

Щось моторошно зойкнуло, й завалилися склепіння в глибині Могильника. Потім довгий вереск усе даленів і даленів, аж поки й стих у незбагненній далечіні.

— Друже Фроде! А виходь на травицю свіжу! — звелів Том. — Й поможи їх винести на зцілющий вітер!

Разом повиносили надвір Мері, Піпіна й Щира. Коли Фрого виходив востаннє, він начебто побачив серед обваленої землі відрубаний зап'ясток, що ще ворушив пальцями, мов недодавлений павук лапами. Том знов зайшов досередини, потупотів там і виніс великий оберемок усякої зброї та прикрас. Усе це він поклав на вершині, в осонценій траві.

Там він став, тримаючи капелюха в руці й дозволяючи вітрові пестити його чуприну, і задивився на трьох гобітів, що нерухомо лежали горілиць на

траві. А тоді, піdnісши свою правицю, вимовив гучно і владно:

Прокидайтесь, веселята! Мій почуйте поклик!
Хай заб'ється ваше серце! Камінь щез холодний.
Темні двері розчахнулись, мертву руку стято.
Ніч під ніччю утекла геть, й відімкнулись врати!

На радість, несказанну радість Фрода, гобіти за-
ворушилися, потяглися, протерли очі й скочили на
ноги. Зачудовано витріщилися вони спершу на Фро-
да, потім на Тома, що височів над ними, як саме
життя, а тоді й на самих себе, в тому брудно-білому
лахмітті й золотих прикрасах.

— Це ще що за причандалля? — почав був Мері,
мащаючи золотий віночок, що перехнябився йому
на голові, і раптом затнувся, заплюшив очі. — Ав-
жеж, я пам'ятаю, як це сталося! — заговорив змінен-
ним голосом. — Люди Карн-Дума напали уночі й
побили нас. Ой, спис у серці! — і вхопився за груди. — Ні, ні! — мовив, розплюшивши очі. — Що це
я кажу? Я ніби спав... А ти де подівся, Фроде?

— Певне, збився з дороги, — відповів Фродо, —
але краще про це не згадувати. Подумаймо, що нам
робити. Треба в путь!

— В отаких-о лахах, пане? — обурився Щир. —
Де моя одежа? — Він позривав із себе всі дармови-
сики й роззираався, мов сподівався побачити в траві
усе своє гобітівське вбрання: куртку, штани, плащ.

— Марно не шукай одежі — ні в траві, ані на
стежі! — заспівав їм Том, регочучи й витанцьовую-
чи на осонні, мов нічого такого страшного й не бу-
ло. — Ви з могили врятувались, мов з глибокої во-
ди, — то погрійтесь, порадійте, що вас витягли з
біди. Скиньте дрантя це могильне, погасайте голя-
ка! Ну, а в Тома справа пильна: вполювати коника!

І пострибав у долину, висвистуючи, гейкаючи та виспівуючи:

Гей, мої ви коні-поні, поні-поненята!
Гостровух, Мудронюх, Хвостомах, Гриватий!
Чи вгорі ви чи внизу, мчіть до мене гопки!
Білоніг! скачи сюди! гопки, гопки, гупки!
Прилети до мене й ти, мій товстенький Люб-кінь!

Сонце тим часом уже й добре пригріло. Гобіти погасали трохи по траві, як радив їм Том, погрілися на сонечку й відчули, що зголодніли. Тут і Том повернувся: спершу завиднів капелюх, потім і сам Том, а за ним слухняно дріботіли шестеро коненят: п'ятеро їхніх власних, а шостим був, либонь, «товстенький Люб-кінь». Цей був більший, дужчий, гладкіший (і старіший) за їхніх поненят. Мері досі називав своїх поні, як приведеться, але віднині ці п'ятеро відгукувалися тільки на ті імена, що дав їм Том. Збереглися й їхні вантажі, тож Мері, Щир і Піпін перевдяглися в запасне вбрання.

— А звідки взявся цей старенький Люб-кінь? — поцікавився Фродо.

— Мій чотириногий друг це, — пояснив Том. — Скрізь гуля, де хоче. Ваші познайомились з ним за ті дві ночі, поки в нас ви гостювали. Як на вас напали — ваші поні його вчули, до нього примчали... Ну а зараз, мій Люб-коню, повезеш ти Тома! Прорвемо гобіяток та й гайда додому!

Ой же зраділи гобіти, що Том їх проведе: дякували не надякувались! А тоді, десь під десяту, коли судити за сонцем, підснідали, хоча могли б заодно й підбідати, коли б було чим. Були ж тільки залишки того, що призначалося для вечері, та ще дешо приніс Том. Поки гобіти їли, їхній рятівник розглядав добуті скарби. Більшу їх частину склав

блискотливою купою на траві: «хай бере, хто набре-
де: чи пташина, чи тварина, чи ельф, чи людина...»
Адже саме так мали розвіятися лихі чари могильни-
ка, аби жодне упиріще ніколи сюди не повернуло-
ся. Собі він узяв лиш усипану сапфірами брошку:
мов квіточки льону на крильцях блакитного мете-
лиця. Довго дивився на прикрасу, хитаючи голо-
вою, мов щось пригадував, а тоді промовив:

— Та, що на плечі колись брошку цю носила,
теж красою так цвіла! Нині Золотинка буде цю кра-
су носити — й згадка буде жити!

А кожному з гобітів вибрав по кинджалу — у ви-
гляді видовженого листка з червоно-золотим зміїс-
тим візерунком по лезу.

— Знадобляться гобітятам ці кинджали як мечі:
нападуть ще посіпаки Чорно-пана уночі!

І пояснив гобітам, що викувано ці клинки півто-
ри тисячі літ тому умінням людей Замежового Заходу.

— Мало хто їх пам'ятає, — стиха мовив Том, —
але дехто з них ще, королів забутих внукі, ходить,
щоб зло нищити...

Гобіти не збагнули його слів, але перед їхніми очима мовби простяглася довжелезна вервечка про-минулих літ, ніби довга затінена долина, де блукали високі суворі чоловіки з ясними мечами, а останній з них мав зорю на чолі... Тут видіння зблякло, вони знов були в залитому сонцем світі.

Пора була рушати. Спакувалися, почепили свою нову зброю на пояси: незручно якось, теліпається, плутається в ногах... Чогось їм усе не спадало на думку, що в цій дорозі, може, доведеться ще й битися.

Нарешті вирушили. Фродо хоч скільки роззирався, а ніде не побачив тих учорашніх двох каменів, що стояли ворітьми. Незабаром виїхали через північну ущелину на рівнину. Весело було мандрувати з Томом Бомбаділом! Хоча здебільшого він знай співав, і все якусь нісенітницю. А може, то була якась дивна й древня, невідома гобітам мова, де чи не всі слова означають радість і захват відкриття світу?

Їхати довелося довше, ніж вони гадали. Та темна смуга, яку видно було з кургана, виявилася не Дорогою, а низкою кущів над глибоким ровом — кордоном одного стародавнього королівства, пояснив Том і насупився, щось згадавши. По той бік рову тягся високий мур. Том провів їх крізь вилом у мурі, ще якась годинка путі — й з пагірка їм відкрилася Дорога! Вся в калюжах після недавнього дощу, але пустельна, з краю в край.

— Нарешті добулися! — сказав Фродо. — Мій навпростець через Прагліс затримав нас днів на два, але ж і тих збив, либо нь, зі сліду.

Решта подивилася на нього — на обличчя їм знов лягла тінь напівзабутого страху перед Чорними Вершниками.

— Ти гадаєш... — непевно почав Піпін. — Ти гадаєш, за нами й цього вечора гнатимуться?

— Ні, — відказав за Фродо Том Бомбаділ. — І, може, й завтра ні ще. Та не покладайтесь ви на здогади мої: я тут не хазяїн. Том не знає сходу, бо він не пан тим Вершникам, що із Чорно-краю скачуть, щоб по світу вештатись.

І все одно гобітам так-то хотілося, щоб він поїхав з ними ще далі! Мовчки стояли вони, нехіть була прощатися, і не одразу й дійшло до них, що це ж Том уже й прощається з ними, напучуючи:

— Дасть вам Том останню раду: ще чотири милі — й буде там село Підгір'я, там ви щоб спочили! Там заїзд «Бриклівий коник», а у «Коника» господар — Барліманчик Кременá. Ніч ви там переночуйте й далі сміло покочуйте! Хай мана вас обмина!

А вони стали слізно просити його проїхати з ними бодай до того заїзду та випити разом по кухлю пива, але Том тільки засміявся й проспівав:

Том кордонам не порушник — тут скінчився Томів край.
Том-додом додому рушник! До Злотинки повертай!

Крутнувся, підкинув капелюха, скочив на Любконика — й тільки смуга за ним лягла.

— Ох, і сумно без пана Бомбаділа! — зітхнув Щир. — Все бачить і ніде ні в чому не схібить. Світ зійдемо, а, либонь, нікого й не здибаємо ліпшого чи химернішого за нього... Коли б хоч той «Бриклівий коник» виявився чимось на взір нашого «Зеленого Дракона»! Що воно за люд у цьому Підгір'ї?

— Та є тут і гобіти, — відповів Мері, — але є й Великолюд. Деся чи не так, як і в нас, у Краї. Моя рідня часто їздить туди.

— Може, воно й так, — зауважив Фродо, — але не дуже розсідайтесь, «як у себе вдома». І затямте всі: віднині я ніякий не Злоткінс, а пан Зглибінс!

Мовчки рушили в сутінь, і вже й добре споночіло, коли загледіти світельця вдалині. Там і справді була височенька гора, до якої горнулося чимале село. Туди вони й поквапилися, бажаючи тільки opinитися біля вогнища та щоб між ними й ніччю були надійні двері.

Розділ IX

ВИБРИКИ «БРИКЛИВОГО КОНИКА»

 ідгір'я було головним поселенням Підгірянщини, невеликого заселеного краю посеред дикої пустки. Ще три сільця тулилися зовсім близько: за горою — Підпірка, далі на схід, у глибокій долині, — Паділ і Дужка під Шпачиним лісом.

Люди Підгірянщини були темно-русяві й кремезні, веселої та незалежної вдачі, ні кому, крім самих себе, не корилися, але з гобітами, гномами, ельфами зналися й дружили більше, ніж тодішні (чи й теперішні) великолюди. Перекази їхні стверджували, буцім прийшли вони сюди раніше за всіх інших, бувши прямыми нащадками перших людей, що колись примандрували на захід Середзем'я. За тих часів більш ніхто з людей і не селився так далеко на захід. Але в диких пущах поза Підгірянчиною вешталися таємничі блукальці. Підгіряни називали їх «мандріваними», а хто вони, звідки — того не відали. Вищі, смаглявіші за підгірян, ті начебто були ясновидці й ясночути, розуміли мову звірів і птахів. Мандровані ходили, де хотіли: чи на південь, чи на схід, аж до Імлистих гір. Вони приносили вісті з далеких країв і розказували давно забуті чудні бувальщини, але підгіряни з ними не дружили.

Мешкали в Підгірянщині й гобіти, що називали себе найдревнішими гобітами на світі; найбільше ж підгірянських гобітів було в Підпірці. Великолюди й дріблонюди (як прозивали ці тих, а ті — цих) жили дружно, не втручаючись до справ одні одних. Часом гобіти-підгіряни ходили до Заячих угідь чи до Східної чвертки; подейкували, буцім у жилах Брендізайв текло чимало й підгірянської крові.

При Дорозі, там, де вона повертала праворуч, обходячи гору, стояв великий заїзд. Збудували його давно, ще коли руху на дорогах було більше, адже Підгір'я лежало на старому перехресті шляхів. Путій краї занепадали, а заїзд стояв собі, й господар його був поважною особою. Цей дім правив за місце зустрічі для розязв, базік і завзятих пліткарів, великого й дрібного зросту, з усіх чотирьох сіл, а також за притулок для мандрованих та інших блукачів, ну й для таких подорожніх (гномів переважно), що все ще ходили сюди-туди Східною дорогою.

В темному небі вже сяяли зорі, коли Фродо з товаришами пройшли нарешті Невтороване розпуття й наткнулися на замкнені Західні ворота. Але в сторожці під дверима сидів чоловік. Здивовано скочив він на ноги, підбіг і посвітив на прибульців через ворота ліхтарем.

— Звідки ви й чого вам треба? — непривітно запитав він.

— Хочемо переночувати у вашому заїзді, — відповів Фродо. — Ми їдемо на схід, але поночі далеко не помандруєш.

— Гобіти! Аж четверо гобітів! Та ще й з самого Краю, бо вимова краянська! — промовив сторож мовби сам до себе. Подивився ще на них неприязно, але таки відчинив ворота і впустив. — Не часто

можна побачити краян на дорозі вночі, — провадив він, — тож ви даруйте мені, коли я поцікавлюся, що за такі справи женуть вас аж за Підгір'я на схід? І як вас звати?

— Як нас звати та які наші справи — це наша справа, — відрізав Фродо, — й тут не місце їх обговорювати.

— Гаразд, гаразд, — пробурчав сторож. — Я не хотів вас скривдити. Але постриявайте, вас тут не тільки старий Гарі, а й ще дехто дійматиме розпитами. Багато ж нашевкалося сюди чудного люду. Якщо вам до «Коника», то побачите, що не одні витам будете.

Сторож побажав їм доброї ночі, але Фродо помітив, що чолов'яга все ще пильно їх розглядає. Гобіт зрадів, коли з брязкотом зачинилися позаду ворота. І чому сторож такий підозріливий? Хтось, може, питав його, чи не проходив гурт гобітів? Хто ж? Гандальф? Може, встиг прибути, поки їх затримували то Прапліс, то Могильники? Але все одно Фродові стало тривожно від тих підозріливих розпитів. А сторож ще й провів їх довгим поглядом, а коли пішов до сторожки, якась темна постать швидко перелізла через ворота й розчинилася в пітьмі сільської вулиці.

Гобіти їхали вулицею й зачудовано витріщалися на великих людських будинках. У Щира ніби серце обірвалося, коли він побачив триповерховий заїзд: чи не здибає там велетів, вищих за дерева? Йому вже уявилися навіть засідлані чорні коні в затінку й очі Чорних Вершників у темних горішніх вікнах.

— Невже нам, пане, неодмінно в цій озії треба перебути ніч? — вигукнув він. — Чи не ліпше переночувати в когось із тутешніх гобітів?

— Чим тобі не догочив заїзд? — обурився Фродо. — Том Бомбаділ порадив нам саме його. Всередині буде, може, затишніше.

Як для звичного ока, то заїзд і зовні обіцяв затишок, а над дверима красувалася вимальована білою фарбою вивіска: «БРИКЛИВІЙ КОНИК» Барлімана Кремени. З багатьох вікон першого поверху пробивалося світло крізь щільні гардини.

У дворі лишили нерозсідланих поні й піднялися по східцях. Фродо мало не наштовхнувся на лисого червонощокого товстуна в білому фартусі — той вискочив з одних дверей і летів до других, несучи тацю з повними кухлями пива.

— Чи можна у вас... — почав Фродо.

— Одну мить, будь ласка! — крикнув товстун через плече й зник у тютюновому диму й гаморі голосів. За мить він і справді повернувся.

— Добрый вечір, маленький пане! — вклонився чоловік. — Що б ви бажали?

— Чотири постелі й стійла для п'ятьох поні. Це ви — пан Кремена?

— Атож! Барліман Кремена до ваших послуг. Чи ви не з Краю часом? — і раптом ляскнув себе по лобі. — Гобіти! І що ж це мені нагадує?.. А як вас звати, панове?

— Пан Тук, пан Брэндізай, — відрекомендував Фродо супутців. — Це — Щирoserд Кося. А мене звати Зглибінс.

— От вискочило з голови і край! — клацнув пальцями пан Кремена. — Та я згадаю, як матиму час подумати. Я падаю з ніг, але для вас щось придумаю... Гей, Нобе! Де Боб? Скажи Бобові: у дворі п'ятеро поні, хай десь їх приткне!.. І що ж я хотів сказати? Одне вибиває друге! Ну, я вас примошу в північному крилі, там є приміщення якраз для гобітів. І подати вечерю? Одна мить! Осюди, прошу!

Провів їх коридором і відчинив двері.

— Ось вам мицій покій! Сподіваюсь, вам сподобається. А зараз вибачте. Я такий заклопотаний, ніколи й поговорити. Біжу! Коли що треба, подзвоніть, і прийде Ноб. А не прийде — ще й крикніть!

Нарешті господар помчав геть і дав гостям передихнути. Кімнатчина й справді була затишна: в каміні палав вогонь, а посеред кімнати стояв стіл із чималим дзвоником для виклику Ноба. Але гобіт Ноб з'явився і без виклику — приніс свічки й повну тацю їжі. За хвильку знов забіг господар і запросив у залу, до товариства.

За годинку гобіти найлися, напилися й звеселіли. Фродо з Піпіном, а за ними вже й Щир, надумали піти глянути на людей і себе показати. Мері вирішив краще посидіти біля вогню, а тоді прогулятися.

— Гляди ж, не загубися! — сказав йому Піпін. — І не забудь, що всередині все-таки безпечніше.

У залі зібралося багато всякого люду. Фродо роздивився, аж коли очі звикли до освітлення, яке в основному забезпечував камін, бо підвішенні до сволоків три лампи ледь блимали, окутані димом. Господар розмовляв біля каміна з двома гномами й кількома людьми дивного вигляду. На лавах сиділи і підгіряні, й місцеві гобіти, й кілька гномів, і ще кілька невиразних постатей видніли в затінених куточках.

Коли увійшли краянські гобіти, підгіряні заплескали в долоні й привітали їх хором. Чужинці, надто прибулі з Невторованого шляху, допитливо їх розглядали. Господар відрекомендував новоприбулих підгірянам, а тих — цим, але такою скромовкою, що, хоч хто й запам'ятав усі імена, навряд чи затятив, яке кому належить. Підгіряні мали якісь надто вже ботанічні імена: все Комиши, Будяки, Вереси, Папороті

тощо. Подібні прізвища мали й чимало тутешніх гобітів: тут начебто мешкало чималенько Полинів, хоча більшість мала природніші імена, на взір Бобронірів, Круториїв, Піскунсів, Тунельсів. Знайшлося й декілька Зглибінсів, які ніяк не могли уявити, що Фродо — не котрийсь їхній забутий троюорідний брат. А ще підгірянські гобіти виявилися дуже допитливими, тож Фродо мусив оголосити, що хоче написати книжку про гобітів поза Краєм, особливо ж про тих, що на сході. Це повідомлення привітав схвальний хор. Але за кілька хвилин, оскільки Фродо не виказував бажання тут-таки почати писати книжку, місцеві втратили цікавість до нього.

В центрі уваги опинилися Щир з Піпіном, що вже почувалися тут, як у дома, й весело розповідали про краянські події. Особливо речотали, коли Піпін розповів, як у Нірному обвалилася стеля Ратушної Нори — просто на голову міському голові, Вілові Кущолапу, й той вискочив геть обсипаний вапном, мов печене яблуко в цукровій пудрі. Але декотрі запитання Фродові не сподобалися: один підгірянин, що начебто кілька разів побував у Краї, допитувався, де ж саме живуть там Зглибінси та яка їхня рідня.

Раптом Фродо помітив, що один дивний чоловік з обвітреним обличчям, сидячи в затінку, уважно прислухається до гобітівської балачки. Цей курив довгу люльку, стомлено простягши під столом ноги в потертих і заляпаних грязюкою мисливських чоботях. Старого заплямленого темно-зеленого плаща чоловік не зняв і, попри парноту, навіть каптура не відкинув.

— Хто то? — запитав Фродо, коли трапилася нарада перешепнутися з господарем. — Ви його начебто не відрекомендували.

— Отой? — пошепки ж відповів пан Кремена, скосивши оком, але не повертаючи голови. — На-

певне й не знаю. Він із мандрівного люду, ми називаємо їх «мандріваними». Майже не розмовляє й рідко тут буває: зникне на місяць, на рік, а тоді знов вигулькне. Справжнього його імені я ніколи не чув, але всі довкола звуть його Обійдисвіт...

Тут господаря гукнули: десь там скінчилось пиво, а Фродо помітив, що Обійдисвіт дивиться просто на нього, неначе здогадався, про кого була мова. А тоді кивнув головою й махнув рукою, запрошуучи Фрода підійти до нього. Коли Фродо підійшов, той відкинув каптура: густа його чорна чуприна була вже посріблена сивиною, а на блідому суворому обличчі світилися проникливі сірі очі.

— Мене звуть Обійдисвітом, — тихо мовив він. — Дуже приємно познайомитися з вами, пане... Згlibінсе, якщо старий Кремена не переплутав.

— Не переплутав, — сухо підтверджив Фродо. Незатишно було йому під пильним поглядом тих проникливих очей.

— Так от, пане Згlibінсе, — сказав Обійдисвіт, — я б на вашому місці трохи приструнчив ваших юних друзів, щоб не говорили забагато. Випити, погрітися, побазікати при випадковій зустрічі — приємно, звісно, але це вам не Край. Серед товариства є й чудні люди. Хоча ви можете подумати, що це не моя справа, — додав, усміхнувшись кутиком рота. — Але останнім часом у Підгір'ї побували й ще чудніші за броди, — ще додав, стежачи за Фроловим обличчям.

Фродо витримав той пильний погляд, але не відповів, звернувши раптом увагу, що там розказує Піпін: підбадьорений успіхом з історією про гладкого мера Нірного, юний Тук весело змальовував Більбову прощальну вечірку. Ще мить — і розповість про неймовірне Більбове ЗНИКНЕННЯ! Фродо розсердився й занервував. Що діяти? Піпін

зовсім забув про небезпеку. Фродо раптом злякано подумав, що той може й про Персня згадати. І тоді все пропало!

— Зараз же щось зробіть! — на вухо шепнув йому Обійдисвіт.

І тоді Фродо вискочив на стіл, і голосно почав промову. Піпінові слухачі одвернулися од того й заливилися на Фрода, сміючись і вітаючи оплесками: нарешті пан Зглибінс хліснув пива скільки треба!

Несподівано Фродові здалося, що він поставив себе в дурне становище, то й почав, як мав звичку, коли йому випадало виголошувати промови, перебирати пальцями вміст своєї кишені. Намацав Персня на ланцюжку, й незібагненне бажання найшло на нього: надягти Персня на палець і таким чином вийти з дурного становища! Щоправда, йому здалося, що бажання це не його власне, а мовби навіянє кимось із присутніх. Тож він твердо утримався від спокуси й міцно стис Персня в жмені — от ніби, щоб та штучка не вислизнула та не накоїла біди.

Принаймні Перстень його не надихнув. Він виголосив «кілька прийнятних слів»:

— Ми всі дуже вдячні вам за доброту вашого прийому, і я смію сподіватися, що моє коротке перебування тут оновить давні узи дружби між Краєм і Підгір'ям, — а тоді зам'явся й закашлявся.

Вся зала дивилася тепер на нього.

— Пісню! — крикнув хтось із гобітів.

— Пісню! Пісню! — підхопила й вся решта. — Якусь новеньку!

На мить Фродо розгубився. А тоді з відчаю почав кумедну пісеньку, яку дуже любив Більбо (і якою вельми пишався, бо сам її й склав). Пісенька була про заїзд — чи не тому Фродо й згадав саме її в ту мить? Ось вона вся, а то нині з неї пам'ятають лише кілька рядочків:

Стойте заїзд, старий заїзд
Під сирою горою,
І пиво там таке смачне,
Що з Місяця Хтось як шугне —
Пивця попить до впою.

Там в конюха п'яничка-кіт
Знай на скрипцию грає:
Смичком то знизу, то згори:
Няв-няв! А то: мурли-мурли!
Пильгучить і пилиє.

Господар там тримає пса,
Що любить все дотепне:
Як гости веселяться, то
Він жартів вислуха хоч сто
Ще й сам їм щось дотяпне.

Рогата там корова є,
Мов королева горда,
Та музика її п'янить,

Й вона у танці дріботить,
Іще й задерши морду.

А купи срібних тарілок!
А скільки срібних ложок!
Та на неділю в них — казан,
І чистить казана кажан
Ретельно по суботах.

Хтось з Місяця пивцем упивсь,
Аж котичок занявкав;
Тарілка й ложка — у танець,
Корівка хвостиком хвісъ-хвесь,
А пес гаса та гавка.

Хтось з Місяця іще смикнув
Й під стіл десь покотився,
І снилось там йому пивце,
Аж поки зблідло небо все
Й світанок засвітився.

І конюх так сказав котку:
«На Місяці он коники
Іржуть, вудила знай гризуть,
Бо Хтось не йде в зворотну путь,
А скоро ж зійде Сонечко!»

Й на скрипці кіт такі втяв рипці,
Що й мертвого збудив би:
Він так вищав, так верещав,
Аж Хтось спросоння закричав:
«Господарю! Простиби!»

На гору Хтося покотили,
А вже з гори — й на Місяця,
Й заржали коники його,
Й корівка з ними: «І-го-го!»
Так там і досі бісяться.

А кіт таке втнув ти-ни-ни —
Аж песичок замукав,
На вуха стали коники,

Ну гості витинат танки,
Аж повтікали мухи.

Та тут урвалася струна,
Й корова через Місяць — скік!
Й сміявся пес, аж ів овес,
Й суботній суп утікувесь
Й недільні всі налисники.

Скруглився Місяць, спатки ліг,
На небі Сонце встало,
Не вірить Сонечко очам:
Всі гості і господар сам
Знов спатки полягали!

Гучні й тривалі оплески. Голос Фродо мав добрий, та й пісня припала всім до вподоби. Стало вимагати ще пива, закричали: «Давай ще! Повтори!» Мусив Фродо ще хильнути й знов проспівати пісню з самого початку. Йому підспівували, бо мотив був знайомий, слова легко схоплювались. Тепер уже Фродо запишався й ну вистрибувати по столу, а коли дійшов до слів «корова через Місяць — скік!», підскочив і сам, але не розрахував підскоку й приземлився посеред таці з повними кухлями, послизнувся й скотився зі столу: тррах! бах! тараах! Публіка вже порозляяла роти, щоб розреготатися, та так і завмерла в тиші, що була, мов одна розязлена ротяка: співак зник! Щез! Мов у підпілля пропалився й дірки не лишив за собою!

Нарешті місцеві гобіти позакривали роти, зірвалися на ноги й ну гукати Барлімана. Всі повідсахувалися від Щира з Піпіном, глипаючи на них похмуро й неприязно. Видно було, що багато хто дивиться тепер на них, як на підпомагачів приблудного чаклуна, котрий казна-чого хоче й бозна-що може. Один темнолицій підгірянин мружився на них так глузливо-розуміюче, що їм і зовсім моторошно стало. Ось він

прослизнув у двері, а за ним хутко вийшов і косоокий південець (протягом вечора обидва все перешіптувалися, позираючи на прибульців). Слідом ви скочив і сторож Гарі.

А Фродо почувався таким телепнем! Не знаючи, що робити, поповз попід столами туди, де незворушно сидів Обійдисвіт; там притулився до стіни й скинув Персня. І як Перстень опинився у нього на пальці? Може, коли він вихопив руку з кишенні, щоб утриматись і не впасти? Чи не сам Перстень, скоряючись чийомусь бажанню чи повелінню (чийому?), утнув із ним цей жарт, щоб виявитися перед усією залою? Ох, і підозрілі ж ті чоловіки, що вийшли з зали!..

— Ну? — озвався Обійдисвіт, коли Фродо знов став видимим. — І нащо ви це втнули? Це гірше за будь-що, що могли вибовкати ваші друзі. Еге ж, просто ногою в пастку. А чи — пальцем?

— Не розумію, про що ви, — сприкreno й стривожено огризнувся Фродо.

— А таки розумієте, — наполягав співрозмовник. — Але хай-но гамір ущухне. А тоді, коли дозволите, пане Злоткінсе, я хотів би спокійно поговорити з вами.

— Про що ж? — спитав Фродо, ніби не завживши, що його назвали справжнім іменем.

— Про важливі — для нас обох — справи, — подивився Обійдисвіт йому просто в вічі. — Для вашої ж вигоди.

— Гаразд, перегодом, — погодився Фродо, силкуючись не виказувати стурбованості.

Тим часом біля каміна точилася суперечка. Прибіг пан Барліман і вислуховував суперечливі розповіді про нечувану подію.

— Я бачив, як він щез, себто я перестав його бачити! — доводив один гобіт. — Він просто розстав у повітрі!

— Та що ви кажете, пане Полине! — не вірив господар.

— Ну, а де ж він тепер? — закричало кілька голосів.

— Звідки мені знати? Хай собі гуляє, як сам собі знає, аби заплатив уранці! Ні, тут якась помилка...

— Авжеж, сталася помилка! — голосно мовив Фродо. — Нікуди я не зникав! Просто відійшов у куток поговорити з Обійдисвітом.

Він ступив крок уперед, і камінове полум'я освітило його, але від нього позадкували, мов від поторочі. Більшість гобітів і чоловіків хутко подалися геть, а незабаром і решта розійшлася, і тільки Обійдисвіт сидів собі в кутку.

— Що ж це ви завсідників моїх розігнали, пане Зглибінсе? — докірливо спитав господар. — Та ще й посуд мені перетовкли!

— Ви вже даруйте, що я наробив вам клопоту, — вибачився Фродо, — але ж це ненавмисне! Просто дуже прикра випадковість.

— Та нехай уже, пане Зглибінсе! Однак надалі, якщо надумаєте чи зникати чи там чаклувати, хоч попередьте людей — і насамперед мене. Бо ж нас нервує все незвичайне й надприродне, розумієте...

— Більш нічого такого, ні-ні, пане Кремено, обіцяю вам! А зараз я краще піду ляжу, нам рано вирушати. Ви ж подбаєте, щоб наші поні були готові на восьму?

— Авжеж! Але, поки ви ще не лягли, я б хотів переговорити з вами, пане Зглибінсе, наодинці. Я згадав, що мав вам передати!

— Гаразд, — понуро мовив Фродо: скільки ще таємних переговорів має він відбути, поки нарешті зможе відпочити? Чи всі ці люди змовилися проти нього? Навіть за круглим обличчям старого Барлімана Кремени йому вже ввижалися зловісні замисли.

Розділ X

ОБІЙДИСВІТ

 родо, Піпін і Щир повернулися до своєї кімнати. Там було темно. Мері десь подався, вогонь догоряв. Аж коли підживили вогонь, помітили, що з ними зайшов і Обійдисвіт. І вже й сидить собі в кріслі біля дверей!

— Агей! — озвався Піпін. — Хто ви й чого вам треба?

— Звуть мене Обійдисвітом, — мовив той, — а ваш друг обіцяв мені розмову: добре, як не забув.

— Ви обіцяли, що я почую щось для моєї ж вигоди, — нагадав Фродо. — І що ж ви скажете?

— Кілька речей. Але спочатку домовмося про ціну.

— Про яку ще ціну?

— Не лякайтесь! Я просто дам вам добру пораду, а ви за це візьмете мене з собою, і я буду з вами, поки не перехочу.

— Он як! — вражено, але не полегшено, вигукнув Фродо. — Навіть коли б я й хотів узяти собі ще супутня, то мав би дізнатися краще, хто він та чого йому треба.

— Чудово! — похвалив Обійдисвіт, усівшись зручніше. — Я просто скажу, що знаю, а ви вже подякуєте, як зволите.

— То вже кажіть, що ви там знаєте, — втрачав терпець Фродо.

— Забагато знаю такого, чого краще б і не знасти, — похмуро мовив Обійдисвіт. — Що ж до вашої справи... — Тут він підвівся, швидко відчинив двері, виглянув і знов зачинив. — Хоча я не вмію зникати, але вмію уникати небажаних очей, коли захочу. От стеріг я цього вечора Дорогу на захід від Підгір'я. Коли це ідути четверо гобітів дорогою від Курганів. Не стану переказувати, що вже вони там говорили одне одному й Томові Бомбаділу, але мене зацікавила одна річ. «Затямте всі: — один із них сказав решті, — віднині я ніякий не Злоткінс, а пан Зглибінс!» Це так мене зацікавило, що я подався за ними аж сюди. Якщо пан Злоткінс має чесну підставу приховувати своє справжнє прізвище, то я порадив би йому бути ще обачнішим.

— Не розумію, чому моє прізвище має цікавити когось у Підгір'ї, — сердито відказав Фродо, — і я хотів би довідатися, чому воно цікавить вас. Якщо пан Обійдисвіт має чесну підставу шпигувати й підслуховувати, то я порадив би йому це пояснити.

— Добра відсіч! — засміявся Обійдисвіт. — А пояснення просте: я виглядав гобіта на ім'я Фродо Злоткінс. Мені треба було знайти його швидко, бо я довідався, що він несе з Краю... ну таємницю, дуже важливу для мене й моїх друзів. Та я не ворог ваш! — вигукнув він, коли Фродо й Щир схопилися на ноги. — І я краще за вас збережу вашу таємницю! А берегти ой як треба... — Нахилившись уперед, пильно на них подивився. — Придивляйтесь до кожної тіні! Чорні Вершники вже побували в Підгір'ї. Вчора, кажуть, один прискакав по Невторованому, а другий — пізніше, з півдня.

Запала мовчанка. Нарешті Фродо сказав Щирові й Піпіну:

— Я мав би зразу здогадатися: і сторож допитувався, і господар щось наче прочув. Он як тягнув нас до зали! І чого ми туди попхалися здуру, коли треба було сидіти отут і нікуди не рипатися?

— Я б не пустив вас до зали, коли б господар був пустив мене до вас або хоч переказав вам слово, — сказав Обійдисвіт.

— То він... — почав Фродо.

— Ні, я не думаю, щоб старий Кремена замислив щось лихе: просто недолюблює таких підозрілих блукачів, як я... Правда ж, я більше схожий на пройдисвіта, ніж на обійдисвіта? — відповів на Фродів спантеличений погляд. — Та, сподіваюсь, ми ще познайомимося краще, й тоді ти поясниш мені, нашо ти закінчив пісню тим вибриком...

— То випадково...

— Те «випадково» поставило вас під загрозу.

— Навряд чи під більшу, ніж була досі, — мовив Фродо. — А якщо вони не знайшли мене тут і подалися далі...

— На це не розраховуй! — урвав Обійдисвіт. — Вони повернуться. Ще й інші над'їдуть. Я знаю, які ті Вершники й скільки їх... І декому з підгірян теж не можна довіряти — Білові Осичину, наприклад. Цей має лиху славу... Бачили: темнолицій, з глузливою посмішкою? Біл Осичин продасть хоч би що й хоч кому.

— Що ж він продасть у моєму випадку?

— Відомості про тебе! За розповідь про твою виставу дехто може дати добру ціну. І тоді вже нікого не ошукаєш прибраним ім'ям. Тебе викриють ще до ранку. Досить пояснень? Вирішуйте, брати мене провідником чи ні. Але землі між Краєм та Імлистими горами я знаю, як свої п'ять пальців. Я старший, ніж виглядаю, і мій досвід може вам знадобитися. Далі вам доведеться зійти з відкритої дороги,

бо верхівці прочісуватимуть її вдень і вночі. Чи ви хочете, щоб вони вас запопали?

Голос його змінився. Гобіти були вражені, як мов від болю скам'яніло його обличчя, як руками він стис бильця крісла.

— Так! — мовив він, провівши рукою по чолу. — Я краще, ніж ви, знаю ваших переслідувачів. Ви їх боїтесь, але ще недосить боїтесь. Завтра вам треба якось утекти. Обійдисвіт проведе вас такими стежками, якими рідко ходить. То як, берете за провідника?

Запала важка мовчанка.

— З вашого дозволу, пане Фроде, — заговорив, насупившись, Щир, — я б сказав: ні! Цей Обійдисвіт каже нам: «Бережіться!» Ну й правильно: от його й побережемося для початку. Він же з Дикого краю, а хіба ж там живуть добре люди? Щось він знає, забагато знає, так що, через це дозволити йому завести нас у пастку?

Піпін засовався на стільці, але змовчав. Обійдисвіт не відповів Щирові і втопив гострий погляд у Фрода. Той відвів очі.

— Ні, Щире, ти, либонь, помиляєшся, — поволі проказав він. — А ти, — звернувся до Обійдисвіта, — ти ж зовсім не той, ким прикидаєшся. Почав говорити, як підгірянин, а це вже й голос змінився. Але Щир слушно остерігає. Хто ти насправді? Що знаєш про мою... справу? І як дізнався?

— Ви добре засвоїли урок обачності, — похмуро усміхнувся Обійдисвіт. — Але одне діло обачність, а інше — нерішучість. Самі, своїми силами ви до Рівен-долу нізащо не дістанетесь. Довіритися мені — ось єдиний ваш вихід. Я відповім на декотрі ваші запитання, але що це поможет, коли ви вже затялися: не довіряєте мені і край! А втім...

Цієї миті у двері постукали. Прийшов пан Кремена зі свічками, а за ним стояв Ноб із відрами гарячої води. Обійдисвіт відійшов у темний куток.

— Прийшов побажати вам доброї ночі, — мовив господар. — Нобе! Воду не сюди, а в спальні! — Й зачинив перед Нобовим носом двері. — Тут така річ, — провадив пан Кремена знічено й стурбовано. — Клопоти за клопотами, воно й забулося... Та, мо', ще не пізно? Бачите, мене попросили виглядати гобітів з Краю, й особливо — одного на прізвище Злоткінс, який мав прибути під прізвищем Зглибінс...

— Хто просив? — нетерпляче урвав Фродо.

— Та Гандальф же! Три місяці тому попросив мене відіслати вам листа... Та ось він! — і, видобувши з кишені листа, прочитав повільно й гордо (бо пишався своєю письменністю):

КРАЙ, ГОБІТОН, ЗОЛОТИЙ КУТОК, п. ФРОДОВІ ЗЛОТКІНСУ.

— Лист мені від Гандальфа! — вигукнув Фродо.

— Ага! — мовив пан Кремена. — То ваше справжнє прізвище Злоткінс?

— Авжеж, — підтверджив Фродо, — але ви негайно віддайте мені листа й поясніть, чом ви його так і не відіслали!

— Ваша правда, паночку, — геть знітився бідолаха Барліман. — Я смертельно боюся, що мені зробить Гандальф! Але ж я не навмисне — я все ждав оказії, а оказія ніяк не траплялася, то воно й вилетіло мені з голови. Ну, винен, але виправлюсь: чим зможу, тим і допоможу. Бо й Гандальф просив допомогти вам. І ось ви тут, а біда не за горами...

— Про що це ви? — спитав Фродо.

— Та про тих чорнюків, — пояснив господар уже тихішим голосом. — Вони шукають Злоткінса, і хай я буду гобіт, коли вони добром дихають! У понеділок двоє чорних прийшли під двері й питаютъ

гобіта Злоткінса, то я сказав їм забиратися геть, але ж те саме вони питали у всіх до самої Дужки. І той мандрований, Обійдисвіт, і собі про вас допитувався. Добирається до вас сюди, ще ви й підкріпітися не встигли!

— Таки добирається! — підтакнув раптом Обійдисвіт, виходячи на світло. — І чимало клопоту пощастило б уникнути, коли б ти був пропустив мене, Барлімане!

— Ти! — аж підскочив господар. — Проліз-таки! І чого тобі тут треба?

— Він тут з моого дозволу, — запевнив Барлімана Фродо. — Прийшов запропонувати мені свою допомогу.

— Ну, вам, як то кажуть видніше...

— А ви, пане Кремено, допоможіть мені ось чим: розбудіть нас завтра о пів на сьому!

— Гаразд! Замовлення виконаємо! Добраніч, пане Злоткінсе... Зглибінсе! Добраніч... а, Господи, де ж це ваш пан Брендізай?

— Не знаю, — аж похолосив Фродо. Усі вони й забули про Мері, а година вже була пізня. — Чи не вийшов подихати свіжим повітрям?

— Ох, як же за вами треба дивитись! — забідкався господар. — Пошлю Ноба пошукати його. Ну, добраніч усім! — І аж оце пан Кремена пішов нарешті, кинувши ще один підозріливий погляд на Обійдисвіта й похитавши головою.

— Ну? — мовив Обійдисвіт, коли господарева хода стихла в коридорі. — Коли ж ти вже відкриеш того листа?

Фродо уважно роздивився печатку: безперечно, Гандальфова, — й розламав її. Лист справді написано енергійним, але гарним почерком чарівника:

«БРИКЛИВІЙ КОНИК», ПІДГІР'Я. Рівнодення, 1418, Л. Г.

Дорогий Фроде!

Тут до мене дійшли кепські вісті, і я зараз же ви-
рушаю. А ти хутенько залишай Золотий куток, аби
щонайпізніш наприкінці липня й духу твого не бу-
ло в Краї! Я повернусь, як тільки зможу, й подамся
за тобою слідом, коли побачу, що ти вже вирушив.
Лиши тут для мене вісточку, якщо підете через Під-
гір'я. Можете довіряти господареві заїзду (*Кремені*).
Сподіваюся, ви стрінете дорогою одного мого друга:
він чоловік, високий, худорлявий, смаглявий, дехто
прозиває *Обійдисвітом*. Він знає про нашу справу й
допоможе тобі. Прямуй до Рівен-долу. Сподіваюся,
там ми й стрінемося знов. Якщо ж не встигну, по-
радником буде тобі Елронд.

Поспішаю, вибач —

ГАНДАЛЬФ.

**До речі: в жодному разі не надягай Його! Ідіть за
дня, вночі ховайтесь.**

**Ще, до речі: переконайся, чи тобі стрінеться
справжній *Обійдисвіт*, бо так може назватися не
один дивний подорожній. А справжнє його ім'я —
Арагорн.**

Щире золото не завше блищить,
Не всі мандрівці — волоцюги,
Зрілість в'януть не спішить,
Корінь не знає хуги.
Прокинеться жар — стане полум'ям,
Заблісне світло у пітьмі,
Меч оновиться надломлений,
Король знов корону візьме.

І ще одне «до речі»: сподіваюсь, Кремена відішле це негайно. Цілком достойний чоловік, тільки пам'ять у нього — комірчина з мотлохом: потрібне завжди на споді. Забуде — підсмажу.

Щасливої дороги!

Фродо пробіг листа очима й передав друзям.

— Ну й заварив кашу старий Барліман! — мовив він. — Таки заслужив, щоб його підсмажили. Дійшов би лист до мене вчасно — ми б уже давно були в Рівен-долі. Але що ж спіткало Гандальфа? Пише так, ніби має піти навстріч великій небезпеці.

— Так він іде вже багато літ, — озвався Обійдисвіт.

Фродо обернувся й замислено глянув на нього, обдумуючи Гандальфове «ще, до речі».

— Чом же ти зразу не сказав, що ти — друг Гандальфа? — спитав він. — І ми б тобі й повірили.

— Ти певен? Невже хтось з вас повірив би мені раніше цієї хвилини? — запитанням на запитання відказав Обійдисвіт.

Фродо й Піпін і справді наче вже повірили, але тільки не Щир.

— А звідки нам знати, що ти — той Обійдисвіт, про якого пише Гандальф? — вимогливо запитав він. — Може, ти шпигун, що заманює нас з собою? Що, коли ти порішив справжнього Обійдисвіта й нап'яв на себе його одежду? Що ти на це скажеш?

— Що ти твердий горішок, — відповів Обійдисвіт. — А ще я скажу тобі, Щире Косю, що коли б я вбив справжнього Обійдисвіта, то вже давно, без зайвих балачок, убив би й тебе. Коли б я ганявся за Перснем, він би вже зараз був моїм!

Він підвівся й мовби виріс. Очі його зблиснули світлом, суворим і владним. Відкинувши за спину

плаща, він поклав правицю на руків'я меча, якого досі приховував. Гобіти боялися поворухнутись.

— Але, на щастя, я і є справжній Обійдисвіт, — мовив він з несподіваним усміхом. — Я — Арагорн, син Араторна, і запорукою ваших життів віднині буде моє життя або моя смерть.

Мовчанка затяглася. Нарешті невпевнено заговорив Фродо.

— Я вірив, що ти друг, вірив ще й до листа — чи принаймні хотів вірити. Цього вечора ти кілька разів був налякав мене, але ніби не в такий спосіб, як чинили б слуги Ворога. Був би ти з них, то, мабуть, здавався б кращим, а всередині був би гіршим.

— Розумію, — засміявся Обійдисвіт. — А я виглядаю гіршим, а всередині кращий, так? *Щире золото не завжди блищить, Не всі мандрівці — волоцюги.*

— То ці вірші — про тебе? — спитав Фродо. — А я не втімив, до чого вони. Але звідки тобі відомо, що Гандальф про тебе згадує, коли ти не читав листа?

— Нізвідки не відомо, — відповів той. — Але я Арагорн, і ці вірші — додаток до моого імені.

Обійдисвіт вийняв меч з піхов, і гобіти побачили, що клинок зламаний вершків за сім від руків'я.

— Небагато пуття від нього, правда, Щире? — запитав чоловік. — Але близький той час, коли меч оновиться надломлений.

Щир промовчав.

— Ну, то, з Щирового дозволу, — сказав Обійдисвіт, — будемо вважати, що справу вирішено: Обійдисвіт — ваш провідник. Завтра у нас нелегка путь. Навіть коли ми безперешкодно вийдемо з Підгір'я, все одно навряд чи виберемося звідси непомітно. Але я постараюсь якомога швидше запутати сліди: є з Підгірянщини кілька маловідомих стежечок. Здихаємося погоні — подамося до Грозової.

— До Грозової? А що це таке? — перепитав Щир.

— Гора, на північ від Дороги, на півдорозі звідси до Рівен-долу. З неї далеко видно надовкола. Якщо Гандальф наздоганятиме нас, він теж ітиме до Грозової.

— А коли ти востаннє бачив Гандальфа? — спитав Фродо. — І чи знаєш, де він, що з ним?

— Ні, не знаю, — похмуро відповів Обійдисвіт. — Навесні ми з ним ходили на захід. Багато років стеріг я кордони Краю, поки він займався іншими справами. Востаннє бачилися ми з ним першого травня біля броду Сарн на Бренді-винній. Тоді він сказав, що справа з вами з'ясувалася й що ви підете до Рівен-долу наприкінці вересня. Я гадав, що він іде з вами, то й подався у моїх власних справах. А даремно, бо став би вам у знадобі... Відколи ми з ним знайомі, це вперше я непокоюсь. Коли я повернувся, то почув лихі вісті: Гандальф пропав, а по Краю гасають Чорні. Гілдорові ельфи сказали це мені, а згодом повідомили, що ви вийшли з дому, але так і не вибрались за Заячі угіддя. З тривогою на серці стежив я за Східною дорогою.

— Ти гадаєш, що це Чорні затримали Гандальфа? — спитав Фродо.

— Затримати Гандальфа міг би хіба сам Ворог, — відповів Обійдисвіт. — Але не падайте духом! Ви там у Краї й не знаєте до пуття, хто такий Гандальф...

— Ох, даруйте! — позіхнув Піпін. — Але я смертельно хочу спати... І де це бродить телепень Мері?

У цю мить гупнули вхідні двері, хтось побіг коридором. Ось у кімнату вдерся Мері, за ним — Ноб. Мері причинив двері й притулився до них спиною, відсапуючись.

— Я бачив їх, Фроде! — випалив нарешті. — Чорних Вершників! Вони тут!

— Чорні Вершники! — вигукнув Фродо. — Де?

— Та тут, у самому селі! Я годинку посидів, ви все не вертаєтесь, то пішов прогулятись. Пройшовся, а тоді стояв під ліхтарем, на зорі дивився. Раптом я затремтів і відчув: щось жахливе повзе недалечко, серед тіней якась ще чорніша тінь... зникла без звуку. А коня не було.

— В якому напрямі зникла? — різко спитав Обійдисвіт.

Мері здригнувся, помітивши чужого.

— Говори! — сказав Фродо. — Це друг Гандальфа. Згодом поясню.

— Ніби Дорогою, на схід, — продовжив Мері. — Я слідом. Зайшов за ріг, аж до останнього придорожнього будинку. Це була не хоробрість і не дурість, а просто щось мене наче тягло... Раптом чую голоси під живоплотом: один бурмоче, а другий шипить чи сичить. Я не розчув ані слова, але близче підійти не міг, весь тремтів тільки. Тоді я відчув справжній жах і повернувся вже до них спиною, щоб дременути додому, коли це щось наче навалилося ззаду, і я... впав.

— Це я знайшов його, пане, — пояснив Ноб. — Пан Кремена послав мене пошукати з ліхтарем... і якраз під будинком Біла Осичина бачу: щось там діється! Так наче двоє нахилилися й щось підймають. Я в крик, та коли підбіг — нікого вже не було, тільки пан Брендізай лежить край дороги, наче спить. Я його сіп-смик, а він каже: «Я оце мов потонув і на дні лежу!» А тоді як скочить та як чкурне сюди — чисто заець!

— Може, я й сказав таке, — уже не згадаю. І не знаю, що то на мене було навалилося.

— Чорний Подих, — пояснив Обійдисвіт. — Тепер Вершники знають усі новини, від Біла Осичи-

на', а ще, може, й від того південця. Щось може спіткати нас уночі.

— А що? — запитав Мері. — Нападуть на заїзд?

— Навряд чи, — відповів Обійдисвіт. — Вони ще не всі тут зійшлися та й не так вони діють. Самі не нападуть, але інших примусять напасти — таких негідників, як Біл Осичин, декотрі південці й, може, сторож Гарі. У понеділок я бачив, як вони з ним поговорили біля Західних воріт, а потім він весь трусиився і був білий, як стіна.

— То ми наче в облозі? Що ж робити? — спитав Фродо.

— Спати тут, по спальнях не розходитися! Вони вже напевне вивідали, де ваші спальні: вікна на північ, майже на рівні землі... Лишимося тут, забарикадуємо це вікно й двері. Але спершу ми з Нобом принесемо ваш вантаж.

Обійдисвіт із Нобом вийшли, і Фродо коротко розповів Мері про події після вечери. Мері саме дочитував Гандальфів лист, коли повернулися Обійдисвіт і Ноб.

— Ну, панове, — сказав Ноб, — я там підбив ваші постелі й поклав у кожну по диванному валику. Ще й скрутів із бурої вовняної мати наче подобу вашої голови, пане Злот... Згlibінсе, — додав з усмішкою.

— Дуже схоже! — засміявся Піпін. — А що буде, коли вони розкриють обман?

— Сподіваймося, що втримаємо оборону до ранку, — сказав Обійдисвіт.

Ноб пішов, а вони забарикадували двері й вікно. Гобіти полягали на свої ковдри ногами до каміна, але Обійдисвіт умостився у кріслі навпроти дверей.

— «Через Місяць — скік!» — не міг насміятися Мері. — Ну ѿ встругнув ти, Фроде! Жаль, що я не бачив. Зате підгірянам тепер на сто років буде про що говорити.

— А вже буде, — підтакнув Обійдисвіт.

Гобіти замовкли й, одне по одному, поснули.

Розділ XI

МЕЧ У ПІТЬМІ

Поки вони лаштувалися спати в підгірянському заїзді, Заячі угіддя огорнула темна ніч із туманами у видолинках. Темно ѹтило було і в Кролячій балці. Гладун Тlust обережно прочинив двері й визирнув надвір. Протягом дня йому ставало все тривожніш, а ввечері він навіть не ліг спати: незрушене нічне повітря тайло якусь загрозу. Але ось попід деревами промайнула якась тінь, і хвіртка сама собою нечутно відчинилася, а тоді так само й зачинилася. Жах охопив Гладуна, й він відсахнувся. Тремтячи, постояв мить, а тоді швидко зачинив двері й засунув усі засуви.

Ніч стала ще темніша. Ось тихо підвели коней. Одна тінь піdstупила до дверей, дві інші стали біля причілків. Легесенъкий вітерець ворухнув листя, десь далеко проспівав перший півень. Ворухнулась і тінь біля дверей. У безмісячній, беззорянній пітьмі холодно блиснув оголений меч. Приглушений, але важкий удар потряс двері.

— Ім'ям Мордору, відчинити! — погрозливо звелів пронизливий голос. Після другого удару двері впали. Чорні постаті влетіли досередини.

І цієї ж миті, десь недалечко, серед дерев, дзвінко проспівав ріжок. Він кричав, мов сигнальний вогонь на горі:

ВСТАВАЙТЕ! ПОЖЕЖА! ВОРОГИ! ВСТАВАЙТЕ!

Бо Гладун Тлуст часу не гаяв. Побачивши чорні тіні, що скрадалися до дверей, він збагнув, що йому або втекти, або згинути. І він побіг: чорним ходом, через сад, полями. Пробігши з милю, впав на порозі найближчої оселі.

— Ні, ні, ні! — кричав він. — Ні, він не в мене! У мене його немає!

Поки-то сусіди збагнули, що Тлуста налякали якісь вороги. Чи не нашестя з Пралісу? І потім уже не гаяли часу й вони, й оклик сколихнув ніч:

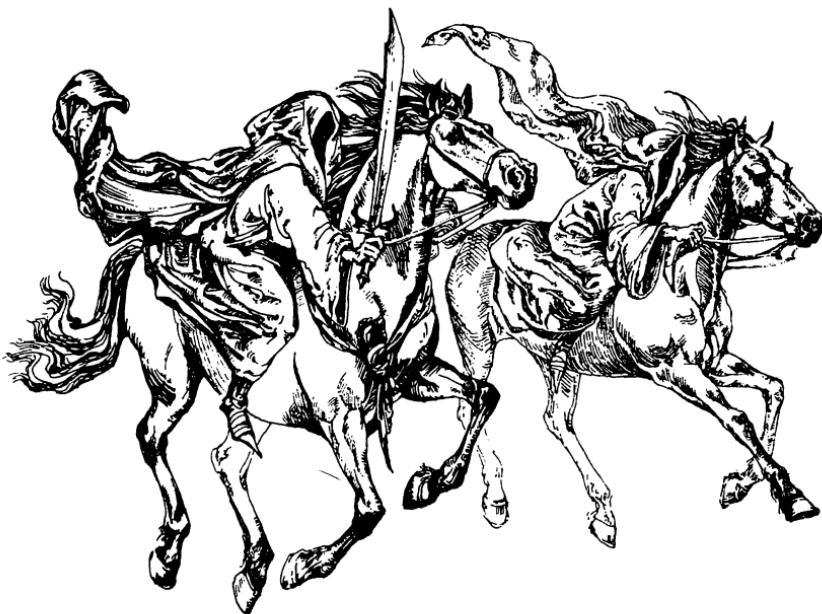
ЖАХ! ПОЖЕЖА! ВОРОГ!

Брендізаї сурмили у свій ріг, били на сполох, чого не бувало на Заячих угіддях уже сто літ.

УСТАВАЙТЕ! ВСТАВАЙТЕ!

Звідусюди відповіли інші ріжки: тривога як тривога! Чорні тіні вилетіли з оселі. Залунав тупіт копит. Чорні Вершники вихором помчали до Північних воріт. Хай посурмить дріблонлюд! Саурон згодом дасть їм раду. А в них була своя пильна справа: переконалися, що дім порожній і що Персня тут уже немає. Затоптали сторожу біля воріт і щезли з Краю.

Фродо прокинувся удосвіта — ніби якісь звуки розбудили? Обійдисвіт насторожено дослухався, і відблиски камінового вогню грали в його очах; але він не подав ніякого знаку. Тоді Фродо знов заснув, і в його сні завивав вітер і тупотіли коні. Вітер стрясав дім і десь далеко надсадно кричав ріжок. Розплющив очі: півень співає. Обійдисвіт відсунув гардини й відчинив віконниці. Сірий світанок і холодне повітря ринули у відчинене вікно.

Усіх побудивши, Обійдисвіт повів їх до їхніх спалень, і гобіти зрозуміли, що він урятував їм життя: вікна були вибиті й теліпались на завісах, порубані диванні валики валялися на підлозі... Обійдисвіт негайно привів господаря. Бідолаха Барліман злякано кліпав заспаними очима, яких за цілу ніч не склепив (так він казав), але нечув ні звуку!

— Людоњки! Що ж це діється? До чого ми дожилися? — заголосив він.

— До темних часів, — відказав Обійдисвіт. — Але тобі дадуть спокій, коли ти позбудешся нас. Ми вирушаємо негайно. Не треба сніданку: перехопимо щось навстоячки.

Барліман вибіг подбати, щоб сіdlали й виводили їхніх поні та принесли щось «перекусити», але за хвильку й вернувся у розпачі: зникли поні! Уночі хтось порозчиняв усі двері стайні, й геть усі чисто коні пропали!

І Фрода геть спантеличили ці вісті: як добутися до Рівен-долу пішки, коли за тобою женеться ворог на конях? Обійдисвіт утішив тим, що на поні все одно не втечеш від коней. Вирішили зрештою, разом із господарем: треба знайти в селі бодай одну конячку для вантажу. І знайшли, й купили: захарчованого поні у... Біла Осичина, за дванадцять срібняків. Поки все це залагоджували, збігло три години такого дорогого часу.

Вирушили аж о десятій. А на ту хвилю все Підгір'я уже гуло, бо й було про що гости: про Фролову витівку із зникненням, про появу чорних верхівців, пограбування стайні «Брикливої коника», а ще ж, не в останню чергу, й про ту новину, що мандрованець Обійдисвіт найнявся провідником до загадкових гобітів-краян, — з усього цього складалася така бувальщина, якої стане на багато нудних літ без подій. Чимало мешканців Підгір'я та й всієї Підгірянщини висипало на вулицю побачити виправу мандрівників. Прибульці з інших країв теж радо продавали витрішки: хто у дверях, хто у дворі, а хто з вікон заїзду.

Обійдисвіт дещо передумав і вирішив піти з Підгір'я головною вулицею, адже всяка спроба гайнути через гаї-поля тільки погіршила б становище, бо половина підгірян потупала б слідом за ними. Попрощалися з Нобом і Бобом, а панові Кремені так уже дякували! Але все-таки якось вирушили, пригнічені й стривожені, під цікавими й часом незичливими поглядами юрби; лунали навіть прикрі для них слова. Щоправда, на кого зиркав Обійдисвіт, так той відразу й замовкав.

Коли проходили повз дім Біла Осичина, той захотів з них поглузувати.

— Доброго ранку, Цибатий! Знайшов собі дружків нарешті?

Обійдисвіт не відповів.

— І вам доброго ранку, мої малята! — до гобітів. — Чи ж ви хоч знаєте, з ким злигалися? Та він же справжній пройдисвіт, а не Обійдисвіт! Стежріться його вночі! А ти, Щирчику, не кривдь мені мого бідного поника, тъху!

— А ти, кілку осиковий, заберися геть, а то пошкодуєш!

І Щир так влучно шпурнув яблуко, що воно влучило Білові просто в ніс, і потерпілий сховався, кленучи гобітів.

— Таке гарне яблуко пропало! — пожалкував Щир.

Нарешті село зосталося позаду. Почет розлявляк стомився їх супроводжувати й відстав біля Південних воріт. Ще кілька миль Дорогою, а тоді Обійдисвіт показав на вузеньку, майже непомітну стежку, що бігла від Дороги на північ:

— Звернемо сюди та й заховаемося від чужих очей.

— Чи не вийде ще один «навпросте́ць»? — похартував Піпін. — Бо той наш останній трохи не погубив нас.

— Не було тоді мене з вами! — засміявся Обійдисвіт. — Мої «навпростці» — не манівці!

Оглянув ще раз безлюдну Дорогу в обох напрямках і швидко повів гобітів у лісисту долину. Його план, наскільки могли, не знаючи місцевості, збагнути гобіти, був такий: іти спочатку до Дужки, але, не доходячи, повернути праворуч, щоб обійти сільце зі сходу, а тоді, наскільки це було можливо, прошкувати до Грозової. А тим часом мандрувати було навіть приемно, коли б не загадка про моторошну минулу ніч: світило нежарке сонечко, тішили око

барвисті осінні лісочки. Обійдисвіт упевнено вів їх через перехрещення стількох стежок і стежечок, серед яких вони самі відразу б загубилися. Він петляв, сподіваючись збити з сліду будь-яку погоню.

— Біл Осичин напевне вистежить, де ми звернули з Дороги, — мовив він, — то нехай думає зі своїми друзями, що ми пішли на Дужку.

Чи то Обійдисвіт вів їх так уміло, чи ще чомусь, але того дня мандрівців бачили хіба птахи, лисиці та білки. Наступного дня трималися все східного напрямку, й знов усе ще було тихо та мирно. А третього дня вийшли зі Шпачиного лісу й попрошкували до Комариних боліт. Ось уже й зачвакало під ногами, і на них накинулася мошва та комарня.

— І як, вони, сердешні, жили тут, поки не прийшли гобіти? — пожартував Щир.

У болотах довелося й заночувати: сиро, холодно, комашня не дає заснути... Наступний, четвертий день був не набагато кращий, і ніч майже така сама: комарі відстали, а мошкова — ні.

Фродо лежав зморений, але не міг склепити очей. Його увагу привернули якісь наче спалахи на сході: світанок? Ні, ще кілька годин до світанку...

— Що то за спалахи? — звернувся він до Обійдисвіта, який, підвівши, теж задивився на схід.

— Не знаю, — відповів провідник. — Задалеко, щоб визначити. Наче блискавка, але б'є не з неба, а з гірських вершин.

П'ятого дня почався ледь помітний, але довгий і стомливий підйом. На сході замріла вервичка пагорбів. Найвищий з них стояв осібно, трохи право-руч від вервички, і мав вершину, мов трохи зрізаний конус.

— Ото Грозова гора, — сказав Обійдисвіт. — Стара Дорога, яку ми лишили далеко праворуч, проходить недалеко від її підніжжя. Завтра під полудень добудемося до неї, якщо підемо прямо.

— І застанемо там Гандальфа?

— Можливо — але невелика на це надія. Це треба, щоб дуже пощастило, аби і ми, й він прийшли туди одночасно. Вершники, не знайшовши нас у пущі, найімовірніш теж попрямували до Грозової. З неї видно дуже далеко надовкола. Чимало є таких звірів і птахів, що могли б оце й тепер побачити нас із тієї вершини. Не всім птахам можна довіряти, а є ж іще й гірші шпиги.

Гобіти страйговано задивилися на далекі пагорби.

— Що ж ти радиш? — спитав Фродо.

— Мабуть, — поволі й наче невпевнено вимовив Обійдисвіт, — краще нам піти прямо на ту вервечку пагорбів, а не зразу на Грозову. А звідти однією стежкою вже й до Грозової, тільки з півночі. І хай буде, що буде.

Весь наступний день вони йшли і йшли, майже не перепочиваючи. Земля стала сухіша й пустельніша. Лише кілька пташок сумовито попищало, мовби прощаючись із багряним сонцем, що сідало на заході, й запала тиша. Вийшли на берег струмка, що брав початок серед пагорбів, а губився у болотах, і йшли до його витоків, аж поки споночіло. Тієї ночі виставили варту, а Обійдисвіт начебто й зовсім не склепив очей.

Вранці знов рушили, вже по морозцю. Гобіти почувалися бадьюрими: почали звикати до мандрів пішки. Піпін спостеріг, що від колишнього Фрога зосталася половина.

— Скільки ж це я ще худнутиму? — сказав Фродо, тугіше затягуючи пояса. — Як не перестану, то зроблюся привидом!

— Не кажи такого! — швидко й напрочуд серйозно мовив Обійдисвіт.

Пагорби мов присунулися впритул, зависочіли горами. То тут, то там видніли сіро-зелені рештки давніх мурів і будівель. Надвечір вийшли на західні схили, де й заночували. Це була ніч на п'яте жовтня: шість діб, як вони покинули Підгір'я.

Вранці знайшлася й стежка — давно вже, від самого Шпачиного лісу, вони не ходили по стежках. Пішли по ній, а стежка виявилася хитра: мовби крилася і від спостереження згори, й від чужого ока знизу.

— І хто вторував цю стежку? — поцікавився Мері, коли пішли проходом між каменями. — Все тут наче дихає утирищами. А на Грозовій є могильник?

— Немає, — відповів Обійдисвіт. — Дунадани тут не жили, а тільки захищали ці пагорби якийсь час від ангмарської напасті. Стежку проклали для зв'язку між укріплennями. Але ще давніше були спорудили на Грозовій спостережну вежу Амон-Сул. Вороги спалили, зруйнували її до основи, і лишився тільки кам'яний круг, мов грубий вінець на чолі гори. А вежа була висока й гарна; в дні Останнього Союзу на ній стояв сам Еленділ, виглядаючи Гіл-галада з заходу.

Гобіти здивовано задивилися на Обійдисвіта: на старожитніх бувальщинах він зновся чи не так само добре, як і на законах пушці.

— А хто такий Гіл-галад? — запитав Мері, але Обійдисвіт не відповів, поринувши в думи. А тихий голос проказав:

Володар ельфів Гіл-галад,
про нього склали сто балад,
останній повелитель волі
між горами і синім морем.

Мав довгий меч, мав гострий спис,
а шолом місяцем забліс,
і незліченні зорі дрібні
усіяли його щит срібний.

Але давно подавсь він геть,
де він, не зна ні князь, ні кметь;
зорю його, мов лута відьма,
у Мордорі украла пітьма.

Усі вражено обернулися до Щира.

— Давай далі! — вимагав Мері.

— А далі не пам'ятаю, — зашарився Щир. — Це я вивчив у пана Більба, коли був ще малим хлопчиком. Він і вірші писав.

— Ні, це не він написав, а хіба переклав на загальну мову з ельфійської. Це початок старовинної «Пісні про загибель Гіл-галада», — пояснив Обійдисвіт.

— Далі там було все про Мордор, — додав Щир, — але мене від цього слова мороз продирав, то я й не вивчив далі. Хіба ж я знат, що випаде йти туди самому!

— У Мордор? — скрикнув Піпін. — Тільки б не туди!

— Не вимовляйте цього слова так голосно! — застеріг Обійдисвіт.

Було вже за полудень, коли стежка урвалася, привівши до сіро-зеленого насипу, що вів до північного схилу Грозової. Вирішили, поки світить сонце, податися відразу на вершину. Ховатися тут було ніде —

одна надія, що за ними не стежать ні ворожі, ні шпигунські очі. А схили були геть безлюдні: ніде жодної признаки Гандальфа.

На західному схилі Грозової натрапили на непримітний видолинок, посеред якого ховалася поросла травою і подібна до чаши заглибина. Там Щир і Піпін лишилися з поні й вантажем, а решта подерлася на вершину. Перший вихопився Обійдисвіт, а за ним уже захекані Фродо й Мері.

На вершині вони й справді знайшли широкий круг порослих травою руїн. Ale посеред пласкої вершини складені пірамідою камені зберігали чорні сліди недавнього вогню. І земля надовкола була випалена, мов пожежею, ale ніде ані душі живої. Коли поставали на краю кола-руїни, перед ними відкрився мов безмежний краєвид, а внизу стрічкою вилася Стара Дорога, і на ній не видніло нічого.

— Дивно, — мовив Обійдисвіт, задумано роззираючись. — Навіть якщо він потрапив до Підгір'я на день-два пізніше за нас, то все одно міг прибути сюди перший. — Раптом провідник нахилився й підняв камінця, білішого й пласкішого за інші, от ніби його не зачепила пожежа. — Свіжі позначки!

На тій стороні, якою камінець лежав донизу, Фродо побачив кілька подряпин:

— Чотири палички й дві крапки, — мовив він.

— Паличка ліворуч, із двома тонкими гілочками, — це може бути рунічне «Г», — пояснив Обійдисвіт. — А три палички праворуч можуть означати цифру «3». Себто «Гандальф, 3 жовтня». А ще це може означати, що він дуже поспішав і був у небезпеці. І я вірю, що він був тут. Бачите ці сліди по-

лум'я? А пригадуєте ті спалахи? Ми їх бачили саме третього. На нього тут напали, й можна тільки гадати, чим це скінчилося. Але його тут немає, і ми мусимо подбати про себе самі: якомога швидше до-бутися до Рівен-долу.

— А як далеко звідси Рівен-діл? — запитав Мері, пригнічено дивлячись на незатишний світ, яким він відкривався йому з Грозової.

— У милях навряд чи хто міряв, — відповів Обійдисвіт. — Як для моєї ходи, за доброї погоди, без пригод, то звідси до Бруїненського броду, до річки Гомінкої, дванадцять днів. Отже, нам світять щонайменше два тижні мандрівки, бо Дорогою нам іти не можна.

— Два тижні! — сказав Фродо. — За цей час може трапитися що завгодно.

— Może, — потвердив Обійдисвіт.

Вони ще трохи мовчки постояли біля південного краю вершини, і саме тут Фродо вперше на повну силу відчув свою гірку неприкаяність. Ще раз глянув на ту ненависну Дорогу, пробіг по ній поглядом на захід: десь там лишився його дім... І помітив дві чорні цятки, що повзли дорогою. Глянув у другий бік, а зі сходу повзуть ще три, першим двом назустріч! Він скрикнув і схопив Обійдисвіта за руку.

— Глянь! — мовив, показуючи вниз.

Обійдисвіт одразу кинувся на землю, за камінні зубці, й потяг Фрода за собою. Поруч припав до землі Мері.

— Що там? — прошепотів він.

— Ще не знаю, але будьмо готові до найгіршого, — відповів провідник.

Поволі підповзли до краю й виглянули. Так, п'ять крихітних пляминок — ну що там, здавалося б? Але

Фродо й Мері чомусь відчули: там, біля підніжжя Грозової, збираються саме Чорні Вершники.

— Так, це вони, — сказав Обійдисвіт, що мав гостріший зір. — Ворог поруч!

Швидко, але обережно, вони спустилися північним схилом до товаришів.

Тим часом Щир і Піпін часу не гаяли: обстежили улоговинку й навколоїшні схили. Недалечко виявили джерело чистої води, а біля джерела — чийсь сліди, залишені днів два тому. У самій улоговинці знайшли залишки вогнища, а за брилами — невеликий запас сухого хмизу.

Обійдисвіт дуже зацікавився цими відкриттями й поспішив глянути на сліди.

— І чом я не обстежив перший? — бідкався він, вернувшись. — Щир і Піпін майже всі сліди затоптали. Мандровані тут були — але є й інші сліди, чобіт, чи не кількох пар...

Він задумався, а гобіти пригадали Чорних Вершників у довгих плащах і чоботищах. Якщо верхівці вже побували в цьому видолинку, то краще хутчій забратися звідси геть.

— Чи не ліпше нам накивати звідси п'ятами, пане Обійдисвіте? — нетерпляче запитав Щир. — Уже вечеріє, і ця западинка мені зовсім не до вподоби.

— І мені, Щире, вона не подобається, — відповів провідник, — але я не знаю кращого місця, куди б ми могли зайти до ночі. Принаймні поки що нас ніхто не бачить, а як рушимо, нас можуть уздріти їхні шпиги.

— Але ж верхівці незрячі, — заперечив Мері. — Вони ж не так дивляться, як нюшать, принаймні за дня. Ти змусив нас попадати, коли побачив їх унизу, а тепер говориш, що нас побачать, коли ми рушимо.

— На вершині я був надто необачний, — признався Обійдисвіт. — Я так хотів знайти хоч якусь вісточку від Гандальфа, і ми втрьох задовго простирали там на видноті. Адже чорні коні бачать, а ще ж Вершники можуть використовувати людей та інших істот, як ми переконалися в Підгір’ї. Світу світла вони не бачать так, як ми, бачачи лише наші тіні (й майже не бачачи їх ополудні), але вночі вони найстрашніші, бо вловлюють багато такого, чого ми не помічаємо. І вони завжди чують кров живих істот. Є ще й інше чуття, окрім зору й нюху. Ми ж відчуваємо їх, коли вони близько, а вони нас — куди гостріш. А ще, — майже зашепотів Обійдисвіт, — їх притягує Перстень.

— Невже ж нема порятунку? — мовив Фродо, зацьковано роззираючись. — Якщо я рушу, мене побачать і вполюють. А лишусь, то сам притягну їх до себе!

— Є ще надія, — сказав Обійдисвіт, поклавши Фродові руку на плече. — Ти не один. Скористайтесь з цих дров: вогонь і зігріє нас, і захистить. Вершники не люблять вогню. Вогонь — наш друг.

— Хороший друг, — пробурчав Щир. — Розпалити вогонь — це все одно що закрикати: «Ось ми, тут!»

У найглибшому куточку видолинку вони розпалили вогнище й нашвидкуруч приготували їжу. Тільки тут вони усвідомили, наскільки зголодніли, бо ж не мали ні крихти в роті від самого сніданку. Попереду лежала гола пуща, де ніхто не жив, тільки хтось із мандрованих пройде вряди-годи чи троль забреде з Імлистих гір.

Із пітьмою прийшов холод. На небо висипали зорі. Товариство грілося біля самого вогню, понатя-

гувавши на себе всю свою одежду, й тільки Обійдисвіт задовольнявся своїм плащем, сидячи трохи ос торонь і попахкуючи задумано своєю люлькою.

Коли зовсім спночіло, Обійдисвіт почав розповідати їм бувальщини й легенди з давніх часів, переважно про ельфів, аби гобітам було не так страшно.

— Розкажи нам про Гіл-галада, — попросив Мері, коли скінчилася повість про давньоельфійські царства. — Ти ж знаєш «Пісню про загибель Гіл-галада»?

— Звісно, знаю, — відповів Обійдисвіт. — І Фродо знає, бо ця пісня обох нас безпосередньо стосується.

— Я знаю тільки ту дещицю, яку розповів мені Гандальф, — задумано відповів Фродо. — Гіл-галад був останній ельфійський король Середзем'я. «Гіл-галад» — це по-ельфійському «зорянє світло». Разом з Еленділом, другом ельфів, він пішов війною на країну...

— Ні, не треба! — урвав Обійдисвіт. — Не варто про це зараз, коли посіпаки Ворога нюшкують неподалік. Коли прорвемось до Елрондового дому, там ви почуєте цю повість від початку й до кінця.

— Тоді розкажи нам якусь іншу бувальщину про ельфів, — заблагав Щир. — Ох, я хочу слухати про ельфів тепер, коли так давить пітьма!

— Я розповім вам про Тінувіель, — пообіцяв Обійдисвіт, — але коротко, бо це довга оповідь, яку до кінця мало хто й знає, хіба Елронд... Вона хоч і сумна, але прекрасна, й, може, звеселить ваші серця.

Він помовчав хвильку, а тоді тихо заспівав:

Де зелен лист, в росі трава,
Де цвіт вклоняється квіткам,
Галява світло зір спива,
Що в тіні мерехтить-бліскоче, —

Тінувіель танцює там,
І хтось невидний виграва,
Й зірки дивуються очам
Її, сяйливим серед ночі...

— Насправді це — пісня, — заговорив він, помовчавши, — і складено її способом, що називається *анн-теннат* у ельфів, і її так нелегко віддати загальною мовою. Розповідає вона про зустріч Берена, сина Барагіра, й Лутіен Тінувіель. Берен був смертний, а Лутіен — донька Тінгола, що королював над ельфами Середзем'я, коли ще світ був молодий. Сяяла її краса, мов зоря серед ночі. У ті дні Великий Ворог, у якого Саурон був ще просто служкою, жив у Ангбанді на півночі, і західні ельфи, повернувшись у Середзем'я, пішли на нього війною, щоб відвоювати у нього сильмарили, які той був викрав, а ельфів підтримали отці людей. Але Ворог переміг, Барагір загинув, а Берен урятувався і перейшов через Гори Жаху в потаємне Тінголове королівство. Там він побачив Лутіен, що співала й танцювала на гаяїв біля зачарованої річки Ескаддуїн, і назвав її Тінувіель, що означає «Соловей» давньою мовою. Тінувіель вирятувала Берена з Сауронових темниць, і разом вони навіть скинули Великого Ворога з трону, й забрали з його залізної корони найяснішого з трьох сильмарилів. Однак Берена вбив Вовк, і Тінувіель захотіла стати смертною, щоб померти разом із коханим, і пісня розповідає, що вони стрілись за Розлучними морями... Тож саме Тінувіель поєднала людей із давніми володарями ельфів. І ще й досі живуть нащадки Тінувіель, і перекази пророкують, що їхній рід ніколи не урветься...

І поки говорив Обійдисвіт, гобіти невідривно дивилися на його дивне, горде обличчя, осяяне відблисками вогню. І раптом за його спиною бліде

світло освітило вершину Грозової — зійшов розповнілий місяць.

— Гляньте-но! — мовив Мері. — Місяць зійшов. Либо нь, уже пізно.

Усі підняли очі — й побачили на вершині чорну цятку. Чи то виднів великий камінь?

Щир і Мері підвелися й відійшли від вогню. Фродо й Піпін лишилися. Обійдисвіт невідривно стежив за вершиною. Начебто панував мир і спокій, але Фродо відчув, як до серця йому поповз холодний страх. Він близче присунувся до вогню. Цієї миті прибіг Щир.

— Не знаю, що воно таке, — сказав він, — але я раптом відчув страх. Нізащо не вийду з видолинку! І я відчув: щось ніби повзло схилом.

— Ти побачив когось? — спитав Фродо, скочивши на ноги.

— Ні, пане, нікого не бачив, бо не роздивлявся.

— А я бачив, — сказав Мері. — Дві чи три чорні тіні. Чи не сюди повзли.

— Близче до багаття, спинами до вогню! — звелів Обійдисвіт. — І візьміть в руки довші жердини!

Хтозна, скільки вони просиділи, затамувавши подих і вдивляючись у ніmu пітьму. Фродові зненацька так захотілось закричати на весь голос, аби тільки порушити цю гнітуючу тишу...

— Цить! — прошепотів Обійдисвіт, і цієї ж миті Піпін видихнув:

— Що це?

Вони швидше відчули, ніж побачили, як над краєм видолинку зачорніла тінь — чи тіні? Так, безперечно: три, навіть чотири постаті стояли там і дивилися на них згори вниз. Такі чорні, що здавалися дірками в темряві. Ось примари посунули до них...

Жах охопив Піпіна й Мері — обидва так і звалилися долілиць на землю. Щир притулився до

Фрода. Фрodo був не менш нажаханий і трусився, мов від лютого холоду, але його жах ураз поглинуло спокусливе бажання надягти Персня. Це бажання так ним заволоділо, що більш ні про що він уже й не думав. Не забув ні Могильника, ні Гандальфових засторог, але щось ніби змушувало його відкинути всі застороги. Він просто відчував, що мусить дістати Персня й надягти на палець. І неспроможний був хоч би слово мовити. Заплющив очі й спробував боротися, але опір став нестерпний, і... нарешті він повільно витяг ланцюжок і настромив Персня на вказівний палець лівої руки.

І відразу ж, хоча все інше так само розплি�валося в пітьмі, чорні тіні окреслилися страхітливо чітко. Там було п'ять постатей: дві стояли на краю улоговинки, а три наблизалися. Під чорними накидками

він розгледів сірі ризи. Запалі очниці на блідих обличчях світилися гострими, безжалісними поглядами, на сивинах — срібні шоломи, в руках — мечі з криці. Ось троє побігли до нього, пронизуючи крижаними поглядами. У відчаї Фродо вихопив свого меча — й клинок червоне заяскрів, мов головешка. Двоє завмерли, а третій, вищий за всіх, із короною на шоломі, тримаючи в одній руці довгого меча, а в другій ножа, які тліли мертвотним світлом, кинувся на Фрода.

А сам Фродо, падаючи вперед, почув, що він кричить: «О Елберет! Гілтоніель!» І водночас ударив ворога в ногу. Пронизливий крик роздер пітьму, й крижане отруйне жало вп'ялося гобітові в ліве плече. Вже зомліваючи, він побачив, у крутняві імли, як із пітьми вискочив Обійдисвіт із двома палючими жердинами в руках. Останнім зусиллям, випустивши меча, Фродо зірвав правицею Персня з пальця й міцно затис його в кулаці.

Розділ XII

ВТЕЧА ДО БРОДУ

Kоли Фродо прочнувся, то збегнув, що досі стискає Персня в кулаці. Він лежав біля самого вогнища, яке палахкотіло яскраво й високо, а над ним стривожено схилилися трійко його товаришів.

— Шо скойлось? Де блідий король? — недоладно запитав він.

А ті були такі раді, що він заговорив, що й не відповіли, бо й запитання його не зрозуміли. Нарешті Щир розповів йому, що вони тільки й бачили, як на-

блізилися примарні тіні. Раптом Щир жахнувся, побачивши, що господар його зник, і тієї ж миті чорна тінь шутнула повз нього, й він упав. Він чув Фродів голос, але ніби з-під землі чи з великої далини, й голос той вигукував щось незрозуміле. Більш нічого вони не бачили, а вже потім наштовхнулися на Фродове тіло: він лежав, мов мертвий, ницьма, на своєму кінджалі. Обійдисвіт наказав покласти його біля самого вогню, а сам десь зник, і вже давно його немає.

Щир явно почав знов сумніватися в їхньому провідникові, але той раптово повернувся, й всі аж злякалися, а Щир вихопив свого меча.

— Я не Чорний Вершник, Щире, — лагідно мовив Обійдисвіт, — і не спільник їхній. Хотів простежити, куди вони подалися, але нічого не вистежив. Не знаю, чому вони зникли й не нападають знову. Але ніде поблизу не відчуваю їхньої присутності.

Коли він вислухав Фродову розповідь, то похитав головою й скрушно зітхнув. Потім звелів Піпінові й Мері весь час кип'ятити воду й промивати рану.

— Весь час підтримуйте добрий вогонь, щоб Фролові було тепло! — розпорядився він. Тоді відійшов і підкликав Щира. — Я ніби дещо з'ясував, — мовив стиха. — Нападало начебто тільки п'ятеро. І, мабуть, не сподівалися відсічі. Вони відійшли, але навряд чи далеко й надовго. Як не втечено, прийдуть і наступної ночі. Вони просто вичікують, гадаючи, що справу майже зроблено, й Перстень уже далеко не втече. Либонь, Щире, вони гадають, що твій господар дістав смертельну рану, а вона вже підкорить його їхній волі. Але це ми ще побачимо!

Щир заридав.

— Не впадай у відчай! — сказав Обійдисвіт. — Покладися на мене. Твій Фрого виявився міцніший,

ніж я гадав, хоча Гандальф і натякав на це. Його нс вбили, і я сподіваюся, що він притримається довше, ніж розраховують вороги. Я зроблю все, щоб його вилікувати. Бережіть його, як зіницю ока, поки я ходжу на розвідки!

І знову зник у темряві.

Фродо задрімав, хоча біль від рані все наростав, і німіли плече, рука, бік. Друзі весь час гріли його й промивали рану. Вже сірів світанок, коли нарешті повернувся Обійдисвіт.

— Гляньте! — вигукнув він, піднявши з землі не поміченого доти й розпоротого трохи вище подолу чорного плаща. — Оце удар Фролового меча, а щось більше навряд чи він йому заподіяв. Для того осоружного короля куди страшніше ім'я Елберет... А для Фрода небезпечнішим стало оце! — і, знов нагнувшись, підняв довгого тонкого кинджала: кінчик його був відламаний. Але лезо просто на очах тануло, й швидко розтало димком, тільки руків'я лишилося! — Кепські наші справи! — сказав він. — Мало хто нині здатен зцілювати такі страшні рані, але я зроблю, що зможу.

Він сів на землю, поклав на коліна чорне руків'я й проспівав над ним повільне заклинання невідомою мовою. Із припоясної торбинки дістав якісь довгі листки.

— Ось по це листя, ателас по-древньому, я й ходив далеченько на південь поночі, бо серед голих пагорбів воно не росте; знайшов за паходами. — Розтер листок пальцями, й всі почули гострий солодкий дух. — Воно має велику цілющу силу, але такі рані навряд чи й йому до снаги зцілювати...

Запарив те листя й промив відваром рану, і біль Фролові трохи відступив, але життя ніяк не поверталося

до його руки. Фродо тепер гірко розкаювався у своїй дурості, картав себе за легкодухість, адже піддався він не власному бажанню, а повелінню ворогів. Невже віднині він навіки каліка? І як вони помандрують далі? Він навіть стояти не міг.

Його друзі обговорювали те саме питання. Швидко вирішили якнайхутчій тікати з Грозової: Гандальф уже навряд чи сюди повернеться, а деінде навряд чи небезпека буде більша, ніж тут. Швидко попоїти трохи й перепакувалися. Оскільки Фродо не міг іти, його ношу розділили на чотирьох, а самого посадили на поні. Захарчований коник за кілька днів погладшав, зміцнів і полюбив своїх нових господарів, особливо Щира.

Вирушили у південному напрямі, ризикнувши перехід через Дорогу, бо інакше не добутися до лісів. А дрова були потрібні: і щоб Фрода зігрівати, й щоб усім захиститися. І так було й коротше.

Обережно, поволі обійшли південно-західний схил гори й незабаром опинилися біля Дороги. Вершників ніде не було видно, але саме тоді, як утікачі кинулися через Дорогу, десь далеко завили, перегукуючись, два замогильні голоси. Тремтячи, рвонули вперед, до чагарів. То була безвідрядна земля без стежок, і посувалися забарно, з похмурим настроєм. Фродо карався, бачачи, як гнуться під тягарями друзі. Навіть Обійдисвіт мав стомлений і пригнічений вигляд.

Надвечір у Фрода знов розболілася рана, але він про це довго не признавався. Так, без особливих змін, проминули чотири дні: ото тільки що Грозова позаду все маліла, а далекі гори присунулися трохи ближче. І ніде ні разу не перестріли їх Вершники:

невже знов загубили їхній слід? А чи десь чигають у засідці?

Шостого дня вийшли на вершину довгої гори й побачили вдалині порослі лісом пагорби, а під ними — Дорогу; праворуч від них сіріла якась річка, а далі — ще одна в кам'янистій долині.

— Доведеться тут нам пройтися трохи Дорогою, — мовив Обійдисвіт. — Оце ми дійшли до річки Буйної, яку ельфи називають Мітейтель. Витікає вона з Етенських боліт, де залишки гніздяться тролі (це на північ від Рівен-долу), й південніше впадає в Гомінку. І ніяк інакше не перейти цієї річки нижче її етенських витоків, як тільки через Останній міст, а по ньому якраз і проходить Дорога.

— А що то за річка далі? — спитав Мері.

— Гомінка, рівендільська Бруїнен. Як піти Дорогою, то й це чимало миль від Останнього моста до Бруїненського броду. Як нам той брід перейти, я ще не придумав. Але для початку нам вистачить і цієї річки. Нам неабияк пощастиТЬ, коли Останній виявиться вільним від ворогів.

Наступного ранку знов підійшли до Дороги. Обійдисвіт із Щиром пройшлися вперед, але не знайшли ніяких слідів. Як тільки могли швидко подалися по ній і за якусь милю розгледіли попереду Останній міст. І там не виявилося ніяких чорних постатей. Обійдисвіт подався на розвідку й хутко вернувся.

— Жодної признаки ворога! — повідомив він. — Дуже дивно. А ще я знайшов дещо дуже дивне. — Й показав блідо-зелений самоцвіт. — Ельфійський берил, лежав посеред моста. Чи його хто загубив, чи навмисне поклав, не відаю, але це обнадіює. Чи не знак, що ми можемо перейти через міст? Але за мостом я вже краще зійду з дороги.

Безпечно перейшли міст, не почувши ні звуку, окрім шуму води внизу. Ще за милю натрапили на вузький яр, що відходив від Дороги на північ. Сюди й звернув Обійдисвіт.

Гобіти раді були попрощатися з небезпечною Дорогою, але й ця нова місцевість видавалася грізною та непривітною. Що далі вперед, то вищали горби, стяючи горами, а на вершинах стриміли якісь зловісні руйни. Фродо впізнав їх — за Більбовим описом.

— Хто будував ці вежі? Невже тролі? — спитав він Обійдисвіта.

— Ні, тролі не будують. Колись тут жили люди, що підпали під лихі ангмарські чари...

— І звідки ти все це знаєш? — поцікавився Піпін.

— Нащадки Еленділа бережуть у пам'яті багато старовини...

Через два дні такого бездоріжжя зіпсувалася погода: пішов дощ, і надвечір усі промокли до останнього рубця й мали холодну ніч, бо не могли розпалити вогнище. Обійдисвіт непокоївся дедалі дужче: через десять днів після Грозової у них уже закінчувалися припаси. І ще день і ніч не віщував дощ...

Того ранку вирушили нерано, бо спочатку їхній провідник ходив на розвідки. Приніс він невтішні вісті.

— Ми задалеко зайдли на північ. Треба якось вернутися на південь, бо, коли йти далі в цьому напрямку, так ми потрапимо в Етенські болота далеко на північ від Рівен-долу. Там тролячий край, я його погано знаю. Може, ми й виблукали б до Рівен-долу з півночі, але то надто забарна дорога, на яку нам не стане харчів. Тож так чи інак нам треба знайти Бруїненський брід.

Решту дня продиралися через осипи. Знайшли ущелинку, що вивела їх на долину, що тяглася на південний схід, але надвечір шлях їм перегородив кряж, і вибір був такий: або вернутися назад, або вперед і вгору. Вирішили спробувати видертися, але це виявилося ой як нелегко. Невдовзі Фродо мусив спішитися й якось дібати нагору, але й так нерідко вони не знали, як підіпхнути поні нагору, чи самим вилізти хоч трохи вище. Але таки видерлися: на вузьку сідловину. Фродо впав і тільки тремтів.

— Далі йти ніяк не можна, — сказав Мері Обійдисвітові. — Фродо геть знесилився. Як ти гадаєш: вилікують його у Рівен-долі, хай-но ми коли-небудь туди дійдемо?

— Там побачимо, — відповів провідник. — Тут я нічим не можу йому допомогти, й саме через цю його рану я й жену так вас уперед. Але я згоден: сьогодні вже більше ні кроку.

— Чому хазяїн такий недужий? — тихо запитав Щир, благально дивлячись на Обійдисвіта. — Рана ж у нього затяглася!

— Фрода поранила зброя Ворога, — відказав Обійдисвіт, — і діють якісь такі лихі чари чи й отрута, що їх мені не здолати. Але не втрачай надії, Щире!

Ніч на цій висоті була холодна, тож розпалили невеличке вогнище у виїмці під покрученим корінням сосни. Сиділи, збившись докупи. Фродові у напівсні ввижалися незмірно широкі темні крила, що шугали над ним, а на крилах сиділи переслідувачі, вишукуючи його у всіх гірських закапелках.

Як тільки забринів ясний світанок, Обійдисвіт уявив Мері піти поглянути на довколишні землі. Далеко попереду провідник розгледів частинку Гомінкої: отже, десь там Дорога доходить до броду.

— Мусимо знов прошкувати до Дороги, — сказав він. — Серед цих гір не знайти нам стежки. Попри всі небезпеки, Дорога — наш єдиний шлях до броду.

Попоївши щось, знов рушили. Помалу спустилися з південного схилу, що виявився не таким крутым. Дух невеличкого загону знов піднявся. Навіть Фродо почувся ліпше при ранковому свіtlі, але час від часу зір йому застилала імла, й він проводив правицею по очах.

Раптом Піпін, що їхав трохи попереду, обернувся й сказав усім:

— Тут стежка!

Товариство переконалося: справді, тут починалася стежка. Далі пересвідчилися, що проклали, втрували її дужі руки й великі ноги. Пішли по ній далі. Несподівано за одним її закрутом натрапили на двері, що перехняблено, на одній завісі, теліпалися під скелею. Обійдисвіт, Щир і Мері щосили натисли, й двері прочинилися трохи ширше. Провідник і Мері увійшли, але всередині не було нічого, окрім старих костомах і битого череп’я.

— Троляча нора, не інакше! — мовив Піпін. — Виходьте ви, двоє, та й нумо далі! Тепер ми знаємо, хто протоптив стежку, то краще хутко зникнути звідси.

— Не варто лякатися й тікати, — заспокоїв Обійдисвіт. — Нора, звісно, троляча, але давно ніхто до неї не навідувався. Та будьмо обачні!

Піпін, не бажаючи показати Обійдисвітові, що все ще боїться, вихопився уперед із Мері. Але не дуже й далеко зайшли, коли прожогом прибіг назад Піпін, а за ним і Мері.

— Там тролі! — відихнув Піпін. — Ох і великі ж!

— То погляньмо, — сказав Обійдисвіт, вибираючи доброго дрюка. Фродо промовчав, а Щир таки перепудився.

Сонце вже височенько підбилося й полатало галівину яскравими плямами світла. Там і справді стояли тролі, троє здоровецьких тролів! Один з них нагнувся, а двоє витріщалися на нього.

Обійдисвіт безстрашно підійшов до них.

— Ану вставай, стара каменюко! — і вперішив по сідницях того, котрий нахилився.

Дрюк так і розлетівся надвое, а більш нічого й не сталося. Гобіти ахнули вражено, а Фродо засміявся.

— Ну як ми могли забути нашу родинну історію! — сказав він. — Це ж, либонь, ті самі троє, яких зачарував Гандальф, коли вони сперечалися, як краще приготувати тринадцятьох гномів та одного гобіта!

— А я й не знов, що це ми в тих самих місцях! — призвався Піпін, що, звісно, чудово знову бувальщину, тільки не дуже в неї вірив. А нині дивився на камінних троляк підозріливо, немов боявся, коли б не оживили потвор якісь чари.

— Ви забули не тільки вашу родинну історію, а й те, що взагалі знали про тролів, — дорікнув Обійдисвіт. — Білий день, сонце світить, а ви прибігаєте з байкою про живих тролів, що на нас чигають! Могли б хоч роздивитися, що в одного старе пташине гніздо за вухом! Живий троль не потерпів би такої прикраси.

Гобіти аж за боки бралися од сміху. І Фродо звеселів: таки підбадьорювало це свідчення Більбової першої успішної пригоди. Трохи перепочили на тій

самій галявині й підобідали в затінку нахиленого троля. А Сем навіть пригадав і заспівав смішну пісеньку (власного виробу!) про троля, що з року в рік гриз одну й ту саму костомаху, а коли спадкоємець колишнього власника кістки надумав копнути злодюгу ногою, то окривів навіки, бо зад у троля був уже камінний...

По обіді рушили далі — чи не тією самою тропою, якою давно колись Гандальф вів Більба й гномів, і незабаром вийшли на крутосхил, що нависав над Дорогою. Тут Обійдисвіт показав гобітам на валуна, на якому все ще можна було розібрати гном'ячі руни й таємничі позначки.

— Авеж, той самий камінь, що позначав місце, під яким заховане було троляче золото! — сказав Мері. — І скільки ж зсталося з Більбової частки, Фроде?

— Нічогісінько! Більбо все пороздавав. Казав мені, що не вважає його за своє, бо прийшло воно від грабіжників, — мовив Фродо, шкодуючи, що Більбо не обмежився не такими небезпечними скарбами, з якими можна легко розлучитися.

Вечоріло. Тихо-мирно простяглася перед ними Дорога, посмутована довгими тінями. Оскільки іншої путі не було, вони спустилися схилом на Дорогу й, повернувшись ліворуч, почимчикували по ній якомога швидше.

Мандрівці уже поглядали обабіч, щоб назорити місце для нічліту, коли ззаду їх наздогнав такий зненависнілій за останній час звук: тутті копит! Швидко видерлися по схилу, порослуому вересом і лохиною, й заховалися в густій ліщині. Футів за тридцять унизу сіріла в присмерковому свіtlі Дорога. Все більче

цокіт копит; дріботіло: цок-цок-цок! А потім долинув і ледь чутний, мов знесений леготом, передзвін маленьких дзвіночків.

— Щось не схоже на коней Чорних Вершників! — прошепотів Фродо. Решта гобітів з ним погодилася, але все ще підозріливо прислухалася. А Обійдисвіт наслухав, прикладивши руку до вуха, і його обличчя вже світилося радістю.

Несподівано з-за закруту виletів білий кінь, мерехтячи всіяною самоцвітами збруєю. За спиною вершника розвівався плащ, каптур був відкинутий, і золоте волосся струменіло на вітрі. Фродові здалося, ніби весь вершник світиться білим світлом.

Обійдисвіт вискочив зі скованки і з радісним окликом кинувся вниз, але ще раніше вершник зупинив коня й задивився вгору на чагарник, де ховалися втікачі. Уздрівши Обійдисвіта, він спішився й побіг тому навстріч, вигукуючи: *Ai на ведуі Дунадан! Mae гоаннен!* І слова незнайомця, його чистий дзвінкий голос відразу розвіяли всі сумніви: вершником був ельф, бо тільки в ельфів такі переливні голоси. Але в голосі його звучала й тривога, і говорив він з Обійдисвітом швидко й стурбовано.

Ось провідник їхній заклично махнув їм рукою, і гобіти поспалися з кущів донизу.

— Це Глорфіндел із Елрондового дому, — відрекомендував він.

— Вітаю тебе, довгожданий гостю! — мовив витязь-ельф Фродові. — Мене послали з Рівен-долу тобі назустріч; ми потерпали за тебе.

— То Гандальф уже в Рівен-долі? — радісно скрикнув Фродо.

— Ні. Принаймні дев'ять день тому, коли я виїхав, його там ще не було, — відповів Глорфіндел. — До Елронда дійшли тривожні вісті: дехто з

мого роду, мандруючи вашими краями за Барандуйном, довідався й повідомив нас, що по західних землях шастають Дев'ятеро Персненосців, а ти виrushив у далеку путь із небезпечним тягарем і без належного супроводу, оскільки Гандальф не повернувся. Навіть у нас, у Рівен-долі, мало кому до снаги протистояти Дев'ятьом, і таких Елронд вислав на північ, захід і південь, адже ви, щоб уникнути гонитви, могли далеко відхилитися вбік від Дороги й загубитися в пущі. Мені випало стежити за Дорогою, і десь сім діб тому я добувся до моста через Мітейтель, лишивши там знак. Троє з слуг Саурана було на мосту, але вони відступили, і я відігнав їх на захід. Потім я натрапив ще на двох — ті повернули на південь. Відтоді я шукав вашого сліду. Два дні тому я знайшов його, де ви перейшли через міст, а сьогодні я натрапив, де ви знов були спустилися з гір. Але досить! Немає часу для інших новин. Оскільки ви вже тут, нам усім доведеться ризикнути й піти Дорогою. За нами п'ятеро; коли вони натраплять на ваш слід на Дорозі, то примчать вихором. Де решта четверо, не знаю: чи не стережуть брід, щоб напасті на нас там?

Поки говорив Глорфіндел, споночіло, й Фродо відчув велику втому. Він похитнувся, вхопившись за Щира.

— Господар поранений, йому зло, — сердито мовив Щир. — Він не може їхати поночі — йому треба відпочити.

Глорфіндел підхопив Фрода, що падав; обережно взявши його на руки, занепокоєно подивився йому в обличчя.

Коротко Обійдисвіт розповів про напад на їхній табір на Грозовій та про смертоносного кинджала; дістав і простяг ельфові збережене руків'я. Глор-

фіндел бридливо взяв його, але роздивився дуже уважно.

— На цьому руків'ї накреслено чаклунські, ліходійні письмена, — сказав він, — але ваші очі, маєте, їх не бачать. Збережи його, Арагорне, — в Елронда знадобиться! Але будь обачний і не торкайся його. Гай-гай! Не до снаги мені зцілювати такі рані. Зроблю, що зможу, але тим паче наполягаю: вперед, без перепочинку!

Чулими пальцями обмацав Фродову рану, й ще суворіше стало його обличчя. А Фродо враз відчув, що чіпкий холод відступив, рука трохи зігрілась, і біль ущух. Мов з імли повипливали обличчя друзів, і до нього знов повернулася надія й сила.

— Пойдеш на моєму коні, — мовив Глорфіндел. — Стремена я підтягну, й тобі зручно буде сидіти. І не бейся: з мого коня не впадеш, коли я скажу йому, щоб тримав тебе. Біжить він легко, мов летить, а як нагряне небезпека — він тебе винесе, бо навіть чорним огирям ворога не наздогнати його.

— Ні, не треба! — запротестував Фродо. — Щоб я заховався у Рівен-долі чи ще де, а друзів покинув у біді?

— Не буде твоїм друзьям небезпеки, якщо тебе не буде з ними! — усміхнувся Глорфіндел. — Поженуться за тобою, а на нас і не глянуть. Ти й твоя носха, Фроде, — ось наша головна небезпека!

Що можна було тут заперечити? Фродо мусив погодитися й пересів на буланого. Зате мішки свої вони переклали на спину поні й пошвидкували, та ще й як! Спочатку. Бо хто б зійшов із легконогим ельфом? А він усе вів їх уперед, у пашу пітьми, бо не те що місяць не світив, а й жодна зірка їм не блимала. Аж на світанку дозволив їм перепочити.

Вони попадали у верес за кілька кроків від Дороги й провалилися в сон. Наче оце тільки очі склепили, а вже Глорфіндел будить їх знов! А сонце тим часом уже й височенько підбилося.

— Випийте оцього! — сказав Глорфіндел, наливаючи кожному чогось там зі своєї оправленої сріблом фляги. На смак було мов чиста джерельна вода, а скільки враз додалося їм сили!

Проспали менше п'яти годин, а тоді знову йшли і йшли. Глорфіндел знай підганяв їх, за цілий день дозволивши лише два короткі перепочинки. Ось і поворот просто на Бруїнен! Гонитви гобіти не бачили й не чули, та коли Глорфіндел зупинявся й прислухався, тривога затуманювала йому лице. Але, хоч як потерпали їхні проводирі, гобіти цієї ночі вже просто не могли йти далі.

Рушаючи вранці, гобіти все ще були стомлені. А до броду було ще чимало миль.

— Найбільша загроза буде нам якраз коло річки, — мовив Глорфіндел. — Чує мое серце: вже жenuться за нами, та й біля броду можуть піджидати!

Надвечір Дорога пірнула в тунель і вивела на останню рівну милю до броду. Але в тунелі ніби ще зітхало відлуння — чи то гонитва за ними? На мить Глорфіндел обернувся й прислухався, а тоді кинувся уперед із гучним криком.

— Скачи! — гукнув Фродові. — Скачи! Ворог женеться!

Буланий рвонув уперед, гобіти побігли вниз схилом, а Глорфіндел і Обійдисвіт прикривали їх ззаду. Пробігли тільки половину відтинку до броду, коли з тунелю виїхав Чорний Вершник і зупинив коня. За ним — другий, третій; тоді ще двоє.

— Скачи! Вперед! — знов крикнув Глорфіндел Фродові.

Але Фродо послухався не зразу, бо дивна нехіть пойняла його. Притримавши коня, обернувся. Вершники сиділи на своїх огирях грізними статуями. Раптом він зрозумів: вони мовчки наказують йому стояти! Враз пробудилися в ньому страх і ненависть. Він пустив повід і вихопив меча, що блиснув червоним сяйвом.

— Та скачи ж! — крикнув ще раз Глорфіндел, а тоді гучно наказав коневі ельфійською мовою: — *Норо лім! Норо лім, Асфалот!*

Буланий шугнув уперед стрілою. Тієї самої миті рвонули слідом за ним і чорні коні, а Вершники жахливо завили. І їм відповіли інші! З-за скель і дерев вихопилися ще чотири Вершники: двоє поскакали до Фрода, а ще двоє — навперейми йому, до брову.

Фродо озирнувся: Вершники, що гналися позаду, відставали. Знов глянув уперед, і надія його зів'яла: навряд чи встигне ельфійський кінь перший сягнути брову! Гобіт заплющив очі й припав до гриви. Ось подих смертоносного холоду мов проколов його списом, але ельфійський кінь спалахом білого полум'я пролетів просто перед самісінським носом найближчого Вершника.

Сплеск води, шум-піна закипіла біля ніг Фрода — й ось уже кінь дереться вгору кам'янистою стежкою. Брід лишився позаду!

Але переслідувачі були надто близько. Видершись на крутий берег, буланий став, обернувся до річки й несамовито заіржав. На тому березі чорною лавою біля самої води стояли дев'ятеро Вершників. Що завадить їм переправитися так само легко, як це зробив він? А вже як вони переправляться, йому нізащо

не доїхати до Рівен-долу довгою непевною стежкою... Він відчував їхній безгучний наказ: стояти!

Раптом передній вершник пришпорив коня вперед, але тварина стала дики перед водою. На превелику силу Фродо випростався у сіdlі й піdnіс свого меча.

— Геть! — закричав він. — Вертайтесь назад у свій Мордор! Я вам не дамся!

Вершники зупинилися, але Фродо не мав сили Тома Бомбаділа. Відповіддю йому був хрипкий, мертвотний сміх.

— Іди сюди! Сюди! — покликали вони. — Ти наш, твоє місце в Мордорі!

— Геть! — прошепотів він.

— Перстень! Оддай Перстень! — заволали замогильні голоси, і враз їхній проводир погнав коня в річку, а за ним посунули ще двоє.

— Ім'ям Елберет і прекрасної Лутіен, — з останніх сил промовив Фродо, піdnіши меча, — ви не захопите ні Персня, ні мене!

Тоді ватаг, що був уже посеред річки, підвівся у стременах і погрозливо підняв руку. Фродо онімів. Язык його прилип до горлянки, закалатало серце, а меч зламався й випав з його тремкої руки. Ельфійський кінь форкнув і став дикими. Здавалося, перший Вершник ось-ось дістанеться цього берега...

І тут заревіла, зашуміла річка, котячи валуни. Крізь імлу Фродо ще побачив, як унизу піднялася річка, й кіннотою білогривих хвиль зверглась на трьох Чорних, і вони зникли в сердитому шумі. Решта Вершників нажахано відсахнулася. Мов крізь сон, Фродо ще розчув далекі крики, й за Чорними, які все ще вагалися на тому березі, йому привидівся білий витязь у сяйливому обладунку, а ще далі ззаду надбігали примарні невисокі постаті, махаючи смолоскипами, й чорні коні, схарапудившись, понесли своїх верхівців у розлюченій потік: його звичайний рев заглушив дикі зойки Вершників, що пощезли серед шумовиння й валунів. Потім Фродо відчув, що падає з коня, а те ревище немовби піднялося, щоб поглинути і його разом з ворогами. І вже не побачив, не почув більш нічого.

Розділ I

БАГАТО ЗУСТРІЧЕЙ

родо розплющив очі: він лежав у ліжку. Спочатку йому подумалось, що це він заспав після довгого й вельми неприємного сновидіння. То це він у дома й подорож йому просто наснилася? А чи довго хворів? Але стеля вгорі якась дивна: пласка, з темними, гарно різьбленими сволоками. Ще трохи полежав, дивлячись на сонячні зайчики на стінах й дослухаючись до гуку далекого водоспаду.

— Де я? І котра година? — спитав уголос, звертаючись до стелі.

— У домі Елронда, — відповів чийсь голос. — У нас десята ранку — ранку двадцять четвертого жовтня, коли хочеш знати точніше.

— Гандальф! — вигукнув Фродо, підвівшись у ліжку. І справді: старий чарівник сидів у кріслі біля відчиненого вікна.

— Так, я тут, — озвався той. — Але ж як тобі поталанило, що й ти опинився тут, — після всіх тих дурощів, що ти натворив у дорозі!

Фродо промовчав і знову ліг. Навіщо сперечатися з чарівником, коли тобі так добре й затишно?

— А де Щир? — запитав перегодом. — І решта? З ними все гаразд?

— Авжеж, усі живі й здорові, — відповів Гандальф. — Щир сидів біля тебе, аж поки півгодини тому я послав його відпочити.

— А що ж сталося біля броду? — спитав гобіт. — Тоді все здавалося таким примарним...

— Атох — бо ти ставав уже привидом, рана тебе долала. Ще б кілька годин — і ми не змогли б тобі допомогти. Ale ти таки міцненський, мій любий гобіте! Немалий це подвиг: пройти крізь такі небезпеки й все-таки зберегти Персня.

— Ми б не дістались сюди без Обійдисвіта, — мовив Фродо. — Ale ж як ми потребували тебе!

— Мене затримали, — відповів чарівник. — І це мало не погубило нас усіх. A втім, так воно, може, все ж краще вийшло.

— Що ж тебе затримало? Розкажи!

— Все у свій час! Елронд звелів не перевтомлювати тебе сьогодні.

— Ale ж розмовляти й слухати легше, ніж думати, сушити голову! — заперечив Фродо.

— Ось як піддужчаєш, — пообіцяв Гандальф, — тоді ми зберемо раду, й там ти геть про все довідаєшся. A зараз скажу тобі тільки одне: мене заманили в пастку.

— Тебе??

— Так, мене, Гандальфа Сірого, — підтверджив чарівник. — Багато є у світі сил, добрих і лихих. Де-котрі з них дужчі за мене, а з деякими я ще не мірявся силами. Ale мій час близько. Моргул випустив своїх Чорних Вершників. Війна неминуча!

— То ти знов про Чорних Вершників до того... як я здибався з ними?

— Знав. І якось говорив тобі про них: Привиди Персня — це ж і є Чорні Вершники, Дев'ятеро Слуг Володаря Перснів. Ale я не знав, що вони знову з'явилися, а то б негайно забрав тебе з Краю. Я по-

чув про них аж по тому, як залишив тебе у червні, але про це згодом. Тим часом нас від найбільшого лиха порятував Арагорн.

— Так, саме Обійдисвіт урятував нас, — погодився Фродо. — Часом він нагадував мені тебе...

— Еге ж, мало зосталося в Середзем'ї таких людей, як Арагорн, син Араторна. Рід королів із Замор'я майже вимер, і ця Війна-за-Перстень може стати останньою їхньою пригодою.

— Ти справді хочеш сказати, що Обійдисвіт — нащадок давніх королів? — здивувався Фродо. — А я думав, що вони зникли ще в сиву давнину. Й гадав, що він просто один з мандрованців.

— Просто один з мандрованців! — обурено повторив Гандальф. — Мій любий Фроде, ці мандрованці якраз і є тим, що лишилося на півночі від великого народу — людей Заходу. Вони вже допомагали мені не раз, і в майбутньому я потребуватиму їхньої помочі, бо ми добулися до Рівен-долу, але Перстень ще аж ніяк не упокоївся.

— Що ні, то ні, — погодився Фродо. — Але досі я тільки й думав, як би добутися до Рівен-долу. Сподіваюся, мені не доведеться йти далі. Так приємно просто відпочивати. Я пережив місяць вигнання й пригод, але вже переситився цим. Із мене досить. — Він замовк і заплющив очі. — Я тут підраховував, і в мене виходить, що сьогодні тільки двадцять перше жовтня. Ми ж вийшли до броду двадцятого...

— Ну, ти забагато говорив і рахував, а тобі шкідливо перевтомлюватися, — сказав Гандальф. — А як твоє плече?

— Не знаю, — відповів Фродо. — Ніби ніяк... — Він ворухнув лівою. — Трохи можу ворушити — оживає! І не холодна, — додав, торкнувшись правою рукою ліву.

— Чудово! — мовив Гандальф. — Ти швидко ви-
дужуєш. Це Елронд вилікував тебе: цілі дні просид-
жував коло тебе...

— Дні?

— Еге ж: ти пролежав три дні й чотири ночі.
Я підозрював, що уламок того кинджала зостався в
твоїй зарубцьованій рані. Але тільки минулої ночі
Елронд знайшов його і вийняв — а він уже ж на-
ближався до серця...

Фродо здригнувся, пригадавши, як розстав у ру-
ках Обійдисвіта надламаний кинджал.

— Та ти не хвилюйся! — заспокоїв Гандальф. —
Той уламочек уже й розстав. Але ти всім довів, що
гобіти чіпко тримаються за цей світ. Я знов дужих
войнів великолоду, які гинули від такого осколка за
тиждень, а ти носив його в собі сімнадцять днів!

— А що ті Вершники хотіли зробити зі мною? —
запитав Фродо.

— Вони хотіли пробити тобі серце моргульським
клином, шматочок якого лишається в рані. Коли б
вони домоглися свого, ти став би таким самим при-
видом, як і вони, тільки слабшим, і зробився б їхнім

рабом, і Чорний Володар вічно мучив би тебе за спробу присвоїти його Персня...

— Гаразд, що я не знат про цю небезпеку, — тихо мовив Фродо. — Знав би я більше, то не посмів би й ворухнутись. Тільки дивуюся: як це я врятувався?

— У тебе, либоњь, особлива доля, отож тобі й поталанило, — сказав Гандальф. — Я вже не кажу про твою хоробрість! Ти боровся до останку, й тому тебе поранили тільки в плече. Але й поранений, ти стійко чинив опір — ось чому уламок кинджала не дійшов до серця за сімнадцять днів...

— А чому ми бачимо їхніх чорних коней? — спитав Фродо.

— Бо вони живі, з плоті й крові.

— То чом же ці живі коні не бояться своїх верхівців, як бояться їх інші тварини?

— Бо їхніх коней вирощено в Мордорі. Не всі підданці Чорного Володаря — безтіесні привиди. Йому підвладні й інші істоти: урки, тролі, уорги, вовкулаки; навіть чимало людей, королі й воїни, виконують його ліходійську волю. І він підкоряє все нові землі.

— А Рівен-діл з ельфами? Він у безпеці?

— Так, поки що. Ельфи можуть боятися Чорного Князя, можуть тікати від нього, але ніколи не підкоряться й не служитимуть йому. До того ж у Рівендолі досі живуть ельфи-мудреці, ельфи-витязі з Елдаром, що за найдальшими морями, і вони не бояться Привидів Персня, бо живуть водночас в обох світах і проти лихих сил обох світів мають велику силу. Один із них — ваш рятівник Глорфіндел... Але, якщо перебіг подій не зміниться, незабаром вільні краї перетворяться на островці посеред океану Чорного воїнства... А тим часом, — урвав він сам себе, — нам слід зберігати спокійну мужність. Незабаром ти відужаєш, якщо я не забалакаю тебе до смерті. Ти в Рівен-долі, тож ні про що поки що не турбуйся.

— Мужності в мене немає, то й зберігати нічого, — сказав Фродо, — але скажи, будь ласкав, як там мої друзі? Розкажи, чим там усе скінчилося біля броду? Бо я не склеплю очей, поки цього не почую.

— Мабуть, тобі й справді не зашкодить, коли я тобі це розповім — але зовсім коротко! Сталося ось що. Коли ти кинувся навтікача, Вершники погналися прямо за тобою: ти вже був на порозі їхнього світу, й вони бачили тебе самі. А ще їх притягав Перстень. Твої друзі відскочили з дороги, бо чорні коні їх би затоптали. Вони знали, що тебе може врятувати лише той білий кінь. Без коней навіть Глорфіндел з Арагорном не вистояли б проти Дев'ятьох. Коли ж Привиди Персня промчали, твої друзі побігли слідом за ними. Біля броду вони хутко розпалили вогнище, бо Глорфіндел знов: хай-но вершники поткнуться у воду, на них рине повінь, і треба буде загнати в річку й тих, що лишатимуться іще на його березі. Як тільки ринула повінь, він побіг на ворога, а за ним вискочили Арагорн і гобіти, всі з палючими головешками в руках. Затиснуті між вогнем і водою й побачивши витязя ельфів у всьому його гніві, верхівці жахнулися, а коні їхні побожеволіли. Трьох поніс перший натиск повені, а решту занесли в розбурханий потік їхні коні.

— То з Чорними Вершниками покінчено?

— Ні, — відказав Гандальф. — Тільки їхні огири, певне, потопилися, а без коней вони — каліки. Самих Привидів Персня не так-то легко знищити. Однак якийсь час їх можна не боятися. Коли промчала повінь, твої друзі переправилися й побачили: ти лежиш долілиць на березі, а під тобою зламаний меч. Буланий стояв над тобою, оберігаючи. Вони боялися, чи ти не помер. Потім їх зустріли Елрондові люди, й тебе обережно привезли до Рівен-долу.

— Хто ж наслав ту повінь?

— Елронд. Річка цієї долини перебуває під його владою. Як тільки ватаг Привидів Персня заїхав у воду, на них пущено повінь. Та й я додав своїх «штришків»: ти бачив, що декотрі хвилі мали подобу білих коней з білими верхівцями? Але якусь хвильку я боявся, чи не перестаралися ми — чи не зміє повінь і вас усіх?

— Так, пригадую: і я цього боявся! — сказав Фродо. — Але тепер усі ми в безпеці!.. Але як це дивно, що й Елронд, і Глорфіндел, не кажучи вже про Обійдисвіта, так турбуються про мене...

— Ну, на те є кілька причин, — усміхнувся Гандальф. — Одна з них — я. Друга — Перстень, бо ти ж — Персненосець. А ще ти — спадкоємець Більба, хто Персня знайшов.

— Любий Більбо! — сонливо промимрив Фродо. — Хотів би я знати, де він? От коли б він був тут і послухав усе це! «Корова через Місяць — скік!» І про старого троля...

Наступної миті Фродо вже міцно спав. Прослав він до вечора, а коли знов прокинувся, то відчув, що більше вже не хоче спати чи відпочивати, а бажає істи й пити, щоб потім ще й поспівати, бувальщини порозказувати-послухати. Виліз з ліжка. Рука майже здорова! А поруч нове вбрання з зеленої тканини — якраз на нього. Але глянув у дзеркало й злякався, що так схуд і схожий став на того юного Більбового небожа, що колись мандрував із дядечком по Краю, — от тільки очі дивилися на нього сумні.

Тієї миті постукали у двері, й увійшов Щир. Він підбіг до Фрода й схопив за ліву руку, незgrabно, сором'язливо. Ніжно погладив ту руку й відвернувшись, зашарівши.

— Привіт, Щире! — сказав Фродо.

— Тепла! — сказав Щир. — Себто рука ваша, пане Фроде. Слава й хвала! — вигукнув і затанцював на радощах. — Гандальф послав мене глянути, чи ви можете зійти до всіх, а я думаю: жартую!

— Я готовий! — заявив Фродо. — Ходімо до решти товариства — де воно там?

— Я поведу вас, пане! Ой, який же це великий дім! Але, хоч скільки ходи по ньому, ніколи не знаєш, що за наступним рогом...

Через численні коридори й вниз по східцях Щир вивів Фрода у сад, що ріс на березі річки. Друзі сиділи на ганку дому, що вікнами дивився на схід. Унизу через долину вже простяглися тіні, але сонце ще осявало вершини гір. Було тепло. Гомоніла Гомінка, а повітря було напоєне квітковими пахощами, мовби літо затрималося в Елрондових садах.

— Урра! — закричав Піпін, скочивши на ноги. — Дорогу Фродові, Повелителю Персня!

— Цить! — гостро урвав його Гандальф зі свого затінку. — Не треба накликати сюди зла! Повелитель Персня не Фродо, а господар Чорної Вежі, який знов хоче забрати владу над світом. Ми — обложені в цій твердині, й довкола неї гусне дедалі чорніша пітьма!

— Оце таким весь час пригощає нас Гандальф! — нарікав Піпін. — Знай закликає мене до порядку. Але ж хіба можна хнюпитися в цьому місці? Мені аж співати хочеться!

— І я співав би, — засміявся Фродо. — От тільки б попоїсти, попити спочатку!

— Цьому легко зарадити, — сказав Піпін. — Тим більше, що тебе не зрадив твій нюх: прокинувся якраз на обід.

— Не на обід, а на бенкет! — виправив Мері. — Як тільки Гандальф доповів, що ти видужав, одразу розпочалися приготування.

Він іще й не договорив, як задзеленчали дзвіночки, скликаючи всіх гостей до зали.

Зала Елрондового дому була повна: сиділи за столами переважно ельфи, але були й інші гості. Сам господар сидів на чолі довгого стола, поставленого на високому помості, а по праву й ліву руч від нього сиділи Глорфіндел і Гандальф. Обличчя Елронда не було ні старе, ні молоде, а просто на ньому відбилася пам'ять стількох подій, радісних і сумних. На його сутінковому волоссі блищаєла срібна корона, а сірі очі сяяли, мов зорі. Навпроти Елронда, у кріслі під балдахіном, сиділа прекрасна ельфівна, дуже схожа на господаря. То була донька його, Арвен, а ельфи ще називали її Ундоміель, Вечірня Зоря; всі погоджувалися, що в ній знов зійшла на землю врода Лутіен. Такої краси Фродо і не бачив, і навіть не уявляв собі...

Він пошукував очима друзів: ті сиділи поруч, тільки за іншим столом. А по праву руч від Фрода сидів вельми поважний гном у розкішному вбранні. Ним виявився Глойн — той самий, що товаришив Більбові у незабутньому поході до Самітної гори. Глойн розповів Фродові багато цікавих новин, зокрема, що краєм між Імлистими горами й Чорним лісом нині править Грімбеорн, син Беорна, у Долі короляє онук Барда-Лучника — Бранд, син Баїна, а Королем під Горою і досі є Даїн; із десяти товаришів, що пережили Битву п'яти військ, лише семеро досі живуть під Горою: Двалін, Глойн, Дорі, Норі, Біфур, Бофур і Бомбур, а Бомбур так розтовстів, що сам не годен підвєстися з ліжка, тож його підводять шестеро юних гномів... А про долю Баліна, Орі й Оїна Глойн нічого не знов і, власне, й прибув у Рівен-діл просити щодо них поради... Насамкінець Глойн запросив Фрода в гості під Гору — побачити, яке славне вибудували там гноми місто!

Тим часом бенкет закінчився. Елронд і Арвен підвелися і зійшли вниз, а товариство, в належному порядку, пішло за ними слідом. Двері за дверима розчахувалися перед ними... Нарешті прийшли до зали, де не було столів, а тільки палав у великому каміні вогонь.

— Це Зала Вогню, — пояснив Фродові Гандальф. — Тут ти почуєш багато пісень і бувальщин, як не заснеш. Але в буденні дні ця зала буває порожня, тут ніколи не згасає вогонь, і сюди приходять побути на самоті, подумати.

Коли увійшов Елронд, залунала ніжна музика. Раптом Фродо помітив самотню постать у темному вбранні з насунутим на чоло каптуром: незнайомець сидів на стільці під коленою, а біля нього на підлозі стояла чашка, на якій лежав окраєць хліба. Хтось хворий? Але хто може хворіти у Рівен-долі?

До самітника підійшов Елронд і мовив:

— Прокинься, маленький пане! — А тоді, жестом підклікавши Фрода, сказав йому: — Нарешті настала година, про яку ти так мріяв, Фроде! Ось друг, якого ти давно не бачив.

Темна постать підвела чоло й відкинула каптура.

— Більбо! — скрикнув Фродо й кинувся до дядечка.

— Привіт, Фродку, мій хлопче! — сказав Більбо. — Нарешті ти сюди добувся. Ну-ну! Чув я, що весь цей бенкет на твою честь. Весело було?

— А ти чом не був там? — вигукнув Більбо. — І чого мені досі не дозволяли побачитися з тобою?

— Бо ти спав. А я тебе набачився: щодня сидів біля тебе, разом з Щиром. А на учти-бенкети я не ходжу — маю краще заняття.

— Що ж ти таке робиш?

— Ну сиджу та думаю. Часто це роблю останнім часом, а тут — найкраще місце для роздумів. «Про-

кинсья!» — насмішкуватим поглядом блиснув на Елронда. — Та ви, коли хочете знати, зарано прийшли сюди з вашої учи — не дали пісню закінчiti! І де це мій друг Дунадан? Хай би допоміг менi!

— Його розшукають, — засміявся Елронд. — Тодi ви собi в куточку довiршуєте, а ми наприкiнцi й послухаємо!

Фродо з Більбом посідали рядком, ще й Сем пiдсiв, та й ну гомонiти. Більбо розповiв, що тодi без пригод був примандрував до Рiвен-долу, а потiм iз гномами ходив i в Дiл, але... старiсть не радiсть, бiльше вже не мандрується. І чого Гандальф не вiвiдав ранiше, що та його знахiдка така страшна? То Бiльбо давно вже сам бi його й принiс у Рiвен-дiл, без клопоту...

— А вiн з тобою? — прошепотiв раптом. — Хоч бi впiвока знов на нього глянути!

— Авжеж, зi мною, i виглядає все так само, — вiдповiв Фродо з якоюсь дивною нехiттю.

Фродо, ще як одягався, помiтив, що Перстень тепер висить у нього на ший, i ланцюжок новий — легкий, але мiцний. Поволi дiстав. Бiльбо простяг руку. Але Фродо швидко знов заховав Персня за пазуху. Мов яка тiнь упала мiж них, i Фродо побачив не Бiльба, а жалюгiдне зморщене створiннячко з жадiбним обличчям i кiстлявими руками; захотiлося вдарити його!

Музика й спiви враз нiби урвалися, запала тиша. Бiльбо швидко глянув на Фродове обличчя й провiв рукою по очах.

— Тепер я розумiю, — прошепотiв вiн. — Заховай його! Пробач, що накинув тобi цього важкого тягаря. Пробач усе! Невже пригодам-злигодням nі-коли не буває кiнця? Всякчас хтось інший має пiдхопити й продовжити історiю, i на це немає ради...

Чи й варто мені закінчувати мою книжку? Та ну її!
Розкажі мені справжні новини — все розкажи про
Край!

Коли Фродо заховав Персня, щезла й тінь, знов залунала довкола нього рівендільська музика. Більбо щасливо сміявся: його тішили і найдрібніші вісті з Краю, від найвагоміших і до витівок найменшого гобітенятка. Не завважили й, як біля них став чоловік у темно-зеленому плащі. Раптом Більбо підвів голову:

— Нарешті ти прийшов, Дунадане!

— Обійдисвіте! — вигукнув Фродо. — Скільки в тебе імен?

— А я не чув, щоб тебе звали Обійдисвітом, — признався Більбо. — А чом ти не був на бенкеті? Пані Арвен була там.

— Знаю, — відповів Обійдисвіт. — Але я часто мушу обходитися без веселощів. Несподівано повернулися з Дикого краю Елрондові сини, тож я хотів негайно почути їхні вісті.

— Ну, любий друже, ти вже почув свої вісті, — сказав Більбо, — то, може, вділиш і мені хвилинку? Ходімо в куточок та допоможи мені вивершити пісню! Елронд хоче, щоб я її виконав наприкінці.

— То й ходім! — усміхнувся Обійдисвіт. — Я весь — увага.

На хвильку Фродо лишився сам-один, бо Щир заснув. Усі довкола слухали співи й музику, то й він заслухався. Уловлював, розумів не всі ельфійські слова, але й того було досить, щоб його уява почала малювати картини далеких країв і чудовних речей; немов ріка золота-срібла поглинула його, й він заснув. Йому снилася музика, що оберталася бистрою водою, а тоді враз стала голосом. Більбів голос? Так, це Більбо наспівно читає вірші!

В Арвернієні корабля
побудував Еаренділ,
а перед тим він ліс рубав
в краю, що зветься Німретіл;
вітрила з срібла він зіткав,
зробив зі срібла ліхтарі
і лебедем розкрилив він
ніс корабельний угорі...

Та ось Більбо змовк. Фродо розплющив очі й побачив дядечка серед слухачів, що, усміхаючись, плескали в долоні.

— А можна б послухати це ще раз? — запитав один ельф.

— Мені дуже приємно, Ліндіре, — вклонився Більбо, — але боюся вас стомити! Та й на сон мене хилить після стількох співів...

Він підійшов до Фрода, й дядечко з небожем вийшли. А позаду чистий голос завів:

*А Елберет Гілтоніель,
сілівен пенна міріель...*

Фродо обернувся й здивувався, побачивши Арагорна біля пані Арвен, а тоді її погляд стрівся з Фроловим — і цей погляд він запам'ятав навіки...

— Та ходімо вже! — покликав Більбо. — За вечір вони ще стільки пісень переспівають!

Дядечко з небожем усамітилися в Більбовій кімнатчині, вікно якої дивилося на річку Бруїнен, і розмовляли тільки про все прекрасне: про ельфів, зорі, про барвисте роздягання лісу... Розмовляли, аж поки у двері постукав Щир і чимно нагадав, що рано завтра буде Рада, й Фролові, після поранення, треба як слід відпочити.

РАДА В ЕЛРОНДА

Наступного ранку Фродо прокинувся бадьорий і здоровий. Він подався берегом Бруїнен, радіючи вранішньому сонцю, що зазирало в Рівен-діл з-за гір, а поруч мовчки йшов вірний Щир. За закрутами стежки побачили Гандальфа з Більбом, що сиділи на лаві, вирубаній у прибережній скелі.

— Гей, привіт! — озвався Більбо. — Готовий до довгої ради?

— Готовий до будь-чого, — відповів Фродо. — Але найдужче я хотів би походити по долині, зайти в он той бір...

— Може, після Ради, як буде ще час: нам багато треба вислухати й вирішити сьогодні, — мовив чарівник.

Незабаром пролунав дзвін.

— Це Елронд скликає учасників Ради, — сказав, підводячись, Гандальф. — Вас, Фроде й Більбе, обох запрошено. Ходім негайно!

Фродо й Більбо швидко подріботіли за чарівником, а позаду тюпав незапрошений і забутий на хвильку Щир.

Гандальф привів гобітів до того самого ганку, де Фродо був натрапив на своїх друзів напередодні. Світла осінь яріла в долині, весело гомоніла річка, виспівували пташки, аж Фродові здавалося, ніби й та його сповнена небезпек утеча з Краю, й чутки про дедалі густішу пітьму над світом — просто відлуння поганого сну. Але ж ні: поважні й сурові були обличчя тих, хто привітав їх, коли вони увійшли до покою.

Був там Елронд, а біля нього сиділо ще декілька душ. Фродо упізнав Глорфіндела й Глоїна; самотою в кутку сидів Арагорн, і на ньому був вибляклій дорожній плащ. Елронд посадив Фрода біля себе й відрекомендував його товариству:

— Це, друзі, той самий гобіт — Фродо, син Дрога. Мало хто пробивався сюди крізь більші небезпеки чи в нагальнішій справі.

Потім Елронд назвав тих гостей, кого Фродо бачив уперше. В залі сиділи ще: син Глоїна, Гімлі; кілька Елрондових радників на чолі з Ерестором; ельф Галдор із Сивої гавані, з дорученням від Кірдана-корабела; ельф Леголас, син Трандуїла, короля ельфів Північного Чорнолісу. А трохи віддалік від усіх сидів високий темночубий чоловік із гордовито-жорстким поглядом сірих очей на гарному, шляхетному обличчі. Його багата, але посіріла від дорожньої пильоти одіж промовляла про тривалі й нелегкі мандри. З неприхованим подивом дивився він на двох гобітів.

— А це, — сказав Елронд Гандальфові, — Боромир, чоловік із півдня. Прибув допіру, на світанку, просити поради. Я дозволив йому взяти участь у раді, бо тут він дістане відповідь на свої запитання.

Не все, що обговорювалось на Раді, варто перевідати тут. Багато говорилося про події в зовнішньому світі, надто ж на півдні й на схід від Імлистих гір. А от розповідь Глоїна зацікавила Фрода.

— Багато літ тому, — розповідав Глоїн, — тінь неспокою впала на наш народ. Ми не відразу й збегнули, звідки вона йде. Почали перешіптуватися, мовляв, тісно стало нам під Самітною горою, а в широкому світі он скільки краси й багатств, і чом, мовляв, не вернутися до Морії, чи то Казад-думу, мовою гномів? І дався на ті перешепти Балін. Король Даїн не

хотів його відпускати, але Балін таки пішов, повівши за собою Орі з Оїном і ще багатьох із нашого народу, на південь. Було це літ тридцять тому. Спочатку до нас дійшли добре вісті, але потім вісті перестали доходити зовсім. А десь рік тому до Даїна прибув посланець — не з Морії, а з Мордору; серед ночі, на коні, й викликав Даїна до брами. Мовляв, Саурон Великий бажає дружити з нами, обіцяє повернути нам Магічні Персні — якщо ми розповімо йому про гобітів. «Бо Саурон знає, — додав він, — що одного з них ти колись знав». Це нас неабияк стурбувало, й ми нічого не відповіли. Тоді гонець зашипів лагідніше: «Великий Саурон гадає, що ти, на знак майбутньої дружби, знайдеш йому того злодюжку (саме так висловився гонець) і забереш у нього, по добрій волі чи й силоміць, невеличкого перстеника, який нічого не вартий і якого колись той украв. Нічого той перстеник не вартий, — провадив гонець, — але Саурон хоче перевонатися у твоїй дружбі на ділі. Знайди цього персня, й Володар віддасть тобі ті три персні, що віддавна належали гномам, і ще й Морійське царство стане твоїм навіки. Або хоч вивідай про того злодюжку, чи живий він ще й де живе, і ти матимеш велику винагороду й міцну дружбу Повелителя. Коли ж відмовишся — буде гірше тобі! То що, відмовляєшся?» І Даїн відповів, що спочатку мусить обдумати ці слова. «Добре думай, але недовго», — погрозливо мовив гонець. «Час я маю: скільки хочу, стільки й думаю», — відказав Даїн. «Поки що маєш», — сказав гонець і щез у темряві.

Вітоді серця нам гризе тривога. Ми добре розуміємо, що в тих його словах криється і погроза, і ошуканство, адже Мордором заволоділа та сама сила, що зраджувала нас віддавна, й вона ж не змінилася. Двічі повертається Сауронів гонець і двічі їхав геть без відповіді. Він призначив нам останній, за його словами, строк і приїде по відповідь наприкінці року.

Тож Даїн і послав мене остерегти Більба, що його розшукує Ворог, і довідатись, якщо Більбо сам знає, навіщо Ворог так жадає того Персня, «невеличкого перстеника, який нічого не вартий». А ще нам дуже потрібна порада Елронда, бо ж Чорна Тінь розростається й насувається на нас. Ми довідалися також, що гінці побували і в короля Бранда у Долі й налякали його. Коли б він не піддався! Війна дихає на його східні кордони. Якщо гінці не дістануть відповіді, Ворог може кинути своїх підданців і на Бранда, й на Даїна.

— Ти прийшов вчасно, — мовив Елронд. — Сьогодні ти почуєш, якого Персня розшукує Ворог і навіщо. У вас немає іншого виходу, як тільки вчинити опір, навіть без надії на перемогу. Але не тільки ви в біді. Ваше лихо — лише часточка біди всього Середзем'я. Перстень! Як нам бути з цим «невеличким перстеником»? Ось що ми повинні тут вирішити. Ось навіщо ви скликані сюди, посланці далеких країв, хоча я вас і не кликав. Вас посекликав сюди начебто випадок, у цю останню мить. Але це не так. Так склалося, що саме ви, хто зібрався отут, мусите знайти раду на загрозу, що нависла над світом. Ось чому тут відкрито говоритиметься про речі, що досі були відомі лиш небагатьом. І насамперед — про історію Персня. Я почну розповідь, а закінчать інші.

І Елронд своїм чистим, дзвінким голосом розповів про те, як під час Другої Доби викувано Персні Всевлади. Окремі частини цієї історії відомі були багатьом з гостей, але всієї її доти не знов ніхто, тож гості, затамувавши подих, слухали про ельфів-ковалів Ерегіону та про їхню дружбу з Морією, про їхню жадобу знання, якою й скористався Саурон, щоб заманити їх у пастку. Бо в той час він іще приховував свої

лихі заміри, й вони прийняли його допомогу, досягши величного вміння в ремеслах, а він тим часом вивідав усі їхні таємниці та й зрадив їх, викувавши потай у Богняній горі Одного Персня Всевлади, аби за панувати і над ельфійськими Перснями, і над самими ельфами. Але ельф Келебрімбор довідався про це й заховав три Персні, що їх сам зробив, і вибухнула війна, й земля спустіла, а ворота Морії зачинилися.

Потім він простежив історію Персня через усі літа, але тут ми це опускаємо, оскільки ця частина історії всім відома, бо ж він сам свого часу звелів записати її. Він говорив про Нуменор, про його розквіт і загибель, про те, як людські королі повернулися з глибин Моря, на крилах бурі, в Середзем'я; про Еленділа Високого з його синами-богатирями Ісілдумом та Анаріоном, про засновані ними могутні князівства: Арнор на півночі й Гондор на півдні. Але Саурон Мордорський напав на них, і був укладений Останній Союз ельфів і людей...

— Як нині, бачу красу їхніх стягів! — мовив Елронд, зітхнувши. — Я був окличником у Гіл-галада... бився на схилах Ородруїна, коли в останній битві полягли Гіл-галад і Еленділ, але Саурон зазнав поразки, й Ісілдум вирубав Персня з його руки уламком батькового меча Нарсіла, забравши Персня Всевлади собі.

— Он воно як! — вигукнув тут Боромир. — У нас на півдні, певне, про це забули, бо вже я чув, нібито Великий Перстень того, кого краще не називати на ім'я, пропав разом із ним у руйновищі його першого царства. А ним заволодів Ісілдум! От так новина!

— Авжеж, заволодів, — підтверджив Елронд. — Хоча не мав би цього робити. Його треба було там-таки й знищити — вкинути у вогонь, де його викувано. Але мало хто бачив той вчинок Ісілдума. Тільки він стояв поруч батька в тому смертельному поєдин-

ку, а біля Гіл-галада билися тільки ми з Кірданом. Але Ісілдур не послухав нашої ради.

«Персня я візьму на згадку про загиблих батька й брата», — сказав він нам. Але незабаром Перстень його й зрадив, призвівши до смерті Ісілдура, отож на півночі його й називають Ісілдуровим Прокляттям. Однак смерть — це ще не найгірше, що могло б спіткати його...

Про це знав лише дехто з нас на півночі, — провадив Елронд. — З Радопілля, де поліг Ісілдур, повернулося тільки три душі, й поміж них Охтар, його зброєносець; він зберіг два уламки Еленділового меча й передав Валанділові, синові Ісілдура: той, за малістю літ, перебував тут, у Рівен-долі. І так Нарсіл ще й досі не перекований...

Я назвав перемогу Останнього Союзу безплідною? Краще б назвати її неповною: Саурана розбили, але не знищили, і його Персня не знищили, а тільки загубили; Чорну Вежу зруйнували, а підвалини лишили, бо закладено їх силою Персня Всевлади, і, поки він цілий, вони й стоятимуть. Так, той Союз і справді був останній, бо людей стає на землі все більше, а Першонароджених — дедалі менше, і все більше розходяться їхні шляхи.

На півночі після тієї війни й побоїща при Радопіллі нумenorців ставало все менше, й столиця їхня, Аннумінас, обернулася на руїну; Валанділові нащадки перебралися були у Форност — і цей та-кож вимер... А на півдні князівство Гондор довго протрималося. Столицею південців став Осгіліат, Зоряна Твердиня, а ще вони вибудували Мінас-Ісіл, Вежу Молодого Місяця; звели й Мінас-Анор, Вежу Призахідного Сонця... У саду Великого Князя посадили насінину Білого Дерева, яке Ісілдур привіз із-за Моря, й з насінини виросло могутнє дерево.

Але дедалі швидше спливали роки в Середзем'ї, й урвався родовід Менелділа, Анаріонового сина, Біле Дерево всохло, а кров нумenorців стала змішуватися з кров'ю простолюду. Потім якось-то сторожа на мурах Мордору задрімала, й темні сили захопили Горгорт, а незабаром захопили й Мінас-Ісіл, зробивши з неї Мінас-Моргул, Вежу Чаклунства. Тоді вже Мінас-Анор перейменували на Мінас-Тіріт, Сторожову Вежу, й відтоді між двома вежами точилася безнastанна війна, але Остгіліат, що стояв між ними, люди покинули, і в його руїнах поселилися привиди.

Покоління приходили на зміну поколінням, але Мінас-Тіріт усе боровся й досі бореться з нашими ворогами. Тут і кінець моїй оповіді: після Ісілдурової загибелі Перстень Всеvlади щез безслідно, й наші Три Персні визволилися були з-під нього. Однак нині їм знову загрожує небезпека, бо, нам на лихо, Перстень Всеvlади знайшовся... Але про це хай розкажуть інші, бо до цих справ я був майже непричे�тний.

.... Щойно замовк Елронд, як підхопився Боромир.

— Пане Елронде! — заговорив він. — Дозволь і мені сказати дещо про Гондор, бо саме гондорці послали мене сюди, а гостям, звісно, буде корисно довідатися, що там діється й від якої загрози ми їх оберігаємо.

Не вірте, нібіто в Гондорі більше вже немає нумenorської крові! Тільки наша доблестъ стримує досі моргульський жах. Але що буде, коли вороги прорвуться за Андуїн?

Однак та година, либонь, уже й недалеко. Знов курить дим над Ородруїном, який ми називаємо Горою Судьби. Коли повернувся Ворог, ми втратили Ісіліен, а цього року, в червні, на нас зненацька напали мордорці, й ми відступили. Нас було менше, бо мордорці уклали спілку зі східняками й ордами гарадців, але

нас розбито не чисельною перевагою, а чимось незбагненим, чого ми досі не знали. Дехто каже, що та дивна сила виступає у вигляді великого чорного верхівця. Коли він з'являється, ворогів охоплює якийсь шал, а найбільші наші сміливці лякаються, коні харпудяться й тікають. Лиш жалюгідні рештки нашого східного війська вернулись назад, зруйнувавши останній міст, що ще стояв серед руїн Осгілата.

Я був у загоні, що захищав міст, поки його розбирали за нашими спинами. Лише четверо врятувалися вплав: ми з братом і ще двоє. Але ми все ще боремося — утримуємо всі західні береги Андуїну, а ті, що ховаються за нашою спиною, тільки хвалять нас, якщо взагалі про нас чують; забагато хвали, але замало помочі. Тільки з Рокані іноді прибуває якась дешниця на наш заклик.

Саме в цю лиху пору я й надумався подолати сотні небезпечних миль, аби потрапити до Елронда; сто десять днів мандрував сам-один. Але я прийшов шукати не союзника для війни, а порадника в скруті. Мені потрібна порада й відгадка одного незбагненного пророцтва. Річ у тім, що напередодні того раптового нападу моєму братові наснivся сон, який потім ще не раз снivся йому, а одного разу — й мені.

Нам снилося, нібито східне небо потемніло й там загrimів грім, але на заході ще голубіло небо, й чийсь далекий, але виразний голос проказав:

Шукайте меча половини —
В Імладрісі меч яр;
Ради зібратись повинні,
Дужчі моргульських чар.
І знак тоді явлено буде,
Що звершиться скоро Судьба,
Прокляття проснеться Іслдурा
Й дріблонлюдку буде хвальба.

Не зрозуміли ми з братом цих чудних слів і розповіли сон батькові нашому, Денетору, володареві Мінас-Тіріта й знавцеві переказів Середзем'я. Але тільки й почули від нього, що Імладрісом колись ельфи називали одну долину далеко на півночі, де живе мудрий володар Елронд. І мій брат узяв собі в голову, що неодмінно треба розшукати Імладріс, аби розгадати сон, і я, краще за нього знаючи дорогу, вирушив сам. Не хотів відпустити мене батько, й довго блукав я забутими шляхами, аж поки нарешті й добувся в Імладріс, де дім Елронда.

— І тут, у домі Елронда, ти й справді з'ясуєш де-що, — озвався, підводячись, Арагорн і поклав свого меча на стіл перед Елрондом, і всі побачили, що він зламаний посередині. — Ось вони, Меча Половини!

— А хто ти? Й що маєш спільногого з Мінас-Тірітом? — вражено спитав Боромир, глянувши на змарніле обличчя й вибляклій плащ мандрованця.

— Він — Арагорн, син Араторна, — відповів за нього Елронд, — далекий, але єдиний і прямий нащадок Іслдура, володаря Мінас-Ісіла. Дунадани півночі мають його за свого вождя, хоча зовсім небагато їх лишилося нині.

— Тоді Перстень належить тобі, а зовсім не мені! — вражено скрикнув Фродо, схопившись на ноги.

— Не належить він ні тобі, ні мені, — заперечив Арагорн. — Просто так розпорядилася Доля, щоб ти поберіг його якийсь час.

— Покажи Персня, Фроде! — урочисто мовив Гандальф. — Пора вже! Дістань його, і нехай Боромир відгадає решту своєї загадки.

В залі запала мертватиша, й очі всіх присутніх вступилися у Фрода, а він, розгублений і зніяковілий, відчував велику нехіть показувати, навіть торкати Персня. Нарешті трепетливою рукою дістав Персня, й він заблищав, замерехтів перед усіма.

— Ось воно, Ісілдурове Прокляття! — мовив Елронд.

— Дрібнолюдок! — ошелешено пробурмотів Боромир, блискучими очима дивлячись на гобіта з Перснем. — Отже, настане скоро остання година Мінас-Тіріта? Але навіщо тоді нам зламаний меч?

— Звершиться скоро Судьба взагалі, а не доля самого тільки Мінас-Тіріта, — пояснив Арагорн. — Бо ж Зламаний Меч, Меча Половини — це меч Еленділа, що зламався під ним, коли Еленділ упав. Його нащадки зберегли цього меча, хоча розгубили все інше, бо віддавна ходив у нас переказ, що його відкують знову, коли знайдеться Перстень, Ісілдурове Прокляття. А зараз, пересвідчившись у цьому, чого б ти хотів? Щоб рід Еленділа повернувся до Гондору?

— Мене послано просити ради, а не допомоги, — гордовито відказав Боромир. — Але тяжкі випроби впали на Гондор, і меч Еленділа був би для нас благом понад усякі сподівання... якщо така річ і справді

може виринути з тіній минувшини, — додав гондорець, з явною недовірою дивлячись на Арагорна.

Фродо відчув, як розілився Більбо, ображений за свого друга Дунадана. І старий гобіт таки не втерпів, скочив на ноги й випалив:

Щире золото не завше блищить,
Не всі мандрівці — волоцюги,
Зрілість в'янути не спішить,
Корінь не знає хуги.
Прокинеться жар — стане полум'ям,
Заблісне світло у пітьмі,
Меч оновиться надломлений,
Король знов корону візьме.

— Може, й не дуже досконало звучить, але б'є в точку, — звернувся Більбо до Боромира. — Варто було мандрувати сто десять днів, аби вислухати слово Елронда — й не почути! — І сів, обурено пирхнувши.

— Я цього віршика склав сам для Дунадана, — прошепотів Фродові на вухо, — давно колись, як він уперше розповів мені про себе.

Арагорн усміхнувся Більбові, а тоді знов заговорив до Боромира:

— Я пробачаю тобі твої сумніви. Сам знаю, що не дуже схожий на величаві образи Еленділа й Іслідура, як їх вирізьблено в Денеторовім домі. Я тільки нащадок Іслідура, але не сам Іслідур. За плечима у мене довге й тяжке життя, а милі, що пролягли між Рівен-долом і Гондором, — то лише невеличка часточка моїх мандрів.

Але дім мій, який уже є, — тут, на півночі. Бо саме тут жили Валанділові нашадки протягом багатьох поколінь. Наші дні потемніли, а ми самі — здрібніли, але щоразу Меч переходить до нового законного спадкоємця. І ось що ще скажу я тобі, Боромире. Небагато нас, дунаданів, мандрованців Дикого краю і

мисливців — але мисливці ми на слуг Ворога, які вештаються багато де, а не тільки в Мордорі.

Так, Гондор — твердиня, а нам випала інша доля: захищати північні землі від лихих створінь, яких не зупинити вашим міцним мурам і блискучим мечам. І дякують нам менше. Подорожні косують на нас, а місцевий люд дає образливі прізвиська: «мандрівани», «обійдисвіти», коли не «пройдисвіти», хоча їхні села й міста давно вже стали б руїнами, коли б ми не оберігали їх безнастанно. І ми мусимо тайтися з цим нашим завданням... Але нині світ знов міняється: знайшлося Ісілдурове Прокляття, і Меч буде викуваний знов. І я прийду до Мінас-Тіріта.

— Знайшлося Ісілдурове Прокляття, кажеш ти? — озвався Боромир. — Я побачив якогось блискучого перстника в руці дріблолюдка, а Ісілдур загинув ще до того, як почалася ця доба. Звідки ж Мудрим відомо, що цей перстень — його? Де був перстень усі ці літа? І як потрапив до такого дивного господаря?

— Ти довідаєшся про це, — пообіцяв Елронд.

— Але ж не зараз, шановний господарю? — стурбувався Більбо. — Вже скоро полудень, і я відчуваю: треба підкріпитися!

— Я ще ні про що тебе не просив, — усміхнувся Елронд. — Та коли вже ти сам нагадав про себе, то я прошу тебе: розкажи нам свою історію. Якщо ти не зробив із неї довгої пісні, то розкажи простими словами. Що коротше, то швидше й підкріпишся.

— Гаразд, — погодився Більбо. — Але сьогодні я розповім правдиву історію. Якщо ж хто з гостей чув з моїх уст трохи іншу розповідь — гобіт покосував на Глоїна, — то я прошу пробачення. Тоді я хотів закріпiti скарб за мною й позбутися накинутого мені прізвиська злодія. Але тепер я вже трохи краще все розумію. Ось як воно було...

Ті з гостей, котрі вперше бачили Більба, вражено слухали, а старий гобіт не без утіхи переповів геть усю свою пригоду з Гам-гамом, не пропустивши жодної загадки. Він би й про свою прощальну вечірку із зникненням у Краї розказав, коли б йому дозволили, але Елронд підніс руку й мовив:

— Чудово, мій друже. Нам важливо знати, що Персня ти передав Фродові, своєму спадкоємцю. То хай він і розповість далі.

І Фродо, хай і не так охоче, як Більбо, розповів про всі свої злигодні від того дня, коли Персня передано йому на збереження. Слухачів цікавив кожен крок його мандрівки від Гобітону до Бруїнен, кожна особливість у поведінці Вершників; вони знайуривали його й перепитували.

— Непогано, — похвалив Більбо, коли Фродо знову сів. — З цього вийшла б добра історія, коли б тебе не уривали.

— Авжеж, довгенька вийшла розповідь, — відкарав Фродо. — Але все одно вона виглядає неповною — особливо без докладної розповіді Гандальфа.

Галдор, що сидів поруч, почув останні слова Фрога.

— І я про це подумав! — вигукнув він, а тоді, звертаючись до Елронда: — Чи могли б ми почути докази того, що знахідка цього дрібнолюдка — це і є Великий Перстень? І що каже про це Саруман, великий знавець Перснів Влади, якщо він, звісно, чув те, що ми допіру почули?

— Твої запитання, Галдоре, тісно переплетені одне з одним, — сказав Елронд, — і найкраще відповість на них Гандальф.

— Для декого, Галдоре, — дорікнув Гандальф, — Глоїнове повідомлення та переслідування Фрога ста-

ли б достатнім доказом того, що Більбова знахідка становить величезну цінність для Ворога. А знайшов він, як відомо, Персня. Погляньмо тепер, яка ж доля інших Перснів. Дев'ятьма Перснями володіють назгули, що прибрали подобу Чорних Вершників. Сім — утрачені або й знищенні. — При цих словах Глоїн засовався, але промовчав. — Де Три, ми знаємо. То котрим же є цей Перстень, якого так жадає Ворог?

Так, між Рікою й Печерою, себто між згубою й нахodoю Персня, зяє багатовікова прірва, яку Мудрі нарешті подолали. Та долали вони її надто повільно, а Ворог тим часом не спав, нишпорив, надто близько нишпорив! І добре ще, що повну істину він з'ясував лише цього літа.

Декому з присутніх відомо, що багато літ тому я ризикнув перевідати Чаклуна-Некроманта в Дол-Гулдурі й, таємно вивідавши, чим він займається, переконався, що наші побоювання підтвердилися: то був Саурон наш давній ворог, що знов прийняв подобу й нарощує сили. І дехто, певно, ще пам'ятає, що Саруман, на зібраній тоді Раді переконав Мудрих не розпочинати війни, і чимало років ми тільки спостерігали. Та коли його тінь неймовірно rozрослася, Саруман погодився на війну, і Рада вигнала Чаклуна з Чорного лісу — і того ж самого року знайшовся цей Перстень: дивний збіг обставин, якщо це збіг.

Але ми спізнилися, як те й передбачав Елронд. Саурон теж стежив за нами і давно приготувався до нашого удару, керуючи Мордором здаля, через Мінас-Моргул, де порядкували його Дев'ятеро. А тоді нібито відступив від нас, а сам захопив Чорну Вежу й відкрито проголосив там свою владу. Тоді восстаннє зібралася Рада, бо ми довідалися, що він усе

наполегливіш розшукує Одного. Ми побоювалися, чи не довідався він про Одного Персня щось таке, чого ми не знаємо. Але Саруман знов сказав «ні», повторивши лише, що Один більш ніколи не знайдеться, бо Андуїн, певне, відніс його в Море.

Та я все одно хотів дізнатись, як ця річ потрапила до Гам-гама і як довго він нею володів. Я знов, що він неодмінно має вилісти й податися на розшуки свого скарбу, й виставив сторожу. І він таки виліз, але втік від нас і зник. Далі я тільки спостерігав і вичікував, але потім мої сумніви підсилила несподівана підозра: звідки взявся гобітів перстень? І що з ним робити, коли справдяється мої побоювання? Але про свої страхи я не говорив ні кому, побоюючись зради.

Було то сімнадцять років тому. Але помалу я переконався, що Гобітянію просто беруть в облогу всілякі шпиги, і став потерпяти ще дужче. Покликав на поміч дунаданів, і вони посилили сторожу, а ще я виповів свої страхи Арагорнові, спадкоємцеві Ісілдура.

— І я порадив, — уставив Арагорн, — спіймати Гам-гама, хоч було вже ніби й запізно. Я гадав, що справедливість вимагає, щоб Ісілдурові нащадок віправив Ісілдурову помилку, то й подався з Гандальфом на те безнадійне полювання.

Далі Гандальф розповів, як вони прочісували весь Дикий край аж до самого Мордору, й аж там почули чутки про нього, але знайти так і не знайшли.

— Я впав у відчай. А відчай наштовхнув мене на думку: влаштувати випробу персня, й він сам, можливо, скаже, що він — Один Перстень. І я згадав Саруманові слова про те, що всі Персні носять свої власні самоцвіти, а Один не має ніякої окраси — тільки знаки, якими позначив його майстер. А звідки

взяв це Саруман, з якого джерела? І я подався в Гондор, і Денетор неохоче дозволив мені покопатися серед його книг, кинувши мимохідь, що Саруман уже вивчав тут літописи. І там я знайшов сувій, списаний рукою Ісілдура, і того сувоя навряд чи й хто читав, крім нас із Саруманом... Так от, Ісілдур пише, що Перстень спочатку був розжарений, і на ньому чітко прочитувався напис: ельфійськими літерами, але невідомою Ісілдурові мовою. Коли Ісілдур робив той запис, Перстень уже сколов і напис помалу виблякав, тож Ісілдур переписав ті літери, передбачаючи, що напис може зникнути зовсім. Я прочитав той напис, зроблений мовою Мордору: так, це були ті самі слова, що їх почув Келебрімбор, творець Трьох, коли Саурон уперше надяг Одного.

Я відразу ж попрошався з Денетором, але в дозі дістав повідомлення, що Арагорн спіймав Гамгама. Довга й стомлива була та моя розмова з Гамгамом, але я почув від нього найголовніше: свого персня він знайшов біля Радопілля і жив потому надзвичайно довго, а тільки Великі Персні мають силу подовжувати життя своїм власникам. До того ж його оповідь точно збігалася з тією, яку вперше відкрито розповів нам Більбо.

А якщо й це не є достатнім доказом, Галдоре, то є ще й інша випроба. На цьому самому персні, якого ти щойно бачив, проступають, коли кинути його у вогонь, літери, що про них писав Ісілдур. Я кинув його у вогонь і прочитав ось що:

Аш назг дурбатулук, аш назг гімбатул,
аш назг тхракатулук аgh бурзум-іші крімпатул!

При цьому голос чарівника враз змінився, зазвучав зловісно й погрозливо, і мовби тінь заволокла

сонце, в залі стало темно; всі затремтіли, а ельфи позатуляли вуха.

— Досі ще ніхто не вимовляв слів цієї мови в Імладрісі, Гандальфе Сірий, — докірливо мовив Елронд, коли тінь розвіялась і товариство перевело дух.

— І сподіваймося, що більш ні разу вони тут не прозвучать, — відповів Гандальф. — І все одно я не прошу пробачення в тебе, Елронде: від мене вимагали доказів. А щоб звуки цієї мови не затопили навіки західних земель, усім нам треба відкинути сумніви й визнати: гобітівська знахідка — це, як визначили Мудрі, скарб Ворога, куди він вклав усе своє зло й велику частину своєї сили. Ще в пітьмі Чорних Літ Ковалі Ерегіону вчули похмуре закляття:

Один, щоб мати всіх, всіх розшукати,
Усіх приволокти і всіх зв'язати
В країні Мордор, де панує тьма, —

й зрозуміли, що їх зраджено.

А від Гам-гама, друзі мої, я довідався ще одне: він ходив до Мордору, й там із нього витягли все, що він знає. Отже, Ворог знає: Перстень знайшовся, довго зберігався у Краї, а що його посіпаки гналися за ним майже до наших дверей, то скоро дізнається (коли ще не дізнався), що Перстень тут, у Рівен-долі...

Якусь хвильку всі мовчали, а тоді заговорив Боромир:

— То ви кажете, що цей Гам-гам — маленька тварючка, але великий лиходій? І до чого ж ви його присудили?

— Його просто стережуть ельфи Чорного лісу... — почав Арагорн, але його урвав Леголас: — Ой ні! Вже не стережуть! Маю повідомити товариство, що Змеагол, чи то Гам-гам, утік.

— Утік? — скрикнув Арагорн. — Це дуже поганя новина! І як же це Трандуїлові люди не догледіли?

— Не догледіли не через брак пильності, а через надмірну нашу добресть, — відповів Леголас. — І схоже, що втекти йому допомогли інші. Ми його виводили на прогулянку, коли бувала гарна погода, і от одного разу він видерся на дерево, а злізти відмовився. Тим часом напали на нас урки: ми їх відбили, але й Гам-гам зник. Ми пішли по слідах і переконалися: він пішов з урками, і зайшов десь аж до Дол-Гулдуру, тож ми не посміли йти за ним далі, бо те місце й досі лихе...

— Ну зник, то й зник, — сказав Гандальф. — Нам тепер не до нього. Хоча він може зіграти якусь таку роль, що ні він сам, ні Саурон не передбачають...

А зараз я відповім іще на одне Галдорове запитання: про Сарумана. Цю історію я маю розповісти повністю, бо тільки Елронд чув її, і то в скороченому вигляді. На сьогодні це буде останній розділ у нашій Повісті про Перстень.

Наприкінці червня, коли я перебував у Гобітянії, мене огорнула така тривога, що я подався на південь, передчуваючи: насувається якась небезпека. Там до мене дійшли вісті про поразку Гондору й про Чорну Тінь, але нечисленні біженці з півдня несли на собі печать страху, про який не хотіли говорити. Я тоді помчав на північний схід по Невторованому й недалеко від Підгір'я здібав чаравника Радагаста Карого, який і повідомив мене, що Дев'ять Назгулів, прибравши подобу вершників у чорному вбранні, переправилися потай через Ріку й рухаються на захід, випитуючи у всіх про Край.

«Хто сказав тобі це й хто послав тебе?» — спитав я.

«Саруман Білий, — відповів Радагаст. — А ще він просив переказати тобі, що, коли тобі потрібна допомога, він допоможе, але ти повинен звернутися до нього негайно, а то буде запізно».

«Я поїду до Сарумана», — сказав я.

«Тоді виrushай негайно, бо Вершники, либонь, швидше дістануться до Краю, ніж ти доїдеш до Сарумана!»

І вже й хотів їхати геть, та я ще попросив у нього допомоги, а також помочі від усіх його друзів: звірів і птахів; попросив, щоб усі вісті вони зносили в Ортханк, Саруманові й Гандальфу. Він це пообіцяв і помчав так швидко, мов за ним гналися Дев'ятеро.

На ту хвилю і мій кінь, і я були такі зморені, що довелося заночувати в Підгір'ї, й там я надумав, що не маю часу повернутися до Краю. Це була найбільша моя помилка! Я написав листа Фродові й доручив господареві зайзду, моєму другові, відіслати. Виrushив я на світанку, а прибув до Ортханка якогось-то вечора. Саруман зустрів мене й повів в один із горішніх покоїв. На руці в нього я помітив персня.

«Отже, ти приїхав, Гандальфе», — сказав він поважно, але в його очах я помітив ніби холодне глування.

«Так, приїхав, — відповів я. — Приїхав по твою допомогу, Сарумане Білий!»

«По мою допомогу, Гандальфе Сірий? — насмішкувато перепитав він, нібито розсердившись, що я назвав його титул. — Та хто таке чував, щоб хитромудрий Гандальф, який вештається по всіх краях і пхає свого носа в усі справи, просив у когось допомоги?»

Мене вразив його тон. «Але ж, коли я не помиляюсь, складається таке становище, яке вимагає об'єднання всіх наших зусиль», — сказав я.

«Може, воно й так, — мовив він, — але ти пізно до цього додумався. Хотів би я знати, як довго ти приховував від мене, голови Ради, справу щонайбільшої ваги? І чого ж це ти саме тепер виліз зі своєї гобіянської схованки?»

«Дев'ятеро знов пішли в похід, — відповів я. — Вони переправилися через Ріку. Так сказав Радагаст».

«Радагаст Карий! — зареготав Саруман, уже не приховуючи своєї зневаги. — Радагаст — Приборкувач Пташок! Радагаст Простак! Радагаст Дурень! Добре хоч стало йому хисту зіграти роль, яку я йому підсунув. Бо ти приїхав, а тільки це й було мені треба. І тут ти, Гандальфе Сірий, і зостанешся та й відпочинеш від своїх мандрів. Бо так хочу я, Саруман Мудрий, Повелитель Перснів і Суцвіть!»

Я придивився, аж його вбрання тільки здається білим, а насправді зіткане з багатьох барв і, коли він рухається, так переливається й мерехтить, аж очам боляче.

«Біле було краще», — зауважив я.

«Біле? — посміхнувся він. — Біла барва добра лише для початку. Білу тканину можна пофарбувати, білу сторінку можна списати, білу барву можна розклести на багато кольорів».

«І тоді вона втрачає білість, — заперечив я. — А той, хто розкладає річ, аби дізнатися, чим вона є, зійшов зі стежки мудрості».

«Говори так із тими дурнями, що береш собі за друзів, — заявив він. — А я викликав тебе сюди не на те, щоб ти мене повчав, а щоб запропонувати тобі вибір».

Він прибрав поважного вигляду і виголосив промову — чи не складену заздалегідь: «Давня Доба минула. Середня закінчується. Починається Нова Епо-

ха. Час ельфів сплив, а починається наш час: це буде світ людей, якими нам випадає правити. Але нам потрібна повнота всевлади, аби впорядкувати світ так, як нам хочеться, і для того блага, яке можуть розгледіти лише Мудрі.

Послухай, Гандальфе, мій давній друже й соратнику! — заговорив Саруман лагіднішим голосом і підступив ближче. — Я сказав «ми», «нам», маючи на увазі саме нас із тобою, сподіваючись, що ти приєднаєшся до мене. До влади йде Нова Сила. Безсилі проти неї колишні союзи й способи. Уже немає надії на ельфів чи на Нуменор, якому три чисниці до смерті. Тож перед нами, перед тобою — єдиний вибір: приєднатися до тієї Сили. І це буде мудрий вибір, Гандальфе. Тоді буде надія. Ця Сила от-от заволодіє світом і щедро винагородить тих, хто їй посприяв. А Мудрі, от як ти і я, зможуть, на-

бравшись терпцю, підпорядкувати її собі, щоб спрямовувати, куди слід. І наші заміри ніскільки не зміняться — тільки засоби наші будуть інші».

«Сарумане, — мовив я. — Я вже не раз чував таке, але з вуст посланців Мордору; ними вони ощукували невігласів. Невже ти викликав мене тільки на те, щоб стомити повторенням їхньої балаканини?»

Він зиркнув на мене скоса й трохи поміркував. «Ну, я бачу, що цей мудрий шлях тобі не до вподоби? — мовив нарешті. — Поки що не до вподоби? А що, коли ми придумаємо щось ще краще? — І він поклав свою довгу руку мені на плече й прошепотів: — А чом би й ні, Гандальфе? А з Перснем Всевлади? Коли ми заволодіємо ним, тоді й влада над світом перейде до нас! Для цього, власне, я й приклекав тебе. Бо мені служать багато очей, і я певен: ти знаєш, де лежить нині ця неоціненна коштовність. Знаєш! А то б чого Дев'ятеро так допитувалися про Край? Чого б ти там просиджував так подовгу?» І неприхована жадоба зблиснула враз у його очах.

«Сарумане! — сказав я, відсторонюючись від нього. — Ти ж добре знаєш, що тільки одна рука може повелівати Одним, тож навіщо казати «ми»? Але тепер, коли я знаю твої помисли, я тобі не те що не дам його, а й слова про нього не зроню. Ти був головою Ради, але нарешті розкрив свою перероджену сутність. Ти, як я зрозумів, запропонував мені такий вибір: підкоритися Саурону або Саруману. Я не підкорюся ні йому, ні тобі. Маєш ти ще щось запропонувати?»

Він глянув на мене холодно й погрозливо. «Так, — відказав. — Я й не сподівався мудрості від тебе, навіть для твоєї ж власної користі, і все ж таки дав тобі змогу вибрати добровільну допомогу мені, а ти вибрал дурну впертість. Ти залишишся тут — аж до кінця».

«До якого кінця?»

«Аж поки відкриєш мені, де зберігається Перстень. Чи аж поки він знайдеться всупереч тобі, ѹ Володар матиме час на легші справи: придумати, скажімо, гідну винагороду зухвалому опорові Гандальфа Сірого».

І мене відвели на майданчик на самому шпилі Ортханка, звідки Саруман спостерігає зорі. Лишившись на самоті, я оглянув долину: де колись були квітучі луки, тепер чорніли ями шахт, пласкі дахи зброярень і вилися бурі димки над ковалськими горнами. А ще крізь дим я побачив зграї вовкулаків і загони добре озброєних урків: Саруман збирає власне воїнство, отже, він ще змагається з Сауроном, ще не підкорився йому. Крихітний був той майданчик, і я не міг зігрітися навіть хodoю, а вічні льодовики дихали холодом, але гірше диму ізенгардських кузень, холоду й самотності мене терзали думки про Вершників, які щодуху скачуть до Краю. Я тільки сподівався, що мій лист дійшов до Фрода й він встиг безпечно сховатися в Рівен-долі.

Спочатку я боявся, що й Радагаст зрадив. Але Радагаст виконав свою обіцянку мені, чим і розладнав Саруманові задуми. Він послав своїх друзів — гірських орлів — на всі боки, ѹ орли побачили вовчі та урчі зграї, шастання Дев'ятьох Вершників по землях, а ще почули про втечу Гам-гама. І вони послали гінця до мене. Отож наприкінці літа в Ортханк несподівано прилетів Гвайгір-Боривітер, найбистріший з Великих Орлів. Я попросив Боривітра забрати мене з Ортханка, ѹ він вирвав мене з Саруманових лабет. Орел відніс мене до Рокані, володар якої і слухати не хотів про Саруманове падіння, але дозволив мені вибрати найкращого коня, аби лиш я мершій забрався геть. Де вже коням Дев'ятки змагатися з моїм Тінебором! Та,

що ближче я під'їжджав до Краю, то більший брав мене страх, бо я дізнався, що Вершники розділилися, аби потрапити в Край зі сходу й з півдня. Фрода в Гобітоні я не застав, але від старого Косі довідався, що Фродо вийшав тиждень тому й того ж самого вечора на Горі побував чорний верхівець. Я до Кролячої балки, а там двері навстіж, порожньо, тільки на порозі лежить Фродів плащ. Відчай охопив мене на мить, і я, на жаль, не розпитав гобітів, а то б вони мене втішили. Подався по слідах Вершників, але такі вони були плутані, аж я розгубився. Але мені здалося, що принаймні двоє з них поїхали на Підгір'я, то й я туди майнув, щоб сказати парочку теплих слів господареві заїзду. Та коли старий Барліман повідомив, що Фродо переночував тут напередодні й «элигався» з Обійдисвітом, я обійняв його на радощах. Зачарувавши його пиво на незрівнянний смак на сім років, я переночував у заїзді, і тієї ночі ще п'ятеро Вершників бурею промчали через селище. Тож я ще вдосвіта погнав за ними. Вихором примчав до Гроздової й застав їх там. Вони відступили перед моїм гнівом, бо ще був день, але вночі облягли мене на вершині гори. Довелося повергти чимало вогню, а вранці я прорвався крізь їхню облогу й поїхав на північ, зманюючи їх за собою. Бо неможливо було знайти тебе, Фроде, в пущі, і дурістю було б шукати тебе, коли Дев'ятка переслідувала мене по п'ятах. Я покладав усю надію на Арагорна, хотів відтягти частину їх на себе й швидше добутися до Рівен-долу, щоб вислати допомогу. І це допомогло трохи, бо лише п'ятеро, а не всі дев'ятро, напало тоді на ваш табір...

Тут і кінець моїй розповіді, і хай дарують мені гості й вельмишановний господар її довготу, але я гадав, що Хранитель Персня має дізнатися, чому він вчасно не дістав обіцянної допомоги, тим паче, що

обіцяв йому сам Гандальф Сірий, якому оце вперше довелося порушити дане слово.

Так, тепер ми знаємо все про Перстень, і ось він перед нами. Але ми нітрохи не наблизилися до нашої мети. Бо ж ми повинні вирішити, що нам із ним робити.

Запала мовчанка, яку перший порушив Елронд.

— Печальна це новина, про падіння Сарумана, бо ми йому довіряли, і йому відомі наші думи й задуми. Ця сумна історія тільки зайвий раз підтвердила, як небезпечно проникати надто глибоко в помисли Ворога: можна пройнятися ними. Але ой скільки вже їх було, тих падінь і зрад... Хоча найдужче мене вразила Фродова історія. Крім присутнього тут Більба, я знов трохи гобітів, і гадаю тепер, що він не такий уже й винятковий, як мені здавалося раніше. Світ вельми змінився, відколи я восстаннє мандрував по західних дорогах.

Упиріщ ми знаємо під багатьма іменами, й про Праліс чого тільки не розповідають, хоча справжнім Пралісом він був тоді, коли займав чи не всю північ, і білка, скачучи з дерева на дерево, могла від теперішнього Краю доскакати до Сірих рівнин, що на захід від Ізенгарда. В ті дні довелося мені помандрувати й побачити чимало чудасій. Але я й забув про Бомбаділа, якщо це справді той, хто тоді блукав по лісах і пагорбах і вже тоді був старіший за все старе. Тоді його ще так не звали. Ми звали його Ярвайном Бен-адаром, найстарішим, кого ніхто не породив. Але всяк іменував його по-своєму: гноми називали Форном, північани — Оральдом. Дивна він істота, але, може, й варто було мені запросити його на цю нашу Раду?

— Він не прийшов би, — кинув Гандальф.

— А коли б усе-таки попросити в нього допомоги? — запропонував Ерестор. — Він начебто має владу й над Перснем.

— Ні, ти трохи не так зрозумів, — заперечив Гандальф. — Швидше Перстень не має над ним влади. Бомбаділ сам собі господар. Але йому не до снаги переробити Персня чи захистити інших від нього. Він замкнувся у своєму невеличкому світі, окресливши видимі тільки йому межі й вичікуючи, либо нь, якоїсь зміни, але тих меж ніколи сам не переступить.

— Але в тих межах він — повновладний господар, — наполягав Ерестор. — То, може, він узяв би Персня на зберігання?

— Ні, він не візьме з власної волі, — заперечив Гандальф. — Він, може, й взяв би, коли бувесь вільний світ просив його, але йому не збагнути, наскільки це серйозно. Дайте йому Персня, й він швидко про нього й забуде, або, ймовірніш, просто викине геть. Такі речі не затримуються довго в його голові. Він був би вкрай ненадійним хранителем, а отже, Персня йому довіряти не можна.

— Та й у кожнім разі, — озвався Глорфіндел, — цим ми тільки відстрочили б день поразки. Ми б не пронесли туди Персня так, щоб нас не вистежили шпиги. А навіть коли б і не вистежили, Володар Перснів рано чи пізно довідався б, де зберігається Перстень Всевлади, і кинув би на те місце всю свою потугу. Чи вистояв би сам Бомбаділ? Навряд чи.

— Я не знаю Ярвайна, — докинув Галдор, — хоч і чув про нього, але Глофіндел слушно каже. Сила, що здатна протистояти Сауронові, криється не в заповідній могутності Ярвайна. Тільки ми, ельфи, могли б дати відсіч Чорному Князеві. Але чи стане у нас усіх на це сили?

— Ні, не стане нашої сили, — відказав Елронд.

— Отже, якщо ми не можемо силою відстояти Персня, — мовив Глорфіндел, — у нас лишаються тільки два виходи: відіслати його за Море або знищити.

— Але ж Гандальф відкрив нам, що знищити Персня можна тільки у Мордорі, — заперечив Елронд. — А мешканці заморських країв не захочуть його прийняти: він належить світові Середзем'я, і тільки ми, хто ще тут живе, повинні дати йому раду.

— То киньмо його в морські глибини: хай справдяється так Саруманові брехні! — ще запропонував Глорфіндел. — Бо ж нам зрозуміло тепер, що й на колишніх наших Радах Саруман був нещирій: знавши, що Перстень не загублено навіки, хотів, щоб ми в це повірили.

— Ні, і морські глибини — не зовсім безпечна схованка, — заперечив Гандальф. — Багато істот живе і в глибоких водах, та й на місці моря може виникнути суходіл. Ми тут повинні придумати, як знищити цю загрозу назавжди, а не як відкласти її на рік, на кілька людських поколінь чи на епоху.

— Отже, — озвався Ерестор, — є тільки два шляхи: або заховати Персня навіки, або знищити його. І обидва нам не до снаги. Як нам вийти з цього глухого кута?

— А вийти треба, — похмуро мовив Елронд. — Звісно, ніхто не зможе передбачити, що станеться, коли ми підемо цим чи тим шляхом. Але мені, здається, вже зрозуміло, яким шляхом слід піти. Західний напрям нібито найлегший: ельфи часто втікають на захід, але він буде під пильним наглядом Ворога, і тому його треба відкинути. В цій притузі нам слід вибрати тяжку, непередбачену дорогу. Треба йти в Мордор і вкинути Перстень у Богонь.

Знов запала мовчанка. Нарешті заговорив Боромир:

— Я не зовсім розумію вас. Хай Саруман виявився зрадником, але ж хіба він дурне пропонував? Чому ви говорите тільки про те, щоб Персня або заховати, або знищити? Чом би не повернути Персня, коли вже він опинився у наших руках, проти ворога?

— Ні, — заперечив Елронд, — ми не можемо скористатися Перснем Всевлади. Ми це знаємо надто добре. Він належить Сауронові, бо сам Саурон його зробив, і його ніяк неможливо використати для добра, адже це Перстень Зла. У нього вкладено надто велику силу, тож і володіти ним може тільки той, кого наділено справді великою могутністю. Але для могутніх він особливо небезпечний. Згадай: Саруман Білий переродився, як тільки схотів заволодіти Перснем. Якщо хто-небудь із Мудрих здолає Сауруна за допомогою Персня, то неминуче сяде на його престол і сам перетвориться на Чорного Володаря. Це ще одна важлива причина, чому персня необхідно знищити: поки він існує, небезпека пройнятися жадобою всевлади загрожує навіть Наймудрішим. Бо зло не народжується злом, Саурон не прийшов у світ готовим лиходієм. Я боюсь узяти Персня на зберігання. І ніколи не спробую скористатися ним у боротьбі.

— І я теж, — сказав Гандальф.

Боромир подивився на них із сумнівом, але тільки опустив голову.

— Що ж виходить? — мовив він. — Ми в Гондорі мусимо покладатися тільки на нашу власну зброю. Поки Мудреці зберігають Персня, ми боротимемось. Може, й Зламаний Меч Еленділа ще скаже своє слово, якщо той, кому він дістався, успадкував і королівську силу.

— Настане день, — сказав Арагорн, — коли ми перевіримо це в бою.

— Коли б той день не настав запізно, — зронив Боромир. — Бо, хоч я й не прошу допомоги, нас підтримала б упевненість у тому, що й інші борються, як тільки можуть.

— Будьте впевнені: так воно і є, — сказав Елронд. — У Середзем'ї багато є могутніх сил, які борються з Ворогом.

— Але добре було б, — утрудився Глоїн, — коли б вони всі об'єдналися. Інші персні, не такі небезпечні, можна було б використати для боротьби з Ворогом. Сім, на лихо, втрачені для гномів... але ж Трьома Ворог так і не заволодів? Кажуть, що Три Персні ельфів дуже могутні. Але ж і їх зробив колись давно Саурон. То що вони, лежать собі? Чому не використати їх для боротьби?

— Чи ти не слухав мене, гноме Глоїне? — після тривалої мовчанки відказав Елронд. — Не Саурон викував Персні ельфів. Він їх навіть ні разу не бачив. Але про них і говорити не дозволено. Тільки в цю годину сумнівів я скажу про них ось це: вони не «лежать собі», але створено їх не як зброю для війни чи завоювання, а як засоби для розуміння, творення й зцілення, щоб речі лишалися чистими. Коли ж Ворог знов заволодіє своїм Перснем Всевлади, тоді зруйнується все, чого досягнуто за допомогою Трьох, і йому відкриються всі наші помисли... Ось чого прагне Ворог.

— Але що станеться, коли знищити Персня Всевлади, як ти радиш? — запитав Глоїн.

— Напевне ми не знаємо, — сумно відповів Елронд. — Дехто сподівається, що Три Персні, яких ніколи не торкався Ворог, тоді стануть вільні й допоможуть зцілити заподіяні ним світові рани... але я боюсь, що ці сподівання не справдяються. Гадаю, що, знишивши Персня Всевлади, ми знищимо й

силу решти перснів, і чимало чудовних речей занепаде й забудеться...

— І все одно всі ельфи, — додав Глорфіндел, — сповнені рішучості знищити Персня, аби навіки позбутися Ворога й страху перед його пануванням.

— Тож ми знов повертаємося до знищення Персня, — виснував Ерестор, — але до вирішення, як це зробити, так і не підступилися. Чи ж маємо ми силу добутися до того вогню, в якому його викувано? Це ж шлях відчаю! Коли не безрозсудності...

— Відчаю? Безрозсудності? — перепитав Гандальф. — Це не відчай, бо відчай тільки для тих, хто точно знає: кінець, нема надії. А ми такого кінця не бачимо. Ні, це мудрість, якщо ми визнаємо необхідність одного-єдиного шляху, коли зважили й відкинули всі інші способи. Безрозсудністю це може здаватися тим, хто чіпляється за хибну надію. Ну, то хай безрозсудність стане нашим прикриттям, запоною на очах Ворога! Йому ж і на думку не спаде, щоб ми, заволодівши Перснем, захотіли не досягти з ним Всевлади, а знищити його! Отак ми зіб'ємо його з пантелику.

— Бодай на якийсь час, — додав Елронд. — Дорога в Мордор небезпечна, але комусь її треба пройти. Ні сила, ні мудрість не зайдуть по ній далеко. Таке велике завдання слабкий виконає успішніш за сильного, якщо матиме надію сильного. Саме такими часто й бувають дії, що повертають колеса світу: слабкі руки роблять це, бо мусять, під всюдиущим наглядом очей Великих.

— Я все, все зрозумів, пане Елронде! — заговорив раптом Більбо. — Все дуже просто: дурний гобіт Більбо заварив цю кашу, то сам її має й з'їсти!.. Коли вирушати?

Боромир вражено витріщився на Більба, але не засміявся, побачивши, що решта з великою повагою дивиться на старого гобіта. Лише Глоїн усміхнувся — згадавши колишнє.

— Авжеж, дорогий Більбе! — відповів Гандальф. — Коли б ти справді сам заварив цю «кашу», то сам її мав би й розсьорбати. Але ж ти вже добре знаєш, що ніхто самотужки не починає історії й що всякий герой відіграє лише невелику роль у великих ділах. Не треба ніяковіті! Всі ми розуміємо, що за жартом ти приходив мужній порив. Але це вже тобі не до снаги, Більбе. Ти вже не можеш забрати Персня собі назад: він перейшов до іншого. Дописуй свою книжку, але будь готовий написати продовження, коли сміливці повернуться з перемогою.

— Ale хто вони — ті, що підуть у Мордор? — не вгамовувався Більбо. — Як на мене, то більш нічого й не треба було вирішувати на цій Раді. Я знаю, що ельфи харчуються промовами, а гноми — безконачно терплячі, але я просто старий гобіт і вже помираю з голоду. Не можете назвати якісь імена зараз? То зробімо перерву на обід!

Ніхто не відповів. Пролунав полуденний дзвін. Ale всі й далі мовчали. Фродо обвів поглядом усі обличчя, але ніхто не дивився на нього! Вся Рада сиділа з опущеними очима, мов у глибокій задумі. Великий страх пойняв його: ніби от-от мали прочитати вирок, якого він так боявся, хоч і сподівався: а може, не прочитають? Всього його охопило тужливе бажання тихо-мирно пожити з Більбом у Рівендолі. Нарешті він зробив зусилля й заговорив, і сам здивувався своїм словам, немов чиясь чужа воля користувалася його тонким голоском.

— Я понесу Персня, — мовив він, — хоч і не знаю дороги.

Елронд проникливо подивився на нього.

— Наскільки я розумію, — сказав він, — саме тобі, Фроде, судилося це зробити. Якщо не ти, то хто ж? От і настав час дрібнолюду з Гобітянії: саме перед ними впадуть могутні фортеці, а Мудрі прийдуть питати їхньої ради... Але це важкий тягар. Такий важкий, що ніхто не перекладе його на чиєсь інші плечі. Але тепер, коли ти вибрав свою долю, я скажу тобі: ти зробив правильний вибір.

— Але ж ви не пошлете його самого, правда ж ні, пане? — закричав, неспроможний стримуватися більше, Щир, вискочивши зі свого куточка, куди був прослизнув на початку Ради й де тихесенько весь час просидів.

— Звісно, ні! — відповів Елронд, з усмішкою обертаючись до Щира. — Принаймні ти з ним підеш. Як же можна тебе розлучити з Фродом, коли ти примудрився прослизнути слідом за ним навіть на таємну Раду Мудрих?

Щир зашарівся й знов позадкував у свій куток.

— Ох, і вклепалися ж ми в халепу, пане Фроде! — тільки й мовив, хитаючи головою.

Розділ III

ПЕРСТЕНЬ МАНДРУЄ НА ПІВДЕНЬ

Після обіду гобіти влаштували свою власну раду в Більбовій кімнаті. Мері з Піпіном обурилися, довідавшись, що Щир проліз на Раду й напросився, щоб і його послали з Фродом.

— Це нечесно! — заявив Піпін. — Елронд його не викинув за шкірки, ані в кайдани не закував, а натомість винагородив за зухвалство!

— Винагородив! — сумною луною повторив Фродо. — Не можу уявити собі тяжкої за це карі. Ти нс думаєш, що кажеш! Послали в мандрівку, з якої нема повернення, — і це винагорода? Я ще вчора сподівався, що від мене більше вже нічого не вимагатиметься, що відпочину, лишуся тут надовго, коли не навіки...

— Ми заздримо Щирові, а не тобі, — сказав Мері. — Якщо ти маєш іти, то не піти з тобою — це кара для будь-кого з нас. Ми стільки пройшли з тобою, стільки пережили, і хочемо йти з тобою до кінця.

— Оце ж і я хотів сказати, — мовив Піпін. — Гобіти мають триматися гурту! Я піду, якщо тільки мене не прикують. Має ж бути і хтось розумний у загоні.

— Тоді тебе не візьмуть, Перегріне Туку! — сказав Гандальф, виткнувшись у сусіднє вікно. — Тільки даремно ви так кипите — ще ж нічого не вирішено.

— Так, тільки вибрали Фрода з Щиром, — докинув Більбо. — Елронд пошле чималий гурт — хай-но повернуться розвідники!

— Отож! — похмуро докинув Щир. — Це затягнеться до зими.

— Ми не можемо виrushати, поки не вивідаємо всього про Вершників, — пояснив Гандальф. — Хтось тут сказав, що треба розумного в загін. Таки правда! Либонь, і я подамся з вами.

Фродо так зрадів цим словам, що чарівник зліз зі свого підвіконня, скинув капелюха і вклонився, а тоді пішов до Елронда.

— Скільки ж я тут просиджу? — спитав небіж.

— Та довгенько, — відповів дядечко. — Хоч напоговоримося. Допоможеш мені завершити цю книжку? Й розпочати нову? Ти придумав кінець?

— Кілька кінців, і всі похмурі й неприємні.

— Це не годиться! — заявив Більбо. — Книжки мають гарно закінчуватися. Як оце: *i зажили вони в щасті й добрі?*

— Годиться, якщо так складеться, — відповів Фродо.

— І, цікаво, де ж вони житимуть? — докинув Щир.

І замиготіли дні за днями у рівендільському затишку. Швидко облетіла-облистіла осінь, подув холодний вітер з Імлистих гір. Майже два місяці прожили гобіти в Елрондовім домі, і минав уже й грудень, коли почали вертатися розвідники. Хто ходив на північ, хто на захід, а хто й на схід і південь: обстежили всі краї, усі куточки. Останні повернулися Елрондові сини, Елладан та Елрогір. І ніде розвідники не знайшли жодної признаки Вершників чи яких інших прислужників Ворога. Навіть орли з Імлистих гір не принесли свіжих вістей. Ніде ніхто не бачив Гам-гама й не чув нічого про нього. Із чорних коней трупи трьох знайдено відразу ж біля борду й ще п'ятьох — трохи далі на каменях, а ще натрапили на подергого чорного плаща. Схоже було, що Чорні Вершники покинули північні краї.

— Принаймні вісъмох із Дев'ятки Гомінка спішила, — розмірковував Гандальф. — Можна сподіватися, що Привидів Персня розкидано й що довелося їм повернатися в Мордор безформними примарами. Коли так, то не скоро вирушать вони знов на полювання. Звісно, Ворог має й інших посіпак, але їм, аби взяти наш слід, доведеться діставатися аж до кордонів Рівен-долу. Будем обачні, то й нелегко їм буде взяти слід. Але відкладати похід більш не можна ні на день!

Елронд покликав гобітів до себе.

— Час настав, — мовив він, дивлячись на Фрода. — Довше затримуватися з Перснем не можна. Але той, хто його понесе, не повинен розраховувати, що йому допоможуть війною чи силою. Фроде! Ти все так само наполягаєш на тому, що саме ти понесеш Персня?

— Так, — сказав Фрodo. — Я йду. Із Щиром.

— Я не здатен допомогти тобі навіть порадою. Не знаю, ні якою дорогою тобі краще йти, ні як виконати завдання. Ти здибаєш багатьох ворогів, і явних, і прихованіх, але несподівано можуть трапитися тобі й друзі. Я розішлю гінців до всіх наших друзів у широкому світі. А ще я виберу тобі товаришів, аби вони йшли з тобою так далеко, як тільки вони захочуть чи зможуть. Їх буде небагато, бо ми покладаємо надію на швидкість і таємничість. Загін Персня налічуватиме дев'ять осіб — відповідно до числа Вершників-Назгулів. З вами піде Гандальф, бо це його велике завдання і ним, можливо, й завершиться його труди. А решта представлятиме інші Вільні Народи світу, себто це будуть ельфи, гноми й люди. З ельфів піде Леголас, а з гномів — Гімлі, син Глоїна. Вони йдуть до гірських перевалів, а може, й трохи далі за гори зайдуть. Представником людей з вами піде Арагорн.

— А я думав, Обійдисвіте, — мовив Фрodo, — що ти помандруєш у Мінас-Тіріт із Боромиром.

— Таки помандрую — але нам з тобою буде по дорозі на багато сотень миль. Ось чому в Загоні буде й Боромир.

— Ще треба знайти двох, — сказав Елронд. — Я знайду когось із-поміж моїх ельфів...

— А ми? — закричав Пітін. — То що, нас не візьмуть? І ми підемо з Фрodom!

— Ви просто не розумієте, не уявляєте, що ждатиме вас попереду, — сказав Елронд.

— Та й Фродо не уявляє, — несподівано підтри-
мав Піліна Гандальф. — І ніхто з нас не уявляє до-
стеменно. Здається мені, Елронде, що тут слід покла-
стися не так на велику мудрість, як на їхню дружбу.

— А я хотів послати цих двох гінцями в їхній
Край, щоб попередили свій народ про небезпеку, —
мовив Елронд. — Принаймні, як на мене, мав би
лишигтися бодай молодший з них, Перегрін Тук.

— Тоді, пане Елронде, вам доведеться замкнути
мене в буцегарні або відіслати додому в мішку, — за-
явив Пілін. — Інакше я все одно подамся за Загоном.

— Нехай уже буде так, — розвів руками Ел-
ронд. — Отже, Загін набрано. За тиждень виришаєте.

Ельфи-ковалі перекували Еленділового меча, ви-
карбувавши на клинку емблему: сім зірок між пів-
місяцем і сонцем, адже Арагорн, син Араторна, пря-
мий нащадок королів Нуменору, вирушав захищати
Гондор від мордорських зазіхань. І Арагорн дав йому
нове ім'я — Андріл, себто Полум'я Заходу.

Арагорн і Гандальф багато говорили про дорогу,
довго роздумували над картами й книгами. Фродо
трохи сидів біля них, але якнайбільше намагався
побути з дядечком. Уранці останнього дня Більбо
дістав з-під свого ліжка скриньку.

— Тут твій зламаний меч, — мовив він. — Я був
узяв його, але забув віддати ковалям, щоб переку-
вали, а тепер уже не встигнуть. То, може, візьмеш
оце? — І дістав зі скриньки невеликого меча в потер-
тих піхвах. — Візьми — мені він уже, либонь, не зна-
добиться.

Фродо вдячно прийняв меча.

— І це ще візьми! — сказав Більбо, подаючи не-
божеві невеликий, але важкенъкий згорток. Там бу-
ла кольчуга, щільно сплетена з багатьох сріблястих

вічок ще й прикрашена білими самоцвітами: тонка, гнучка, але міцніша за крицю.

— Гарна, правда? — промовив Більбо. — І вельми корисна, не сумнівайся. Колись мені був подаравав її Торін, а я, коли виrushав сюди, забрав її з Гамузею. Мені вона вже не потрібна. Надягнеш — і не відчуєш її ваги!

— Та я в ній виглядатиму неоковирно, — запеччив Фродо.

— І я казав так колись! — погодився Більбо. — А ти піддягни її під верхню одежду — й нікому про неї — нічичирк! — і додав пошепки: — Певен, що й ножі Чорних Вершників не проб'ють її!

— Гаразд, беру, — погодився Фродо. Більбо надягнув на небожа кольчугу, пристебнув Жало до близкучого пояса, а тоді сам Фродо вдягнув куртку.

— Ніхто й не здогадається, як добре ти захищений та озброєний, — сказав Більбо. — Хай щастить тобі!

І відвернувся до вікна, силкуючись мутикати якийсь мотив.

— Не знаю, як і подякувати, як віддячiti вам, дядечку, за всю вашу добрість! — розчулено мовив Фродо.

— Не треба! — сказав старий гобіт і ляснув небожа по плечу. — Я тільки прошу: бережи себе що-сили! Та ще привези купу всяких новин, бувальшин і старих пісень...

Холодний сірий грудневий день переходив у раннє надвечір'я, коли Загін приготувався вирушати: Елронд порадив їм якомога більше йти ночами, аж поки опиняться чимдалі від Рівен-долу. Взяли в дорогу тільки легке бойове спорядження, бо головною їхньою зброєю була таємність. Елронд дав їм теплу одіж: підбиті хутром куртки й плащі; харчі й ковдри повантажили на поні Біла — все того самого, що привели з Підгір'я.

Вони попрощалися з ельфами в Залі Вогню й чекали на чарівника. Закутаний у плащ Більбо мовчки стояв на порозі біля небожа, Арагорн сидів, згорбившись, на східцях, а Щир усе розмовляв з Білом та згадував, чи все необхідне взяв з собою.

— Мотузка! — раптом вигукнув він. — Не взяв мотузки! Ох, буде потрібна, а вже тепер ніде взяти...

Тієї миті вийшли Елронд із Гандальфом.

— Ось мое вам напутнє слово, — тихо мовив Елронд. — Хранитель Персня вирушає в путь до Гори Судьби. Тільки він один відповідає за долю Персня; він не повинен ні викидати Персня геть, ні віддавати його слугам Ворога. Він може на час передати Персня лише Мудрому з Ради Мудрих чи іншому Хранителю, але й це тільки у випадку крайньої потреби. Решта йде з ним як вільні супутці, не зв'язані присягою: ви просто допомагаєте Хранителеві Персня в дорозі. Кожен з вас може чи затриматися, чи

повернутися назад, чи звернути вбік, залежно від обставин. І ніяка присяга чи клятва не зобов'язує вас іти далі, ніж ви бажаєте. Бо ви ще не знаєте сили своїх сердець і не можете передбачити, що спіткає кожного з вас у дорозі.

— Але ж слово клятви зміцнило б непевне серце, — заперечив Гімлі.

— Або розбилось б його, — відказав Елронд. — Не зазиряйте задалеко вперед! Прощавайте! І хай благословення ельфів, людей та іншого вільного люду буде з вами! Хай зорі сяють на ваших чолах!

— Ща... щасливої дороги! — затинаючись від холоду, побажав Більбо. — Навряд чи ти вестимеш щоденника, Фроде, мій хлопче! Але розкажеш мені все про свої пригоди, як повернешся. І швидше повертайся! Щастя тобі!

Багато й інших ельфів стояли поруч і тихо бажали мандрівцям щасливої дороги. Не чути було ні сміху, ні співів, ні музики. Але нарешті рушили — тихо поринули в сутінь.

Перейшли місток і довгими крутими стежками подерлися нагору, з Рівен-долу. Ось піднялися на вересову рівнину, де свистів вітер. Востаннє глянули на Останній Затишний Дім, що моргав вогниками внизу, і подалися в ніч.

Біля Бруїненського броду зійшли з Дороги на стежки, що вели на південь. Хотіли обійти Імлисті гори з заходу, аби не потрапити на очі шпигам. Гандальф з Арагорном вели перед, а зіркий Леголас замикав вервечку подорожан. Важка й похмура була ця перша частина їхньої подорожі, з якої в пам'яті Фрода лишився хіба що пронизливий вітер: навіть у теплій одежі їм ніколи не було тепло. Спали вдень де-небудь у вибалку чи в тернику, надвечір чатовий будив їх,

підобідували холодними харчами, бо зовсім рідко зважувалися розпалити вогнище, і смерком рушали далі, все на південь. А попереду все підростали гори...

Через два тижні дороги погода змінилася. Східний вітер ущух, а тоді подув північний. Летючі хмари розтали, зійшло бліде сонце. Мандрівці підійшли до невисокого кряжу, порослого могутніми падубами. А на півдні дорогу начебто перегордили високі гори із засніженими вершинами.

— Ми не збилися з курсу, — мовив Гандальф, ставши біля Фрода. — Це ми опинилися біля кордонів краю, що люди називають Голлін, а колись, у щасливіші дні, тут жили ельфи і йменували цю країну Ерегіоном. Погода тут буде ліпша, але стане, либонь, небезпечніш.

— Хай і небезпека, але як приємно побачити справжній схід сонця! — сказав Фрodo.

— Але ж гори прямо попереду, — зауважив Піпін. — Чи не збилися ми на схід?

— Ні, — відповів Гандальф. — Просто при сонці ти бачиш далі. За отими вершинами гори повертають на південний захід. В Елрондовім домі стільки мап, але ти, либонь, і не зазирав до них?

— Зазирав, але позабував, що там на мапах.

— А мені й мапи не треба, — заявив Гімлі, підійшовши з Леголасом. — То край, де здавен трудилися наші батьки, вкарбувавши ці гори у витвори з металу й каменю, в пісні й перекази. Ось вони: Бараз, Зірак і Шатур! Я бачив їх тільки здаля і то раз, але знаю їх і назви їхні, бо під ними лежить древнє царство гномів — Казад-дум чи, по-ельфійськи, Морія, а загальною мовою — Чорна Безодня. Ген височіє Баразінбар, Багряний Rіg, або Карадрас по-ельфійськи, а праворуч — ще два піки: Зірак-зігіл або Келебділ, Сріблястий, і Бунду-шатур або Фануїдол, Сірий.

Тут Імлисті гори розходяться двома рукавами, між якими пролягла незабутня долина Азанулбізар, яку ельфи називають Нандугіріон, що загальною мовою означає Чорноріччя.

— Оце ж до того Чорноріччя ми й прошкуємо, — сказав Гандальф. — Якщо пройдемо перевалом Багряні Ворота попід далеким схилом Карадрасу, то по Чорнорічних Сходах спустимося у глибоку долину гномів, де лежить озеро Дзеркальне, з якого витікає річка Сріблянка.

— Темні води Келед-зараму, — сказав Гімлі, — й холодні джерела Кібл-нали. Невже мені випало це щастя — побачити заповітні наші озера й річки?

— Якщо й випало побачити, то лише мимохідь, — відповів гномові Гандальф. — Бо шлях наш — понад Сріблянкою в Таємні Чагарі, далі — до Великої Ріки і...

— І куди ж далі? — спитав Мері.

— До самого кінця мандрівки — до кінця, — відповів чарівник. — Не варто зазирати задалеко вперед. Радіймо, що щасливо дійшли до Голліну. Зупинимося тут на добу: цілющий клімат... Край, де колись жили ельфи, довго противиться злу.

— Це правда, — погодився Леголас, — але дерева й трава уже їх забули. Лише камені, чую, зітхаютъ за ними: *Вони обмежили нас, високо вибудували нас — але потім покинули нас...*

Того ранку вони розпалили вогнище в глибокому вибалку, прикритому заростями падуба, й цього разу снідання, що замість вечері, видалося їм куди веселішим. Ніхто не поспішав лягати спати... Тільки Арагорн був мовчазний і неспокійний. Попоївши, він зійшов на пагорб і там, заховавшись під деревом, дивився то на південь, то на захід і все ніби до чогось

дослухався. Тоді повернувся до вибалка й став над супутцями, неначе дивуючись їхній веселій без журності.

— В чим річ, Обійдисвіте? — озвався Мері. — Чого ти виглядаєш? Східного вітру?

— Та ні, — відказав той. — Але чогось тут таки бракує. Не раз бував я в Голліні й щоразу заставав багато звірів, особливо птаства. А нині все тут німує. Я відчуваю це. На милі довкола — жодного звуку, а від вашого галасу земля мов стугонить. Не збегну я цього. Відчуваю якусь розлиту настороженість, якийсь страх, а досі не відчував тут нічого подібного.

— Тоді будьмо обачніші, — споважнів Гандальф. — Коли з тобою мандрує такий знавець слідів, як Арагорн, треба вірити його відчуттям. Тож тихіше! І хай хтось стане на чати.

Того дня перший мав чатувати Щир, але до нього приєднався й Арагорн. Решта поснула. І тоді настала такатиша, що Й Щир її відчув. Виразно чути було дихання поснулих; поні переставив ногу — почувся гучний стукіт... Сонце вже підбивалося вгору, коли Щир запримітив у безхмарному небі, далеко на півдні темну пляминку, що швидко росла, посувавочись на північ.

— Що це? На хмару не схоже, — прошепотів Щир Арагорну. Той не відповів, тільки пильно дивився туди. Але за хвильку Й Щир з'ясував, що то таке: зграї птахів швидко летіли, кружляючи, мов вишукували щось на землі.

— Ляж і завмри! — прошипів Арагорн, сіпнувши Щира в тінь куща, бо від цілого пташиного війська раптом відділився полк і на низькій висоті полетів просто до пагорбів. Якісь дуже великі ворони! Ось тінь зграї закрила сонце, один птах каркнув... Аж коли птахи зникли вдалині, Арагорн підвівся й негайно розбудив Гандальфа.

— Зграї чорних ворон літають над цілим краєм, — доповів він. — Не місцевий вид, а *кребайн* із Фангорну й Сірих рівнин. Може, втікають від чогось там, на півдні, але ймовірніш обстежують землю. А ще високо в небі кружляють яструби. Треба вирушати ще ввечері: Голлін перебуває під ворожим наглядом.

— І так само й Багряні Ворота, — виснував Гандальф. — Не знаю, як ми їх пройдемо непомічені... Але справді треба вирушати ввечері.

— На щастя, — додав Арагорн, — наше багаття майже не диміло й погасло перед появою ворон. Але ніяких багать надалі!

До кінця дня Загін ховався. Знов і знов пролітали великі чорні птахи, але надвечір подалися на південь. Смерком Загін знов рушив; узявши трохи східніше, попрямували до Карадрасу. Арагорн вивів їх на гарну стежку: чи не колишня занедбана дорога? Десь уdosвіта Фродо підвів голову до неба й побачив (чи відчув?), як над ними пропливла безшлесна тінь, затъмаривши на мить високі зорі.

— Бачив: щось пронеслося над нами? — прошепотів Гандальфу.

— Ні, але відчув, — відповів чарівник. — Хмарка пропливла?

— Надто вже швидко пропливла, — промурмотів Арагорн. — Ще й без вітру.

Більш нічого не сталося тієї ночі. Сонце зійшло ще яскравіше, ніж напередодні. Але знов похолодніло — вітер знов повертає зі сходу. Ще дві ночі йшли, але все повільніше, бо дорога дерлася дедалі вище, а гори присувалися все ближче. Третього ранку Карадрас здійнявся перед ними на всю свою могутню височінню: засніжена вершина й голі крива-

во-червоні схили. Сірі хмари закрили сонце, а вітер дув уже з північного сходу.

Гандальф принюхався до вітру.

— Зима наздоганяє нас, — тихо мовив Арагорну. — Гори на півночі геть покриті снігом. Уночі ми на великій висоті підходитимемо до Багряних Воріт. На тій вузькій стежці нас можуть помітити вивідачі; щось може й напасті. Але найбільшим ворогом може виявитися погода. Що тепер ти скажеш про твій шлях, Арагорне?

— Нічого хорошого, Гандальфе, — відказав Арагорн. — Але треба йти вперед. Далі на південь немає перевалів, аж до Роганського проходу. А тій дорозі я не довірю, зважаючи на твої вісті про Сарумана.

— Але ж є ще один шлях — темний і потаємний, про який ми з тобою говорили.

— Але не треба про цей шлях знову. Не зараз. Прошу тебе, нічого не кажи іншим, поки не перевокаємося, що немає ніякого іншого шляху.

— Нам треба вирішити, перш ніж вирушити, — нагадав Гандальф.

— То зважмо це, коли решта посне, — мовив Арагорн.

Надвечір, поки решта докінчувала свій сніданок, Гандальф з Арагорном відійшли вбік і задивилися на Карадрас. Потім вернулися, й Гандальф оголосив, що вирішили кинути виклик погоді й високому перевалові. Фродо відчув полегшення. Він не зінав, що то за темний і таємний шлях, але сама загадка про нього начебто сповнювала Арагорна жахом, то й Фродо зрадів, що відкинуто страшнішу дорогу.

— Може бути, що вороги стережуть Багряні Ворота, — пояснив Гандальф. — А ще нас може наздогнати на перевалі хурделиця. Треба йти якомога швидше!

— Ще я дам пораду, коли можна, — озвався Боромир. — Я знаю, що таке високогірні перевали. Хай кожен з нас візьме з собою по в'язці хмизу!

— Гаразд, — погодився Гандальф, — але затямте: вогнище розпалимо тільки в крайньому випадку, щоб не замерзнути на смерть!

Загін знов рушив, і то з доброю швидкістю напочатку, але невдовзі почалася крутизна. Стежка подекуди просто зникала, часто бувала засипана камінням. А потім насунули такі хмари, що стало темно, хоч в око стрель. Завив пронизливий вітер. Опівночі стежка вивела на вузький карніз: праворуч зяло глибоке провалля, ліворуч здіймалася прямоїсна стіна. Потім почав падати сніг, дедалі густіший. Фродо насилу розрізняв за два кроки попереду зігнуті постаті Гандальфа й Арагорна.

Ось Гандальф зупинився.

— Саме цього я й боявся, — мовив він. — Що скажеш тепер, Арагорне?

— Що й я цього боявся, — відказав той. — Але менше, ніж інших речей. От тільки дивно, що сніг іде тут, на півдні, й на такій невеликій висоті, де цілу зиму чисті стежки.

— То, може, це піdstупи Ворога? — докинув Боромир. — У нас кажуть, ніби він управляє бурями в Сутінкових горах, на своїх кордонах.

— Отже, його рука стала аж така довга, що він здатен перекинути хурделицю з північних земель у південні, — сказав Гімлі.

— Така довга, що далі нікуди, — буркнув Гандальф.

Вони зупинилися, то й вітер невдовзі ущух, і сніг майже припинився. Потупали далі. Але за якихось двісті кроків знов зірвалась заметіль, та ще гірша!

Гобіти, й навіть люди, швидко знесилі. Раптом весь Загін зупинився, мов усі так вирішили без слів. А довкола залунали досить дивні звуки. Може, то так виводив вітер? Але ні ж: виразно чулися крики, дикий сміх... Зі схилу покотилося каміння, пролітаючи над їхніми головами.

— Ні, далі йти не можна, — заявив Боромир. — І це не вітер виє, а чиось дикі голоси, і хтось скидає каміння саме на нас!

— Карадрас мав лиху славу задовго до того, як у цих краях почули про Саурона, — мовив Гімлі.

— Що ж нам робити? — жалібно пискнув Піпін, трусячись і спираючись на Мері й Фрода.

— Або перечекати тут, або вертатися, — відповів Гандальф. — Далі йти не можна.

— Та й вертатись не можна, поки лютує негода, — сказав Арагорн.

Загін стояв тісним гуртом, спинами до стіни. Гобітів трохи затуляв поні Біл, але, коли б не вищі товариші поруч, їх би вже замело з головою. Велика сонливість насунула на Фрода; він відчув, що провалюється в теплий сон. Начебто йому припікало в п'яти, а з того боку каміна долинав Більбів голос: «Нікуди не годиться твій щоденник! — дорікав дядечко. — Метелиця дванадцятого січня! От так новину приніс!» «Але ж я хотів відпочити, Більбе!» — насилу відповів Фрого й відчув, що його трясуть... Болісне пробудження: Боромир витяг його з снігової нори!

— Дріблонюдки позамерзають, Гандальфе! — сказав Боромир. — Треба щось робити!

— Дай їм оцього. — Гандальф дістав фляжку. — По ковтку на кожного! Це *mîruvor*, «дивносил» з Імладрісу, подарунок Елронда.

Щойно Фродо ковтнув теплого, запашного трунку, як відчув приплив бадьорості, сонливість де й ділася. Інші теж збадьорилися. Але вітер і сніг ніяк не вщухали.

— А вогнище? — раптом запропонував Боромир. — Це ж і є крайній випадок: ми от-от позамерзаємо!

— Ну то розпаліть вогнище, як зумієте, — дозволив чарівник. — Якщо за нами стежить хтось такий, кому начхати на цей буран, то нехай нас побачить.

Але ні ельф, ні гном не змогли розпалити одисирілій хмиз та ще на такому вітрі. Хоч не хоч мусив прикладтися до цієї справи сам Гандалф. Він повелів: «*Наур ан едрайт аммен!*», тицьнув жезлом у в'язку — й сніп зеленаво-блакитного вогню охопив хмиз.

— Якщо перевал стережуть вивідачі, то принаймні мене вони «засікли», — пробуркотів він. — Я ніби написав: ГАНДАЛЬФ ТУТ!

Але мандрівцям уже байдуже було до ворожих очей: вони раді були хоч пальці погріти біля тих невеличких пломінців. Але хмиз згоряв швидко, а сніговиці не видно було кінця. Ось кинули у вогонь останню в'язочку...

— Скоро вже світанок, — мовив Арагорн.

Боромир вийшов за коло й задивився в чорноту.

— Сніг уже не так густо валить і вітер ущхає, — оголосив він.

Незабаром і справді засіріло, й сніговій припинився. За високими кучугурами не видно було стежки, а вгорі висіли важкі хмариста, погрожуючи новою метелицею.

— Карадрас не змилувався, — сказав Гімлі, задерши голову. — Тільки рушимо — він знов на нас сипне. Що швидше зійдемо вниз, то краще!

Усі, звісно, погодилися, але як зійти? Завдання тяжке чи й неможливе.

— Хай Гандальф піде попереду, розтоплюючи сніг, — пожартував Леголас. Йому з усього товариства буря допекла найменше.

— Коли б ельфи перелетіли через гори та принесли нам сюди сонце, воно б і порятувало нас, — відказав Гандальф. — А я не можу запалити сніг.

Тоді Боромир з Арагорном пішли разом протоптутати стежку назад у глибокому снігу, а потім на вздогін їм помчав і Леголас, майже не лишаючи відбитків на снігу! Десь через годину перший вернувся ельф і доповів, що там, за скелею, намело височену кучугуру, але за нею снігу — гобітам по кісточки. Невдовзі повернулися й люди, протоптивши вузьку стежку, хоча все-таки не для гобітів... Ale сили в Боромира й Арагорна ще були: цей узяв Піпіна на плечі, той — Мері, й так перенесли за скелю й за кучугурище. Там Мері, Піпін і Леголас лишилися чекати на решту, а люди знов пішли назгору. Через півгодини показався Боромир із Щиром на плечах, за ним ішов Гандальф, ведучи поні, верхи на якому сидів Гімлі, а замикали шестя Арагорн із Фродом.

Ледве Арагорн вигулькнув з проходу в кучугурищі й поставив Фрода на землю, як згори посипалося каміння впереміш із снігом, а коли снігова пилуга розвіялася, побачили, що прохід завалило.

— Досить, досить! — заблагав Гімлі. — Ми йдемо геть!

Але гора ніби й сама вгамувалась, немов задовольнившись відступом порушників її спокою: навіть хмари розвіялись, посвітліло.

Далі снігу й справді було все менше, тож навіть гобіти могли якось іти. Незабаром опинилися на тому самому майданчику, де вночі були відчули перші сніжинки.

Фродові ноги боліли. Він промерз до кісток і страшенно хотів їсти; йому аж голова паморочилася на саму думку про довгий і тяжкий шлях у долину. І чорні цятки попливли перед очима! Протер очі, а чорні цятки лишилися.

— Знов птахи! — мовив Арагорн, показуючи вниз.

— Тут уже цьому нікак не зарадиш, — сказав Гандальф. — Чи вони добрі, чи лихі, а ми мусимо спуститися негайно: ніч не повинна застати нас на Карадрасі!

І вони повернулися спинами до Багряних Воріт, а холодний вітер ще й підпихав їх іззаду: Карадрас переміг.

Розділ IV

ПОДОРОЖ У ПІТЬМІ

Ложувечері зморені подорожні зупинилися перепочити. Так само дув холодний вітер. Гандальф знов почастував усіх рівендільським «дивносилом». Коли попоїли, він влаштував раду.

— Цю ніч ми, звісно, мусимо перепочити, — сказав він. — Штурм перевалу виснажив нас.

— А потім — куди? — запитав Фродо.

— У нас тільки дві дороги, — відповів Гандальф. — Або вперед, до Вогняної гори, або повернутися в Рівен-діл.

Від слів «повернутися в Рівен-діл» Піпінове лицє прояснило, і Мері з Щиром глянули на чарівника з надією. Але Арагорн і Боромир не виказали ніяких почуттів. Фрідо занепокоївся.

— Хотів би я опинитися знову там, — почав він, — але як можна повернутися туди з ганьбою?

Невже немає інших шляхів і це вже остаточна наша поразка?

— Правда твоя, Фроде, — погодився чарівник. — Повернутися назад — це визнати нашу поразку, а отже, й поразку всіх вільних народів Середзем'я.

— Тоді ми повинні йти вперед, якщо є інші шляхи, — зітхнув Фродо.

— Є один шлях, — сказав Гандальф. — Я про нього думав від самого початку, але Арагорн був проти, поки ми не спробуємо перейти через гори. Ця дорога веде через Морію.

З усього товариства тільки Гімлі підвів голову, й очі гнома збліснули вогнем. А решту сама назва придавила жахом.

— Може, й є дорога в Морію, але чи є з неї? — похмуро запитав Арагорн.

— Та й чого йти в те прокляте місце? — здивувався Боромир. — Можна проскочити Роканським проходом, де дружній Гондору народ; я ж пройшов там, коли їхав до Рівен-долу! А можна ще спуститися по річці Ізені, щоб вийти до Гондору через Примор'я...

— Багато чого змінилося, відколи ти прибув на північ, Боромире, — відказав Гандальф. — Тоді ти йшов сам-один, а тепер ми супроводжуємо Персня, який притягує нечисть. Чи ти нечув моєї розповіді про Сарумана? Із ним мені ще доведеться мати справу, поки все скінчиться. Але Перстень ні в якому разі не повинен наблизатися до Ізенгарда. Поки ми йдемо з Хранителем Персня, Роканський прохід для нас закритий. А щодо дальшої дороги, то у нас немає на неї часу. На неї може піти рік — рік поневірянь по диких пущах... Після нашої відкритої спроби взяти перевал ми опинилися у ще гіршій небезпеці. Нам треба негайно зникнути на час, щоб урвався наш слід. Ось чому я раджу піти не через гори чи в обхід

гір, а попід горами! Принаймні Ворог найменше сподівається, що ми підемо такою дорогою.

— Звідки нам знати, чого він сподівається? — не здавався Боромир. — Морія може просто виявитися пасткою для нас. Це чи не те саме, що постукати у ворота самої Чорної Вежі.

— Ти говориш про те, чого не знаєш, коли порівнююеш Морію з Сауроновою фортецею, — за-перечив чарівник. — Хто проходить у браму Бред-Дура, той не повертається назад. А в Морію я не вів би вас, коли б не було надії вийти з неї. Якщо там урки, то це, звісно, погано для нас. Але урків понижено й розсіяно після Битви п'яти військ. Є надія, що Морія ще вільна. Є навіть надія, що там є гноми, Балін зі своїми гномами. Хай там що, а шлях через Морію — єдиний, інших шляхів у нас немає.

— Я піду цим шляхом з тобою, Гандальфе! — із запалом мовив Гімлі. — Я хочу глянути на Дурінові палати — якщо ти знайдеш замкнені ворота.

— Чудово, Гімлі! Дякую за підтримку. Разом ми знайдемо замасковані ворота. І пройдемо через Морію! Я вже ходив через Морію, коли шукав Траїна, сина Трора, і вийшов живий!

— Я теж був увійшов туди через Чорнорічні Ворота, — тихо сказав Арагорн, — і теж вийшов з Морії, але спогади у мене про неї такі, що вдруге заходити туди я не хочу.

— А я й разу не хочу туди заходити, — заявив Піпін.

— І я не хочу, — буркнув Щир.

— Та хто хоче? — наполягав Гандальф. — Питання тут стойть так: хто піде за мною, коли я поведу вас туди?

— Я! — із запалом заявив Гімлі.

— І я, — з важким серцем вимовив Арагорн. — Ти пішов за мною в сніги, мало не на загибель, і не сказав ні слова осуду, — то й я піду за тобою.

— А я згоджуся полізти туди лише тоді, коли все товариство висловиться за це, — сказав Боромир. — Що скажуть Леголас і решта дрібнолюдків? Що скаже Хранитель Персня?

— Я не хочу йти в Морію, — сказав Леголас.

Гобіти мовчали. Щир глянув на Фрода.

— Я не хочу йти в Морію, — озвався нарешті Фродо, — але не хочу й відкидати Гандальфову пораду. Прошу: не голосуймо зараз, поки ми не відіспалися! Краще вирішимо вранці, а не в цій пітьмі. Як виє вітер!

Усі прислухалися. Раптом Арагорн скочив на ноги:

— Який вітер? Це вовки завивають! Уорги з Імлистих гір!

— Полювання почалося! То чи варто відкладати рішення до ранку? — запитав Гандальф.

— А як далеко до Морії? — поцікавився Боромир.

— До Західних Воріт — миль п'ятнадцять для крука і двадцять для вовка, — похмуро відповів Гандальф.

— Тоді виrushаймо рано-вранці, — сказав Боромир. — Уорг — це гірше, ніж урк!

— Це правда, — погодився Арагорн, наполовину витягши меча з піхов. — Але де виє уорг, там ховається й урк!

Щоб легче захищатися, мандрівці піднялися на пагорб, під яким хвалися від вітру. На вершині росло кілька старих дубів, обнесених нерівною огорожею великих валунів. Посеред тієї огорожі розпалили вогнище й посадили довкола; хто не чатував,

той дрімав. Бідолашний поні трусиився й пітнів. Витя лунало тепер зусебіч, і то тут, то там зблискували парні вогники. Раптом у виломі огорожі Хранителі побачили величезного вовка: він став і завив, мов даючи знак до нападу.

Піднявши свій жезл, Гандальф ступив крок назустріч звірові.

— Слухай, Сауронова собако! — крикнув він. — Перед тобою — Гандальф. Тікай, якщо тобі дорога твоя шкура!

Вовк загарчав і зробив великий стрибок — але в цю ж мить забриніла Леголасова тятива, і звір упав зі стрілою в горлянці. Парні вогники враз зникли. Гандальф і Арагорн підійшли до огорожі: зграї розбіглися.

Уdosвіта Фродо раптом прокинувся. Несподівано зусебіч завила ніч: велика зграя уоргів мовчки оточила пагорб і кинулася в атаку.

— Хмизу в багаття! — крикнув Гандальф гобітам. — Мечі наголо! Станьте спиною до спини!

Фродо побачив, як сірі тіні перестрибуточуть через огорожу. Ось Арагорн проштрикнув мечем горлянку вожакові, ось Боромир відтяв голову другому вовцюзі, ось третього зарубав сокирою Гімлі, а четвертого прошив стрілою Леголас. Гандальф раптом виріс до велетенських розмірів і, взявши охоплену вогнем гілляку, пішов на вовків — ті позадкували перед ним. Тоді чарівник підкинув гілляку вгору, й громом прогримів голос:

— *Наур ан едрайт аммен!*

Заревіло, затріскотіло полум'я, охопивши дуба, і полетіло з дерева на дерево. Оборонці перейшли в атаку на ошелешених нападників, а Леголасова стріла загорілася в повітрі й прошила серце вожаєві. Решта зразу ж розбіглася.

Коли вже добре розвиднілося, мандрівці не знайшли жодного вовчого трупа! Ніяких слідів побоїща, крім обвуглених дубів та Леголасових стріл.

— Так я й знат, — сказав Гандальф. — Це були не прості вовки — не з голоду вони полювали! Хутко їжмо і в путь!

Погода знов змінилася — мов на замовлення когось, кому більше не потрібен був сніг, а потрібне було сонце на небі, аби розгледіти здаля все, що рухається в пушці.

— Ми повинні бути біля воріт до заходу сонця, — сказав Гандальф, — а то не побачимо їх ніколи. А ворота он там! — показав жезлом на південний схід. — Добре ще, що після Карадрасу я звернув на південь, щоб хоч трохи близче бути до Морії. Чуло мое серце, що вона знадобиться!

Гімлі так поривався хутчій утрапити до Морії, що крокував попереду, поруч із чарівником. Удвох вони вели Загін назад до гір. Єдиним давнім шляхом до Морії з заходу був шлях, що пролягав понад річечкою Прибрамницею або ж Сіранною по-ельфійському, яка починалася в скелях біля воріт. Але Гандальф ніяк не міг знайти річечки! Подорожані вже боялися, що так їх і ніч застане серед цієї непривітної, бурої, потрісканої рівнини, коли це Гімлі, відійшовши трохи вбік, видерся на валун і підклікав Гандальфа. Усі поспішили до гнома, що показував праворуч, і подивилися туди. Там видніло геть сухе річище! Але дорога збереглася, хоч і добряче була поруйнована.

— Нарешті! — вигукнув Гандальф. — Оце тут вона текла, Прибрамниця. Що ж з нею сталося?.. Але швидше вперед! Ми спізнююємося.

Хоч який наморений був Загін, а вперто посувався уперед по звивистій і вибоїстій дорозі. Сонце тим часом покотилося до заходу. Трохи перепочи-

ли, щось перехопили — і знову в путь. Усе дужче супилися попереду гори. Та ось дорога різко крутнула вбік, на схід. Скоро річище вперлося у скелю, з якої спадав ледь помітний струмочок, а колись тут шумів справжній водоспад.

— Еге ж, висохла Сіраннона, — зітхнув Гандальф. — Але ми безперечно наблизилися до воріт. Це — Приморійський водоспад. Десь тут мають бути вирубані сходи... Ходімо та гляньмо!

Легко знайшли кам'яні сходи, й Гімлі вихорцем вихопився нагору, а за ним уже йшли Гандальф та Фродо. Нагорі переконалися, що далі тут не пройти: Прибрамниця виявилася перегаченою. Перед мандрівцями лежало чорне озеро, що не відбивало ні неба, ні вечорової заграви. І ніде в заозерних скелях не видно було ні воріт, ні хоч би щілинного на-тяку на якийсь вхід.

— Оце Мури Морії, — пояснив Гандальф, показуючи на скелі за водою. — І там колись стояли Ельфійські Ворота. Але тепер тут не пройти. І навряд чи хто з нас захоче перепливти це озеро — та-ке воно якесь лиховісне!

— Треба пробрatisя понад північним берегом, — запропонував Гімлі. — Навіть коли б не було озера, ми не випхали б нашого поні нагору по цих сходах.

— Так чи так, а ми не можемо потягти бідолашну тварину в Копальні, — зітхнув чарівник. — Є там такі місця, що йому ніяк не пройти.

— Бідний Біл! І бідний Щир! — забідкався Фродо.

— Жаль, звісно, — мовив Гандальф, — але доведеться коника відпустити. Коли б я це вирішував, то взяв би менше харчів і жодної тварини, тим паче такої, яку так любить Щир. Я весь час боявся, що нам не минути цього шляху.

На небі вже прозирали перші холодні зорі, коли Загін видерся на надозерні схили. Поспішали з останніх сил, бо йти ще було з милю до того місця, де мали бути ворота, а потім іще морока — знайти їх... Коли переходили через смердючий зеленавий струмочок, щось в озері хвиснуло, а тоді плюснуло, мов риба сплеснулася. Глянули туди: кола по воді, а тоді щось забулькотало, і все стихло. Ще швидше подався уперед чарівник, а товариство намагалося

не відставати. Аж ось підійшли до двох височезних і все ще живих дерев.

— Ну, оце вже ми й прийшли! — оголосив Гандальф. — Тут закінчувалася Ельфійська дорога з Голліну. Падуб був знаком людей того краю, і вони його насадили, щоб позначити свої кордони, адже Західні Ворота зроблено переважно для торгівлі їх з володарями Морії. Але як знайти заховані ворота? Тут мені потрібна допомога і гнома, й ельфа!.. А ви тим часом, — звернувся до решти, — зніміть вантаж із коника (бо з ним тут доведеться розпрощатися) і лишіть більшість теплих речей: вони не будуть нам потрібні ні в Копальнях, ні далі на півдні! Але кожен хай понесе частину тих припасів, харчі й воду, які ніс поні.

— Пане Гандальфе! — скрикнув Щир. — Як же ми залишимо сердешного Біла в цій дикій пушці! Щоб його вовки зжерли?

— Сподіваймося, що не зжеруть, — сказав чарівник, а тоді, поклавши руку тварині на голову,тихо їй мовив: — Іди, і хай тебе ведуть та бережуть ці напутні слова! Ти мудрий коник, а ще ж чимало навчився у Рівен-долі. Вибирай такі місця, де є трава, то й добудешся до Рівен-долу чи куди сам схочеш!

Перепакувавшись, стали спостерігати, що ж робить чарівник. А той не робив нічого! Стояв між двох дерев і свердлив поглядом скелю, мов сподівався отак зробити отвір. Гімлі хоч походжав попід скельною стіною та постукував по ній сокирою, а Леголас припав вухом до скелі, неначе наслухав.

— Ну, ми вже готові, — сказав Мері, — а де ж двері? Не бачу жодної їх признаки!

— Гном'ячі двері невидимі, коли замкнені, — пояснив Гімлі. — А коли секрет забуто, то й господар їх не відчинить!

— Але секрет цих дверей був відомий не тільки гномам! — сказав, раптом прояснівши, Гандальф і підійшов до муру. Там видніла гладенька місцина. По ній він поводив сюди-туди руками, щось натхненно бурмочучи, а тоді відскочив.

— Ану гляньте! Бачите щось тепер?

Місяць якраз присвічував саме туди, куди треба було. І помалу проступили якісь тонкі риси, мов прожилки срібла в камені, а потім стали ширші, ясніші, так що вже можна було розібрati малюнок. На висоті чарівникової піднятості руки завидніла арка переплетених ельфійських літер, а нижче можна було розгледіти ковадло з молотом, над якими була корона з сімома зірками; а ще нижче — два дерева, кожне з місяцем-молодиком. А найясніше видніла посеред дверей велика зоря з багатьма променями.

— Емблема Дуріна! — вигукнув Гімлі.

— Й Дерево Верховних Ельфів! — мовив Леголас.

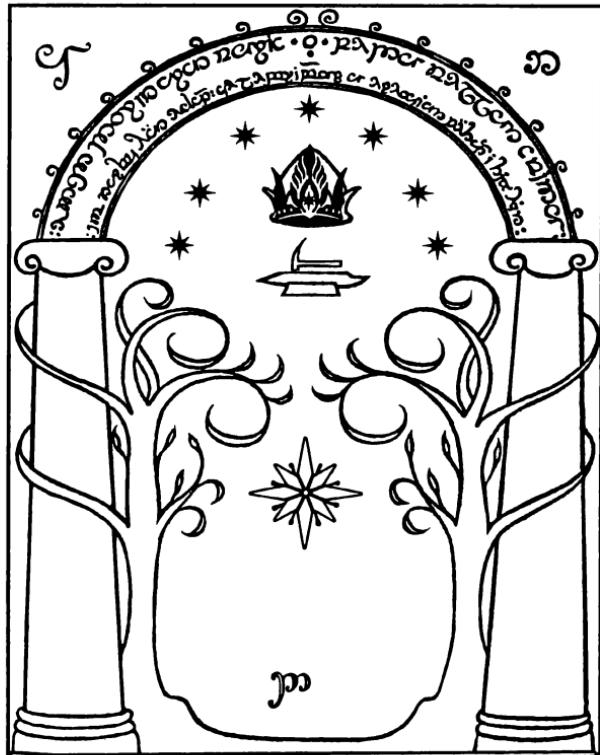
— І зоря Феанора, — додав чарівник. — Ці зна-
ки виведено *ітільдіном*, що оживає тільки під світлом місяця чи зірок і коли доторкнеться хтось, про-
мовляючи певні слова давньоельфійською мовою.
Я й сам насили їх пригадав.

— А що тут написано? — спитав Фродо. — Я не вчитаю.

— Це давньоельфійська мова, а Більбо навчав тебе новоельфійської, — пояснив Гандальф. — Тут написано: *Ворота Дуріна, Володаря Морії. Скажи, друже, і ввійди.* А нижче дрібніший напис: *Я, Нарві, зробив їх. Келебрімбор із Голліну накреслив знаки.*

— А що це означає: *Скажи, друже, і ввійди?* — спитав Мері.

— Якщо ти друг, то скажи закляття, і Ворота відчиняться, й ти зайдеш, — пояснив Гімлі.

Here is written in the Feanorian characters according to the mode of Belerond: Ennyn Durin Aran Moria; pedo mellon a minno. Jm Narvi hain echant: Celebrimboron Eregion teithant i thiwhin.

— Атож, — погодився чарівник, — ці Ворота, либоń, відмикаються заклинанням. Ключа тут немає.

— Але ж заповітне слово забуто! — скрушно вигукнув гном.

— А хіба ти, Гандальфе, не знаєш того слова? — здивувався Боромир.

— Ні!

Товариство приголомшено витріщилося на мага, і тільки Арагорн, добре знаючи Гандальфа, навіть оком не кліпнув.

— То нашо ти притяг нас усіх сюди, до цього триклятого місця? — обурився Боромир. — Ти ж казав, що вже раз був пройшов через Копальні!

— По-перше, Боромире, я не знаю того слова — поки що. А по-друге, я тоді йшов зі сходу, а ці ворота відчиняються назовні, й зсередини їх можна відчинити просто поштовхом руки. А от іззовні — тільки заповітним словом!

І чарівник став випробовувати різні підходи й різні чарівні слова, але ворота не відчинялися і край! Навіть стукав у них своєю патерицею, викривуючи слово «Відчинись!» різними мовами, починаючи з давньоельфійської, — і все марно. Тоді кинув жезла на землю й сам сів мовчки.

Тієї ж миті вітер доніс здаля вовче виття. Поні схарапудився, і Щир зашептав йому заспокійливі слова.

— Глядіть, щоб він не втік! — сказав Боромир. — Він ще нам може знадобитися. Ох і ненависне ж мені це гниле озеро!

Із цими словами витязь схопив великого каменя й пожбурив якнайдалі у воду. Камінь огидно чвакнув і зник, і водночас знов щось хвиснуло й забулькотало. Великі кола брижів посунули до берега.

— Нащо ти зробив це, Боромире? — сприкreno вигукнув Фродо. — І мені ненависне це місце, і я боюся, але не так вовків чи пітьми за цими ворітъми, як отієї калюжі! Не чіпайте її!

А чарівник сидів і думав, мов забувши про все інше на світі. Знов завили вовки. І чорна вода захвилювалася ще дужче: вона вже лизала берег. І тут маг як підскочить, як зарегоче! Аж усіх злякав.

— Е! — вигукнув. — І як безглаздо просто! Як і всі загадки, коли знайдеш відгадку.

Піднісши жезл, він став перед скелею й промовив виразно:

— Меллон!

Зоря сяйнула й стъмяніла знов, а тоді безгучно окреслилися великі двері, поволі розтулилися посередині й відчинилися! В отворі завидніли круті східці, що вели вгору, але глибше там чорніла чорніша ночі пітьма.

— Ми з Гімлі помилилися, — пояснив чарівник, — а от Мері був на правильному шляху! Заповітне слово ж там, посеред арки! Тільки треба читати: *Скажи «Друг» і ввійди!* Треба було тільки проказати «друг» ельфійською мовою! Ох, як просто! Надто просто як на вченого-перевченого мудреця. Та заходьмо вже!

І він увійшов, і вже був ступив на першу сходинку. Але тут одразу скoilося кілька речей. Фродо відчув, як щось ухопило його за ногу, за кісточку, і впав, зойкнувші. Поні Біл дико заіржав і, задерши хвоста, шугонув понад озером у пітьму. Щир був кинувся за коником, а тоді, вчувши Фродів зойк, рвонув назад, плачуши й лаючись. Решта крутнулася на п'ятах і побачила, що озеро бурхає, мов кипить, і не наче купа змій пливе, звиваючись, до берега, лізе на берег... А одна — ні, не змія, а змістий блідо-зелений мерехтливий мацак ухопив своїми пальцями Фрода за ногу й тяг у воду. Щир упав навколошки й рубав, рубав мацака своїм мечем... І мацак випустив Фрода; Щир підхопив його й потяг до воріт, кличути на поміч. Позаду звивалося вже двадцять мацаків, вода кипіла, душив огидний сморід.

— У ворота! Вгору по східцях! Швидко! — закричав Гандальф, скочивши назад, і загнав усіх досередини, вирвавши із заціпеніння.

І вчасно! Бо Щир із Фрodom піднялися лише на кілька сходинок, коли мацаки стали обмацувати ворота, один заповз досередини. Гандальф задумався,

мов підшукуючи слово, яким би зчинити ворота, але в цьому не було потреби: багато змістих рук схопили половинки воріт і з страхітливою силою їх захряснули — тільки скреготнув і глухо застугонів камінь.

Щир, припавши до Фродової руки, упав, ридячи, на темні східці:

— Бідний Біл! Вовки й змії! Я мусив вибрati, пане Фроде, — мусив рятувати вас...

А Гандальф підійшов до воріт і вдарив їх жезлом. Аж східці задвиготіли, але ворота не відчинилися.

— Так-так, — промовив чарівник. — Ворота не тільки зачинено, а й привалено: валунами, я ж чув. А тоді воно вирвало ті дерева й кинуло впоперек воріт...

— Що ж то воно таке? — спитав Фродо.

— А чи я знаю? Але всі ті мацаки спрямовувала одна воля...

Чарівник не сказав тільки уголос, що, хоч би чим воно було, а схопило першого саме Фрода, з усього гурту.

— І хто ж поведе нас у цій погибельній пітьмі? — тихо пробурмотів Боромир, але луна серед камінних стін постараляся, щоб усі його почули.

— Я поведу! — мовив Гандальф. — А Гімлі хай іде поруч мене.

І чарівник повів їх нагору широкими сходами, присвічуючи високо піднесеним жезлом. Налічили двісті сходинок, а далі розгледіли склепінчастий коридор, що вів десь у пітьму.

— Сядьмо отут на східцях та перепочиньмо трохи, попоїжмо! — запропонував Фродо. — Бо навряд чи ми знайдемо тут їdalню.

Усі радо привітали цю пропозицію, а коли підкріпилися трохи, Гандальф дав усім по третьому ковтку рівендільського дивносилу.

— Уже на денці лишається, але ж як не пригостити вас ним після того жахіття біля воріт, — сказав він. — А рештки ще знадобляться нам, поки пereберемося на той бік! І воду бережіть, бо морійських джерел-струмочків краще не чіпати — поки не вийдемо до Чорноріччя.

— А скільки це забере часу? — спитав Фродо.

— Як поталанить, то переходів три-четири. По прямій від Західних воріт до Східних буде миль сорок, а дорога ж петляє...

Після короткого перепочинку рушили, прагнучи пройти якомога більше за кілька годин. Перед вів Гандальф, тримаючи жезла в лівій, а Гламдрінга-Врагоріза — у правій руці. За ним ступав Гімлі, блискаючи очима, коли повертає голову то в один, то в другий бік. За гномом ішов Фродо, тримаючи Жало напоготові. Але ні Врагоріз, ні Жало не світилися: отже, урків не було поблизу. Замикав вервечку Арагорн, суворий і мовчазний.

Після кількох поворотів коридор повів донизу. Стало парко й задушливо, але повітря було чисте, й час від часу повівало прохолодою з бічних тунелів та арок: їх було так багато, аж в очах мерехтіло. А де вже було це все запам'ятати! Час від часу під ногами в них зяли глибокі розколини, а одна виявилася така широка — футів сім! — що Піпін довго не важився її перескочити.

— Мотузка! — бурмотів у таких випадках Щир. — І як я забув її прихопити!

Дедалі частіше стали їм траплятися такі перепони, ю хода їхня вповільнилася. Оце вони йдуть і йдуть, а куди? Чи не до самого коріння гір? Уже були зморені, але страшно було ю подумати, щоб зупинитися десь

тут. Глибокий неспокій знов охоплював Фрода, перестаючи в страх. Він відчував щось лихе, а що? Хранитель Персня спостеріг, що й бачить у пітьмі краще за товаришів. Він відчував: щось лихе чигає попереду і лихе ж скрадається позаду, але нічого нікому не казав. Коли вони зупинялися, вухо Фродове уловлювало ледь чутне чалапання позад них. І не луна це була!

Ішли вже кілька годин, із коротенькими перепочинками. І тут їхній провідник опинився перед першим своїм серйозним випробуванням. Попереду широка арка розгалужувалася аж трьома коридорами, які всі вели начебто на схід, але лівий поринав у глиб, правий дерся вгору, а середній біг собі далі на тому самому рівні.

— Я зовсім не пригадую цього місця! — мовив Гандальф, нерішуче зупинившись під аркою. — Надто я стомився, щоб зараз це вирішити, а ви ж навіть більше ніж стомилися. Зупинімося тут до кінця ночі!

Ліворуч набачили камінні двері, ледь причинені. Відчинили. За ними начебто просторий покій...

— Стійте! — гукнув чарівник Піпінові й Мері, що рвонули досередини. — Ви ж не знаєте, що там! Хай я перший увійду.

Він обережно увійшов, за ним — решта.

— Бачите? — запитав, показуючи жезлом на середину підлоги: там чорніла велика кругла яма, колодязь, чи що.

— Котреся із вас могло туди впасти й досі ще летіти, — мовив Арагорн до Мері. — Поки у вас є провідник, хай він скрізь заходить перший.

— Схоже на вартівню, — виснував Гімлі. — Ця діра вочевидь була колодязем для сторожі.

Піпіна якесь чудне бажання потягло до того занедбаного колодязя. Поки решта стелила собі по-

стелі попід стінами, він підкрався до краю, зазирнув униз, а тоді вхопив камінчика й кинув униз. Серце його зробило кілька ударів, поки він почув далеко в глибині сплеск, але луна колодязної шахти той згук повторила, надавши йому неабиякої гучності.

— Що це? — скрикнув Гандальф і трохи заспокоївся, коли Піпін признався, що він накоїв, але добряче вибештав збитошника. — Дурний Туку! Це смертельно небезпечний похід, а не гобітча прогул янка. Наступного разу краще сам туди кинься — і не буде нам з тобою клопоту.

Кілька хвилин панувала тиша, але потім із глибин долинуло легеньке: тук-тук! тук-тук! Стихло, а тоді знов повторилося: тук-тук, тук-тук, тук-тук, тук.

— Молот! — сказав Гімлі.

— Еге ж! — погодився чарівник. — Ох, не подобається мені це! Чи не збудив Туків камінчик цього тукоту-перестукоту? Тобі, Піпіне, як винагорода — першому початувати!

Усі поснули, тільки Гандальфові ніяк не спалося: пригадував кожнісіньку подробицю колишнього свого походу через Морію й намагався вирішити, куди ж його далі повернути. За годину підвівся й заступив Піпіна на посту: все одно ж не спиться.

Чарівник дав усім поспати аж шість годин і тільки тоді побудив.

— Чатуючи, я вирішив: підемо праворуч! — оголосив він.

Вісім годин знов на ногах, лише з двома короткими передихами, і ніякої не трапилось їм небезпеки. Обраний коридор вів усе вгору. Так вони пройшли миль п'ятнадцять, коли міряти по прямій, а насправді могло бути й добрих двадцять. Фродо трохи повеселів, але неспокій ніде не подівся, а коли зупинялися, йому чулася тиха хода позаду, що не була луною.

Усі йшли й мріяли про місце для сну, коли це стіни обабіч зникли. Мандрівці занепокоєно скучилися. Гандальф був начебто задоволений.

— Я таки правильно вибрав шлях! Нарешті ми прийшли до житлової частини, і це вже недалеко від східного кінця. Тільки ми набагато вище Чорнорічних Воріт...

Він підніс жезла, й на мить мов блискавка осяяла все довкола: так, це була зала, і стелю підпирали численні камінні стовпи.

— Завтра, може, побачимо світло ранку! — байдьоро мовив він. — А зараз відпочивати!

Одне по одному всі позасинали. Фродо стояв на чатах. І, мов якийсь подих глибин, на нього найшов жах. Руки похололи, чоло упріло. На дві нескінченні години гобіт перетворився на слух. Але так і не почув жодного звуку. Уже наприкінці його чатування він начебто уздрів два бліді світельця, мов чиєсь очі світилися. Стрепенувся. «Це я мало не заснув!» — подумалось. Він саме стояв і тер очі, коли його змінив Леголас.

По сніданку Гандальф вирішив вирушати негайно:

— Хоч ми й стомлені, але відпочинемо краще надворі!

— А куди саме підемо? Під оту арку? — спитав Боромир.

— Можливо. Але я не знаю напевне, де ми пereбуваемо. Гадаю, ми вище й північніше Великих Воріт... Гайда на он те світло у північних дверях.

За північною аркою опинилися в широкому коридорі. Що далі, то все світліше ставало, й невдовзі переконалися, що світло проникає з дверей право-

руч. За дверима був великий квадратний покій. Світло тут було тъмяне, але їм, після стількох годин у пітьмі, воно просто сліпило очі. Наступаючи на щось хрустке й покрите товстим шаром пилу, подорожні підійшли до білої мармурової плити, що лежала на великому камені.

— Чи не могила? — промурмотів Фродо й нахилився, сповнений недобого передчууття. Швидко підійшов Гандальф. На плиті були викарбовані руни:

— Це Даеронові руни, якими здавен користувалися в Морії, — мовив чарівник. — Тут написано, мовами людей і гномів:

БАЛІН, СИН ФУНДІНА,
ВОЛОДАР МОРІЇ.

— Значить, Балін помер, — сказав Фродо. — Цього я й боявся.

Гімлі мовчки закрив каптуром обличчя.

The image shows a rectangular frame containing four lines of Elvish Runes. The first line reads 'BALIN'. The second line reads 'WOLODAR MORII'. The third line reads 'DAERON'. The fourth line reads 'HANDEL'.

МІСТ КАЗАД-ДУМУ

3 агін мовчки стояв над могилою Баліна. Фродо згадав, як довго Більбо дружив з Баліном та як давно колись Балін приїздив до Краю. Звідси, з цього запилюженого морійського склепу, те далеке мирне життя видавалося прадавньою казкою.

Нарешті то один, то другий ворухнувся, почали роззиратися, шукаючи, що б могло пролити світло на долю Баліна та його гномів. Під вікном у протилежному кінці покою побачили менші двері, а ще — що біля кожних дверей валялося багато кісток, а також зламаних мечів, пощерблених сокир, розтрощених шоломів і щитів.

Під стінами, в глибоких нішах, стояли зламані дубові скрині — всі розграбовані, але біля однієї скрині лежали рештки книги. Нижній край її обгорів, вона вся була порубана й поштриканана, ще й заляпана кров'ю. Гандальф обережно підняв книгу й поклав на Балінову могилу. Фродо й Гімлі підійшли до чарівника й дивились, як він гортає сторінки, списані різними почерками морійською, дільською й ельфійською мовами.

— Наскільки я розумію, — мовив він нарешті, — це літопис Балінового походу, й почато її тридцять літ тому... Ось послухайте!

Ми знишили охорону урків біля Великих Воріт і...багатьох перебили в долині. Флої вбив велико-го...Флої вбито стрілою...Взяли Двадцять перший покій у Північному крилі, щоб там жити. Є... Балін розташувався у палаті Мазарбул...

— Це Літописна палата, — пояснив Гімлі. — Ли-бонь, у ній ми й стоїмо.

— Ну, тут багато я не вчитаю, тільки слова золото й Дурінова сокира. Далі: *Баліна проголошено володарем Морії... ми знайшли щире срібло... мітріл... Оїн пішов до зброяренъ Третього глибинного яруса... на захід...до Ельфійських воріт...*

Гандальф мовчки перегорнув кілька сторінок.

— Ось цифра 5 — чи не п'ятий рік від початку походу? Ага, ось розбірливий почерк, але мова ельфійська!

— Це почерк Орі, — сказав Гімлі. — Орі писав добре й швидко, часто вдаючись до ельфійських літер.

— Найперше чітке слово — скорбота. Далі: *чора. Либонь, Вчора? Ага, так і є: Вчора, 10 листопада, загинув Балін, Володар Морії. Він один зійшов до Дзеркального, і його застрелив з лука урк, що причайвся у скелях. Ми вбили урка, але багато їх...зі сходу понад Срібллянкою... ми закрили Ворота... тримали б довго, коли б не... жахливі... страждання... Нам нікуди відступати. Нікуди! Вони захопили Міст і Другий покій. Фрар, Лоні й Налі полягли там. ...пішли 5 днів тому...Озеро розлилось аж до Західних воріт. Водяний Сторож схопив Оїна. Не можемо вийти. Настає кінець... Барабани, барабани в глибині. І останній рядок: Вони йдуть! Це все, більше немає ні слова.*

Загін раптом відчув весь страх і жах тих подій, що відбулися в цьому приміщенні.

— «Не можемо вийти», — пробурмотів Гімлі. — Нам пощастило, що озеро трохи відступило, а Водяний Сторож спав у південній його частині.

— Здається, вони дали тут останній свій бій, біля обох дверей, — роззираючись, задумано мовив Гандальф, — але небагато їх зоставалося на ту годину. Отак закінчилася спроба відвоювати Морію — занадто рання спроба! Але, боюсь, нам слід попрощатися з Баліном, сином Фундіна. Хай він спочи-

ває тут, у палахах своїх батьків. Ми візьмемо цю книгу з собою і згодом уважніше її прочитаємо. Збережи її, Гімлі, й передай Даїнові, якщо поталанить. А зараз рушаймо! Ранок минає.

— Куди ж ми подамося? — спитав Боромир.

— Назад, до зали, — відповів чарівник. — Недаремно ми завітали до цього покою: тепер я хочу знаю, де ми. Це, яккаже Гімлі, Літописна палата, а та зала має бути Двадцять першою Північного крила. Тому нам слід вийти східною аркою із зали і йти праворуч, на південь і вниз. Двадцять перша зала — це Сьомий ярус, себто на шість ярусів вище рівня Воріт. Рушаймо!

І ледве Гандальф вимовив це останнє слово, як до них долинув страхітливий гуркіт: БУМММ, — і задвиготіла під ногами камінна підлога. Без жодного слова всі кинулися до дверей. І знов прокотилося: БУМММ! БУМММ! — немов чиєсь велетенські ручиська перетворили печери Морії на незмірний барабан. І відразу ж із зали долинув рев рога, йому відповіли інші роги й ріжки, крики-верески, й затупотіли сотні ніг.

— Вони йдуть! — крикнув Леголас.

— Ми не можемо вийти, — мовив Гімлі.

— Ми в пасти! — крикнув Гандальф. — І чого я затримався? Щоб ми попались, як і ті тоді? Але тоді не було тут мене. Ми ще побачимо...

БУМММ! БУМММ! — і задвигтили стіни.

— Закройте обое дверей і закріпіть клинами! — звелів Арагорн.

— Ні! — заперечив Гандальф. — Тримайте східні двері прочиненими. Щоб вислизнути при нагоді.

Забряжчали видобуті з піхов мечі Загону. Врагоріз палав блідим сяйвом, і Жало замерехтіло.

Гандальф осяяв блискавкою коридор і сам блискавично виткнув голову й сховав назад.

— Урки! Купи урків! А з ними чорні уруки з Мордору. І ще великий печерний троль — чи й два тролі? Через ці двері вже не втечем.

— А що, коли вони вийдуть і до тих дверей? — спитав Боромир.

— Тут поки що тихо, — заспокоїв Арагорн.

У коридорі загупали важкі кроки. Боромир зачинив двері й позаганяв під них уламки мечів як клини. Загін відступив у протилежний куток. Але тікати ще було рано. Удар — і двері струснулися й почали потроху відчинятися, проорюючи клинами борозни в підлозі. Величезне ручисько й плечисько, покриті зеленаво-чорною лускою, просунулися в щілину, а тоді внизу показалася й величезна ступня — чорно-зелена, пласка, без пальців.

Боромир рубонув по ручиську з усієї сили, але меч із дзенькотом підлетів угору й випав з руки гондорця. А Фродо раптом відчув, як у серці йому закипів лютий гнів. «Край!» — крикнув він і вгородив Жало в гідесне ножище. Господар ступні ревнув і відсмикнув її за двері, а Фродо насилу вихопив Жало. Кілька чорних краплин упало з Жала на підлогу. Боромир знов захряснув двері й підбив клини.

— Молодець, Край! — похвалив Арагорн. — Добрый клинок у тебе, Фроде!

Двері знов струснулися: в них гатили молотами й довбнями. Раптом вони досить широко прочинилися, і в отвір полетіли стріли, але тільки задзенькали об північну стіну. Ревнув ріг, і урки один по одному стали заскачувати до покою. Загін не мав часу полічити ворогів. Коли тринадцятеро урків лягло трупом, решта відступила.

— А зараз — хόда! — звелів Гандальф. — Поки не вернувся троль.

Але тільки рушили до східних дверей, як до покою вдерся величезний ватаг урків: зі смаглим, широким, пласким лицем, невеличкими й палючими, мов жарини, очима й висолопленим червоним язиком. На ньому була чорна кольчуга до чобіт, у лівій руці він тримав величезного щита, а в правій — важкеленого списа. Відбивши щитом Боромирів удар і пірнувши попід Арагорновим мечем, він щосили жбурнув своє списище у Фрода — але воно лиш ковзнуло по мітрільній кольчузи, полоскотавши гобітові ребра з правого боку й відкинувши його до стіни. Щир перерубав ратище, й тоді урчище вихопив свого чорного ятагана, але цієї миті Андріл розколов йому шолома й голову. Решта урків кинулася, виючи, навтьоки.

— Тікаймо! — крикнув Гандальф. — Всі на східці!

Арагорн підхопив Фрода, що лежав під стіною, й кинувся до східців, підштовхуючи Мері й Піпіна поперед себе. Побігли й інші, а гнома, що закляк над могилою Баліна, витяг із покою ельф.

— Я не поранений, — відхопив Фродо. — Пустити! Я сам піду!

Вражений Арагорн мало не впустив його на землю.

— То ти живий?!

— Ще й який живий! — сказав Гандальф. — Але ніколи чудуватися. Всі вниз по східцях! А там почекайте мене. Коли ж я не вернуся швидко, йдіть далі без мене! Вибирайте переходи, що ведуть праворуч і вниз.

— Ми не можемо покинути тебе, щоб ти сам захищав двері! — сказав Арагорн.

— Робіть, як я сказав! — визвірився чарівник. — Мечі тут більше не поможуть. Ідіть!

Віконних шахт не було, їй спускалися в цілковитій темряві. Фродо нарахував вісімдесят п'ять сходинок, і сходовий марш закінчився. Підвели голови, але побачили тільки вогник жезла. Фродо розчув Гандальфів голос, але не розібрав слів. Стіни двигалися. Раз у раз бумкали барабани.

Зненацька нагорі спалахнуло біле світло. Щось загуркотіло. Знов дико забумкали барабани: БУММ! БУММ! І змовкли. А тоді клубком скотився униз Гандальф.

— Ухх! — видихнув чарівник, зводячись на ноги. — Я зробив усе, що міг. Але проти мене виступив рівний мені, і я мало не пропав. Не стійте! Вперед! Поки що без світла — хай я прийду до тями. Де Гімлі? Йди попереду зі мною! Не розтягуйтесь!

Загін спотикався слідом за своїм проводирем і гадав, що ж сталося. Знов чулося: ДУМММ! ДУМММ! — але ніби приглушеніш. Ніхто начебто не гнався. Чарівник мацав землю жезлом, мов сліпий ціпком.

За годину, не чуючи ззаду гонитви, втікачі вже почали вірити у порятунок. Після сьомого маршу Гандальф зупинився.

— Стاء парко! — видихнув він. — Тепер ми, маєте, на рівні Воріт. Скоро треба повернути ліворуч, на схід. Ох, стомився! Перепочину — хай навіть усі урки примчатъ сюди... А як ти, Фроде? Я ще ніколи так не радів, як коли ти подав голос! Думав, що Арагорн несе хороброго, але мертвого гобіта.

— Та я живий і наче цілий, — озвався Фродо. — Є синець, болить, але дарма.

— Ти, мов той Більбо, — мовив чарівник. — Маєш більше, ніж бачить око! Так я казав і про нього колись.

А Фродо подумав, чи не натякає чарівник на його мітрілову сорочку.

Вони знов ішли, коли це Гімлі, що добре бачив у пітьмі, сказав:

— Попереду світло, тільки не денне, а червоне.

— Гхаш! — пробурмотів Гандальф. — Урки часто повторяли: «Гхаш!» «Вогонь!» Горять нижні яруси? І все одно вперед!

Невдовзі й всі побачили червоне світло. Дорога йшла крутко вниз, і там стояла низька арка, осяяна зсередини вогнем. Стало дуже гаряче. Коли дійшли до арки, Гандальф дав знак зачекати. Він ступив під арку, глянув і швидко вернувся.

— Безперечно, це вони для нас приготували, — сказав він. — Але тепер я знаю, де ми. Ми спустилися на Перший Глибинний ярус, трохи нижче Воріт. Це Другий покій Морії — отже, Ворота близько, чверть милі, не більше. Далі через Міст, потім угору по широких сходах, через Перший покій і в Ворота! Але гляньте самі.

Вони зазирнули в арку: там була велика зала, з двома рядами високих колон, а через всю підлогу пробігала широка розколина, з якої бурхав вогонь.

— Коли б ми пішли головною дорогою згори, ми б там потрапили в пастку, — пояснив Гандальф. — Сподіваймося, що цей вогонь лежить тепер між нами й переслідувачами. Але вперед!

І знов почулося ДУМММ! ДУМММ! Знов гонитва за ними. Ген за тінями західного краю зали залунали крики, заревли роги.

— Останні перегони! — мовив чарівник. — Якщо надворі сонце — може, й втечемо! За мною!

Він вийшов з-під арки й побіг ліворуч, на схід. І раптом Фродо побачив просто попереду безодню й

вузьку, без перил, арку Моста завдовжки п'ятдесят шістдесят кроків. Гноми вибудували його таким вузьким, щоб захиститися від ворогів, коли ті захоплять Перший покій. Біля Моста Гандальф став і, коли біля нього скупчилися всі, сказав:

— Гімлі! Веди перший! Потім — Піпін і Мері! Прямо й нагору сходами!

Посипалися стріли. Одна влучила у Фрода й відскочила. Інша застрягла в Гандальфовому капелюсі й стирчала, мов чорне перо. Фродо озирнувся: за вогняною розколиною юрмилися чорні постаті — сотні потороч, що потрясали списами й ятаганами. ДУМММ! ДУММММ! Дедалі гучніш били барабани.

Леголас обернувся і вже поклав стрілу на тятиву, коли це скрикнув нажахано і впустив стрілу. До розколини два тролища піднесли дві довгі камінні плити. Але не тролів жахнувся ельф. Лави урків розпалися, неначе вони й самі чогось злякались. Щось там наче котилося, а що — не розгледіти: мовби величезна вогниста тінь чи хмора, а всередині чорніли обриси мов людської, тільки куди більшої, постаті, яка далеко випромінювала чорний жах... Ось мара скочила через розколину, й вогонь висвітлив пломінного меча в правиці й нагая з багатьма хвостами у лівій руці.

— Ой! Ой! — заголосив Леголас. — Бурлюг! Вони привели Бурлюга!

— Дурінове Прокляття! — вигукнув Гімлі й, впустивши сокиру, закрив обличчя руками.

— Бурлюг! — пробурмотів Гандальф. — Розумію тепер. — Він важко сперся на свій жезл. — От не поталанило! А я так стомився...

Бурлюг швидко наблизався. По плитах через розколину побігли урки. Тоді Боромир гучно засурмив у свій ріг, а луна так підсилила той виклик, що

і урки зупинилися, й навіть Бурлюг став. Але відлунки враз стихли, й ворог знов помчав уперед.

— Через міст! — наказав чарівник, схаменувшись. — Тікайте! Цей супротивник не до снаги нікому з вас. Я зустріну його на Мосту.

Арагорн і Боромир не послухали наказу й стояли за Гандальфом, у дальньому кінці Моста. Решта стояла трохи далі й теж не тікала — як можна було покинути свого проводиря?

Бурлюг добіг до Моста. Гандальф стояв посередині Моста, спираючись на жезл лівою рукою, а правою підносячи Врагоріза. А його супротивник знов зупинився, і тінь довкола нього витяглась двома крильми. Ось він ляснув нагаєм, дихнув вогнем із ніздрів. Але Гандальф стояв несхитно.

— Ти не пройдеш! — сказав він. Урки помовкли, й запала мертвотнатиша. — Я служитель Таємного Вогню, повелитель світлого полум'я Анора! — провадив Гандальф. — Ти не пройдеш. Темний вогонь Удуна не допоможе тобі. Вертайся в Пітьму! Ти не пройдеш!

Бурлюг не відповів. Вогонь у ньому мовби згас, але чорнота його враз розрослася. Він ступнув уперед по Мосту, й чорні крила, вирослі несподівано до велетенських розмірів, зависли над мерехтливою постаттю Гандальфа, але не зімкнулися. Із того згустку пітьми вилетів червоний ятаган. Але навстріч йому холодно зблиснув Гламдрінг-Врагоріз. Задзвеніли дві криці, сліпуче спалахнуло біле полум'я. Бурлюг відскочив назад, а його меч розсипався тисячею розплавлених уламків. Чарівник похитнувся, але тільки ступив крок назад.

— Ти не пройдеш! — повторив він.

Бурлюг мовчки рвонув уперед і змахнув нагаєм.

— Він не вистоїть один! — закричав раптом Арагорн і побіг Мостом до Гандальфа. — Еленділ! — вигукнув він. — Я з тобою, Гандальфе!

— Гондор! — крикнув Боромир і кинувся слідом за Арагорном.

Тієї миті Гандальф піdnis свій жезл і, гучно крикнувши, вдарив ним Міст перед себе. Жезл розламався і випав з чарівникової руки, блиснуло сліпуче полум'я. Міст тріснув і розламався якраз під Бурлюго-

вими ногами, і Бурлюг, жахливо зойкнувши, полетів у безодню. Але навіть падаючи, він махнув своїм на-гаєм, хвости якого обплелися довкола чарівникових колін. Гандальф упав, хапаючись за Міст руками, але не втримався й сковзнув у безодню. Тільки долинув до товаришів його крик:

— Тіка-а-айте!

Всіх огорнула пітьма. Загін стояв, скутий жахом. Та ось Арагорн і Боромир підбігли до всіх, а позад них гунули в прірву й рештки Моста.

— Вперед! — звелів їм Арагорн. — Тепер я поведу вас. Виконаймо його останню волю. За мною!

Безладно спотикаючись, подерлися крутими сходами нагору: Арагорн попереду, Боромир позаду. Далі бігли широким лунким коридором. Фродо й Щир плакали на бігу. Позаду пролунало вже тихе останнє ДУММ... І запала тиша.

Пробігли через покій, потім через розбиті двері, й раптом потоком світла їх засліпили Великі Ворота!

А біля виходу мирно дрімала урча варта, що ніяк не сподівалася появи тут Загону. Начальник варти скочив на ноги — і впав, розрубаний Андрілом. Решта урків розбіглася. Загін пробіг, не звертаючи на них уваги, в отвір Воріт і пострибав уділ сходами...

Зупинилися аж на відстані польоту стріли від мурів Морії. Довкола них лежала долина Чорної річки. Світило сонце, була перша година пополудні. Нікого надовкола. Тут нарешті всі дали волю слъзам: хто плакав стоячи, мовчки, а хто — впавши на землю.

ЛОТЛОРІЕН

— **Г**ай-гай! Пора вже нам рушати, — мовив Арагорн. Тоді глянув на гори й, піднісши свого меча, вигукнув: — Прощавай, Гандальфе! Чи не застерігав я тебе від походу в Морю? На що нам надіялися без тебе? — Але, обернувшись до Загону, додав: — Мусимо обходитися без надії. Може, навіть зумімо помститися. Мужаймось! Годі плакати! Перед нами довга путь і тяжкі труди.

Подорожані підвелися й розглянулися довкола. На півночі, вузькою, затіненою ущелиною між двома відногами Імлистих гір котився, спадаючи по нескінченних виступах, сірувато-білий пінявий потік, а трохи далі височіли Келебділ, Фануїдол і Карадрас.

— Otto і є Чорнорічні Сходи, — показав Арагорн на водоспад. — Саме понад ними мали б ми спуститися, коли б нам поталанило біля Багряних Воріт.

— Або коли б Карадрас не познущався так з нас, — додав Гімлі. — Як щирить зуби на сонці! — Й погрозив горі кулаком.

Загін пішов працівникою, занедбаною, порослою вересом дорогою, що вела від Воріт. Дорога спускалася до хвилястої рівнини, звертала біля Дзеркального озера на південний схід і звивалася далі понад Сріблянкою; понад нею то праворуч, то ліворуч валилися розбиті камінні статуй. Біля овалу Дзеркального озера стриміла висока колона з відбитим вершком.

— То Камінь Дуріна! — вигукнув Гімлі. — Я не можу не звернути на хвильку туди, хоч краєчком ока глянути на диво долини!

— Тільки хутко! — дозволив Арагорн. — Сонце сідає рано, й за нами можуть погнатися урки: треба якнайдалі зйти до ночі! А ніч буде безмісячна.

— Ходи зі мною, Фроде! — покликав гном. — Як ти можеш не побачити дива Келед-зараму?

І Фродо пішов за Гімлі, попри втому і рану, а за Фродом подибав і Щир.

Під камінним стовпом Гімлі став і задер голову. На потріканій поверхні високого каменя вже годі було вчитати ледь помітні руни.

— Цей стовп позначає місце, де Дурін уперше подивився в Дзеркальне, — пояснив гном. — Загляньмо й ми!

Гобіти й гном нахилилися над темною водою. Спочатку не бачили нічого, але помалу проступили відбитки довколишніх гір, а потім діамантами засяяли з синьої глибіні зорі, хоча на небі сяяло сонце! А самих себе в тому дзеркалі вони чомусь не побачили.

— О Келед-зараме, прекрасний і дивовижний! — мовив Гімлі. — Хай діждеться Дурінова корона, що лежить у тобі, його пробудження! Прощавай!..

— Що ж ти там побачив? — спитав Піпін Щира, коли гном і гобіти наздогнали Загін. Але Щир так глибоко задумався, що й не відповів.

Дорога повернула на південь і побігла-подалася поміж простертих рук долини. Мандрівці підійшли до кришталево-чистого глибокого джерела, з якого витікав гомінкий струмочок.

— Із цього джерела починається Сріблянка, — пояснив Гімлі. — Але не пийте цієї води! Вона холодна, як лід.

— Багато миль нам треба пройти понад Сріблянкою, — сказав Арагорн, — аж туди, де вона впадає у Велику Ріку.

— І там будуть ліси Лотлоріену! — радісно мовив Леголас. — Там найгарніше поселення моого народу. Восени там золотіє листя, але не опадає до весни, а навесні встеляє землю золотом, і разом з новим листям розпукується на вітті золотавий цвіт: земля золота й верховіття золоті, а стовбури срібні! Хотів би я побувати там навесні!

— А я і взимку хотів би там побувати, — зронив Арагорн. — Але скільки ще туди йти! Наддаймо ходи!

Якийсь час Фродо й Щир ішли нарівні з усіма, але Арагорн так усіх гнав уперед, що два поранені гобіти (Щирові урчий ятаган трохи зчесав шкіру над чолом) почали відставати. Леголас помітив це й сказав Арагорнові. Всі зупинилися. Арагорн, покликавши Й Боромира, підбіг до гобітів.

— Пробачте, друзі! — мовив стурбовано. — Сьогодні стільки всього скоїлось і я так спішив відвести вас якнайдалі від Морії, що й забув про ваші рани. Але чого ж ви не сказали? Ну, потерпіть ще трохи — далі є зручна місцинка для перепочинку. Там я вас полікою. Нумо, Боромире, понесімо їх!

Невдовзі побачили струмочок, що впадав у Сріблянку. Арагорн вивів Загін на затінену ялинами прибережну галівинку. Була третя пополудні, скоро мало зайти сонце, а від Морії вони втекли всього лиш на кілька миль.

Поки гном із двома молодшими гобітами розплювали вогнище й носили воду, Арагорн оглядав рани Фрода й Щира.

— Тобі пощастило, Щире, — сказав він. — Багато хто дорожче заплатив за свого першого забитого урка. Тебе поранено чистим ятаганом, а урки ж часто мастьять леза отрутами... Ось тут у мене листя

ателасу. Воно й сухе помічне. Кинь в окріп, а коли прочахне, промий рану й витри обережно... А зараз твоя черга, Фроде.

— Та зі мною все гаразд, — віднікувався той, аби тільки не торкалися його одежі. — Мені б тільки попоїсти й перепочити трохи.

— Ні, таки треба глянути, що ж тобі заподіяли молот із ковадлом! — наполягав Арагорн. — Обережно зняв з Фрода плаща, сорочку й... ахнув з подиву. А тоді засміявся. Срібна кольчуга блискотіла, мов Срібллянка під сонцем. Арагорн скинув її, легенько струснув — і самоцвіти сяйнули зорями, а передзвін срібних вічик нагадав шемріт дощiku. — А гляньте-но, друзі, яка в нашого Фрода коштовна шкурка! Коли б середземні мисливці знали, що в гобітів такі шкурки, вони всі збіглися б до Краю!

— І всі стріли всіх мисливців не заподіяли б гобітам шкоди, — підхопив гном, дивуючись кольчузи. — Це ж сорочка з мітрілу! Я такого чуда зроду не бачив. Чи не про це говорив Гандальф? То він її нездооцінив.

— А я думав-гадав, — докинув і Мері, — чого ти стільки висиджуєш з Більбом у його кімнатчині? Будь же благословен за це, старий гобітаро! Треба дожити, щоб подякувати йому за такий подарунок!

Де об кольчугу вдарився список, кілька кілець вдалилися в тіло, й там був синець. Лівий бік теж був подряпаний і синій, де Фрідо був удариився об стіну. Поки решта варила сів'яну кашу, Арагорн промив рани цілющим настоєм. Приємний гострий дух атепласу вдихнули й інші, і враз почулися дужими, бадьорішими.

— Ніколи не скидай цієї кольчуги, — порадив Арагорн. — Коли ти в ній, мені куди спокійніше на душі.

Попоївши, Загін погасив вогонь, прикидавши гілляччям, щоб не лишити ніяких слідів. І знов вийшли на дорогу. Недалеко й зайдли, а вже сонце сіло за гірськими схилами. Щир і Фродо тепер уже могли зійти з усіма. Швидко запала й ніч, висипали зорі, але щербатий місяць мав зійти нескоро. Гімлі й Фродо ішли позаду.

— Нічого не чути, крім вітру, — озвався Гімлі. — Ніяких гублінів немає поблизу. Може, їм досить було прогнати нас із Морії? Хоча іноді урки довго женуться за своїми ворогами, коли вбито їхнього ватажка.

Фродо не відповів. Глянув на Жало — не жевріє. І все ж він чув щось позаду, якесь легке чалапання. Швидко крутнувся й побачив (чи тільки привиділось?) два світельця, які зразу й зникли.

— Що там? — спитав гном.

— Не знаю. Щось ніби переслідує нас, відколи ми увійшли в Морію.

З долини навстріч їм дмухнув нічний морозяний вітер, а попереду зашелестіла величезна сіра тінь.

— Лотлоріен! — вигукнув Леголас. — Ми прийшли до Золотого Лісу! Шкода тільки, що взимку.

— Лотлоріен! — луною підхопив і Арагорн. — Як я радий знов почути шум твоїх дерев! Недалеко зайдли ми від Воріт, але далі йти незмога. Може, цієї ночі ельфійська доблесть відверне від нас небезпеку гонитви?

— Ми чули, — мовив Леголас, — що наші родичі не покинули ще Лоріену, що таємна сила відганяє зло від цього краю. Може, вони живуть десь у глибині лісу...

— Пройдемо трохи лісом і там станемо на нічліг, — сказав Арагорн і ступив крок уперед. Але Боромир стояв, вагаючись.

— А немає іншого шляху? — спитав він.

— Якого ще кращого шляху ти бажаєш? — поцікавився Арагорн.

— Простої дороги, хай навіть крізь заслону мечів, — відказав Боромир. — Але в Гондорі кажуть, що мало хто звідси вертається, а хто й вертає, то тільки зурочений.

— Ти, може, хотів сказати «відроджений»? Ex, видно, занепала мудрість у Гондорі, коли ви зле кажете на Лотлоріен!.. Ні, немає іншого шляху.

— Тоді веди, — погодився Боромир. — Але тут небезпечно.

— Авжеж, небезпечно — але тільки для ворога чи того, хто несе зло з собою. Ходім!

Пройшли добру милю лісом і натрапили на ще одну річечку, що прудко збігала з укритих лісом схилів.

— Це Німродель! — мовив Леголас. — Навіть ми, на півночі, співаємо про неї пісні. Я обмию ноги в її воді, бо кажуть, німродельська вода цілюща й забирає втому. — Ельф спустився до річечки, ступив у воду й гукнув супутцям: — Ходіть сюди! Тут неглибоко, можна перебрести. А на тому березі відпочинемо, й дзюркотіння краще приспить нас, допоможе забути горе.

Зійшли вниз і побрели за Леголасом. Фродо відчув, що холодний дотик води справді знімає втому. Поки перебрів — усю втому як рукою зняло.

Коли всі перейшли через річечку, то посадали, підкріпилися трохи. Леголас почав розповідати легенди про Лотлоріен, а коли ельф змовк, Фродові причулося, ніби з жебонінням води переплітається дівочий спів.

— Чуєте голос Німродель? — спитав Леголас. — Я вам заспіваю пісню про дівчину Німродель, що колись давно жила тут і мала одне ім'я з річечкою. Гарно звучить вона мовою лісових ельфів, а в Рівен-долі дехто співає її й загальщиною, десь так:

Ельфівна тут колись жила,
Мов зірка над потічком:
Сорочка золотом цвіла,
А сріблом — черевички.

Ясніла на чолі зоря,
Аж сяяли їй коси,
Мов сонечко, що не згоря,
Мов лоріенські роси.

Край водоспаду все вона
Ходила-походжала
І срібноспівні слова
До дзюркоту вплітала.

Та десь поділась Німродель,
А де — ніхто й не знає:
Пішла до гір чи до пустель
Та й досі не вертає.

Чекав на неї корабель,
Ой корабель ельфійський,
Чекав на неї що не день —
Нема її і близько!

І вітер знявся уночі
Й погнав кораблик в море —
Амрот-керманич у плачі
Знай виливає горе...

І кинувся у море він,
І лебедем поплив він:
Либоń, шукає досі він
Слід Німродель-ельфівни...

— Це лише частина пісні, а далі я забув, — перепросив Леголас. — Вона довга й сумна, бо розповідає, як смуток прийшов до Лотлоріену — Квітучого Лоріену, коли гноми розбудили лиху в горах...

— Гноми не робили лиха! — обурився Гімлі.

— Я ж сказав: «роздбудили», — сумно мовив Леголас. — Тоді багато ельфів покинули свої оселі, по-мандрювала ї Німродель, але пропала десь на перевалах Білих гір, і наречений її, Амрот, так її й не дочекався біля моря... Кажуть, оселю вона мала на верхівці великого дерева біля водоспаду...

— Та ї тепер в оселі на дереві нам було б безпечніш, ніж сидіти на землі, — сказав Гімлі.

— Слушна твоя порада, Гімлі, — згодився Арагорн. — Оселі на дереві ми не збудуємо, але чом не спробувати перебути ніч на дереві, як роблять ельфи-галадри?

Загін звернув зі стежки й заглибився в тінь густішого лісу, ідучи понад річечкою все на захід від Сріблянки. Недалеко від Німродельського водоспаду знайшли гурт особливо високих дерев.

— Я полізу на дерево, — мовив Леголас. — Звичний я до дерев, хоча таких у нас немає: називаються меллірн...

Ельф легко підскочив і вхопився за гілку, що росла височенько в нього над головою, але цієї ж миті з верховіть пролунало: «Даро!» Тон був наказовий, і вражений та наляканий Леголас пустив гілку, легко приземлившись.

— Не ворушіться ї не говоріть! — прошепотів решті.

Над їхніми головами почувся тихий сміх, і тоді обізвався інший дзвінкий голос, мовою ельфів. Леголас, задерши голову, відповів, а тоді пояснив друзям:

— Це ельфи. І вони кажуть, що ти, Щире, так сопеш, що тебе завиграшки підстрелити і в пітмі. Але ще вони кажуть, аби ви не боялися. Вони вже давненько за нами стежать. Почули мій голос там, де ми перебрели Німродель, і відразу розпізнали, що я з північних ельфів, а тоді чули мою пісню. Вони пропонують, аби я й Фродо вилізли до них, бо їх, здається, попереджено про нашу подорож. А решту просята трішки почекати — й початувати — внизу.

Згори опустилася мотузяна драбина, що сріблясто мерехтіла в темряві. Леголас видерся вмить, а Фродо ліз повільно; за Фродом дерся, звісно, Щир, стараючись не сопіти. При самісінській верхівці гілки утворили ніби корону, і в цій короні ельфи спорудили дерев'яний майданчик, або плет, як подібні гнізда називалися в ті дні, або ще, ельфійською мовою, талан. Коли Фродо нарешті добувся до плету, Леголас уже сидів і розмовляв із трьома місцевими ельфами. Вбрані вони були в сіре, тож їх годі було розгледіти поміж сірих стовбурів. Вони підвелися, й один з них освітив сріблястою лампою обличчя Фрога, потім Щира. Тоді затулив світло й вимовив вітальні слова ельфійською мовою. Фродо, підшукуючи слова, відповів теж мовою ельфів.

— Ласкаво просимо! — сказав ельф ще й загальщиною. — Мало хто з нас знає чужі мови, бо ми неохоче спілкуємося з іншими. Мене звати Галдір. Мої брати, Руміл та Орофін, теж трохи знають вашу мову. Ми знали про ваш похід: нас повідомили Елрондові посланці. Схоже, що ви, гобіти — добрий люд. Ми залюбки станемо вам друзями, як просив того Елронд, хоча у нас не заведено пропускати хоч би кого через нашу землю. Скільки вас?

— Восьмеро, — відповів Леголас. — Я, четверо гобітів і два чоловіки, один з яких, дунадан Арагорн, друг ельфів.

— Ім'я Арагорна, сина Араторна, знане в Лоріені, — мовив Галдір, — і йому благоволить наша Володарка. А хто ж восьмий?

— Гном, — відповів Леголас.

— Гном! — повторив Галдір. — Це погано. Ще від Темних Днів ми не маємо зносин із гномами. Їм заборонено заходити в наш край.

— Але ж він з-під Самітної гори, один з надійних Даїнових одноплемінців, і він дружить з Елрондом, — сказав Фродо. — Сам Елронд вибрав його нам до Загону, і він засвідчив свою хоробрість і вірність.

Ельфи порадилися тихо своєю мовою, ще розпитали Леголаса.

— Гаразд, — мовив нарешті Галдір. — Якщо Арагорн і Леголас стерегтимуть його й відповідати-

муть за нього, то він може пройти через Лотлоріен — але тільки з зав'язаними очима. А зараз досить розмов. Ваші товариші не повинні лишатися на землі. Багато днів тому ми бачили, як до Морії попід горами пройшло велике військо урків, а по узліссях виють вовки. Якщо ви справді прийшли з Морії, то за вами можуть гнатися. Завтра вранці ви мусите йти далі. Четверо гобітів хай ночують із нами, а люди й гном — на сусідньому дереві, там теж є талан. Ти, Леголасе, відповідаєш за них! Клич нас, коли щось негаразд.

Леголас відразу ж поніс Галдірове слово товаришам, і незабаром Мері й Піпін, засапані й трохи злякані, також вилізли на високий плет.

— Ми принесли ковдри, вам і нам! А решту вантажу Обійдисвіт заховав під купою листу.

— Не треба було тягти сюди ваші ковдри, — сказав Галдір. — Ми вам дамо їсти й пити, то ви й зігрієтесь. А ще ми маємо запасні шкури й плащі.

Гобіти радо повечеряли і вдруге, а тоді позакутувалися і в ельфійські плащі, і в свої власні ковдри й спробували заснути на такій незвичній для гобітів висоті, але тільки Щирові це далося легко.

Фродо заснув не відразу: довго дивився на зорі, що мерехтіли крізь рухливий листяний дах. Поруч хропів Щир, а двоє ельфів розмовляли пошепки; третій зліз чатувати на нижчі гілки. Нарешті, заколосаний вітром і ніжним жебонінням Німродельського водоспаду, Фродо заснув.

Прокинувся уdosвіта. Решта гобітів спала. Ельфи десь поділися. Блишав рогатий місяць. Вітер ущух. Віддалі почулися хрипкі голоси, тупотіння багатьох ніг і брязкіт металу, потім ці звуки стихли — у південному напрямку.

Раптом в отворі плета вигулькнула голова ельфа.

— Що там? — тихо спитав Фродо.

— *Ірчі!* — прошепотів ельф і кинув на плет згорнуту драбину.

— Урки! Що вони роблять? — спитав Фродо, але ельфа поруч уже не було.

Довкола дзвеніла мертвa тиша. Фродо дістав Жалo: лезо трохи зажевріло й згасло. Отже, урків поруч нема. Але відчуття близької небезпеки не зникло, а тільки посилилося. Зазирнув в отвір: ніби щось ворушиться внизу. Але не ельф. Потім щось ніби подерлося по стовбуру нагору, а дихало, мов сичало. А тоді Фродо побачив два бліді вогники очей, що дивилися вгору, не моргаючи. Потім вогники відвернулися, тінь ковзнула на другий бік стовбура й щезла.

За хвилину на дерево легко виліз Галдір.

— Щось допіру лізло на дерево, — сказав він. — Я такого зроду не бачив. Не урк, а більше схоже на вас, гобітів. Обережне, вміє лазити по деревах. Як тільки я торкнувся стовбура, воно втекло. Я не стріляв, щоб не було вереску. Тут пройшов чималий загін урків: мабуть, вловили запах, обстежували землю, де ви зупинялися. Ми їх заманили далі в ліс. Орофін підався підняти наших. Жоден урк не вирветься з Лоріену. Але рано-вранці ви повинні вирушити!

Рано-вранці Загін рушив, а вели його тепер Галдір з Румілом.

— Прощавай, люба Німродель! — мовив Леголас.

— Прощавай! — сказав і Фродо, озирнувшись на білій шум під сірими стовбурами.

Якийсь час ішли західним берегом Сріблянки. На землі видніли сліди урчих лап. Але незабаром Галдір звернув у гущавину й зупинився на березі річки. Тут ельфи швидко нап'яли мотузяний міст, і

всі перейшли на той бік: Піпін перебіг легко, бо дивився вперед, а Щир довго сопів, бо дивився в крутняву води й боявся.

— Отже, друзі, — сказав Галдір, — ви ступили на Лоріенський Клин, що лежить між Срібллянкою й Великим Андуїном. А що чужинцям не дозволено бачити таємниці Клину, то я, як домовлено, зав'яжу очі гномові Гімлі. Решта може йти з відкритими очима аж до наших осель в Егладілі.

Гномові це зовсім не сподобалося.

— Домовлялися без мого відома, — сказав він. — І я не піду з зав'язаними очима, мов жебрак чи бранець. І я ж не шпиг...

— Я вірю тобі, — відказав Галдір, — але я не владний змінювати наш закон.

Але Гімлі затявся: широко розставив ноги й ухопився за сокирище.

— Я піду вперед вільний або вернуся назад! — заявив він.

— Назад ти ніяк не вернешся, — суворо мовив Галдір, — бо тебе застрелять невидимі чатові.

Гімлі вихопив сокиру з-за пояса. Галдір з товаришем нап'яли свої луки.

— Клята гном'яча впертість! — вигукнув Леголас.

— Тихо! — крикнув Арагорн. — Поки я веду цей Загін, ви повинні мене слухатися. Це й справді приниження для гнома, щоб його так виокремлювали. Ми всі підемо із зав'язаними очима, навіть Леголас. Так буде найкраще.

— Ото дурний буде у нас вигляд! — зареготав Гімлі. — Але я задовольнюся, якщо тільки Леголас поділить мою долю.

— Я ж ельф, і тут землі моого рідного народу! — скипів тепер Леголас.

— «Клята ельф'яча впертість»? — передражнив ельфа Арагорн. — Ні, для всього Загону умови будуть однакові. Ну ж бо, зав'язуй нам очі, Галдіре!

— Це просто божевілля якесь! — нарікав Лего-лас. — Тут усі — вороги єдиного Ворога, а я мушу йти сліпцем по прекрасній землі моїх родичів!

— Це тільки здається божевіллям, — заперечив Галдір, — але ні в чому іншому темна сила Чорного Князя не виявляється так промовисто, як у поперізненні, у розбраті всіх, хто все ще чинить йому опір...

І Галдір повів осліплений на час Загін відомими йому стежками, а другий ельф ішов позаду. Земля під ногами була рівна й м'яка, тож невдовзі хода їхня стала впевненіша, зате як загострилися інші їхні чуття! Фродо чув паході дерев і трав, чув відтінки в шелесті листя, відчуваав зимове сонце на обличчі й руках, коли переходили галявину... Дивне відчуття пойняло його: от ніби по мосту часу зайшов у куточок Забутих Давніх Днів і тепер ходить у світі, якого вже немає.

Весь той день Загін ішов — аж поки відчули прохолоду вечора. Тоді перепочили й полягали спати, без страху, на землі, бо проводирі не дозволяли їм розв'язувати очі, а з зав'язаними вони не могли ж вилізти по драбині на дерево. Уранці знов пішли далі, без поспіху. Опілудні зупинилися, й довкола залунало багато голосів. То загін ельфів поспішав стерегти північні кордони від можливого нападу з Морії. Ці ельфи принесли вісті, що Галдір переказав дещо Загонові. Той загін урків ельфи майже весь перебили; декотрі губліни втекли на захід, до гір, але їх переслідують ельфи. Бачили дивну істоту, що бігає зігнута, а руки майже по землі волочаться: звір —

не звір? Піймати створіння не вдалося, а стріляти не стали, не знаючи, добре воно чи погане, то воно й втекло понад Сріблянкою на південь.

— А ще, — додав Галдір, — вони передали мені наказ Володаря й Володарки Лоріену. Всім вам, і навіть гномові Гімлі, дозволено йти з відкритими очима. Схоже, що Володарка знає кожного з вас. Чи не надійшли свіжі вісті з Рівен-долу? — Гномові Гімлі він першому зняв пов'язку й, вклонившись, мовив: — Не гнівайся, друже! Дивись і радій, бо, відколи настали Чорні Літа, ти — перший гном, що уздрів дерева Лоріенського Клину!

Коли й Фродові зняли його пов'язку, він глянув — і йому перехопило подих. Вони стояли посеред широкого лугу. Ліворуч від них височів великий пагорб, порослий яскраво-зеленою травою. Пагорб увінчували, мов подвійна діадема, два великі кола дерев: зовнішнє мало сніжно-білу кору, бувши при цьому безлистим, а внутрішнє утворювали височезні меллірн-дерева у золотому вбранні. А на самій вершині росло найвище дерево, в гіллі якого яснів білий плет. І весь пагорб усіянний був маленькими золотавими квітками, схожими на зірочки. Були й інші квіти: білі та блідо-зеленаві. А над усім цим голубіло небо й світило ясне післяобіднє сонце.

— Перед вами — Керін-Амрот, — пояснив Галдір. — Це тут курган короля Амрота, на тому самому місці, де в щасливіші дні стояв його палац. Тут завжди цвітуть зимові квіти: жовта еланор і бліда *ніфреділь*. Тут трохи перепочиньте, а в наше місто увійдемо вже смерком.

Усі попадали в запашну траву, а Фродо ще постояв, чудуючись: йому все здавалося, ніби він ступив у якесь високе вікно й опинився у зникому світі...

Він обернувся. Щир стояв поруч, збентежено розсираючись і тручи очі, мов щоб переконатися, чи це йому не сниться.

— Я думав, — сказав Щир, що ельфи люблять тільки місяць і зорі, а тут сонце світить, білий день, і все це таке ельф'яче, як ніщо інше! От ніби я опинився в пісні!

— Ви відчуваєте силу Володарки Лоріену, — усміхнувся Галдір. — Хочете зійти зі мною на Ке-рін-Амрот?

Гобіти пішли за ельфом нагору. Фродо йшов і дихав, і той самий легіт, що торкався його щік, колихав і довколишні квіти й трави, але все одно він відчував, що потрапив у позачасовий край, який не змінюється; ось він, Фродо, піде звідси, перейде в інший світ, і все одно Фродо, мандрівець із Краю, назавжди лишиться тут, щоб ходити по траві, поміж цих квітів, у гожому Лотлоріені.

Галдір уже подерся на високий плет, а Фродо на хвильку затримався: поклав руку на дерево — і вперше у житті так гостро відчув кору дерева й життя, що текло в ньому!

Коли нарешті він опинився на високому майданчику, Галдір узяв його за руку й повернув лицем на півден:

— Глянь спочатку сюди!

Фродо побачив віддалік пагорб із багатьма могутніми деревами — чи то місто зелених веж? І йому здалося, нібито саме звідти струменіла та світла сила, що рухала всім цим краєм. Полетіти б туди пташкою! А тоді глянув на схід і побачив весь Лоріен, що горнувся до Андуїну, Великої Ріки, а далі, за рікою — мов не було світла, там лежала пустка.

— Отам, — пояснив Галдір, — південне узлісся Чорного лісу, там височіє Дол-Гулдур, де колись

переховувався Ворог, та й тепер там, певне, зосередилася темна сила. Звідси видно, як дві потуги протистоять одна одній. Вони всячкас змагаються силою думки, але навіть тоді, коли світло зазирає в самісіньке серце темряви, воно не дозволяє піт'ямі піznати його таємниці. Поки що не дозволяє...

Він одвернувся й швидко спустився вниз, а гобіти злізли слідом.

Біля піdnіжжя пагорба Фродо побачив Арагорна, що стояв тихий і мовчазний, мов дерево, але в руці тримав золотаву квітку еланор, і світлом променіли його очі: поринув, мабуть, у прекрасні спогади... Та ось він побачив Фрода й усміхнувся.

— Оце тут серце ельфів усього світу, — мовив він, — і тут живе й моє серце!

І, взявши Фрода за руку, полишив Керін-Амрот — аби вже ніколи не повернутися туди живою людиною.

Роздiл VII

ДЗЕРКАЛО ГАЛАДРІЕЛІ

Gонце вже сідало за гори, коли вони рушили знову. Шлях їхній пролягав тепер крізь таку гущавину, де вже було темно, й ельфи повідкривали свої срібні лампи.

Несподівано вийшли на широкий простiр, опинившись пiд зоряним небом. Простiр був величезною округлiстю, а далi, за ровом, височiла смарагдова стiна, що оперiзувала ще вищий пагорб, а на пагорбi росли такi високi меллірн-дерева, яких мандрiвцi не бачили ще навiть тут, у Лорiенi.

— Ласкаво просимо до Карас-Галадону! — мовив до мандрiвцiв Галдiр. — Це — мiсто ельфiв-га-

ладрів, ельфів-деревлян, і в ньому живуть Володар Келеборн і Галадріель, Володарка Лоріену. Але звідси, з півночі, нам не зайти, бо ворота з протилежного боку. Мусимо обійти місто, а воно ж велике — дорога неблизька!

Понад ровом тяглася білокам'яна дорога. Нею вони й пішли на захід, а місто ліворуч від них здіймалося все вище, розцвітаючи все численнішими світлами, неначе зорями. Нарешті підійшли до білого моста, за яким були великі ворота. Галдір постукав, щось сказав, і ворота відчинилися безгучно. Фродо ніде не помітив сторожі. Коли вони пройшли, ворота самі зачинилися за ними. Ніде нікого не було видно, але і довкола, і вгорі лунало багато голосів. Десять із вершини пагорба долинав спів, спадаючи, мов дощик на листя.

Нагору, все нагору, з доріжки на доріжку, зі сходів на інші сходи. Аж ось опинилися перед мерехтливим водограєм, біля якого росло наймогутніше з усіх довколишніх дерев, а понад стовбуrom бігла вгору широка біла драбина; на нижньому щаблі сиділо трійко ельфів. Коли підійшли мандрівці, сторожа скочила на ноги.

— Тут живуть Келеборн і Галадріель, — пояснив Галдір. — Вони бажають, щоб ви піднялися до них і побесідували з ними.

Один з ельфів просурмив у ріжок, і йому тричі просурмили згори.

— Я полізу перший, — сказав Галдір. — За мною хай іде Фродо, а тоді Леголас. Решта може йти хто за ким. Лізти довго, то можете передихнути посередині.

Лізучи повільно, Фродо минув чимало плетів: то з одного, то з другого боку, — поки на величезній

висоті опинився перед просторим таланом. На тому талані ельфи звели справжній дім. Він увійшов слідом за Галдіром і опинився в овальній залі: посередині сірів стовбур усе ще товстого меллірн-дерева, стіни були смарагдово-зелені, а стеля — золота. Там було багато ельфів, а посередині, під стовбуром, сиділи у кріслах Келеборн і Галадріель. Вони підвелися, шоб привітати гостей, бо такий у ельфів звичай, що навіть королі встають перед гостем. Володарі Лоріену були дуже високі й надзвичайно вродливі. Обоє в білому вбранині, лише волосся Володарки було золотаве, а в Келеборна — сріблясте. Але про вік обох свідчила тільки глибінь їхніх очей.

Галдір підвів гобіта до Володарів. Галадріель тільки пильно подивилася йому в очі, а Келеборн сказав загальною мовою:

— Ласкаво просимо, Фроде з Краю! Сядь біля нас, а поговоримо, коли всі зберуться.

І кожного, хто заходив, Келеборн чесно вітав на ім'я. Коли ж усі посідали перед кріслами Володарів, Келеборн обвів їх поглядом.

— Перед нами сидять восьмеро, — мовив він. — А гінці повідомляли, що виrushiti мали дев'ятеро. Може, Рада щось передумала й змінила, а ми про це чомусь не почули?

— Ні, Рада нічого не міняла, — озвалася вперше Галадріель — дзвінким, melodійним, але несподівано низьким голосом. — Гандальф Сірий виrushav із Загоном, але він не переступив кордонів нашого краю. Скажіть, де він? Я дуже хотіла б порозмовляти з ним. Але звідси я його не бачу: його окутує сіра імла.

— Горе нам! — сказав Арагорн. — Гандальфа Сірого поглинула пітьма. Йому не пощастило вирватися з Морії.

Ельфи як один скрикнули нажахано.

— Це воїстину лиховісна новина, — сказав Келеборн, а тоді звернувся до Галдіра ельфійською: — Чом не повідомили мені цього раніше?

— Ми не встигли сказати Галдірові про наші злигодні й про нашу мету, — відповів замість Галдіра Леголас.

— То розкажіть усе, що вас спіткало, зараз!

І Арагорн розповів про їхні пригоди на Карадраському перевалі, про напад вовкулаків, про Баліна з його книгою, про бій у Літописній палаті, про вогонь, вузький місток і напад Жаху.

— Воно було схоже на лиxo Древнього Світу: і тінь, і вогонь водночас...

— То був Бурлюг, — додав Леголас.

— Я бачив Дурінове Прокляття, — докинув Гімлі.

— Гай-гай! — скрушно мовив Келеборн. — Ми давно підозрювали, що під Карадрасом спить якийсь жах. Та коли б я знат, що гноми знов розворушили це зло в Морії, я не пустив би до Лоріену не тільки тебе, а й усіх, що йдуть із тобою. А Гандальф чи не скотився до безуму (якщо це можливо), коли без потреби подався в тенета Морії?

— Без потреби Гандальф ніколи й нічого не робив у житті, — суворо заперечила Галадріель. — І тим, кого він вів, не були відомі всі його задуми. Але, хоч би що вчинив їхній проводир, ведені ним не винні. Не шкодуй, що ти прихистив цього гнома. От коли б наш народ та був вигнаний з Лотлоріену, а через багато літ хтось із нас, хоч би й Келеборн Мудрий, проходив мимо, — то невже б він не скористався нагодою глянути на рідний дім, навіть якби там загніздилися дракони?.. Темні води Келед-зараму, холодні джерела Кібл-нали, й прекрасні були палати Казад-думу, поки не погинули могутні королі під камінною стелею...

Вона глянула на насупленого Гімлі й усміхнулася. А гном раптом побачив в очах гаданого ворога любов і співчуття, здивувався, а тоді й сам усміхнувся, незграбно встав і вклонився:

— Однак земля Лорену ще прекрасніша, а володарка Галадріель затьмарить своєю вродою всі сковані під землею скарби!

Запала мовчанка. Потім знов заговорив Келеборн:

— Хай Гімлі дарує мені різкі мої слова — їх породили гіркота й тривога. Ми зробимо все можливе, щоб допомогти вам, а найбільше — тому з дрібно-люді, хто взявся нести найтяжчий тягар.

— Ваша мета нам відома, — сказала Галадріель, дивлячись на Фрода. — І недаремно, либо ж, прийшли ви до цього краю по допомозу, як це, певне, був задумав Гандальф... Я колись перша скликала Білу Раду, і коли б усе склалося так, як я намислила, то Раду очолив би Гандальф Сірий, і життя, можливо, пішло б кращим шляхом. Але й тепер є ще надія. Я не пораджу вам: робіть це чи те. Але можу допомогти пізнати те, що було, є і, почасти, що буде. І ще скажу вам: ідете ви по лезу ножа. Один хибний крок — і всі пропали, й все пропало. Однак лишається надія, поки весь Загін зберігає вірність.

І тоді Володарка мовчки, самим поглядом, випробувала їх усіх. Тільки Леголас і Арагорн витримали той погляд, а Щир швидко зашарівся й похнюпив голову. Нарешті вона відвела від них владу своїх очей і всміхнулася.

— Хай нішо вас не турбує, — мовила вона. — Цю ніч ви спатимете спокійно.

І мандрівці зітхнули, й почулися втомленими, як після довгої й тяжкої сповіді.

Тієї ночі Загін спав на землі, на м'яких ліжках, на радість гобітам. Ельфи нап'яли для подорожан просторий намет біля водограю.

— А чого ти, Щире, зашарівся? — поцікавився Піпін. — Невже нечисте сумління? Хочеш ковдру мою поцупити?

— Треба мені твоя ковдра! — не прийняв жартівливого тону Щир. — Коли хочеш знати, то я відчув себе мов роздягнутим, і це мені не сподобалось. Вона ніби зазирнула мені в душу й спитала, що я зроблю, коли вона дасть мені можливість утекти назад, до Краю, щоб завести собі там гарненьку нору з садочком.

— Дивно, — мовив Мері, — щось таке і я відчув, тільки більше не скажу.

І з усіма начебто відбулося одне й те саме: кожному запропонований був вибір між страхітливою загрозою попереду й чимось дуже бажаним позаду, а треба було тільки зійти з дороги й полишити справу війни з Сауроном на інших.

А Фродо взагалі ні про що не признався, хоч як його розпитував Боромир.

— Ну, будь обачний! — застеріг гондорець. — Хтозна, які в цієї ельфійської володарки наміри...

— Не смій говорити погане про Володарку Галадріель! — суворо мовив Арагорн. — Ти сам не знаєш, що кажеш. У ній, як і в цій землі, немає зла — хіба хтось принесе зло з собою. Але той хай начувається! Однак цієї ночі я спатиму без страху, вперше, відколи виrushili з Рівен-долу...

І справді всі вони спали тієї ночі дуже спокійно й проспали до пізнього ранку.

Вони пробули кілька днів у Лотлорені, а скільки саме — точно й не знали. Весь час світило ясне сонечко, зрідка дощик освіжав усе довкола. І що

дужчі ставали мандрівці тілом, то дужче тужила їхня душа за Гандальфом: згадували все, що він сказав, зробив... І ельфи співали усе сумних пісень, оплачуючи Мітрандіра — Сірого Мандрівця, як прозивали вони чарівника...

Одного вечора Фродо з Щиром прогулювалися смерком. На Фрода якраз найшов прощальний настрій: гобіт відчув, що ось-ось доведеться покинути Лотлоріен.

— Я сподіваюся, що ми не підемо звідси, не побачивши ще раз Володарки Ельфів, — сказав він.

І цієї самої миті гобіти й побачили її: Галадріель ішла до них, мов почула Фродові слова! Не зронивши й слова, лише кивнула, щоб ішли за нею. Звернувши убік, Володарка повела їх до південного схилу Карас-Галадону, потім — східцями вниз у глибоку зелену долинку, по якій пробігав струмочок, що починався з водограю на вершині; тут на низькому підмурку у вигляді гіллястого дерева лежала широка мілка срібна посудина, а поруч стояв срібний дзбанок. Над західними лісами зійшла вечорова зоря.

Володарка наповнила по вінця посудину водою зі струмка. Потім легенько дмухнула на воду, зачекала, поки вляжуться брижі, й мовила:

— Перед вами Дзеркало Галадріелі. Я привела вас сюди, щоб ви, якщо бажаєте, подивилися в нього.

Незрушне було довкола повітря, темно в долинці, а Володарка Ельфів стояла поруч така висока, бліда.

— Чого ж нам у тому свічаді шукати й що ми там побачимо? — спитав пойнятий трепетом Фродо.

— Дзеркало може показати багато чого по моїй волі, — відповіла вона, — і декому я можу показати, що вони хотіли б побачити. Але куди цікавіше, й навіть корисніше, дати Дзеркалу цілковиту свободу:

хай саме покаже, що схоче. І що воно тоді вам покаже, я й сама не вгадаю. Бо ж воно показує і те, що було, і що є, і що може збутися. А що саме воно показує: минуле, теперішнє чи майбутнє, — іноді й наймудріший не скаже. Ну то хочеш подивитися?

Фродо мовчав.

— А ти? — обернулася вона до Щира. — Хіба ти не казав, що хочеш побачити ельфійські чари?

— Казав, — зізнався Щир. — Тільки краєчком ока, з вашого, пані, дозволу. — І, обернувшись до Фрода: — Хотілося б побачити, що там діється вдома — здається, минув вік, як я пішов з дому... Але що там я побачу? Хіба зірки...

— Хіба... — передражнила Володарка, сміючись. — Заглянь та й побачиш. Тільки води не торкайся!

Щир видерся на підніжжя підмурку й нахилився над посудиною. Там і справді видніли зорі.

— Тільки зірки, так я й думав, — сказав він. Але потім тихо охнув, бо зорі зникли. Мов хто зняв темну запону, свічадо посіріло, тоді зясніло: там сяяло сонце, маяло віття на вітрі... Потім світло збліяло, й Щир начебто побачив Фрода, що блідий спав під чорною скелею... Потім він сам ніби йшов темним тунелем, дерся по нескінченних гвинтових сходах... Раптом усвідомив, що шукає чогось, а чого same — не знав. Це видіння мов вітром здуло, знов вернулися дерева, але цього разу не так близько, й він міг розгледіти, що ж там діється: дерева не маючи віттям, а падали на землю!

— Ой! — закричав Щир. — Там Тед Піщаник ріже не свої дерева! Ох, мені б туди зараз — я б йому врізав...

Але тепер Щир побачив, що й старий млин зник, а на його місці юрми людей вибудовували якусь озію з червоної цегли... Ось високий червоний димар... чорний дим на все Дзеркало...

— Чортівня якась коїться в Краї! — мовив він, а тоді аж скрикнув і зіскочив з підмурку. — Мені бігом треба додому! Вони розрили Золотий Ряд, і сердешний старий Дідо везе з Гори грабаркою свої манатки! Додому!!

— Сам-один додому? — сказала Володарка. — А ти ж не хотів вертати додому без свого хазяїна, поки не зазирав у Дзеркало, хоч і знат, що в Краї може коїтися щось недобре. Затям: Дзеркало може багато чого показувати, і не все те уже збулося! Де-що з показаного ніколи й не збувається, якщо той, хто ці пророчі видіння бачить, не зверне зі свого шляху, щоб запобігти небажаному. Дзеркало — небезпечний порадник!

Щир сів на землю й вхопив голову в руки.

— Краще б я сюди не приходив! Не хочу більше бачити ніяких чарів! — А за хвильку заговорив здушеним голосом, наче боровся зі слізами: — Ні, я таки піду додому, але кружним шляхом разом із паном Фродом — або ніяк не вернуся! Але сподіваюсь, що таки вернуся одного чудового дня, і коли те, що я побачив, виявиться правдою, ох і дам я декому!

— Ну, а ти, Фроде, зараз уже глянеш? — запитала Галадріель.

— Ти радиш мені подивитися? — спитав Фродо.

— Ні, не раджу, бо я не порадниця. Ти можеш дещо довідатися, добре чи лихе, але з того може бути користь (хоча може й не бути). Бачити віщи видіння добре, але й небезично. І все-таки я вірю, Фроде, що ти досить хоробрй і мудрий для цього діла, а то б не привела тебе сюди. Чини як хочеш!

— Я подивлюся, — згодився Фродо і видерся на піdnіжжя. Нахилився над темною водою, і враз Дзеркало посвітліло. Він побачив сутінкові гори, сіру звивисту дорогу, а дорогою наближалася якась постать. Помалу Фродо зрозумів, що постать схожа на Ган-

дальфа. Мало не викрикнув чарівникового імені, але тут роздивився, що вбрання на тій постаті не сіре, а біле, а в руці — біла патериця. Постать була така згорблена, що годі було розгледіти обличчя. І ось вона зникла за закрутом дороги... Фродо засумнівався: може, то Саруман? А видіння вже змінилося. На мить, але дуже яскраво побачив Більба, що неспокійно ходить по кімнаті; на столі розкидані папери, а в шиби періщить дощ... Далі Дзеркало показало уривки великої історії, до якої Фродо став причетний: Море, ніч, буря, високий корабель із порваними вітрилами пливе із заходу... Широка ріка тече через гомінке місто... знов корабель із чорними вітрилами, але вже ранок, і сонце золотить прапор із білим деревом... дим — вогню? Битви?.. кораблик пливе в імлу... Фродо хотів уже відійти, коли Дзеркало стало аж чорне, а в чорній безодні завидніло Око, що росло, росло, аж поки заповнило собою чи не все Дзеркало. Око було таке жахне, що Фродо не міг ні крикнути, ні відвести погляд. Око, облямоване вогнем, а саме оскліле, жовте, мов котяче, і чорна зіниця зяяла проваллям, вікном у ніщо. Тоді Око стало бликати сюди-туди, мов чогось шукаючи, і Фродо усвідомив з жахом, що шукає воно і його. Але він розумів і те, що воно його не може бачити — поки що, поки він не захотів цього. Перстень, що висів на ланцюжку в нього на шиї, став важчим за великий камінь і потяг його голову вниз, а Дзеркало мов от-от мало закиніти, пасемця пари здіймалися над його поверхнею...

— Не торкайся води! — тихо мовила Галадріель. Видіння зблякло, й Дзеркало вже просто відбивало зорі. Весь тримтячи, він ступив униз і подивився на Володарку.

— Я знаю, яке ти бачив останнє видіння, — сказала вона, — бо воно і в моїй голові. Не бійся! Але й не думай, що тільки завдяки співам серед дерев чи

навіть стрілам ельфійських луків цей край витримує натиск Ворога. Ось я розмовляю з тобою і водночас проникаю в думку Чорного Князя. А він усе намагається побачити мене й прочитати мої думки, але зась! Для нього ці двері зачинено.

Вона підняла білі свої руки, мов відкидаючи ними схід. Промені вечірньої зорі осявали її так яск-

раво, аж видно було тінь її на землі, а на пальці за-ссяяв перстень: білий самоцвіт на ньому сам світив-ся, мов Зоря Ельфів, — і раптом здогад майнув у Фродовій голові.

— Так, — підтвердила вона його думку, — саме на пальці Галадріелі зберігається один із Трьох, Ненія. Він підозрює, але не знає цього — поки що. Ро-зумієш ти тепер, чому твій прихід для нас — це кро-ки Судьби? Адже коли ти не дійдеш, тоді ми станемо відкриті Ворогові. Але й тоді, коли тобі пощастиТЬ дійти, наша сила все одно змаліє, і Лотлоріен зів'яне, його змиють припливи Часу. Тоді нам доведеться по-датися на захід або перетворитися на смертний люд, поступово забуваючи й забуваючись.

Фродо похилив голову.

— А чого б ти бажала? — спитав нарешті.

— Що буде, те й буде, — відповіла вона. — Лю-бов ельфів до свого краю глибша за море, але вони кинуть усе, аби тільки не піддатися Сауронові, бо вони його вже пізнали. Ти відповідаєш не за долю Лотлоріену, а тільки за виконання свого завдання. А коли б я захотіла помріяти про нездійсненне, то я бажала б, щоб Ворог ніколи не викував Персня Всевлади або щоб Перстень загубився навіки.

— Ти мудра, безстрашна й прекрасна, о Воло-дарко! — мовив Фродо. — Хочеш, я віддам тобі Перстень Зла? Я заслабкий для нього.

Несподівано Галадріель дзвінко засміялася.

— Може, Володарка Галадріель і мудра, — ска-зала вона, — але тут вона натрапила на рівного собі в ченості. Ти лагідно помстився за те, що я при першій нашій зустрічі випробовувала твоє серце. У тебе загострюється зір! Не заперечу: мое серце дуже хотіло попросити в тебе те, що ти пропонуєш. Багато років я гадала, що б я могла зробити, коли б

Великий Перстень потрапив мені до рук, і от я можу простягти руку й узяти його. Витворене давно колись зло діє в тисячі способів, байдуже, чи творець його Саурон вистоїть, а чи впаде. То, може, це буде шляхетний вчинок, коли я силою чи страхом вирву Сауронового Персня з рук у гостя? Але ти доброхіть віддаєш Персня мені. Тим самим на місце Чорного Володаря ти ставиш Чорну Володарку. Але ж я не буду чорна, а прегарна й страхітлива, мов ранок і ніч! Прекрасна, як море, сонце й сніг на горах! Жахлива, неначе гроза й блискавиця! Дужча за підвалини землі! І всі любитимуть мене й відчайдушно боятимуться!

Галадріель підняла до неба руку, ю самоцвіт Ненія так засяяв, що освітив саму її, лишивши усе інше в пітьмі. Вона стояла перед ним така незмірно висока, така нестерпно прекрасна, жахлива — і молитовно піднесена... А тоді вона опустила руку, світло збліяло, ю несподівано вона знов засміялася — і враз стала меншою, стрункою ельфінею в простому білому вбранні, з ніжним і сумним голосом.

— Я пройшла випробування, — мовила вона. — Я змалію, піду на захід і лишусь Галадріеллю.

Хвилину стояли мовчки. Нарешті заговорила Володарка:

— Вернімось! Уранці вам виrushати. Адже ми зробили вибір, і приплівів судьби не минути.

— А я хотів ще одне спитати, — сказав Фродо. — Якщо мені дозволено нести Персня Всевлади, то чом я не можу бачити інших перснів і читати думки тих, що їх носять?

— Бо ти ю не пробував. Лише тричі ти надягав Персня на палець відтоді, як довідався, чим володієш. Але ж і не пробуй! Він знищить тебе. Хіба

Гандальф не казав тобі, що персні дають владу по силі того, хто ними володіє? Перш ніж скористатися тією владою, тобі треба стати куди сильнішим, виробити сильну волю для панування над іншими. Але й так у тебе вже он як вигострився зір! Ти так гарно ловив мої думки, як не всякий мудрець зміг би. Ти бачив Око того, хто володіє Сімома й Дев'ятьма. Ти побачив і впізнав персня на моєму пальці. Ось ти, Щире, побачив моого персня?

— Та ні, Володарко. Як по правді, то я й не втямив, про що ви говорили. Бачив, як зірка блиснула на вашому пальці. Але ви вже даруйте мені, та я думаю, що мій хазяїн вам слушно раяв. Краще б ви забрали Персня! Ви б усе поставили на свої місця. Ви б не дали їм вигнати Діда на вулицю. Ви б змусили декого розплатитися за його брудну роботу.

— Еге ж, змусила б! Саме так воно й починається. Але ніколи на тому не закінчується, гайтай! Та годі про це. Ходімо!

Розділ VIII

ПРОЩАННЯ З ЛОРІЕНОМ

ого вечора Загін знов покликано до Келеборнової палати, й Володар і Володарка повітали їх гарними словами. А тоді Келеборн сказав:

— Настала пора Загонові вирушати. Хто все ще бажає продовжувати Похід, той мусить згнітити своє серце, щоб полищити цей край. А хто більш не бажає іти вперед, той може лишитися з нами — на час, і почекати, поки вирішиться доля світу: або

світ очиститься, або ж ми покличемо їх стати на останній бій за Лоріен. Тоді ті, хто зостався, зможуть або повернутися на батьківщину, або піти в довгий дім тих, хто поліг у битві.

Запала мовчанка.

— Вони всі вирішили йти вперед, — оголосила Галадріель, подивившись їм у вічі.

— А мій шлях додому, — сказав Боромир, — якраз уперед, а не назад.

— Це правда, — погодився Келеборн, — але чи весь Загін іде з тобою до Мінас-Тіріта?

— Ми ще не визначили нашого шляху, — признався Арагорн. — Я не знаю, куди гадав податися після Лотлоріену Гандальф. Може, він і сам не знав.

— Може, й не знав, — мовив Келеборн. — Та коли ви підете від нас, вам ніяк не обійти Великої Ріки. Як дехто з вас добре знає, на відтинку між Лоріеном і Гондором мандрівники з вантажем можуть тільки човном перевезтися на той бік. Мости Осгіліата всі зруйновано. Яким берегом ви підете? Шлях до Мінас-Тіріта — по цьому, західному берегу, але прямий шлях Походу буде на східному березі, де темніше. То котрим шляхом ви підете?

— Моя рада: правим берегом до Мінас-Тіріта, — сказав Боромир. — Але не я веду Загін.

Решта промовчала. На обличчі Арагорна були написані сумніви й непевність.

— Бачу, ви ще не вибрали шляху, — мовив Келеборн. — І не мені його вибирати. Але я допоможу, чим зможу. Я дам вам зручні, легкі човни, бо іноді вам доведеться нести їх на собі, коли треба буде обходити пороги чи водоспади. Однак човни — не порадники: зрештою вам доведеться їх кинути й вибрати: схід чи захід.

Арагорн дуже зрадів човнам і щиро подякував за них Келеборну, бо завдяки човнам на кілька днів відкладалося вирішення питання, яким шляхом іти. І решта повеселіла. Тільки Щир спохмурнів: для нього що човни, що дикі коні — одна морока.

— Завтра під полудень човни вже чекатимуть на вас у гавані, — сказав Келеборн. — Вранці мої люди допоможуть вам зібратися в дорогу. Бажаємо всім вам доброї ночі й спокійного сну.

— На добраніч, друзі! — мовила Галадріель. — Спіть спокійно! Не думайте звечора забагато про дорогу. Може, стежки, що по них піде кожен з вас, вам уже простелено, тільки ви їх іще не бачите. Добраніч!

Цього разу до намету пішов і Леголас, бо, попри напучування Галадрієлі, подорожані хотіли порадитися цього останнього вечора. Довго обговорювали, як би його краще добутися до Ородруїна й знищити там Персня, але тільки й з'ясувалося, що більшість хотіла б іти спочатку до Мінас-Тіріта, аби хоч на час відкласти смертельний стрибок у пащу Ворога. Фрідо не зронив ні слова, а Арагорн усе не зінав, як йому бути: йому кортіло швидше принести свого меча в Гондор, аби сповнилися пророцтва, але обов'язок кликав його йти з Фрідом, якщо той відмовиться йти з Боромиром, хоча... чим він, чи й будь-хто з Загону, допоможе там Фрідові, коли всі разом заблукують у пітьмі?

— А я піду в Мінас-Тіріт і сам-один, бо це мій обов'язок, — заявив Боромир і замовк на хвилину, пильно дивлячись на Фріда. — Якщо ви хочете лише знищити Персня, тоді від війни й зброї мало користі, й воїни Мінас-Тіріта не зможуть вам допомогти. Та коли ви хочете знищити оружну потугу

Чорного Князя, тоді це божевілля — йти без війська в його лігво; божевілля — викинути... — й схаменувся, ніби тільки оце усвідомив, що промовляє уголос. — Божевілля — викинути на смітник людські життя, хотів я сказати. Тут вибір такий: захищати твердиню або кинутися в пащеку смерті. При наймні я так це розумію.

Фродо вловив щось нове й дивне у Боромировому погляді й пильно подивився на витязя. Авеж, останні слова гондорця розходилися з його думкою. Божевілля — викинути що? Персня Всевлади? Щось таке Боромир висловлював і на Раді... Фродо глянув на Арагорна, але той ніби не звернув уваги на Боромирові слова. На цьому обговорення й закінчилось.

Уранці ельфи принесли їм багато харчів та одягу для подорожі. Їжа була переважно у вигляді тонких коржиків. Гімлі взяв одного коржика й став підозріло його розглядати.

— Чи не *крам*? — промурмотів собі під ніс і відкусив крихту, а як розпробував, то швидко доїв і всього коржика.

— Досить, досить! — засміялися ельфи. — Ти вже ум'яв стільки, скільки треба на день походу!

— А я подумав, що це *крам* — коржики, що доляни печуть для походів, — пояснив гном.

— І ми це печемо для походів, але називаємо *лембасом*, і воно куди поживніше за всякий людський *крам*!

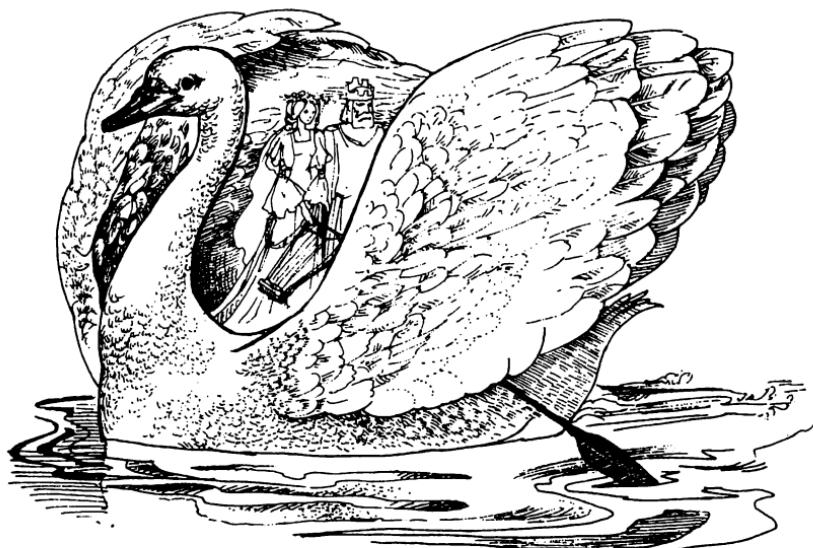
По сніданку Загін попрощався з моріжком та водограєм, і тут до них підійшов Галдір.

— Я оце щойно від Північних Загорож, — мовив ельф. — Чорноріччя все покрите парою й димом, гори трясуться: щось гуркоче в глибинах землі! Коли хто з вас захоче вертати додому через північ, то

там не пройти. А мене знов послали до вас провідником. Ходімо!

Пройшли миль десять і опинилися там, де Сріблянка впадає в Андуїн. На лівому березі Сріблянки, кроків за тридцять від її зустрічі з Великою Рікою, біліла пристань. Мандрівцям ельфи дали три човники, а в кожен поклали аж по три мотузки, легкі, міцні й шовковисті на дотик: Щир був їм дуже радий, загадавши, як був пішов з Рівен-долу без мотузки.

В один човен сіли Арагорн, Фродо й Щир, у другий — Боромир, Мері й Піпін, а в третій — Леголас із Гімлі, що нарешті подружилися. У цей же третій човен поклали більшу частину харчів. Арагорн для початку спробував попливти вгору, проти течії, коли це з-за закруті річки навстріч їм виплив величезний лебідь! Звісно, то був великий ельфійський човен, і в ньому сидів Володар Келеборн, а за ним стояла Галадріель і співала, приграваючи собі на арфі:

Про лист співала я злотий — зросло злотеє листя,
Про вітер заспівала я — вже й вітер віє з свистом.
Під Сонцем, Місяцем шумить, буяє море й грає,
На Ілмаріна березі злоте там древо сяє...
О Лоріене! Йде зима, і листя опада,
У річку листя падає, й несе його вода.
О Лоріене! Довго я у тебе тут жила,
В короні квітка еланор злотисто одцвіла.
Але якщо про кораблі я пісню заспіваю,
Яким чудесним кораблем я море подолаю?

Коли два човни порівнялися, Володарка привітала мандрівців.

— Ми приплівли, щоб востаннє побажати вам щасливої дороги, — мовила вона.

— Ви були нашими гостями, але ні разу не їли-пили з нами, тож ми запрошуємо вас на прощальну учту, — додав Келеборн.

Фродо майже не доторкнувся до страв, а все дивився на Володарку, дивувався її вроді й голосу. Вона вже не здавалася ні небезпечною чи жахливою, ні сповненою таємної сили. Вже тоді вона здавалася йому такою, як здаються нинішнім людям ельфи: живим видінням того, що далеко-далеко занесли потоки часу... Нарешті Галадріель підвелася з трави й налила в чару білого трунку.

— А зараз випиймо прощальну чару!

Володарка подала чару Володареві, а тоді піднесла кожному мандрівцеві. Потім звеліла ще посидіти. Мовчки обвела усіх поглядом і мовила:

— Ми з Володарем привезли подарунки для кожного з вас — на згадку про Лотлоріен.

Спочатку вона звернулася до Арагорна:

— Для тебе, Проводирю Загону, наші майстри виготовили піхви до пари уславленому мечеві Елен-

діла. Меч, вийнятий з цих піхов, не може зламатися чи затупитися. Однак незабаром між нас ляже чорна запона, і хтозна, може, ми з тобою вже й не побачимося більше... Чи немає в тебе заповітного бажання, яке могла б сповнити лише я?

— Володарко, — відказав Арагорн, — ти знаєш мое бажання, й до нього веде тільки мій власний шлях. Жаданий мій скарб належить не тобі, й ти не можеш мені його дати...

— То, може, ось це допоможе тобі скинути тягар із серця, — і вона простягла йому зеленавий самоцвіт у срібній оправі, що мала подобу орла з розпростертими крильми. — Даю тобі його як знак надії. Прийми заповідане тобі ім'я: *Елескар, Ельфійський берил із роду Еленділа!*

І Арагорн вклонився, і прийняв самоцвіт, приковавши собі на груди, і всі раптом помітили його воїстину королівський вигляд: от ніби роки тяжких трудів спали йому з пліч!

Боромирові Володарка подарувала золотого пояса, Мері й Піпінові — срібні пояски із золотими пряжками. Леголасові — лука, більшого й міцнішого за чорноліські, Щирові — коробочку з землею з її саду: коли Щир повернеться додому й розсіє ту землю на своєму городі — ні в кого не буде такого урожаю! Гімлі побажав дістати в подарунок від Володарки пасмо її золотих кіс, і Галадріель відтяла пасемце, а віddaючи гномові, мовила задумливо:

— Якщо Пітьмі судилося розвіятись, то ти зумієш добути багато золота — але не станеш його рабом.

— А тебе, Персненосцю, я обдаровую останнього, бо ти не останній у моїх думах. Для тебе я приготувала ось це, — і простягла йому невеличкий кришталевий фіал, що світився зсередини. — У цьо-

му фіалі, — пояснила, — кілька краплин води з мого водограю і спіймане світло Вечорової Зорі. Що чорніша ніч буде довкола тебе, то ясніше він світитиметься. Хай він посвітить тобі там, де зникне всяке світло. І пам'ятай Галадріель та її Дзеркало!

Фродо узяв фіал, і на мить, поки він сяяв між них, гобіт побачив її величною й прекрасною королевою, але вже не жахливою. Не знайшовши слів, він лише мовчки вклонився.

Келеборн відвів Загін до пристані. Полудень золотив довколишню зелень, а вода блискотіла сріблом. Усі мандрівці посадили в човни так, як і першого разу. Ельфи вигукнули слова прощання, й човни попливли на бистрину. На зеленому березі мовчазна й самітна стояла Галадріель. Усі задивились на неї, як вона поволі відпливала від них — і весь Лоріен ніби так само відпливав від них, мов корабель, ощоглений меллірн-деревами, — десь до забутих берегів...

А Сріблянка, поки вони так дивилися назад, уже й винесла їх на води Андуїну, і швидко помчали їхні човни на південь. Біла постать Володарки позаду вже геть змаліла, й тут Фролові здалося, ніби вона прощально піднесла руки, а вітер доніс її голос, і Фродо навіть запам'ятив слова:

*Ай! Лауріє лантар лассі сурінен!
Єні унотіме ве рамар алдарон...*

Несподівано Андуїн звернув на схід, і вирослі обабіч високі береги заховали світло Лоріену. Фролові не судилося знову побачити той край.

Аж тепер мандрівці повернулися лицем до своєї дороги: сонце сліпило їм очі, й так затуманені слізь-

ми. Голі ліси стояли на обох берегах. Вітер ущух, і жоден птах не порушував німої тиші... Довго пливли ще й в сутіні, ведучи свої човни все попід тінню дерев правого берега. Наслухаючи хлюпотіння та булькотіння води серед прибережного коріння, Фродо заснув неспокійним сном.

Розділ IX

ВЕЛИКА РІКА

 озбудив Фрода Щир. Фродо лежав, закутаний у ковдру, в затишному куточку серед дерев. Цілу ніч проспав, бо це вже сірів світанок серед голого гілля. Гімлі розпалював невеличке багаття.

Швидко поснідавши, зараз же й відчалили. Не сказати б, що більшість товариства так уже прагнула мерщій на південь; просто вони раді були, що остаточне рішення відкладається на кілька днів. Арагорн їх не квапив, дозволяв поберегти сили для майбутніх випробувань. Але наполягав, щоб вирушати рано вранці й пливти до пізнього вечора, бо відчував: час підганяє, адже Чорний Князь не гаявся, поки вони відпочивали в Лоріені.

Однак ні того дня, ні наступного не бачили жодної признаки ворога. Сірі години спливали без подій. На третій день їхньої мандрівки дерева потоншли, а далі й зовсім щезли. На східному березі вже потяглися Бурі рівнини, що лежали між південним краєм Чорного лісу й горами Емін-Муїл. На правому березі ще було рівніше, але там подекуди зеленіла трава. А ще з цього боку тяглися цілі ліси високих

комишів, а коли комиші відступали, далеко на обрїї видніли найпівденніші відноги Імлистих гір.

Із живих істот бачили тільки птахів; іноді пролітали качки, а якось-то мандрівці побачили й лебедів.

— Лебеді! — промовив Щир. — А здоровецькі!

— І чорні, — додав Арагорн.

— Який же неозорий, порожній і печальний весь цей край! — сказав Фродо. — Я уявляв собі, що чимдалі на південь, тим тепліше, аж поки зими зовсім не буде.

— Але ми не дуже далеко забились на південь, — відповів Арагорн. — До моря ще далеко, тут іще зима, і вона може ще й сніжком потрусити. Це ми в середній смузі й дивимося на південний захід понад північними землями конярів-роканців.

Щир неспокійно зиркав то на один берег, то на другий. Він відчував, який незахищений Загін у своїх човенцях поміж цих диких берегів. Наступного дня це почуття незахищеності пойняло і все товариство, тож цілий день налягали на весла. Незабаром ріка поширилась й стала мілкіша. Бурі рівнини перейшли в пустельне нагір'я, з якого повівало холодом зі сходу. А луки з другого боку змінилися хвилями пагорбів із пожухлою травою.

Щир так і не призвичайвся до життя у човні, й йому не давали весла в руки навіть тоді, коли не вадило б, щоб ті руки трохи повеслували. Смерком четвертого дня він сонливо дивився назад, понад нахиленими головами Фрода й Арагорна, й далі, за другий і третій човни, коли це щось ніби укмітив. Не повірив очам, протер їх, а коли знов подивився туди, воно щезло.

Тієї ночі отаборилися на острівці недалеко від західного берега. Щир лежав, закутавшись у ковдри, біля Фрода.

— Пане Фроде! — заговорив він. — Щось смішне було мені приверзлося години за дві до того, як ми зупинилися. А чи я й справді щось побачив?

— То що ж ти там бачив? — спитав Фродо, знаючи, що Щир не відчепиться, поки не розкаже. — Відколи ми вирушили з Лотлоріену, я не бачив нічого смішного.

— Ну смішне тим, що чудне. Ви не повірите мені, пане Фроде, але я бачив колоду з очима!

— Колод у річці багато — але щоб із очима?

— А таки з очима! — наполягав Щир. — Я теж думав: ну пливе колода за Гімліним човником, та й не звертаю уваги. Коли це, бачу, колода нас наздоганяє! А це вже чудне. Тоді придивляюся, а колода луп-луп очима! Такими двома блідими кружальцями наче. А ще ж вона й лапами гребла — от як у лебедя, тільки більшими! Тоді я сів, протер очі (хотів напевне роздивитися, а тоді вже й зчинити триводу), а те чудо, мабуть, побачило, що я ворухнувся, й зникло. Тільки краєчком ока я побачив, як щось темне шугнуло в тінь, під берег. Але очей більше не бачив. І я сказав собі: «Приснилося тобі, Щире!» А це роздумався, то вже й не певен, чи приверзлося. Що ви на це скажете, пане Фроде?

— А те, що не ти перший бачиш ці очі, Щире. Я бачив їх іще в Морії. І першої нашої ночі в Лоріені щось із такими очима дерлося до нас на дерево. І Галдір його бачив. І про нього ж розказували ті ельфи, що йшли на ватагу урків, пригадуєш?

— Ага... То я й ще дещо пригадую, з бувальщин пана Більба. Чи не Гам-гам це часом?

— Ато ж. Либонь, вистежив нас у Морії і відтоді не відстає від нас ніде.

— Нам треба краще стерегтися, а то коли б не зімкнулися ті бридкі пальці на наших горлянках котроїсь ночі... Не треба будити Обійдисвіта чи кого іншого цієї ночі — я сам початую. А відісплюся вдень, бо я в човні — не більше ніж вантаж.

— «Вантаж з очима», сказати б. Гаразд, чатуй, але опівночі неодмінно розбуди мене!

Щир насилу витряс Фрода з глибокого темного сну.

— Мені соромно вас будити, але ви ж самі сказали розбудити! Ніби нічого такого не чув: ну щось там плюснуло, щось наче сопіло, нюшило, але вночі над річкою якої тільки шамотні не почуєш.

І ліг, а Фрodo сів, закутаний у ковдри, й почав боротися з сонливістю. Спливали хвилини чи й години, а нічого не ставалося. Фродо вже подумував, чи не лягти й заснути, коли це щось темне підплівло до одного з човнів... ось довга біляста рука вхопилася за борт і в човен зазирнули мов дві лампи, а тоді витріщилися на Фрода... Фродо скочив на ноги й вихопив Жало з піхов. Очі вмить зникли, щось засичало, плюснулось у воду, а тоді щось схоже на колоду відплівло в пітьму. Арагорн заворушився й сів.

— Що сталося? Чому ти вийняв меч? — спитав він.

— Гам-гам приходив, — відказав Фродо.

— То ти знаєш про нашого переслідувача? Чалапав за нами через усю Морію й аж до Німроделі. А тут весь час пливе за нами на колоді. Разів два пробував його піймати — де там! Що вже хитрий, а що слизький! І на холодну воду йому начхати. Завтра б наддати швидкості. Ти лягай, а я посторожую:

мо', спіймаю цю нечисть? А не спіймаю, то треба відірватися від нього: дуже ж він небезпечний. І сам може вбити, й ворогів навести...

Тієї ночі Гам-гам більше не показувався. Після цього відкриття Загін пильнував ще дужче, але більше Гам-гама так і не побачили. Чи не став він ще обережніший? За наказом Арагорна Загін наліг на весла, але мандрівці майже не бачили, що там, на берегах, бо тепер пливли переважно в сутінках і вночі, а вдень відпочивали. І подій не було — аж до сьомого дня.

Було холодно й хмарно, вітер усе дув зі сходу. Але надвечір небо проясніло. Зійшов молодичок. Щир глянув на місяця й набурмосився.

Наступного дня довколишні краєвиди почали швидко мінятися. Береги підросли, стали кам'янисті. Обабіч зависочіли круті пагорби й навіть скелі. То вони наблизилися до Емін-Муїла, південної частини Дикого краю.

Тут було багато птахів: котрі сиділи на прискальках, а котрі кружляли зграями. Мандрівці того дня лежали у сховку, й Арагорн видивлявся на ті зграї, роздумуючи: що, коли Гам-гам поширив чутку про їхню виправу по всій цій пущі? Згодом, коли вже сідало сонце й Загін лаштувався рушати далі, Арагорн розгледів удалині великого птаха, що то ширяв, то підлітав поволі, і все у південному напрямку.

— Що то, Леголасе? — спитав він, показуючи на північну частину неба. — Чи не орел?

— Таки орел, — підтверджив ельф. — Полює. Що воно за признака? Так далеко від Імлистих гір...

— Рушимо, аж як зовсім споночіє, — вирішив Арагорн.

Настало восьма ніч подорожі: тиха, безвітряна. Тонкий серпик молодика зайшов рано, але над головою було чисте небо, хоча на півдні громадилися хмари.

— Ну ж бо! — мовив Арагорн. — Ризикнемо ще одну нічку пропливти. Хоч я й погано знаю цю частину ріки, але пороги Сарн-Гебіру ще, здається, далеченько. Але нам можуть траплятися камені й кам'янисті острівці, тож треба пильно дивитися вперед, а веслувати — помалу.

Щиріві доручили дивитися вперед. Ніч була темна, а зорі — дивно яскраві, й ріка мерехтіла. Щир щосили вдивлявся в пітьму. Близько півночі він застережливо крикнув: попереду зачорніли зуби порогів! Бистра течія понесла човни ліворуч.

— Гей, Арагорне! — закричав Боромир, коли його човен стукнувся об передній. — Нам не пройти Сарн-Гебіру — ні вночі, ні навіть удень!

— Назад! Назад! — закричав Арагорн, різко розвертаючись. — Вигрібайте до західного берега!.. Я помилився в розрахунках, — признався Фродові. — Андуїн тече швидше, ніж я гадав.

Вони щосили налягали на весла, а їх знай зносило до східного берега.

— Ще наляжте! — кричав Боромир. — А то нас викине на мілину.

Цієї миті Фродо почув, як днище зашкрябало по каменю, а наступної — засвистіли стріли. Декотрі пролетіли над їхніми головами, а декотрі то й влучили: одна цюкнула Фрода межі плечі, аж він упав, упавши весло, але відскочила від кольчуги; друга прошила Арагорнові каптур, а третя вп'ялася в борт другого човна, біля руки Мері. Щир ніби розгледів темні постаті, що бігали по мілині під східним берегом.

— Ірчі! — скрикнув Леголас.

— Урки! — повторив Гімлі.

— Гам-гам заварив цю кашу, не інакше! — мовив Щир Фродові. — І гарне ж місце выбрали!

Ще налягли на весла, і навіть Щир гріб. Стріли ще летіли, але жодна більш не влучила. На превелику силу якось відірвалися від східного берега, випливли на середину, потім ще трохи проти течії і — щодуху до західного. Під прибережними кущами стали й перевели подих.

Леголас поклав весло, взяв свого лука й ступив кілька кроків нагору по крутизні берега. Потім поклав стрілу на тятиву й задивився в пітьму протилежного берега: там верещали, але годі було щось

розгледіти. Дивлячись знизу вгору на ельфа, Фродо бачив його голову мовби у зоряній короні. Але ось із півдня насунули важкі хмари, і раптовий жах пойняв Загін.

— О Елберет Гілтоніель! — прошепотів Леголас, глянувши угору.

А там, обганяючи хмари, летіла мовби просто на Загін якась чорна крилата тінь. На тому боці радісно заверещали, вітаючи ту прояву. Фродо відчув, як раптовий холод пройняв його й стис серце: той холод нагадав йому про давню рану в плечі. Гобіт упав на дно човна, мов хотів заховатися.

І тут задзвеніла тятива лоріенського лука. Зі свистом шугнула в небо стріла. Крилата потороча каркнула, сіпнулася й щезла в пітьмі над східним берегом. Урки заскімлили, заголосили, а тоді помовкли. Більш ніщо не порушувало нічної тиші.

Трохи перегодом Арагорн повів човни вгору. Невдовзі натрапили на невеличкий мілкий затон. Тут Загін вирішив перебути до світанку. Не розплювали ніякого вогнища, а лежали, скрутившись, у човнах.

— Хай будуть благословенні лоріенський лук і несхібне око Леголаса! — мовив Гімлі, жуючи коржик лембасу. — Чудовий постріл, мій друже!

— Тільки хто скаже, у що я влучив? — запитав Леголас.

— Я не знаю, — відповів Гімлі. — Тільки надто ця тінь скидалася на ту, морійську, — на Бурлюга.

— То був не один з Бурлюгів, — заперечив Фродо, все ще трусячись від того холоду. — Це щось холодніше. Гадаю, то був... — і замовк.

— Хто ж? — жваво зацікавився Боромир, перехилившись зі свого човна.

— Гадаю... Ні, не скажу, — відмовився Фродо. — Хоч би що то було, а його падіння жахнуло наших ворогів.

— Наче й жахнуло, — мовив Арагорн, — але хто-зна, скільки їх і що вони ще втнуть. Цієї ночі ніхто не повинен спати. Будьте весь час готові до бою.

Решта ночі спливла тихо. Мандрівці відчули: міняється погода. Під товстим шаром хмар стало тепліше, незабаром із гілля стали скrapувати краплини вологи. Настав сумовитий ранок. Ріку затягло туманом.

— Не люблю туману, — сказав Щир. — Але цей, може, нам на користь: утечмо, й губліни нас не побачать.

— Але як знайти нам стежку в тумані? — мовив Арагорн. — Нам треба знайти стежку, аби обійти Сарн-Гебір і добутися до Емін-Муїлу.

— А навіщо нам ріка й прибережні стежки? — заперечив Боромир. — Чи не пора нам кинути ці ельфійські шкаralупки? Треба піти на захід, повернути на південь, а тоді через Чистолісся прямо в мій край.

— Це коли б ми йшли в Мінас-Тіріт, — сказав Арагорн. — Але цього ми ще не вирішили. І такий шлях може виявитися ще небезпечнішим. У долині Чистолісся легко заблукати в туман. Я б тримався за човни до останнього моменту. Річка — це така стежка, з якої не зіб'єшся.

Боромир іще довго сперечався б, та коли переконався, що Фродо піде за Арагорном, хоч би куди той повернув, заявив:

— Гондорці не покидають друзів у біді. Вам потрібна буде моя сила, щоб добутися до острова Скелястого. Але я йду тільки до того острова, не далі.

Там я зверну додому — хай навіть сам-один, якщо не заслужив на супуття.

Згодом туман трохи піднявся. Вирішили, що Арагорн із Леголасом підуть пошукають стежку, якою б перенести човни й вантаж за пороги.

— Чекайте на нас не довше одного дня, — сказав решті Арагорн. — Якщо ми не повернемось за цей час, вибирайте собі нового проводиря і дійте, як він скаже.

Однак розвідники повернулися, і то близько полудня, проходивши лише дві чи три години.

— Усе гаразд, — оголосив Арагорн. — Трохи вище є стежка, що виводить до причалу, досі придатного, нижче порогів. Відстань невелика, якихось півтори милі. Головне — витягти човни й вантаж до стежки.

— Це буде нелегко, — пробурчав Боромир, — навіть коли б усі тут були людьми.

— Але ми й так упораємося, — запевнив Арагорн.

— Авжеж, упораємося! — сказав Гімлі. — Ноги людей стомлюються на поганій дорозі, а от гноми здатні нести вантаж, удвічі важчий за вагу їхнього тіла, пане Боромире!

Завдання було справді нелегке, але зрештою таки впоралися. Спочатку на стежку винесли вантаж. Потім витягли з води й перенесли човники, що виявилися напрочуд легкі. Навіть Мері й Піпін легко могли нести свого човна по рівному, але по крутизні, ще й порослій плющем та ожиною, піднести човни могли тільки ці двоє дужих людей. А вже по стежці йти було легше; вона досить швидко повернула ліворуч і спустилася до причалу в природній

затоці. Двічі вони пройшли цей шлях, аж поки все перенесли до того причалу.

Тим часом уже й посутеніло. Вище ревів обійдений Сарн-Гебір. Мандрівці посидали над водою, зморені й сонні, та й зажурилися.

— Ну ось ми й прийшли, і тут нам і ніч перебути, — мовив Боромир. — Бо ми всі зморилися — окрім хіба нашого витривалого гнома.

Але Гімлі куняв і нічого не відповів.

— Так, треба нам набратися сил, — погодився Арагорн. — Завтра знов помандруємо за дня: може, й проскочимо. Але чатуємо по двоє: три години сну й одна на чатах.

За ніч нічого не сталося, тільки дощик поблизув уdosвіта. Туман був уже не такий густий. Мандрівці тислися до правого берега. Години через три хмари опустилися нижче й линула справжня злива. Щоб не затопило човнів, накрили шкурами, й помалу пливли далі, майже наосліп.

Але злива швидко вщухла, й небо прояснило. Туману мов і не було. Тут ріка стала вужча, течія — бистріша. Їх понесло так швидко, що вже ні зупинитися, ні звернути вбік.

Фродо побачив, як попереду швидко виростають, наближаючись, дві величезні скелі: вузьким жолобом поміж них мала пронести мандрівців Ріка.

— Це Камінні Велетні! — крикнув Арагорн. — Не відхиляйтесь вбік! Ідіть човен за човном, але на відстані! Тримайтесь бистріні!

Коли підплівли ближче, Фродо переконався, що древні майстри й справді постаралися надати скелям людської подоби: на схованих у воді п'єdestалах височіли два королі-гіганти й, хоч і потріскалися від часу, все ще насуплено дивилися на північ. Ліва рука

кожного була піднесена в застережному жесті, пра-виця тримала сокиру, на головах қришилися шоломи й корони. Вони все ще дихали великою й грізною силою, ці німі охоронці давно зниклого королівства. Страх і трепет охопив Фроду, й гобіт зіщулився, заплюшивши очі. Навіть Боромир пригнувся, коли шалена течія понесла човники, мов листочки, в ту віковічну тінь чатових Нуменору. Чорна вода бурхала й ревла, завивав вітер. Фродо чув, як стогне, бурмоче Щир:

— Ой жах! Живий буду — обходитиму й калюжі...
— Не бійтесь! — пролунав над ними дивний голос.

Фродо озирнувся й уздрів Обійдисвіта, що вже не був обійдисвітом-мандрованцем, а королем Арагорном, сином Араторна! Гордо випроставшись, він упевненими ударами весла вів човен. Каптур відкинуто назад, волосся розмаяне вітром, світлом сяють очі... Так, це король повертається з вигнання у свій край!

— Не бійтесь! — повторив він. — Як давно я прагнув знов подивитися на подоби Ісілдура й Анаріона, моїх древніх предків! Під їхнім захистом нічого боятися Ельфійському Берилові Елессару, синові Араторна з родини Валанділа, сина Ісілдура, — нашадкові Еленділа!

Ущелина, якою пропливав Загін, трохи повертала на захід, так що спочатку попереду була темнота, але ось Фродо побачив високий просвіт, що швидко ширшав, — і враз човни вискочили на світлу широчінь.

Тут був великий овальний затон, оторочений крутыми сірими лісистими пагорбами. А ген на півдні височіли три вершини, причому середню обабіч омивала Ріка.

— Це — Тол-Брандір, — показав Арагорн на середню гору. — А ліворуч і праворуч від нього — стародавні сторожові пости Нуменору: Амон-Слох та Амон-Зор, себто Гора Слухання й Гора Бачення. У часи великих королів там стояли високі трони й завжди стояли чатові. А от на Тол-Брандір, кажуть, споконвіку не ступала нога людини, не бродив там ніякий звір. Надвечір будемо коло них. Я вже чую невтишний рев Рауроса...

Мандрівці трохи перепочили й попоїли, довірившись повільній уже течії, а тоді знов узялися за весла. Ось на заході зачервонилося вже сонце. Крізь імлу прозирали перші зорі, коли попереду на всю височінь піднеслися три вершини. Десь там, нижче за течією, лютим звіром ревів великий водоспад Раурос.

Закінчився десятий день їхньої мандрівки. Позаду лишився Дикий край. Тепер вони мали нарешті вибрати, куди піти: на схід чи на захід.

Розділ X

ХТО КУДИ

 арагорн повів їх правим рукавом, до підніжжя Амон-Зора. Тут був зелений моріжок, а напував ту зелень струмочок, що дзюркотів поруч.

— Отут ми й заночуємо, — сказав. — Це луг Парт-Гален — хороше місце віддавна. Може, ніяке зло ще не загніздилося тут?

Витягли човни на берег, закуталися в ковдри й поснули. Хто чатував, не бачив і не чув нічого підозрілого. Ні Гам-гам, ні урки не з'являлися. Але

Арагорнові погано спалося. Удосвіта він устав і підійшов до Фродо, що саме був на чатах.

— Чом не спиш? — запитав Фродо. — Ще не твоя черга.

— Сам не знаю, — відповів той. — Якась тінь, загроза наростала. Добре б глянути, що каже твій меч.

Фродо дістив Жало з піхов. Обидва краї ледь жевріли.

— Урки! — мовив він. — Наче й не дуже близько...

— Так я й думав, — сказав Арагорн. — Але, може, вони на тому березі. А щоб вони бували тут, на Амон-Зорі, я про таке ніколи не чув. А втім, може трапитися що завгодно тепер, коли гондорці відступили від Андуїну. Завтра потрібна буде особлива обачність.

Схід сонця нагадував пожежу. Зазолотів шпиль Тол-Брандіра. Стіною прямовисних скель здіймався острів-гора з вод;вище по ньому дерлися дерева, а ще вище була сіра неприступність, увінчана шпілем. Довкола нього кружляло багато птахів, але жодної іншої живої істоти не видно було.

Після сніданку Арагорн скликав усіх на раду-попраду.

— Оце вже й настав день остаточного вибору, — мовив він. — Куди нам податися? Піти на захід з Боромиром, щоб відкрито битися з ворогом? Чи на схід, у край страху та пітьми? А чи нам розійтися, хто куди? Вирішити треба негайно. Тут нам не можна засиджуватися. Ми знаємо: урки на тому березі, але досі вони вже могли опинитися й на цьому.

Запала довга мовчанка.

— Мабуть, Фроде, — заговорив знов Арагорн, — тягар вибору лягає на твої плечі. Ти — Головний Хранитель Персня, призначений Радою. І свій шлях можеш вибрати лише ти сам. У цій справі я тобі не порадник. Я не Гандальф і, хоч намагався виконувати його роль, не знаю, який у нього був задум для цієї години, чи й ніякого не було. Коли б він був тут, то наймовірніш поклав би вибір на тебе. Така тобі випала доля.

Фродо відповів не відразу.

— Я знаю, що треба поспішати, — сказав нарешті, — але я не можу вибрати. Важкий це тягар. Дайте мені годину, й тоді я скажу. Лишіть мене на самоті!

— Гаразд, поміркуй на самоті, Фроде, сину Дрога, — погодився Арагорн, співчутливо глянувши на гобіта. — Годину ми тут почекаємо на тебе. Але не заходить далеко.

Якусь хвилину Фродо сидів, опустивши голову на груди. Щир, занепокоєно дивлячись на господаря, пробурмотів сам до себе:

— Ясно ж, як день, але негоже Щирові Косі кидати його п'ятака до карнавки.

Але ось Фродо підвівся й відійшов від них. І Щир помітив, що всі намагалися не проводжати Фрода поглядом, а Боромир просто очима прикипів.

Спочатку Фродо брів навмання лісом і збегнув, що ноги несуть його на схили Амон-Зора. Знайшлася й стежка — те, що лишилося від колишньої дороги. Де траплялася крутизна, там були вирубані східці. Ось він вийшов на порослу травою галевину, посеред якої лежав широкий плаский камінь. Фродо став і задивився на Ріку й на Тол-Брандір, на птахів, що кружляли довкола острова; заслухався гуку Раurosа.

Тоді сів на камінь і підпер голову долонями, дивлячись на схід, але бачачи інше. В голові йому промайнуло все, що сталося, відколи Більбо пішов з Краю; пригадував, обдумував кожне Гандальфове слово. Час спливав, а до вибору було так само далеко.

Раптом він мов прочнувся, відчувши чийсь неприязний погляд у спину. Підскочив, обернувшись — і здивувався, побачивши Боромира; той приязно усміхався.

— Я потерпав за тебе, Фроде, — заговорив гондорець, підступаючи ближче. — Якщо Арагорн правду каже й урки поблизу, то небезпечно блукати самому лісом, особливо ж тобі. А мені теж тяжко на серці. Можна, я побуду з тобою й порозмовляю трохи? Коли говорять усі, виходить нескінченна балаканиця, а двоє, може, швидше знайдуть істину.

— Дякую тобі, Боромире, за твою добрість. Але навряд чи будь-чий слова допоможуть мені. Бо я знаю, що маю зробити, але просто боюся.

Боромир помовчав, а тоді підійшов і сів поруч.

— А ти певен, що караєшся недаремно? — спитав він. — Я хочу допомогти тобі. Тобі потрібна порада у твоєму тяжкому виборі. Чим моя порада гірша за будь-чию?

— Я вже здогадуюсь, яку пораду ти хочеш мені дати, Боромире, — відповів Фродо. — Наче й мудра порада, але серце остерігає.

— Остерігає? Від чого? — різко спитав Боромир.

— Від марнування часу. Від шляху, що здається легшим. Від перекладання мого тягара на когось іншого. Від... надії на силу й вірність людей.

— Однак та сила віддавна захищає вас у вашому маленькому краї, хоча ви про неї й не чули.

— Я ж не сумніваюся в доблесті твого народу. Але світ міняється. Може, мури Мінас-Тіріта й

міцні, але чи досить міцні? Коли вони впадуть, що тоді?

— Ми доблесно поляжемо на полі бою. Але ще є надія, що ті мури не впадуть.

— Яка може бути надія, поки є Перстень?

— Ах, Перстень! — повторив Боромир, і його очі спалахнули. — Чи не дивина, що ми мусимо стільки боятися й сумніватися через отаку дрібничку? А я ж тільки здаля глянув на нього в Елрондовім домі. Можна мені глянути на нього ще разок?

Фродо підвів погляд, і серце йому похололо. Він уловив химерний блиск у Боромирових очах, хоча обличчя того лишалося приязним.

— Його краще не діставати, — відказав.

— Як знаєш. Мені байдуже, — сказав Боромир. — Ну, а говорити про нього можна ж? Усі ви знай торочите про його страшну силу в руках у Ворога: мовляв, світ міняється, і, коли Персня не знищити, Мінас-Тіріт, а з ним і все Середзем'я, згине. Звісно, так і станеться, якщо Перстень потрапить до Ворога. А коли він лишиться у нас?

— Чи ти нічого не чув на Раді? — спитав Фродо. — Перстень може служити тільки злу.

Боромир підхопився й нетерпляче заходив туди-сюди.

— Ти тільки повторяєш, чого тебе навчили Гандальф, Елронд та інші! — вигукнув він. — Може, те, що вони кажуть, і слушне — для них самих. Може, біда буде цим ельфам і чарівникам. Але часто мені здається, що вони не так мудрі, як боязкі. А от щирі люди ніколи не зіпсуються. Нам, гондорцям, потрібна не влада чарівників, а сила, щоб захиститися, сила для боротьби за справедливу справу. І глянь, як усе збігається: тут доля підкинула Перстень Всеvlaди! Це ж подарунок, кажу я, подарунок ворогам

Мордору! Це ж божевілля — не скористатися ним, не повернути сили Ворога проти нього ж! Тільки безстрашні й рішучі здобудуть перемогу. Чого тільки не зробить воїн для перемоги, великий проводир? Чого тільки не зробить Арагон? А як він відмовиться — чом не Боромир? Перстень дасть мені силу повелівання, усі збіжаться під мої прaporи. І як я пожену мордорське воїнство!

Боромир начебто й забув про Фрода. Він збуджено метався узад-вперед, говорячи про оборону Мінас-Тіріта й наступи, про могутні союзи та майбутні звитяги. Голос його гrimів усе гучніш, а впевненість в остаточній перемозі над Ворогом стрімко зростала. І ось уже він переміг Мордор і сам став могутнім королем, добрим і мудрим. Раптом він зупинився й замахав руками.

— А вони хочуть його викинути! — закричав він. — Саме викинути, а не знищити, бо коли дрібллюдок подастися наосліп у Мордор, то Ворог неминуче відбере в нього Персня! Безумство!

— Хіба ж ти не розумієш, друже? — обернувся раптом до Фрода. — Кажеш, що ти боїшся. Але це не страх, а здоровий глузд промовляє у тобі.

— Та ні, мені просто страшно, — заперечив Фродо. — Але я радий, що ти вилив свою душу. Тепер я позбувся сумнівів.

— Отже, ти підеш у Мінас-Тіріт? — вигукнув Боромир, весь засяявши радістю.

— Ти не зрозумів мене, — відказав Фродо.

— Але тобі треба завітати до нас, хоч ненадовго, — наполягав Боромир. — Мінас-Тіріт уже близько, й звідти до Мордору не набагато далі, ніж звідси. Зате у нас матимеш найсвіжіші вісті про Ворога. Ходім зі мною, Фроде, — сказав Боромир, по-дружньому поклавши гобітові руку на плече. Але

Фродо відчув, як та рука тримтить від стримуваного збудження. Він підвівся й швидко відступив, занепокоєно розглядаючи витязя: той був удвічівищий за гобіта й набагато дужчий.

— Чому ти сахаєшся? — спитав Боромир. — Я щирий чоловік, не злодій і не розбишака. Так, мені потрібен твій Перстень, тепер ти це знаєш. Але я даю тобі слово честі, що віддам його тобі після перемоги. Тільки позич його мені — хай я спробую здійснити задумане!

— Ні, ні! — скрикнув Фродо. — Я не маю права віддавати його іншим!

— Це ж через нашу власну дурість Ворог і переможе нас! — закричав Боромир. — Дурень ти! Вперший дурень! Сам кидаєшся в обійми смерті й нашу справу занапащаєш. Якщо хтось із смертних і може важити на Перстень, то це люди Нумenorу, а не дріблолюдки. Безглазда випадковість дала тобі його в руки. Перстень міг би бути моїм. Він повинен бути моїм! Віддай його мені!

Фродо не відповів, а тільки відступив ще далі, так що великий камінь опинився між ними.

— Ну ж бо, друже! — ласкавішим голосом заговорив Боромир. — Чом тобі не позбутися його? А заодно й страху та сумнівів? Скажеш потім, що я забрав у тебе силоміць. Бо я ж таки дужчий за тебе, дріблолюдку! — Несподівано гондорець перестрибнув через камінь і кинувся до Фрода. Його вродливе, приємне обличчя бридко спотворилося, жадобою палали його очі.

Фродо метнувся вбік — і знов між ними був камінь. Йому лишалося тільки одне: тримтячу рукою дістав Персня й швидко надяг на пальця. Спантеничений гондорець витріщився, на мить завмер, а

тоді заметався по галявині, шукаючи зниклого гобіта.

— Нікчемний штукарю! — кричав він. — Тепер я знаю, що ти намислив. Хочеш віддати Персня Саурону й всіх нас продати! Ось я тебе спіймаю... Будь ти проклят і всі дрібнолюдки з тобою! — Але тут перечепився об камінець і впав долілиць; завмер на мить, ніби приголомшений власним прокляттям, а тоді раптом заплакав. Потім підвівся, втер сльози.

— Що ж я наговорив? — вигукнув він. — Що я наробив? Фроде! Вернися! Я був ошалів, але це ми-нулося. Вернись!

Але Фродо був уже далеко. Наосліп мчав він нагору стежкою. Він трусився від страху та горя, весь час бачачи перед собою Боромирове озвіріле обличчя й палючі очі.

Незабаром і вихопився на вершину Амон-Зора, перевів подих і роззирнувся. Мов крізь імлу побачив викладений плитами округлий майданчик, камінну, з виламами, огорожу довкола, а посередині, на чотирьох колонах, стояло високе сидіння, до якого вели східці. Вийшов нагору і вмостиився там, почуваючись загубленим хлоп'ям, що видерлося на престол гірських королів.

Спочатку майже нічого не бачив, крім примарних тіней, адже Перстень усе ще був у нього на пальці. А потім імла відступила, й він побачив багато виразних видінь, тільки дрібних, мовби вони були перед ним на столі. Звуків не було, тільки живі образи. Він-бо сидів на Троні Бачення, на Амон-Зорі нумenorців. Але, хоч би куди він глянув, скрізь були картини війни. Імлисті гори нагадували мурашники: з тисяч нір лізли урки. У Чорному лісі люди й ельфи билися з лихими звірами. Горіла земля нашадків Беорна; хмара нависла над Морією; дим здіймався над кордо-

нами Лоріену. Вершники мчали по рівнинах Рокані, вовки зграями вибігали з Ізенгарда. Зі сходу йшли і йшли нескінченні війська. Вся потуга Чорного Князя була приведена в рух. Глянув на південь і уздрів прекрасний Мінас-Тіріт, гордий і білостінний, увінчаний прaporами, і надія збудилася в його серці. Але супроти Мінас-Тіріта стояла ще могутніша твердиня. Повз зруйновані мости Осгіліату його зір помандрував до брам Мінас-Моргула, до Горгорота — долини жаху в Мордорі, до гори Судьби, що вивергала полум'я й дим. І нарешті його зір подерся вгору: мур над муром, бастіон над бастіоном, чорною сталевою горою височів Бре-Дур, Сауронова твердиня.

І раптом він відчув Око. Око в Чорній Вежі, яке ніколи не спить. Зрозумів, що й воно відчуло його погляд. То була якась люта, жадібна, недріманна воля. Око так і метнулося до нього, мов пальцем водило, шукаючи його, Фрода. Ось-ось воно наштрикне його — дізнається точно, де він є! Вже обмацало Амон-Слох, зиркнуло на Тол-Брандір... І він скотився з сидіння, скоцюробився, накривши голову сірим каптуром.

Фродо почув свій крик: *Не віддам! Не здамся!* А чи він кричав: *Віддам! Здамся!?* А тоді близкавицею від іншого полюса сили вдарило йому в голову: *Зніми! Зніми Персня, дурню! Зніми Персня!*

У ньому боролися одна з одною дві могутні сили. На мить вони урівноважилися, і то була просто нестерпна мука. А тоді раптом відчув, що знову став самим собою. Не було ні Голосу, ні Ока, він мав свободу вибору й останню мить, щоб тією свободою скористатися. І скинув Персня з пальця. Чорна тінь промайнула над ним, мов рука: мацнула на захід від Амон-Зора й щезла. Небо очистилось, заспівали пташки.

Фродо став на ноги. Він відчував велику втому, але воля його була тверда, а з серця мов камінь звалився.

— Вчиню, як маю вчинити, — сказав сам собі вголос. — Піду сам-один. Бо зла сила Персня вже розтліває Загін — тож його треба негайно занести чимдалі від них. Іду сам-один. Вирушаю негайно!

Поволі зійшов униз, на ту саму галевинку, де його був знайшов Боромир. Став, наслухаючи: ніби кричать, гукають його у лісі?

— Вони мене шукають, — мовив. — Скільки ж це мене не було? Кілька годин? Що ж робити? — промурмотів, вагаючись. — Я втечу зараз або ніколи! Більш не буде нагоди. Прикро, що тікаю, нічого не пояснивши. Але вони зрозуміють. Щир зрозуміє. Так, більш нічого мені не лишається.

Поволі дістав Персня й надяг його ще раз. Зник — і тихіш леготу помчав згори.

Решта довго сиділа над Рікою. Спочатку мовчали, сновигаючи довкола, а тоді посідали й стали говорити про всяку всячину. Багато розпитували Арагорна про Гондор та його історію. Але щоразу їхні думки й слова поверталися до Фрода. Що ж він вирішить? Чому так вагається? Обговорювали, хто піде з Фрдом у Мордор, а хто лишиться, якщо Фродо вирішить іти на схід, на що Щир сказав, що його господар, більш ніж напевне, захоче піти сам-один, або ж його прізвище — не Злоткінс! І саме тієї миті, коли завважили, що година давно збігла й пора б уже Фрода пошукати-погукати, з лісу вийшов Боромир. Був він мовчазний і понурий. Подивився на всіх, мов полічив, і сів остронь, втопивши погляд у землю.

— Де ти був, Боромире? — спитав Арагорн. — Ти бачив Фрода?

— І так, і ні, — відповів той, повагавшись. — Так: я натрапив на нього на півдорозі до вершини й поговорив з ним. Я закликав його йти до Мінастіріта, а не на схід. Я погарячкував, і він утік від мене. Зник. Я зроду такого не бачив, тільки з казок чув. Надяг, певне, Персня. І я його більше не знайшов. Гадав, що він повернувся до вас.

— І це все, що ти маєш розповісти? — запитав Арагорн, дивлячись пильним і не надто лагідним поглядом на Боромира.

— Так, — відказав гондорець. — Поки що все.

— Це нікуди не годиться! — закричав Щир, схоплюючись на рівні ноги. — Що накоїв цей чолов'яга, що пан Фродо мусив надягти ту штуку? Він же не повинен був надягати, а як надяг, то хтозна що могло його спіткати!

— Ну, він її, певне, хутенько й зняв, — сказав Мері. — Десь як Більбо робив, коли хотів здихатися небажаного гостя.

— Але де ж це він? — закричав Піпін. — Його вже цілу вічність немає!

— Як давно він зник від тебе, Боромире? — запитав Арагорн.

— Півгодини... чи й годину тому, — відповів гондорець. — Потім я ще його шукав. Не знаю! Не знаю! — І вхопив голову в руки, мов переживаючи горе.

— Вже година, як він зник! — закричав Щир. — Треба негайно знайти його! Біжім!

— Хвилину! — гукнув Арагорн. — Нам треба розділитися на пари... Гей, почекайте!

Але ніхто вже його не слухав. Щир рвонув перший — до лісу. За ним зірвалися й Мері з Піпіном — побігли понад берегом, гукаючи: Фродо! Фродо! Побігли й Гімлі з Леголасом. Щось ніби

найшло на товариство: паніка? шаленство? Арагорн аж застогнав з відчаю.

— Ми ж розсіємся й пропадем поодинці! — сказав він. — Боромире! Не знаю, яку роль відіграв ти в усьому цьому нещасті, але допоможи хоч тепер! Біжи за тими двома гобітятами й хоча б охороняй їх, якщо не знайдеш Фрода. І вертайся на це місце, якщо знайдеш його чи бодай які сліди. А я швидко вернуся.

Арагорн сягнисто припустив за Щиром і наздогнав того аж на галевинці з пласким каменем посередині.

— Ходімо разом, — сказав гобітові. — Щоб ніхто не блукав тут поодинці! Якесь лихо риє поміж нас, я чую його! Я біжу нагору, до Сидіння Амон-Зора, а ти не відставай! Чує моє серце: Фродо туди подався!

Щир старався не відставати, але хто зійде з Обійдисвітом? Ось Арагорн уже й зник. Щир став, сапаючи, а тоді ляснув себе по лобі.

— Гей, Щире Косю! — мовив уголос. — Ноги в тебе короткі, то працюй головою! Боромир не бреше, не вміє брехати, але не все він сказав! Щось, либонь, так налякало пана Фрода, що він надумався іти враз! Куди ж? Та на схід! Без Щира? Еге ж, навіть без Щира! Ох, як це жорстоко! — Щир провів рукою по очах, утер слізози. — Стій, Косю! Думай, думай! Він же не може перелетіти через річку, перестрибнути водоспад? Крил немає! Значить, він побіг до човнів! Назад, Щире, до човнів! Хутко!

І він крутнувся й щодуху помчав униз. Упав, пошибив коліна. Знов підвівся й побіг далі. Ось моріжок, і нікого немає. Гукають у лісі? Дарма. А тоді аж рота роззявив: один човник сам собою сунувся

до води! Скрикнув і рвонув туди. А човенце вже взнуло у воду.

— І я! — закричав. — І я ж з вами, пане Фроде!

Й кинувся з берега вниз, щоб ухопитися за борт. І не дотягся. З криком і плеском так і шубовснув у глибоку бистру воду, тільки бульбашки затанцювали над кучерявою головою.

Порожній човен скрикнув з жаху! Весло розвернуло човна. Коли Щир вирнув, усе ще невидимий Фродо встиг схопити його за чуба.

— Хапайся за мою руку, Щире!

— Рятуйте, пане Фроде! Я потонув. І не бачу вашої руки.

— Ось вона! Та не щипайся! І не борсайся. Дай мені гребнути веслом...

Кількома гребками Фродо пригнав човна до берега, й Щир видряпався на сухе, мокрій, як водяний щур. Фродо скинув персня й ступив знов на берег.

— З усіх докук ти найклітіша докука, Щире! — сказав він.

— Ох, пане Фроде! Як ви могли без мене? Коли б я не здогадався, де б це ви були?

— На безпечній дорозі.

— На безпечній! Один-однісінький? Та я б не зніс того, я б так і помер!

— Помреш, як підеш зі мною, Щире, — відкашив Фродо, — і я того не знесь.

— Ні, швидше помру, коли тут лишуся!

— Я йду в Мордор.

— Та я добренько знаю це, пане Фроде! І я з вами.

— Ану не заважай мені, Щире! — grimнув Фродо. — Решта швидко повернеться. Як застануть мене тут, то чи я відіб'юся, чи вирвуся? Треба мені рушати негайно — і тільки так!

— Авжеж, так, — погодився Щир. — Але зі мною. Я теж іду — або ніхто не йде. Та я дірки в човнах попробиваю!

Фродо засміявся. Несподіване радісне тепло огорнуло йому серце.

— Лиши одного цілого! — сказав. — Він нам знадобиться. Але ти що, підеш без свого спорядження, без харчу?

— Одну мить — у мене все напоготові! — із запалом вигукнув Щир. Узяв усе своє ще й прихопив ковдру та кілька пакунків з харчами про запас і прожогом назад.

— Ти зіпсував мені увесь задум! — дорікнув Фродо. — Але ж хіба від тебе втечеш? Та я радий, Щире! Невимовно радий. Тепер я розумію, що ми й повинні були податися удвох. А решта хай шука безпечного шляху. Обійдисвіт дастъ їм раду. Навряд чи ми їх ще коли побачимо...

— А може, й побачимо, пане Фроде!

Отак і виrushили Фродо з Щиром на схід. Фродо відплів від берега, й Ріка понесла їх західним своїм рукавом повз насуплені скелі Тол-Брандіра. Гучніше заревів їм навстріч великий водоспад. Із Щировою допомогою насилу якось-таки перебороли течію біля південного краю острова й добулися до східного берега. Зійшли на землю під південними схилами Амон-Слоха. Витягли човна і, як могли, заховали за великим валуном. Тоді завдали свої мішки на плечі й подалися шукати стежки, що вивела б їх через сірі пагорби Емін-Муїлу в Край Пітьми.

На цьому закінчується перша частина історії Війни за Перстень Всевлади.

Друга частина називається Дві Твердині, оскільки її події обертаються довкола Ортханку, Саруманової цитаделі й фортеці Мінас-Моргул, що охороняє таємний вхід до Мордору, а розповідає вона про долі членів Загону, який розпався; наприкінці насуває Велика Пітьма.

Третя ж частина розповідає про похід Головного Хранителя Персня до Ородруїна та про останню битву його друзів із Темними Силами.

ЦЕЙ ШАЛЕНО ХОРОБРИЙ ТОЛКІН...

(Післямова)

Любі друзі!

Це ви щойно прочитали першу й, приблизно, третю частину великої повісті *Володар Перснів* англійського письменника, що мав аж три імені: Джон Рональд Руел, й одне прізвище: Толкін (1892—1973). Чому приблизно третю? Бо сам автор написав одну цілу велику-велику повість (дорослі називають такий твір *епопея*) і зовсім не думав про те, щоб ділити її на частини, а коли приніс повість до англійського видавництва «Аллен енд Анвін», її поділив таким чином (щоб зручніше було надруковувати) й навіть дав назви окремим частинам син директора видавництва...

Можливо, ви вже бачили фільм *Володар Перснів*? Можливо, читали й невеличку повість цього самого автора, яка називається *Гобіт*? Але, хоч би скільки ви бачили й читали, а я певен, що ви досі нічогісінсько ще не знаєте про письменника Толкіна (наголос, до речі, на *i*, а не на *o*) й зовсім мало знаєте про гобітів, хто вони, звідки й навіщо взялися. Оце ж я вам і хочу розказати.

Народився Джон Рональд Руел Толкін 3 січня 1892 року в Блумфонтейні, тодішній столиці тодішньої Оранжевої Республіки на півдні Африки, в родині банківського службовця Артура Толкіна. До речі, таке цікаве прізвище — Толкін — майбутній письменник дістав у спадок від прадіда, німця Толькюна, фортепіанних справ майстра, що чомусь вирішив переїхати до Англії. Німецьке слово *tollkühn* означає «шалено хороший» чи навіть «божевільно хороший», і це, заслужене, либо нь, ще кимось із давньо-германських предків письменника прізвисько, яке згодом стало прізвищем, не «збрехало» і в випадку далекого на-

щадка: і в Першу Світову війну молодший офіцер зв'язку Дж. Р. Р. Толкін не показав себе боягузом, і відважно написав цей, не схожий ні на що твір, для визначення якого літературознавці не знайшли кращого слова, ніж англійське *фінгесі* («фантазія»), і в мовознавстві висував «шалено сміливі» ідеї, засуджені традиційними мовознавцями. А життєвий шлях не стелився йому гладенькою доріжкою. Рональд (саме Роналдом, а не Джоном чи Руелом найчастіше називали його рідні й друзі) рано осиротів: у три роки втратив батька, у дванадцять — матір, уроджену Мейбл Сафілд, яка по смерті чоловіка пішла в католицьку віру (більшість англійців — протестанти) й синів, Рональда й Гіларі, меншенького, виховувала у католицькому дусі. Не мавши грошей на освіту, блискуче, хоч і не з першого разу, він склав вступні іспити до Оксфордського університету й здобув іменну стипендію. Після чотирьох місяців боїв у 1916 році — два роки боротьби з висипним тифом. Довго писав і довго не міг видрукувати те, що мав за найбільший труд свого життя: легендарну епопею *Сильмарилон*, а успіх принесла ніби дрібничка, начебто забавка — казкова повістина для дітей *Гобіт...*

Хист до мов майбутній мовознавець і письменник перейняв від матері. У шістнадцять років він знову знати грецьку й латину, французьку й німецьку мови. А потім справжнім відкриттям для нього стали готська, давньоанглійська й давньоісландська, фінська мови. Підходив він до них весело й вигадливо, вивчав не так набори слів і граматичних конструкцій, як живі тексти: легенди, пісні... Вони були йому неначе нотні записи. Не всі слова, наприклад, готської, цієї «мертвої» мови збереглися в записах, то він їх відтворював із допомогою чуття й уяві. Та й мов йому вже бракувало — і він починав створювати нові, наприклад, схрещуючи давньоанглійську й валлійську на основі фінської. Для нових мов створював нові абетки. А наступними кроками були вже винайдення текстів, а для текстів — створення праісторії й праміфології. Толкін хотів злити водно течіючення світу, яке

було притаманне англо-саксонському, кельтському, ісландському, норвезькому, фінському епосам. Так виникли обриси казково-міфологічної країни Валінор, яку освітлюють не сонце з місяцем, а двоє дерев своїм сяйвом. Цей задум ріс, розвивався і став згодом називатися *Сильмариліон* — бо в основу оповіді лягла історія трьох Сильмарилів, чарівних діамантів, украдених з Валінору, цього земного раю. У Валінорі жили божества, чи то архангели, які створили світ, Середзем'я, а ще Валінор був обітованим краєм для первородних істот Середзем'я, безсмертних ельфів.

Звідки ж у Середзем'ї взялося зло й такі його породження, як урки (орки), дракони, тролі разом із самим Чорним Володарем Перснів? Прародителем зла, за Толкіном, став Мелкор, один із творців-деміургів. Дуже гордий і свавільний, він, діючи лихими чарами на ельфів, створив урків (чи то уруків, чи то орків). Від самого початку Мелкор звеличувався шляхом руйнування, пригноблення, осквернення. Головним його учнем, помічником і посіпакою став Саурон, що згодом, коли Мелкора вкинути у тьму кромішню, посяде місце свого вчителя. А тим часом Мелкор, увійшовши у спілку з гігантською павучихою Унголіант, пробив світлоносні дерева чорним списом, а павучиха висмоктала їхнє живлюще сяйво. У пітьмі, що настала, украв три Сильмарили й перенісся на північ Середзем'я; там спорудив неприступну фортецю Тонгородрім і сів на чорний трон, увінчавшись залізною короною з трьома Сильмарилами. Розлючені ельфи, перейменувавши Мелкора на Моргота («чорного супостата»), почали з ним довгу війну, щоб відвоювати Сильмарили. Коли ж Тонгородрім нарешті упав, а Моргот опинився у тьмі кромішній, закінчилася й Перша доба Середзем'я, а що мало бути далі, того не знав і сам Толкін. Довго ще не знав.

А допомогли, як це часто буває, діти. Діти часто допомагають батькам-письменникам. На 1930 рік він уже мав трьох синів і доночку. Яких тільки казок він їм не по-

наrozказував, яких тільки вигадок не понавигадував! А котроїсь ночі перевіряв екзаменаційні роботи, й випав чистий аркуш, і татусь Толкін узяв та й написав: «У норі під землею жив собі гобіт». І з цього речення помалу виписалася й ціла книжка, що так і назвалася: *Гобіт*. Який спочатку жив просто в норі, а вже згодом з'ясувалося, що та нора — в Середзем’ї. Ну, хто такі гобіти, ви вже трохи знаєте, а як пропустили *Пролог* на початку книжки, то верніться й неодмінно прочитайте! Але що означає саме слово *гобіт*? В англійських словниках такого немає. Дехто гадає, що Толкін утворив його з частинок двох слів: з латинського *ho[mo]* «людина» + англійське *[ra]bbi* «кріль», себто гобіт — це чи щось середнє між людиною й кролем, чи кріль, що став схожий на людину. Бо й справді, гобіти частенько самі себе називають «заями»: Бренді-заї та Пра-заї, а живуть по Заячих угіддях та Кролячих балках. Але у «Двох твердинях» король вершників Теоден розповідає, що у них в Ристалії збереглися пісні й перекази про дріблонлюдків *hol-bytlan*, себто про «норо-гребів», «будівників нір», а вже зі слова *голбіт* самі гобіти нібито зробили легше для вимови *гобіт*.

Отже, в Середзем’ї опинилися гобіти, а тоді гобіт Більбо помандрував із гномами й чарівником Гандальфом, дорогою ніби випадково знайшовши якогось перстенця, що, правда, був не тільки золотий, а ще й корисний: робив того, хто його надягне, невидимим. Придивився професор-письменник Толкін до того перстеніка, потягнув за нього — й витяг цілу Другу добу Середзем’я! Ну, а вже Більбовій добі судилося стати Третьюо... Саме в Другу епоху Саурон викував лихого Персня Всевлади, влади над усім світом, і його втратив, а коли того самого, як з'ясувалося, Персня знайшов гобіт Більбо — то вже була Третя доба-епоха, що її завершити випало його небожеві Фроду; ну, а вже потім мала настати Доба Людей... Але професор Толкін усе ще найдужче цінував такий поважно-героїчний *Сильмариліон*, а на *Гобіта* дивився десь як на іграшку, змайстровану для своїх діток. І достату як

Персня Всевлади допоміг знайти випадок, так випадок допоміг побачити світ і *Гобітові*: одна з Толкінових учениць похвалилася про його чудесні твори знайомій редакторці, та звернулася до професора, й він, не вагаючись, дав їй почитати єдиний примірник повісті! На щастя, редакторка не загубила рукопису; вона була від *Гобіта* в захваті, десятирічний синок директора видавництва, згаданого вже пана Анвіна, прочитав його й схвалив як підхоже для діток трьох-п'яти літ, і 1937 року книжка побачила світ. Успіх був шалений! Читачі засипали видавця проханнями видати продовження *Гобіта*, видавець звернувся до автора з проханням дати продовження, і той почав помалу висотувати з Більового перстеника велику історію про Війну за Перстень Всевлади. Придивившись очима Гандальфа до лихого чарівника Некроманта, що промайнув наприкінці *Гобіта*, письменник переконався, що то — відроджений Саурон, і він, звісно, розшукує свого Персня, а Перстень — у Гобіянії, в гобіта Більба, який не дуже дбало його й ховає...

Ну, це ви вже знаєте з прочитаної книжки. А не знаєте, що дописав Толкін усю велику повість уже аж після Другої Світової війни, 1949 року, а світ вона побачила в 1954—1955 роках. І пішла завойовувати світ, у доброму розумінні слова. Вона й досі щороку передруковується в Англії й США, а переклади її вийшли досі чи не всіма відомими мовами світу. Український переклад *Гобіта* з'явився друком 1985 року у видавництві «Веселка», але авторові того перекладу й цих рядків ніяк не щастило домовитися з нашими видавництвами про видання трилогії. Коли це дзвонять мені з видавництва «Школа» й кажуть: треба на вчора зробити і переказ, і переклад *Володаря Перснів*! Подумав я: і правильно, що на вчора, бо ж стільки часу згаяно! Сподіваюся, що форма переказу допомогла вам швидше й легше ознайомитися з таким цікавим і просто необхідним твором. А хто з вас захоче посмакувати більшою кількістю деталей, описів, авторських

роздумів, той згодом прочитає і переклад, який не заба-
риться вийти друком у цьому ж самому видавництві.

Перш ніж розпрощатися — кілька слів про один важ-
ливий момент. Хто з вас знайомий з іншими переклада-
ми епопеї чи бачив фільм *Володар Перснів*, той, мож-
ливо, звернув увагу, що там Чорна Башта називається
Барад-Дур, а в цій книжці — Бред-Дур, і, може, подумав,
що краще було б лишити так, як воно в оригіналі. Не
заперечуючи права когось із вас думати й так, поясню,
чому я зважився на такий досить зухвалий переклад цієї
назви. По-перше, мені здається, що це — цілком у дусі
самого Толкіна, «шалено хороброго» борця зі злом літе-
ратурними засобами, й що сам Толкін таке тлумачення
схвалив би. По-друге, я гадаю, що ніколи не зайде ви-
сміяти зло, особливо ж зло абсолютне, яке не має нічого
спільногого, скажімо, зі спортивною злістю і яке нама-
гається абсолютно знищити добро й усе добре (увявімо,
що ніч хоче навіки знищити день, зима — літо і таке
інше). Чи не занадто схиляється нинішній світ перед
злом, чи не занадто його шанує у вигляді «найкрутіших»
його представників? У цьому розумінні Толкінова книга
й нині актуальна, як ніколи... А ще мені здається, що,
коли б нині був живий великий український перекладач
Микола Лукаш, він би не вагаючись подав отої Барад-
Дур як Бред-Дур — а може, й як бред-дур. Гітлера його
супротивники залюбки називали «біснуватим» — не так
за якісь імпульсивні особливості його вдачі, як за його
наміри винищити «неарійські» народи й зробити німець-
кий фашизм нормою життя цілого світу; писалася ж ця
повість якраз під час Другої Світової, протистояння світу
коричневій чумі; та війна просто не могла не відбитися у
Толкіновій книзі якимось опосередкованим чином... Те
саме можна сказати й про витлумачення орків як урків:
а й справді, чом не припустити, що Чорний Князь зро-
бив вурків-вуркаганів-злодюг-бандитів, аби дозолити Бог-
гові за створення людей? Що то, власне, й не люди, а
якась особлива, нелюдська порода? І що, до речі, велике

зло роблять ті митці, що зображають їх симпатичними, дотепними тощо, цих «бандіто-гангстеріто»? І, щоб була повніша противага всьому тому бред-дуріві ошалілого світового зла-прокляття, як можна було не перекласти імені Фролового слуги Samwise як Щиросерд, скорочено — Щир, бо саме це воно й означає по-англійському, хоча в інших перекладах воно проходить просто як Сем, не перекладаючись: але ж це не «дядько Сем», не похідне від імені Самуїл!

То про що ж ця книжка: про те, що минуло? Про щось вигадане? Чи про те, що триває у всі часи? Мені здається, що про третє, бо ж споконвіку існує боротьба Добра і Зла, тільки в різні часи і в різних народів, у різних письменників Чорний Князь, скажімо, називається по-різному: Біблія, наприклад, називає його Сатаною, Вельзевулом, а наші предки споконвіку називали Чорнобогом або Чорнтом, від якого утворився теперішній чорт... І, можливо, усі справжні легенди — це одна-єдина споконвічна легенда, усі справжні міфи — один-єдиний предковічний міф, а якщо вони справжні, ті міфи-легенди, то вони й правдиві, то вони й істинні, і всім треба їх знати і якось розуміти, аби правильніше визначити своє місце в житті — і в тій світовій боротьбі супротивних начал, якій немає кінця-краю.

Успіхів вам у цьому! Бо, коли правильно визначитеся в основному питанні життя, все інше прикладеться само собою.

Олександр Мокровольський

ПРОЛОГ

ДЕЩО ПРО ГОБІТІВ	7
ПРО БЛАГОУСТРІЙ ГОБІЯНСЬКОГО КРАЮ	19
ПРО ТЕ, ЯК ЗНАЙДЕНО ПЕРСНЯ	22

ЖИТЯ I

Розділ 1

ДОВГОЖДАНА ЗАБАВА	30
-------------------------	----

Розділ 2

ТІНЬ МИNUЛОГО	66
---------------------	----

Розділ 3

УТРЬОХ В ДОРОГУ	98
-----------------------	----

Розділ 4

НАВПРОСТЕЦЬ ПО ГРИБИ	116
----------------------------	-----

Розділ 5

ВИКРИТА ЗМОВА	128
---------------------	-----

Розділ 6

ПРАЛІС	138
--------------	-----

Розділ 7

У ДОМІ ТОМА БОМБАДІЛА	152
-----------------------------	-----

Розділ 8

ІМЛА НАД МОГИЛЬНИКАМИ	163
-----------------------------	-----

Розділ 9

ВИБРИКИ «БРИКЛИВОГО КОНИКА»	176
-----------------------------------	-----

<i>Розділ X</i>	
ОБІЙДИСВІТ	189
<i>Розділ XI</i>	
МЕЧ У ПІТЬМІ	201
<i>Розділ XII</i>	
ВТЕЧА ДО БРОДУ	218

КНИГА II

<i>Розділ I</i>	
БАГАТО ЗУСТРІЧЕЙ	235
<i>Розділ II</i>	
РАДА В ЕЛРОНДА	248
<i>Розділ III</i>	
ПЕРСТЕНЬ МАНДРУЄ НА ПІВДЕНЬ	279
<i>Розділ IV</i>	
ПОДОРОЖ У ПІТЬМІ	296
<i>Розділ V</i>	
МІСТ КАЗАД-ДУМУ	315
<i>Розділ VI</i>	
ЛОТЛОРІЕН	326
<i>Розділ VII</i>	
ДЗЕРКАЛО ГАЛАДРІЕЛІ	342
<i>Розділ VIII</i>	
ПРОЩАННЯ З ЛОРІЕНОМ	355
<i>Розділ IX</i>	
ВЕЛИКА РІКА	363
<i>Розділ X</i>	
ХТО КУДИ	375
<i>Мокровольський О.</i>	
ЦЕЙ ШАЛЕНО ХОРОБРИЙ ТОЛКІН... (<i>Післямова</i>) ..	390

Літературно-художнє видання

**Серія «Золота бібліотека»
заснована 2000 року**

Джон Рональд Руел Толкін

ВОЛОДАР ПЕРСНІВ

Перстень із Мордору

Частина I

Для молодшого та середнього шкільного віку

З англійської переказав
Мокровольський Олександр Миколайович

Відповідальний за випуск **О. Є. Шевченко**

Редактор **О. Д. Чередниченко**

Художній редактор **С. М. Железняк**

Технічний редактор **Н. Ю. Якушко**

Коректор **С. В. Гордіюк**

Комп'ютерна верстка **О. П. Гнатюк**

Підписано до друку 15.07.02. Формат 60×90¹/₁₆. Папір офсетний.
Гарнітура «Таймс». Друк офсетний. Ум. друк. арк. 25,0.
Обл.-вид. арк. 15,64. Тираж 10 000 прим. Зам. № 2-587.

Видавництво ТОВ «Школа».
03039, Київ, вул. Голосіївська, 7.

Свідоцтво про внесення до Державного реєстру
суб'єктів видавничої справи ДК № 6 від 15.02.2000.

Віддруковано з готових діапозитів
у ВАТ «Харківська книжкова фабрика “Глобус”».
61012, Харків, вул. Енгельса, 11.